

Dolazi li političko proljeće?

stranice 6-8

Rat i pitanje naše krivnje

Pišu i govore: Branko Matan, Karl Jaspers, Nedjeljko Mihanović, Stanko Lašić, Andrea Zlatar, Dunja Rihrtman-Auguštin, Ivo Žanić, Neven Simac, Ivan Lovrenović, Ivan Prpić, Željka Corak, Ivan Padjen

zarez

” ” ”

razgovori
Drago Jančar

Totalitarizam i sadašnjost

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 19. veljače 1999, godište I, broj 1 • cijena 8,00 kn

Plesu nema mjestu u Hrvatskoj

stranica 32

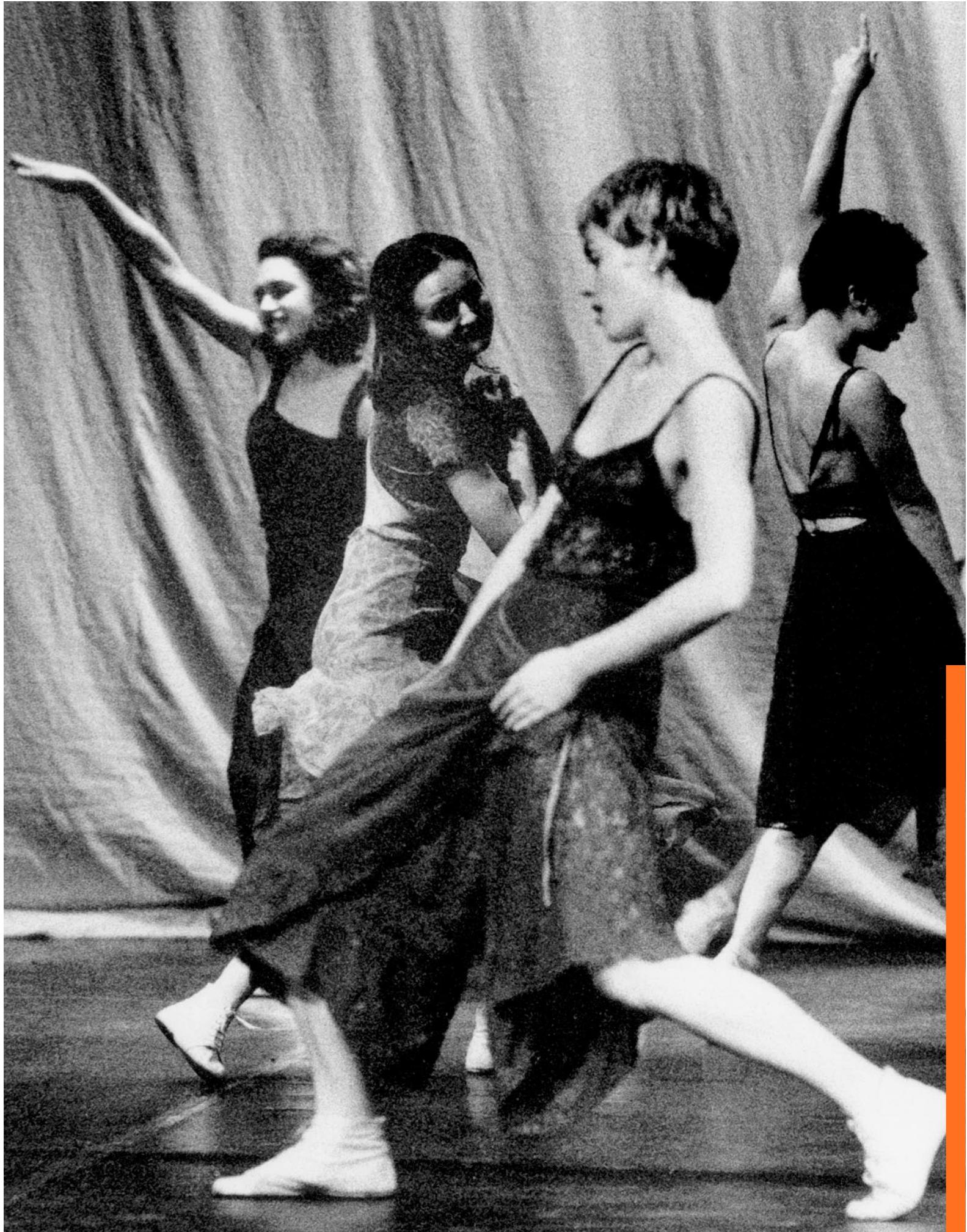
Razgovor:
Miljenko Jergović
Šutnju ne možemo namiriti
stranice 10-12

Primitivnost u domaćem kazalištu

Dno kao svakodnevica
stranice 30-31

Proza:
Goran Tribuson
Redovničko pivo
stranice 44-45

Učinci PDV-a
Bila nekoć knjiga u Hrvata
stranice 16-17

Tko upravlja glazbenom kulturom?

stranice 18-19

zarez

, , ,

gdje je što

Umjesto proslova

Zarez, idemo dalje • Andrea Zlatar **3**
Kultura točke, kultura zareza • Dean Duda **3**
Zarez odvaja • Boris Beck **3**
Smog nad Hrvatskom • Boris Maruna **3**

Zarezi: siječanj 1999. • Agata Juniku, Boris Beck, Sabina Sabolović **4/5**

Politika

Stiže li političko proljeće

Proljeće ili zima nama svima • Vjeran Katunarić **6**
Srušiti kult ličnosti • Jurica Pavičić **6**
Berlinski zid u glavama • Pavle Kalinić **6**
Vladajuća stranka ugrožava opstojnost Hrvatske • Ivo Šlaus **7**
Opoziciju, udruži se! • Božo Kovačević **7**
Krah nedemokratskoga modela vladanja • Mladen Vedriš **8**
Većinski sustav za polupraznu zemlju • Tibomil Radja **8**

Cenzura — predvorje diktature • Gioia Ulrich **8**
Sponzorov stisak: čiji su Tisak i Mreža? • Danica Juričić **9**

Razgovor

Miljenko Jergović • Dušanka Profeta **10/11/12**

Kolumnne

Razumijevanje grada • Mladen Škreblin **13**
Mali odmor • Zlatko Sešelj **14**
Drugi spol • Slavenka Drakulić **14**

Kulturalna politika

Slučaj Napredak: vezana trgovina • Grozdana Cvitan **15**
PDV: Bila nekoć knjiga u Hrvata • Davorka Vukov Colić **16**
Neke nove zore • Dalibor Talajić **17**

Glazbene institucije na ispitu • Tanja Kovačević, Dina Pušovski, Branimira Lazarin **18**

Razgovor

Stvar se nije promijenila u glavama • Drago Jančar **20/29**

Kazališne teme

Primitivnost u domaćem teatru • Nataša Govedić **30**
Plesu nema mjesta u Hrvatskoj • Sergej Goran Pristaš **32**
Udvornički parovoz • Branimir Donat **33**
Klasična interpretacija • Vanja Matković **33**

Eseji

Pijanički grunt • Zvonimir Berković **34**
U znaku Idiota • Božidar Violić **34**
Europa kao zadaća • Damir Barbarić **35**
Sto godina jednoga kralja • Bora Čosić **36**

Poezija

Zaboraviti • Irena Vrkljan **36**

Filmske teme

Razgovor: Ivo Škrabalo • Ivan Žaknić **37**
Nema nas u svijetu (i kad nas ima) • Hrvoje Turković **37**
Samodestruktivni Harry • Igor Tomljanović **38**

Književnost, filozofija, kritika

Mali leksikon hrvatske književnosti • Zoran Kravar **39**
Naci bonton Miljenka Jergovića • Jurica Pavičić **40**
Identitet Milana Kundere • Gordana Crnković **40**
Ča je pusta Londra Anatolija Kudrjavceva • Ivana Prijatelj Pavičić **41**
Žal Alexa Garlanda • Borivoj Radaković **42**
Točka na U Viktora Ivančića • Velimir Visković **43**

Proza

Redovničko pivo • Goran Tribuson **44**
Andrija, ili pohvala uspravnom hodu • Željko Ivanković **45**

Zarezi

Knjige, časopisi • Dina Pušovski, Marijan Krivak, David Šporer, Agata Juniku **46**
Euro zarezi • Srđan Rabelić **47**

Najave

Veljača 1999. • Agata Juniku **48**

Prijedlozi

Poziv na kupanje • Antun Maračić **48**

TEMA BROJA: RAT I PITANJE NASE KRIVNJE

Branko Matan • Što možemo učiniti? **21**
Karl Jaspers • Četiri pitanja naše krivnje **22**
Nedjeljko Mihanović • Nitko nije kriv **22**
Stanko Lasić • Ja sam kriv **22**
Andrea Zlatar • Pisanje kao angažman **23**
Dunja Rihtman-Auguštin • Stigma zločina **23**
Ivan Lovrenović • Čarobni štapić **24**
Neven Šimac • Zla misao **25**
Ivan Prpić • Odgovornost za šutnju **26**
Željka Čorak • Umrljani šum **27**
Ivo Žanić • Zlikovci su među nama **27**
Ivan Pađen • Proboj iz kruga **28**

im pressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva:
Hebrangova 21, Zagreb

telefon:
4855 578, 4856 401 (kućni 159)

fax:
4856 459

e-mail:
zarez@soros.hr

Nakladnik:
Druga strana d.o.o.

Za nakladnika:
Boris Maruna

Glavna i odgovorna urednica:
Andrea Zlatar

Zamjenik glavne urednice:
Dean Duda

Prvi broj pripremio je redakcijski kolegij:
Boris Beck, Mario Bošnjak, Grozdana Cvitan, Nikica Gilić, Nataša Govedić, Giga Gračan, Agata Juniku, Višeslav Kirinić, Tanja Kovačević, Branimira Lazarin, Katarina Luketić, Branko Matan, Jurica Pavičić, Iva Pleše, Dušanka Profeta, Dina Pušovski, Srđan Rahelić, Sabina Sabolović, Ana Schmidtbauder, David Šporer, Igor Štiks, Davora Vukov Colić

Grafički urednik:
Željko Zorica

Lektura:
Irena Drpić

Priprema:
Kolumna d.o.o., Zagreb

Tiskak: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućio je Institut Otvoreno društvo, Zagreb

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na zarez:

• 6 mjeseci 90,00 kn s popustom 80,00 kn

• 12 mjeseci 180,00 kn s popustom 160,00 kn

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

• 6 mjeseci 70,00 kn

• 12 mjeseci 140,00 kn

Za Europu godišnja pretplata 100.- DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Zarez, idemo dalje!

Zarezu sad predstoji borba za čitatelje, za preplatnike, za dotacije i fondacije, borba u kojoj će ključnu ulogu odigrati naša sposobnost da prepoznamo potrebe potencijalne publike i kanaliziramo njezine afinitete

Andrea Zlatar

Mogli smo se zvati *Razmak, Pomak, Iskorak, Razlika, Tragovi, Tekstura, Plamen, Novo doba, Atlantida...* Mogli smo se zvati i *Uskličnik ili Upitnik*, a ipak smo se odlučili za *Zarez*. Za *Zarez*, ne kao za interpunktcijski znak kojega »može i ne mora biti«, već kao trenutak u rečenici kada se zaustavljamo, trenutak u misli kada zastajemo, razmišljamo, stavljamo *zarez* (a ne *točku*) i — idemo dalje. Čitateljima koji su prošle jeseni pratili polemiku između tadašnjeg uredništva *Vijenca* i njegova izdavača Maticе hrvatske, ne treba objašnjavati razloge zašto se pojavljuje novi dvotjednik za kulturu i tko ga urednički potpisuje. Novim čitateljima — na koje itekako računamo — ipak treba reći nekoliko riječi. *Zarez*, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja, pokreće grupa autora koja se sredinom devedesetih, a ponajviše tijekom 1997. i 1998. okupila oko projekta Matičina *Vijenca* i koja je, u prosincu 1998., zbog nemogućno-

sti uskladivanja uredivačke konцепcije i zahtjeva izdavača, napušta rad u Matičinim novinama. Matičin *Vijenac* dobio je nove urednike i nastavio je s izlaženjem koncem siječnja. Prvi broj *Zareza* upravo je u rukama čitatelja i iza njega ne stoji niti jedna državna institucija. Kao nakladnik pojavljuje se novosnovano

jekti. *Zarezu* sad predstoji borba za čitatelje, za preplatnike, za dotacije i fondacije, borba u kojoj će ključnu ulogu odigrati naša sposobnost da prepoznamo potrebe potencijalne publike i kanaliziramo njezine afinitete.

Prvi broj *Zareza* pripremljen je potpuno volonterski i u uvjetima koji ne zadovoljavaju kriterije

renoga demokratskog glasila. Odlučili smo se za — rez!

Stavljući točku na uvodni tekst prvoga broja *Zareza* mogu još jedino iskazati nadu da on barem djelomice ispunjava zajednička očekivanja, ne samo ona koja stavljamo pred jedne novine, već očekivanja koja imamo od sebe, od stvarnosti u kojoj živimo. *Zarez* bi trebao biti znak spoznaje da ta stvarnost — njezino lice, njezine sjene — ovise i o nama samima.

Zarez odvaja

Boris Beck

Prijeklo zareza tamno je i pomalo krvoločno. Zarez je ono što je zasjećeno nožem ili drugim kojim oštrim oruđem. Nepismenima je novi zarez na rovašu značio uvećanje bogatstva, a revolverašima na dršci revolvara da su još jednoga skratili za glavu. Njihov uljedeni potomak neugledni je član nevelike interpunkcijske obitelji, zbog čega ga se olako preskače. A ipak ima sudbinski važnu zadaću da odvaja. Zarezom se razgraničuje radi preglednosti, lakšeg čitanja i razumijevanja. Katkad bez zareza ne bi bilo jasno kako tekst valja pročitati. Često o samom zarezu ovisi značenje (npr: *Ne treba očajavati u Hrvatskoj* ili *Ne, treba očajavati u Hrvatskoj*). *Zarez*, dakle, značenje može i promijeniti. Stoga u pravopisima zauzima lavovski dio, više od jednog drugog znaka. Jedni misle da će ga savladati propisu li za njegovu upotrebu samo jedno načelo, bilo gramatičko, bilo logičko. Drugi ga radile opkole sa svih strana i strogo mu obilježe područje djelovanja: naporednost, naknadno objašnjenje, suprotnost, posebno isticanje, riječi ili izrazi kojima se izravno obraća i riječi ili izrazi kojima se izražava odnos onoga tko piše prema sadržaju iskaza.

Ali sve je uzalud. Nikad nismo potpuno sigurni kamo ga i kada treba provestaviti. profesionalne zvodnje novina, pripremljen je dobrom voljom širokog kruga suradnika koji su svoju podršku novome projektu davali stalnim propitivanjem »kada kreću nove novine«, različitim savjetima i, napislojetku, vlastitim tekstovima. Nije bilo prostora za odustajanje, niti je javnost omogućivala odstupnicu. Umjesto toga, idemo dalje!

Još jedna napomena o imenu: nismo se mogli zvati *Novi Vijenac*, jer bi to bio čin nelojalne konkurenčije. Činilo nam se banalnim nazvati se *Tribina* ili *Javnost*, makar koliko ti nazivi točno odsliskali uredničku koncepciju otvo-

poduzeće *Druga strana d.o.o.* čiji su skromni »dioničari« suradnici i urednici *Zareza*, oni koji ga, dakle, proizvode. Medu njima najveći broj, gotovo tri četvrtine, čine diplomanti i postdiplomanti zagrebačkog Sveučilišta, mladi, obrazovani i, dakako, nezaposleni, kojima je *Zarez* možda posljednja postaja u hrvatskoj stvarnosti prije odlaska u stvarnu emigraciju. Njihova pamet, njihova volja i snaga uložene su u stranice koje slijede. Sva ta pozitivna energija, međutim, ostala bi samo sadržajem zajedničkih razgovora, da nije bilo susretljivosti odgovornih u Institutu Otvorenog društva, koje je pružilo i pruža potporu *Zarezu* u njegovoj inicijativnoj fazi. Nakon toga, čeka nas tržište, oduvijek nesklono kulturnim projektima, tržište na kojemu danas, u razorenom distributivnom sistemu, ne opstaje bez poteškoča ni profitabilni pro-

nakon Pearl Harbara nahrupilo stotine tisuća mladih ljudi na svom prolazu prema bojištima, ili je tu bilo stacionirano kao logistička potpora mornarici i onima koji su bili razasuti po pacifičkim otocima. Te ljudske mase koje su po prvi put vidjele Kaliforniju i koje su, uostalom, zaštujuće za njezin poratni rast i napredak, prouzrokovale su nagle promjene za koje nikada niti jezik nemački nije bila niti može biti spremna. Ako je Bertolt Brecht u svojim

Hollywoodskim elegijama još mogao pjevati o tome da su ljudi na onim stranama došli do zaključka da Bog kojem je bio potreban raj i pakao, nije trebao planirati dvije ustanove nego samo jednu: raj», koji »siromašnima i neuspješnima služi kao pakao«, nakon ratne i poratne invazije američke raje više uopće nije trebalo planirati. Stvar je rasla sama od sebe: *ni raj ni pakao*. Prethodno je po njemačkom uzoru izgrađen i prvi *freeway*, negdje od hrvatske crkve Sv. Ante u središtu Los Angelesa do Pasadeni.

Sve je to, prema pričanju našeg Franka, imalo i svoju dobru stranu: već 1943. pojavio se nad gradom i prvi smedji oblak dima. Promatran s nizih proplanaka losangelevskih planina u Pasadeni, oblak se mladim inženjerima punim optimizma činio, tehnološki govoreći, prava sitne. Bilo je važno konstruirati raketu, a

poslije će kao od šale riješiti pitanje smoga. »Uistinu«, završavao je Frank svoju priču, »uspjeli smo: razvili smo najbolje i najpreciznije rakete; možemo, uglavnom nekažnjeno, bombardirati bilo koga bilo gdje na svijetu; u međuvremenu smo bili na mjesecu, osobno sam ostario, preživio dva srčana udara, dao ostavku i povukao se u zatisje turističkog ureda, zapravo, čekam smrt, a onaj je oblak još tu.

Hrvatskom ne pluta veliki politički oblak čistoga hrvatskog smoga koji bi za sve nas mogao biti letalan. Za taj smog, skladan od raznih društvenih i gospodarskih premisa, odgovorna je cjelokupna hrvatska politika, ma koliko konačna odgovornost ležala prvenstveno na stranci koja nas već devet godina vodi u Xanadu hrvatskih iluzija. U međuvremenu nisu samo hrvatske barake letjele u zrak, zajedno s hrvatskim ljudima, najčešće radništvom, nego je također došlo do stanovitoga udobnog suživotu između vlasti i oporbe. Tu činjenicu hrvatske politike ne bi bilo teško dokazivati, kao što ne bi bilo teško dokazivati prisutnost malih osobnih poriva u okvirima velikih državnih ili nacionalnih interesa.

Pa ipak, neki su pomaci bjelodani. Pod tim prije svega mislim na osjećaj, koji se čini kao da je prisutan u cijeloj zemlji, da su promjene, osnovna karakteristika svakoga kapitalističkog društva, nužne i neizbjegne, a tek potom na bilo kakvo racionalno prilaganje našoj narodnoj problematice. U prvom slučaju, vjerujem da je znakovito da napokon i stranka na vlasti uviđa da je nešto vrlo kruno otišlo ukrivo. Premda je uvek moguća objekcija da je riječ o običnoj izbornoj taktici, ne treba zaboravljati ni efekte

zbog povezanosti ideološki načelno nekompatibilnih tipova diskurza, često funkcionirala kao promiskuitetna, štoviše pomalo incestuoza zajednica. U toj obiteljskoj premreženosti nikada nije bilo dostatno prosudjivati pojavu prema njihovoj specifičnoj težini, već se ključno pitanje oduvijek vezivalo uz neki oblik latente muške homoseksualnosti: *tko stoji iza koga, tko koga gura?* Hrvatska je kultura desetičima prostor zbog kojega su ljudi u stanju pregristi jezik i držati figu u džepu, uz obvezan dodatak o tome kako *svi imamo putra na glavu*.

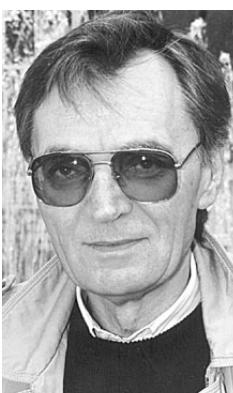
I sada dolazimo do proturječja. Takvom višestruko stigmatiziranom dogovornom kulturom dominiraju beskrajno ideologizirani tipovi diskurza. Ideologizirani u smislu da u obiteljskoj komunikaciji, u kojoj nitko nije unaprijed nevin, traže čistoću za sebe i polažu isključivo pravo na istinu. U prostoru u kojem stvari neprestano dogovorno izmiču, svi osjećaju intenzivnu potrebu za denotacijom, za istinom, za zadržnjom rečenicom koja će ih na posljeku, uz male obiteljske sade, proizvesti u Prvoga, načinu od njih neku vrstu policajca smisla. Drugim riječima, ideologizirani diskurzi u kulturi žele biti dovršeni, žele funkcionirati kao zatvoren sustav koji dobro zna svoje prijatelje i neprestane uspostavlja neprijatelje. Točka je zapravo sintaktički znak takve kulture.

Potreba za načelnom nedovršenošću, koliko god izazivala tjeskobu, uspostavlja se kao izmica ne takvim oblicima djelovanja u kulturi. Njezin je semantički prostor, ne tek logikom jednostavne opreke, nužno konotacija. Možda je, budući da se ne želi dovršiti, posrijedi nesretna svijest. Međutim, teško je odoljeti zovu otvorenosti, subverzivnoj slasti konotacijskih procesa. Zato zapravo *Zarez*, kao načelna nedovršivost, kao nemirani prostor trećosti koji uvek može bez straha okrenuti led. Jer iza njega ne stoji nitko.

Mjera za vjeru

Smog nad Hrvatskom

Ako je veliki griješ stranke na vlasti oblikovanje jednopartijske države, njezin istočni griješ bio je i jest zanemarivanje čovjeka i olako trošenje ljudi

Boris Maruna

jenom zakotrljane grude snijega. U drugom slučaju, ohrabruje činjenica da šest oporbenih stranaka, uza sve trzavice i uzaludno trošenje energije na nepostojeće liderske probleme i stranačka trenja, barem za sada, uspješno odolijeva iskušenjima koja, s obzirom na hrvatski mentalitet i rodbinske odnose u našem smogu, nisu i ne mogu biti beznačajna. U oba slučaja treba što više otvarati prostor tim trendovima.

Uz stalne promjene, osnovna karakteristika kapitalizma je njegova sposobnost da se brzo uklapa u nove situacije. Ta međusobna ovisnost promjena i prilagodbe čini dinamiku društva. U središtu te dinamike, kao u povijesti, nalazi se čovjek, i tijesto i pekar. Ako je veliki griješ stranke na vlasti oblikovanje jednopartijske države, njezin istočni griješ bio je i jest zanemarivanje čovjeka i olako trošenje ljudi. Dodamo li tome nebulozna *staleška* naklapjanja, kao stanovitu intenciju koja baca kroz proraz barem posljednjih sto i pedeset godina povijesti hrvatskog roda, postaje jasan kontekst kojim bi se trebala kretati ne samo hrvatska politička oporba, nego i bilo kakva vlast koja uistinu nešto želi promijeniti. A to bitno znači tražiti put. U svakom slučaju, za razliku od nekih ljudi u Hrvatskoj, u mlađim dñima čitao sam i Madame Stael: »Vrlo je poželjno da u slobodnoj zemlji, da su promjene, osnovna karakteristika svakoga kapitalističkog društva, nužne i neizbjegne, a tek potom na bilo kakvo racionalno prilaganje našoj narodnoj problematice. U prvom slučaju, vjerujem da je znakovito da napokon i stranka na vlasti uviđa da je nešto vrlo kruno otišlo ukrivo. Premda je uvek moguća objekcija da je riječ o običnoj izbornoj taktici, ne treba zaboravljati ni efekte

Sve drugo je, bojim se, srčani udar, letenje baraka u zrak, smog, ili zalijevanje i uzgajanje višecih vrtova stranke gospode Šeparović.

Agata Juniku/Boris Beck/Sabina Sabolović

Tipovi nacionalističkih tipova

Nenad Miščević, predsjednik Europskog društva analitičkih filozofa, održao je 21. siječnja predavanje u Otvorenom društvu pod naslovom *Etika i nacionalizam*. U njemu je, govoreći o naciji u smislu pripadnosti etnosu, a ne državi, definirao tri tipa nacionalista. Prvi tip smatra da njegov narod ima pravo i obvezu raditi na ostvarenju vlastite države, ali istovremeno to pravo odriće barem još jednom drugom narodu. Istovremeno, intelektualci njegova naroda moraju svoju pažnju usredotočiti na *prepoznatljivo nacionalne kulturne elemente*. Drugi tip nacionalista univerzalizira stajališta prvoga: pravo i obvezu ostvarenja vlastite države ima svaki narod. Treći tip nacionalista drži da je poželjno da pojedinci iz danog naroda redovito iskazuju svoj nacionalni identitet — to je tzv. umjereni patriotizam. Dok očekujete

Miščevićevu knjigu *The Immorality of Nationalism* možete se uključiti u tekuću raspravu o tome treba li ili ne svaki školski dan počinjati sviranjem hrvatske himne.

Šest slika traži muzej

Slike je ministar Ivan Penić svečano predao ministru Boži Biškupiću, a ovaj ih je svečano predao predstavnicima grada Drniša. Riječ je o šest Međtirovićevih slika ukradenih 1991. iz okupiranog Drniša, koje su s velikom pompom predstavljene kao prve opljačkane hrvatske umjetnine koje je Jugoslavija vratila. S manje pompe pisano je kako u drniškom muzeju, zbog temperature u izložbenim dvoranama od 4°C i velike vlage, slike neće moći biti izložene. Zato bi naši predstavnici ubuduće trebali od Jugoslavena tražiti da nam umjetnine vraćaju zamotane u muzeje. Ili barem u ček na tristo tisuća kuna koliko košta popravak grijanja u drniškom muzeju.

Sjiječanj

FILM KOJI ĆE VAS PRIKOVATI ZA SJEDALA
U OKRUŽENJU
PRVI AMATESKI AKCIJSKI FILM

Oni su hrvatski gardisti ...
Oni su pobjegli ...
Oni žele preživjeti ...

je sa svojom škvadrom, s dvije S-VHS kamere i uz utrošak desetak tisuća maraka. To što film izgleda bolje od bilo kojeg *pravog* ostvarenja, može služiti samo na čast marginalcima koji su, eto, u trendu. A možda je presudilo što u njemu glume pravi vojnici s pravim mećima.

Robert Wilson: Saints and singing

Wilson — Saints and singing

Od 16. do 19. siječnja u Cankarjevom domu u Ljubljani gostovala je predstava *Saints and singing* Roberta Wilsona, nastala u produkciji Hebbel Theatra iz Berlina krajem 1997. Poput istomene drame Gertrude Stein iz 1922. godine,

Rukovanje ministara Ivana Penića i Bože Biškupića

Bolji od prave stvari

U kinu na kraju grada, *Kustosiji*, u petak 22. siječnja premijerno je prikazan dosad najbolji hrvatski ratni film. Kino Europa mu je izmaklo, jer ga nisu napravili profesionalci — sedamdesetminutni film *U okruženju* Stjepan Sabljak snimio

Wilsonova se predstava može opisati kao slobodna glazbeno-scenska igra asocijacija, čvrste strukture, ali puna slobodnoga prostora za varijacije i interpretacije.

— Putovanje Gertrude Stein kroz jezik je kao glazba. Kada slušam tu glazbu, doživljavam jake emocije. Gertrude Stein je skladateljica — kaže Wilson. On i Hans Peter Kuhn koji je doista skladao glazbu za *Saints and singing* predstavu

su žanrovski odredili kao operetu jer »opisuje muzikalnost teško prevedivih sherza i aliteracija koje se prepišu kroz tekst«, stavljajući unutar tog kazališno-glazbenog okvira naglasak na jednostavnosti jezičnih kompozicija te jednakovrijednost kazališnih elemenata, verbalnih i neverbalnih, vizualnih i auditivnih.

Za Roberta Wilsona, američkog arhitekta i redatelja koji se proslavio početkom 70-ih nakon pariške premijere predstave *Deafman Glance* i bez kojeg — tvrde stručnjaci — u suvremenom kazališnom izričaju štoča ne bi postojalo, upravo je Gertrude Stein bila presudna. Njezina literatura koju je čitao šezdesetih godina promjenila je u potpunosti Wilsonov odnos prema teatru: navela ga je na bavljenje oblicima i prostorom, na poigravanje jezikom i njegovim zvučnim elementima, na proučavanje veze između arhitekture i kazališta te na kazalište koje prezire i odbacuje naturalizam i psihologizam. Zato su njegove predstave u nekom smislu bliže »vrlo formalnom« no-teatru nego bilo čemu drugom u zapadnom kulturnom krugu.

— To je totalno artificijelno kazalište, ali ono je mnogo bliže prirodi nego Tennessee Williams koji to pokušava biti. Jer kada netko pokušava biti prirodan, meni to izgleda artificijelno. Ako ste, s druge strane, pristali biti artificijelni, to mi se čini prirodnijim. Bar ste bili pošteni. Biti prirodan na sceni je — laž. Naturalizam je ubio kazalište jer je ono po definiciji nešto artificijelno.

Wilson ne vjeruje u prosvjetiteljsku ulogu umjetnosti i stoga interpretaciju prepusta gledatelju. Recepiju svojih predstava opisuje kao šetnju zen-vrtom — za uživanje u tom činu nije bitno poznavanje zen-filosofije. Naravno, onaj tko ju poznaje, cijelu će stvar drukčije shvatiti i više će cijeniti taj vrt. Ukratko, pouke su za gimnazijalce učitelje. What you see is what you get.

Maraton ili Brezovec u ZKM-u

Branko Brezovec, čije smo kazališne bakanalije već navikli gledati u formi uvoznih projekata, napravio je konačno predstavu u Zagrebu. Na poziv umjetničkog voditelja Kazališne radionice *Gustl* Damira Šabanu te Svena Medvešeku i Žarku Potočnjaku, režirao je za njih prema tekstovima Claudea Confortesa, Jamesa Joycea i Miroslava Krleže *Maraton* — projekt koji se bavi striktno hrvatskim problemom, kaže Brezovec.

— U predstavi su tri lika. Prvi je idealist — treći prvi put i vjeruje u ideal pravične borbe, to jest da snagom svoga duha i tijela može doprijeti do prvog mjesto.

Drugi je odustao pa trči posljednji put i misli da je smisao uopće u samoj činjenici trčanja a ne u dostizanju cilja. Treći je neka vrst psihopata, agresivni cinik — on bjesomučno trči već nekoliko godina, nikada nije bio prvi i zbog toga okrivljuje neke druge ljude. Čini mi se dakle da je tu riječ o jednoj zgodnoj

vivisekciji tri različite, jako izražene, društvene kategorije koje možda najbolje oslikavaju stanje u kojem se svi mi u Hrvatskoj nalazimo.

Maratonu je Brezovec doda

posve eksplicitnu razinu aktualnosti prikazujući paralelno na sceni video materijal u kojem Neven Hitrec kombinira snimke rađene isključivo za predstavu i dokumentarne snimke iz novije hrvatske povijesti i suvremenosti. Brezovecu se zato čini da je ova predstava u nekom vrlo zanimljivom odnosu s njegovom predstavom *Cezar* koja se bavi problemom bivšega jugoslavenskog prostora. To je još jedan razlog zbog kojeg bi bilo dobro da se realizira u ožujku planirano gostovanje *Cezara* u Zagrebu. Riječ je inače o makedonsko-slovensko-hrvatskoj koprodukciji, čija je hrvatska premijera bila u Puli, u srpnju prošle godine.

Suvremeni ples — Lovci čežnje

Zagrebački plesni ansambel, Zagrebačko kazalište mladih i Istarsko narodno kazalište Pula priveli su krajem krajem prošle godine svoj zajednički projekt — plesnu predstavu *Lovci čežnje* koja je u Puli premijerno odigrana još u studenome, a u Zagrebu 26. siječnja. Sa šest plesačica ZPA — Snježanom Abramović, Nikolinom Bujas, Tamarom Curić, Hilari Kos, Rinkom Lukćec i Andrejom Široki radio je brazilski koreograf Bebeto Cidra, inače dugogodišnji član

latinoameričkom suvremenom koreografsko-plesnom krugu.

— Ono što karakterizira obje predstave su ekspresivnost samog pokreta i način na koji se invenira situacija u emotivnim odnosima među izvođačima. Ono što predstavu *Lovci čežnje* čini zanimljivom, pa i drukčijom, jest to što se na našoj sceni konačno pojavio projekt koji govori o, i upravo o — emocijama. Mislim da je upravo to, bez obzira na uspjeh same predstave, nešto što otvara mogućnost da netko dođe i otvoriti se samoj predstavi — izjavio je dramaturg predstave Goran Sergej Pristaš.

I u ULUPUH-u — prazne police

Teško da će ikoga začuditi još jedan ispravnjeni račun u Hrvatskoj. Samo je možda dodatno tužna činjenica da se ovakvi slučajevi počinju sve česče javljati u kulturnim institucijama i medju ljudima od kojih bi se naivno moglo očekivati barem nešto kulturnije ponašanje od onog na koje smo navikli kod novopečenih »gospodarstvenih poduzetnika«.

Najsvježiji slučaj je često spominjano Udruženje likovnih umjetnika primijenjene umjetnosti Hrvatske (ULUPUH), čija su vrata nedavno zapečaćena. Uzrok tome je nepostojanje ijednog »čistog« računa. S tom su se neugodnom situacijom prvi suočili organizatori osmog po redu ZGRAF-a koji bi se trebalo održati u ožujku. Na računu,

Lovci čežnje

© Nino Šorić

naime, nema ni jedne kune iako je, kada se sve zbroji, u prošloj godini za organizaciju ove bitne manifestacije stiglo nekoliko stotina tisuća kuna. Osim čudesnog nestanka ove svote, u krnoj dokumentaciji poslovanja ULUPUH-a pojavila se gomila čudnih podataka o ogromnim svotama, nejasnim izdacima i sumnjivim vlasnicima računa. U ovoj kratkoj formi, ne treba se ni zapletljavati u priče oko tajnica, predsjedništava, nadzornih i inih odbora. Dovoljno je reći da je ovo samo još jedna priča oko još jedne institucije.

Osim pridonošenju atmosferi totalnog »divljeg zapada«, pa potom i općoj rezignaciji, priča s ULUPUH-om bi prve konkretnije posljedice mogla imati u organizaciji samog ZGRAF-a i možda i Zagrebačkog salona koji bi ove godine trebao biti posvećen primijenjenim umjetnostima.

Brezovčevi Maratonci: Damir Šaban, Žarko Potočnjak i Sven Medvešek

Kožarić (drvo na drvo)

O Muzeju suvremene umjetnosti posljednjih se mjeseci u javnosti govoriti često, a najčešće u kontekstu intriga vezanih uz natječaj za novu zgradu koji tek nije raspisan. U staroj zgradi na Katarinom trgu usprkos tome uspijevaju odraditi za ovu sezonu predviđeni program. Posljednji u nizu projekata zvao se *Drvo i nosio je potpis Ivana Kožarića.*

Ukoliko ste pratili neke od nedavnih Kožarićevih izložbi, znate da od njega ne treba očekivati klasičnu izložbu. Tako da njegovo drvo ovdje nije samo motiv i materijal za skulpture; Kožarić u deblu čak minimalno intervenira i, raspoređujući ih po prostoru, ostavlja ih s njihovom izvornom energijom. Osim toga, iz svoje okoline izabire drvo u najrazličitijim oblicima — od koša za smeće, preko kuhinjskih elemenata, klupe za odmaranje do papira. U nekoliko prostorija time stvara različite ambijente, nudeći neminovno i poticaj na svojevrsno ekološko razmišljanje. To je, međutim, samo jedna od dimenzija koju u svom ludičkom karakteru ima projekt *Drvo* velikog imena hrvatske skulpture Ivana Kožarića.

Salon mladih i velikih

Nakon što se oporavio od jednomjesečnih neprekidnih aktivnosti vezanih uz 25. Salon mladih, Hrvatsko društvo likovnih umjetnika (HDLU) je ugostilo jedan inozemni salon. Riječ je o salonu *Veliki i mladi današnjice* koji se četredeset godina trudi prikazivati tendencije u suvremenoj umjetnosti kroz sučeljavanje umjetnika koji su još na počecima stvaralaštva s već velikim i priznatim kolegama. Uz opći se dio salona svake godine predstavlja po nekoliko nacionalnih selekcija pa je ove godine

zapalo i nas da predstavimo svoje umjetnike. Među »reprezentativne« radove uvršteni su oni s potpisom Demura, Đukića, Grubišića, Kesera, Kuduza, Murtića, Rončevića, Sedera, Verića, Vrkljana i Vodopijeva, a osim u domu HDLU-a u Zagrebu bili su izloženi u Japanu, Belgiji i Luksemburgu i Dubrovniku.

Za nas je ova izložba zanimljiva i kao prilika za dobivanje barem malo uvida u kontekst suvremene svjetske umjetnosti, čemu je HDLU u zadnjih nekoliko mjeseci dosta pridonio.

Prije ovog salona pokazao je, naime, mladu britansku umjetnost, a i 25. Salon mladih je od prošle godine pretvoren u međunarodnu manifestaciju.

posve različitih priča s posve različitim akterima i, što je najzabavnije, da ni sam njezin autor više ne zna što je kome ispričao niti što je uopće želio ispričati.

»Sizoidnost« autorova mogla bi se protumačiti i kao njegova osebujna pripovjedačka strategija i zanimljiv doprinos korpusu hrvatske postmodernističke pripovijetke.

Problem je, međutim, u tome što uopće nije riječ o piscu, već o Mladenu Čuturi, predsjedniku Gradskog fonda za kulturu koji je prošle godine odlučio nekadašnju tvornicu

Jedinstvo, smještenu na savskom nasipu, pretvoriti u novi kulturni centar. Slijedeći svoju zamisao, zamolio je dugogodišnjeg nezavisnog kazališnog producenta Darka Putaka da izradi koncept za projekt radnog naslova Kazališno glazbeni centar (KGC) — *Tvornica*. Putak je to učinio i od Čuture dobio informaciju da je koncept prihvatile gradonačelnica

Marina Dropulić. Već nekoliko tjedana nakon toga, Mladen Čutura počeo je ispredati prve inačice izvirne priče. Culo se tako da će taj prostor »na ravnjanje« dobiti ravnatelj DK Gavella Krešimir Dolencić i producentski dvojac *Jabukatona* Petrović-Podolski. Iako je definitivno odlučeno da će se GSK

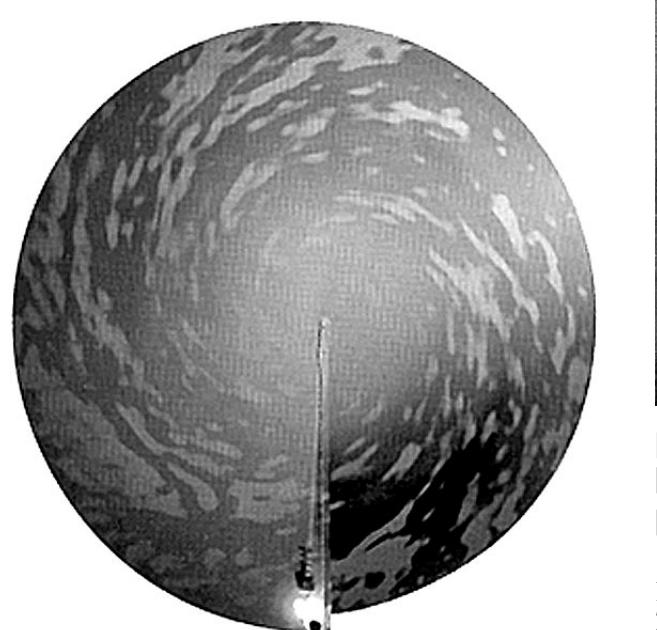
Jabuka rušiti, pa se glasila doimala vjerojatnom, Petrović i Podolski su je odmah i kategorički demantirali. Nedugo zatim glasina je »ispravljena« tako što su redatelju Dolenciću pridodata još tri člana »umjetničkog odbora« — redatelji Leo Katunarić, Borna Baletić i Bobo Jelčić. I oni su glasino pobili, rekavši da ih nitko ništa nije nikada pitao. Sklopio je i

Katunarić i Baletić, podsjetio sam ga na moj koncept KGC *Tvornica* koji je već prihvatile gradonačelnica te iznio mišljenje da je besmisleno da jedan multimediji kulturni centar vode ljudi koji su istovremeno ravnatelji već postojećih gradskih kazališta, u situaciji u kojoj su nezavisne produkcije —

zbog nedostatka prostora za izvođenje — gotovo u startu osudene na propast. Osim toga, u Skupštini Grada dobio sam neki dan informaciju da je na temelju mojeg koncepta sproveden natječaj za uređenje prostora te da se već zna koji će arhitekti raditi na projektu. Čudi me da Mladen Čatura o tome nije obaviješten.

Prema Putakovoj ideji *Tvornice*, prostor bi bio višenamjenski koncipiran te u tom smislu i tehnički uređen. U velikoj dvorani izvodili bi se kazališni projekti domaćih nezavisnih grupa, predstave *Eurokaza* i *Tjedna suvremenog plesa*, projekti *Festivala mladih hrvatskih kreatora*, *Jazz festivala* i *Videomixa* — ponovno pokrenutog festivala hrvatskog glazbenog spota. Osim toga,

ova bi dvorana bila namijenjena i izvedbi koncerata recentne glazbene produkcije te realizaciji najrazličitijih priredbi kao što su moderne revije, likovne izložbe, filmske projekcije, sajmovi itd. U maloj dvorani izvodili bi se projekti sličnog profila, ali komornog karaktera, dok bi treća dvorana bila namijenjena plesnim pedagozima, odnosno služila bi za pripremanje i vodenje plesnih radionica.

Mirjana Vodopijeva: A Loofness

Jedinstvo razjedino Cuturu

Priča o *Jedinstvu*, odnosno ostacima nekadašnje zagrebačke tvornice za proizvodnju tvorničkih strojeva, metamorfozirala je u kuloarsku priču o kulturnom centru još prije nekoliko mjeseci. Ali tek kada se priča počela pričati kvaziotvoreno, uspostavilo se da je riječ o nekoliko

objavio Čutura još nekoliko urnebesnih kombinacija i besmislenih ih je sve nabrajati. No, zanimljivo je da je svim tim skupovima zajednički element Dolencić koji, pak, jedini od svih »ukombiniranih«, do sada sebe kao elementa nije demantirao. A što na sve to kaže zaboravljeni Darko Putak?

— Kada sam čuo Čuturinu izjavu na HRT-u da će u umjetničkom odboru biti Dolencić,

U spomen

Jurica Murai: 1927-1999.

Danas, kada se opravštamo od dragog profesora, velikog umjetnika, pijanista i iznad svega čovjeka, koji je svojom karizmom i nesobičnim radom zadužio ovu sredinu, prisjećam se misli velikog Seneke koji je rekao: Najveća je sreća za čovjeka, kada pogazi svu zlu požudu, da se vine k nebesima i prodre u tajne umjetnosti. Kada se uzdiigne do tih visina, smješkat će se ljudskim borbama, jer tamo je gore krajeva bez granica, i samo uvrišena duša može biti dostojna tih prostranstava.

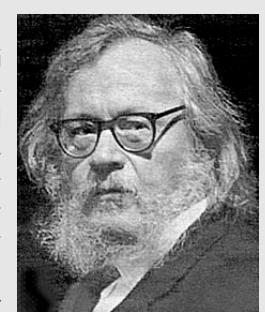
Ove su me riječi pratile u radu i podsjećale na postulate koje je predao me postavio upravo profesor. Skroman, samozatajan i beskrajno susretljiv, svoj je čitav život posvetio glazbi, pristupajući svakom novom izazovu analitički, unošći u svako djelo svoju osobnu kreaciju i dio svog života. Ostavio nas je kada nam je još toliko mogao davati. Sada kada više nije među nama, osjećam duboku zahvalnost za sve što mi je dao i naučio me, napose za pošteni odnos prema umjetniku i radu. Kako sam nije bio ni od velikih riječi, niti željan slavoluka, to je uporno usadivao skromnost i u nas, kako bismo sutra našli lakši put do savršenosti, koja ne trpi lažni poluistine.

S tugom se opravštamo od svojeg učitelja i prijatelja, čija me je iskrenost, umijeće i čistoća duha tolike godine nadahnjivala u radu.

Ida Gamulin

Odlazak asketa

Jerzy Grotowski: 1933-1999

Zelite li zamisliti izravnu suprotnost Krleži (pa time i hrvatskoj kulturi), na raspolaganju vam je Jerzy Grotowski. Kod poljskoga redatelja i pedagoga, scena je programatski prazna od klase, nacijske i spola; važan je proces dugotrajnoga rada s glumcem a ne sama predstava; tekst predloška napisan je u korist nijeme komunikacije izvođačeva tijela. *Igrati hagiografiju* — i to onu siromašnih franjevaca — nije li to nadrealna zamisao? Otprikljike ravna braku Crkve i Kazališta? Grotowski se nije dao smesti konvencijama povijesti. U *Akropolisu* (1962) je oživio duhove ubijenih u Auschwitzu. Adaptaciju Calderonova *Postojanog princa* (1968) uprizorio je kao kombinaciju martirologije glavnog junaka, Kristu sličnog sanjara, kojim se poigravaju vlast i obitelj, te publike za koju je smrt tek jedno od — na sceni uživo upriličenih — anatomskih sećanja mrtvaca. Posebno intimistički odnos prema gledatelju pokazuju brojna uključivanja publike u ekscentrično razložen prostor izvedbe, pri čemu je glumac *nešto između figure svećenika i psihijatra*. Zadnja slavna predstava Grotowskog, *Apokalipsis cum figuris* (1968), montaža je biblijskih tekstova, poezije T. S. Eliota i proze Dostojevskog. Od 1976. do 1984. godine Grotowski se povukao iz javnog života, nastavljajući kazališni rad s malim grupama studenata. Od 1984. uglavnom se bavio sveučilišnom nastavom. Svojom je redateljskom poetikom iz kasnih šezdesetih, međutim, zarazio neke od najvećih redatelja druge polovice dvadesetog stoljeća — Petera Brooka (također i autora predgovora za engleski prijevod jedine knjige Grotowskog *Ka siromašnom kazalištu*), ništa manje Eugenia Barbu, Roberta Wilsona i Josepha Chaikina. Tzv. avangardni pokreti i danas se pozivaju na neke od »iscjeliteljskih« metoda poljskoga kazalištarca. Njegov se *Dr Faustus* pamti kao svojevrsna oporuka, budući da je lik Fausta ondje pretvoren u apoteozu »samonađašitelja« i istraživača tabua kao označke istinskog Svecu.

U nas nema ni gorova o rastanku s Grotowskim, jer smo se s njim iznimno rijetko susretali: eventualno kroz koncept *Montažstra*, redateljski rad Branka Brezovca i Nataše Lušetić te pojedinu »došaču« *Eurokazova* predstava. Kazališna posvećenost i tiranija redatelja nad gledateljem već su nam bliži. Od svih sastojaka poljske sakralnosti ipak nam je najmanje strana ideja »siromašnog kazališta«, ali u ekonomskom smislu te riječi. Stoga se od Grotowskog oprštamo pomalo nespretno; kao domaćini koji su propustili ugostiti umjetnika pruženog u dronjke i tihu kontemplaciju. HNK je, naime, bio prezauzet ugošćivanjem najbogatijih uguza domaće politike, pruženih u državno-politička odličja.

Nataša Govedić

tem

Proljeće ili zima nama svima

Tko god sutra
došao na vlast,
naći će se usred
tegobne
stvarnosti,
nikako iznad nje
— osim ako se,
kao današnja
vlast, ne želi
otrijezniti od
pobjedničkog
prijanstva

Vjeran Katunarić

Slika »proljeće« u politici u prošlosti je stoljeću istrgnuša iz dugog povijesnog ciklizma, što seže od aristokratskih priča Hesioda i Aristotela do seljačkih o zelenom Jurju i Zmaju, o Kurti i Murti. Ali trag kružnog fatalizma ostao je u gradanskoj političkoj svijesti, kao i nevericu. Političko »proljeće« označuje relativnu kratku demokratsku razdoblja europske i nacionalne povijesti: od »proljeće naroda« 1848. do »praskog« 1968. i »hrvatskog proljeće« 1971. Daljnje čekanje po toj metafori — jesu li narodi prije »proljeće« živjeli u političkom ledenom dobu i je li nakon toga definitivno zatoplilo, itd. — teško da bi obogatilo jezik naše spoznaje ni podiglo nadu. Slično je s analogijama. Za razliku od 1971., na primjer, frapantnija je podudarnost između Hrvatske 1998./9. i Francuske 1848/9. Oni koji zagovaraju »drugu republiku« trebali bi malo bolje proučiti ishode sudara u ondašnjoj Francuskoj između bogatunske »strane reda« i ostalih — poduzetnika, republikanaca, obrtnika, seljaka, obezglavljenih radnika, itd. — i tko je sve s kim i protiv koga upropastio stvar demokracije.

Nijedna takva slika, pa ni šaren kompjutorski dijagram o raspoređenjima javnog mnenja, ne može odmijeniti turbočunu ali racionalnu spoznaju koja se probija kroz usporedne društveno-političke stvarnosti. Ta metoda dobro bi došla ra-

Berlinski zid u glavama

Sedamsto
tisuća radnih
mjesta
zatvoreno je da
se radnici, kad
je već iz
udžbenika
izbačen
Darwin, ne bi
od prevelika
rada pretvorili
u majmune

Pavle Kalinić

Nakon rušenja Berlinskog zida od svih istočneuropejskih zemalja najperspektivnijom i najživotnijom smatrana je Hrvatska. Ispred Češke i Slovenije. Istočna Njemačka nije uzimana u analizu jer se za nju odmah počeo brinuti veliki brat sa zapadom. Iako je taj brat uložio u razvoj mladeg i manjega više od stotinu tisuća radnih mesta, a i uvjerili su se da nije zlato sve što sija. Ni putnica ne vrijedi puno ako nemaš novca ni volje za putovanje. Zapadni su također razočarani jer su golema sredstva njihovih poreznih obveznika, uložena u istočne provincije, a to ne daje očekivane, barem ne toliko brzo vidljive, rezultate. Ujedinjenje je željeno i ostvareno, ali danas niti to tko želi finansirati niti tko želi trpjeti bilo kakav pad standarda zbog svjetlijie budućnosti. Zapadni Nijemci žele živjeti dobro *sada*, a istočni su uvjereni kako su bolje i sigurnije živjeli prije (značajna većina). Uostalom, to se vidi u i na prošlim izborima. SPD-ovci su pobjedili na izborima kancelara Ujedinitelja

zumnoj politici utemeljenoj na odgovornosti, a ne zaslijepljenoj uvjerenjem. Tko god sutra došao na vlast, naći će se usred tegobne stvarnosti, nikako iznad nje — osim ako se, kao današnja vlast, ne želi otrijezniti od pobjedničkog prianstva.

Usporedba današnje hrvatske političke situacije s *corsima* i *ricorsima* u drugim zemljama ili s okolnostima vlastite prošlosti iz 1971. godine nije bespredmetna, ali njezin je spoznaji, a osobito moralni, rezultat upitan. Tisuće stranica analiza o tranzicijama, o krugovima pakla trećeg svijeta i uznenimiravajućim orbitama Istočne Europe, poučavaju o barem dvije stvari. Prvo, politička demokratizacija napreduje korakom puža koji često zastaje i povlači se u kućicu. Takvo prosijavanje ne mijenja nacionalnu klimu: populici demokracije učas se smrzu. Reći će se: Hrvatska, kao ni Istočna Europa, nije Afrika niti Južna Amerika. To je, na žalost, geografska istina, ne nužno i razvojna. Ako ovakvo stanje potraje još desetak godina, eto i nas većine u »vjeko tranziciji«. To je orbita noćne more iz koje se teško ili nikako ne izlazi, kada smo riječi odabrani sunarodnici još putuju izvan zemlje, nestaje tragova svjetovnog optimizma a mentalitet (»smisao života«) uklapa se u »onozemaljsku askezu«. Da se dote stigne, potrebno je da »snage reda« milom ili silom još nekoliko godina razaraju sve što kod nas vrijedi.

Dругo, istočneuropejske zemlje koje bi duže ostale izvan europske kuće po svoj bi prilici prekrio led. Također, ukoliko daljnja europska vanjska integracija zbog bilo kojeg razloga zastane ili postaje iznutra zapadne u kriju, poleđica će se još brže širiti. Zemlje koje se uspiju, pak, uskoro uključiti, i ostale, ukoliko se vanjska integracija bude brže širila, odmah za njima — mogu računati na sustav zajedničke sigurnosti i dionice ekonomskog prosperiteta ali i recesija. Tek kada je nama dobro kao i njima, dakle u općoj međuživnosti, nastupa »proljeće«. I kada krene loše, solidarnost i uzajamnost u zajedničkoj sudbini bitno popravlja raspoloženje. »Progres je iza ugla« — time je Franklin D. Roosevelt u najtežim trenucima iskreno tješio svoje sunarodnjake, uključujući nove hrvatske useljenike u SAD, i uspio ih dovesti na prag idućeg *take-off*.

Dakle, prava klima je zajednička. Međutim, naši sadašnji vlastodršci ne dijele s narodom istu klimatsku zonu. I čitava politička sfera kao da se odvaja od svega ostalog življenja. Mogu li i koje domaće političke snage promijeniti sadašnju putanju zemlje? Svako iduće političko »proljeće« u Hrvatskoj bit će manje bujno od prethodnog, ali može biti ljepe barem u profilu, steci vrtki politički spektar oponirajućih snaga. 1971. okupila je snage na potezu od komunističkih reformista do (preostale) krajnje desnice. Izvan maspoka ostali su partijski tvrdolinjavi, veći dio Srba u Hrvatskoj i dobar dio intelektualne ljevice. U današnjem političkom revolu spram režima, premda oštrica nije jasno uprena kao onda (tada su devize odlazile u Beograd, a danas hrpe otuđenog novca, tko zna sve čijeg i u kakve ruke, rastu na tajnovitim računima domaćih ali i stranih banaka) — ipak se vide razlike u sastavu sudionika. Krajnja desnica zasigurno ostaje uz vladajući desni centar, umjesto reformističkih komunista figuriraju otpadajući hadzezovi takozvane »umjerene struje«, preostali Srbi danas su bliži oponirajućem bloku, ljevica također, a u međuvremenu preobrazili reformski komunisti, SDP, danas opet predvode opoziciju. Daljnje povlačenje analogije, međutim, krajnje je nezgodno, budući da bi trebalo prepoznati transpoziciju reaktivnih tvrdolinjiva iz 1971.

Nadalje, opsežan oponirajući blok ne može ostati duže jedinstven: osobito u slučaju osvajanja vlasti računati na rastakajući učinak kohabitatione s (predsjedničkom) vlasti, potom s tvrdom strujom u vojski i policiji, kao i s mučnim imovinskim porijeklom novih magnata.

Demokratsko voće stoga još uspijeva u zimskim rasadnicima. Najveći je zimski rasadnik, pored parlementa, nacionalna televizija. Prije otrplike godinu dana na stranicama starog *Vjencu* iznio sam sumnju koju će ovdje reinterpretirati. Političke i politekonomske rasprave na televiziji gube mogućnost da vlasti ili opoziciji udjele dodatnih bodova. Ne samo zato što urednici ili voditelji debatnih emisija ubacuju diletante-provokatore (npr. Ivkočić) da bi omelali priborost kritičara vlasti. Bitno što se izgovori postaje publici sve teže razvidno i sve dosadnije. Na primjer, koja strana zastupa koje stajalište u ekonomskoj politici?

Dolazi li političko proljeće?

Nenad Reberšek

dok je istovremeno u istočnim saveznim državama strahovito porasla popularnost reformiranih komunista (PDS) koji su osvojili oko četvrtine izbornoga tijela. Na saveznoj razini to im je omogućilo prelazak praga od 5% za ulazak u parlament.

Česi su, kao i Poljaci i Mađari u predvorju NATO-a i Europske unije, ali ni oni nisu baš prezadovoljni.

Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) nije uopće za usporedivanje. Izgubila se u varijacijama na uvijek istu temu *Bitka na Kosovu*. O Europi ne žele ni čuti. Na spomen NATO-a spremni su ratovati. *Nebeski narod*, kako ih vlastiti vode zovu, greškom se pojavit u Europi, pa barem to pojavljivanje bilo i na Balkanu. Usprkos nesretnu položaju izvan Azije, ali zato pogleda uprtog u vječnu majčicu Rusiju, suglasni su ujedinjenju s Bjelorusijom i Rusijom u zajedničku federaciju. Ili kako će se to već jednoga dana zvati. Rusija je na koljenima. SSSR se raspao, a ni budućnost RSFSR-a nije ružičasta. Jeljećin nadzire situaciju samo oko Moskve. Stvarni gospodari života i smrti novokomponirani su bogataši i njihovi pomagaci za koje su i naše domaće perjanice pretvorbe samo bebe za doručak pravim igračima kojih se boji cijela europska i američka mafija. A ni Jugoslavija nije daleko od raspada na tri oka u glavi dok četvrtu još nestasno žmiri.

Koliko god sadašnje vodstvo u Hrvatskoj bilo anakroni i senilno u jednoj dievici stvari u pravu: Hrvatska nema ni jednog proizvoda, ni jedne grane privrede ili bilo čega drugoga čime bi mogla konkurirati bilo gdje pa je razumljivo kako je samoizolacionizam jedino rješenje za one koji nikada i nisu imali nikavih adekvatnih rješenja osim zabijanja glave

čini mi se da HDZ polako ali sigurno, kao i prije desetak godina, zauzima sva stajališta. Fraze se sa svih strana snubljuju i plešu na povijenom podiju, iznad onog što većina razumije kao stvarnost. Stvarnost je tegoban hod kroz mjesec dana, a za seljake kroz godišnje doba (već tisućljećima). Međutim, obično svjedočenje, na primjer, nekoliko umirovljenika o svojim nedáćama, ako bi im se dala prilika da govore u gledanju televizijskom terminu, zapalilo bi veći emocionalni požar od ijedne inflatorne novčanice tekuće frazeologije.

Upravo pokušaji opstrukcije jednostavnog govora činjenica postaju sve podmukliji. Nezadovoljni načinom na koji su izvedeni pretvorba i privatizacija, masa nezadovoljnika govori o pljački. Na to zagovornici tekuće politike uvraćaju pucnjevima iz teške ideološke artiljerije. Pljačka podrazumejava reviziju privatizacije, a to je »antihrvatski« stav stoga što »tjera strani kapital iz Hrvatske« (Kovač). Zašto ljudi nikako ne shvaćaju/prihvataju da su »naši bogatuni« neizbjegna pojava u nastanku razvijenog gospodarstva (Tuđman). Tako se propagiranje siromaštva i propadanja postupno uvlači pod skute svojih svjetskih mentora, neoliberálnih autoriteta koji zagovaraju bezobzirno razvlačenje radnika i drugih zaposlenih, ali sami, kao i njihovi puleni u Hrvatskoj, žive daleko izvan ili iznad bijede onih koji su pogodeni njihovim reformama.

Politički govor time ulazi u začarani (nerazvijeni) krug koji se većim dijelom svijeta vrti već pedesetak godina. Tko osvoji vlast na izborima kod nas ove godine, začas će se suočiti s ovom orbitom. Bude li opravdavao prve loše ishode politike objektivnim okolnostima, vratit će nas u staru »zimu«. Ali se u njoj ne moramo smrzavati ako nova garnitura na vlasti pokaze više solidarnosti i sučuti za svoj puk i ne razmeće svojom potrošnjom. Zauzvrat bi dobila podršku s kojom može na dulje vrijeme gurati do europskih zlatnih vrata.

Ipak moramo biti svjesni jedne činjenice. Žanr romantizma već odavno ne stanuje u politici. »Proljeće« prevrata i revolucija su iza nas, otkada su Europa i ostali svijet usli u kapitalizam.

Njegova raščaravajuća proza ne nastaje iz »duše naroda«, nego iz logike privrednog računa i proizvodnog stroja. Politici su postali prijenosni kotači tog svjetskog mehanizma.

Nacionalizam je bio »dušu naroda« zadnji dotakao, ali ju je prepustio kapitalizmu ili ju je odveo u »sveti rat«. U jednom i drugom periferi narodi su stradali.

Naravno, ne mogu tvrditi da su znanstvenici, inžinjeri, edukatori, književnici, novinari i ostali profesionalni dijelovi hrvatskog kulturnog kapitala, neiskvareni interesima i metodama svoje struke ili drugim uskim ambicijama, ostali sposobnijao i moralno vezani za sudbinu svog naroda. Ali ipak mislim da bi se iz tih redova, kao i dijela poduzetnika pa i nekih političara, mogli oformiti novi »prolećari«, takvi koji bi nas mogli uvesti u Europu a pri tom njeguju »klimatsko« zajedništvo, kako na tom putu ne bismo doživjeli havariju *Titanica* kada je u hladnoj vodi ostala većina društveno neprivilegiranih.

Na kraju jedna predizborna (pre)poruka SDP-u: »Proljeće ili zima nama svima.«

Povijest moramo u potpunosti preraditi, a i o spektralnoj analizi krvi nismo rekli sve što naši uzori iz svijete povijesti očekuju.

Nismo ušli u Europu. Nemamo industrijsku proizvodnju, tristo ljudi dnevno ostaje bez posla, pola milijuna Hrvata odsečeno je na truli Zapad, o broju Srba da i ne govorimo. Koliko je lijepo nakon dugo vremena u domovini, najljepše govori podatak da se i ministar iseljeništva Petrović odlučio vratiti u Kanadu gdje su mu još uvijek, a i ostat će, žena i djeca. O Hrvatini Žanku koji pjeva »od stoljeća sedmog tu žive Hrvati« sve je jasno osim, je li mislio na Hrvatsku ili Australiju — gdje mu je obitelj?

Ipak, mora se znati da Hrvatsku vole samo oni koji su je opljačkali. Oni su to radijali iz ljubavi prema Hrvatskoj i prema Hrvatima. Sedamsto tisuća radnih mesta zatvoreno je da se radnici, kad je već iz udžbenika izbačen Darwin, ne bi od prevelika rada pretvorili u majmune. Novac je iznesen vani kako ne bi kvario ljude po hrvatskim bankama. Tako su sve bankrotirale, samo što vlasta prosjećenih — Mateše, Škegre, Škreba uz blagoslov Padronea, o tome još nije izvjestila svekoliko pučanstvo.

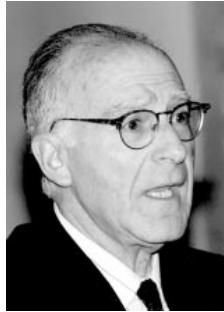
Devet godina nakon — nemamo cesta, tvornice su zatvorene, koncesije podijeljene, budućnost prezadužena i tako dalje sve do Haaga, u koji nitko neće ići dok se ne nade pogodni trenutak da se svaki zatraženi izvrši bez velike buke uz koju malu transiciju kredita.

Činjenica je da smo imali i rat, bez heroja doduše, ali sa stotinama heroja pretvorbe. Rat je do sada, u svakoj zemlji zahvaćenoj ratom, dovodio do pune proizvodnje, stopostotne zauzetosti kapaciteta do manjka radne snage itd., ali ne i u Hrvatskoj. Ovo je raj za umirovljenike, nepismene, polupismene i one koji se tako osjećaju. Uostalom, svaki narod zasljužuje upravo onaku vlast kakvu bi. Nije problem u jednom čovjeku, već u onima koji ga opslužuju, a najveći je problem Berlinski zid u glavama onih koji takve biraju. A tko ima srca lomiti berlinske zidine u glavama?

Vladajuća stranka ugrožava opstojnost Hrvatske

Ako volimo svoju domovinu, dužnost nam je boriti se protiv svakog totalitarizma

Ivo Šlaus

Totalitarizam je jedna od najvećih prijetnji svremenom svijetu i stoga ga treba suzbiti i u njegovom najblazem obliku. Sva što totalitarna vlast takne, ona upravlja. Ona cenzura, ona prisluškuje, ona terorizira i nikada ne sluša, jer se temelji na blasfemiji da samo ona ima apsolutno pravo. Totalitarizam generira laž: čuli smo već mnogo laži i svaka od njih bila je uperena protiv čovjeka. Jasni znak da društvo klizi u totalitarizam je taj da sveučilišta, akademije, instituti, bolnice i škole, sudstvo i administracija prestaju biti stupovi društva, raspadaju se i postaju puko oruđe u rukama vlasti. Suočeni smo s dilemom kako očuvati ste stupove društva a da istovremeno ne služimo totalitarizmu. Totalitarizam uvijek ponižava i uništava čovjeka fizički, intelektualno i moralno.

Ne vlast nego administracija

Demokracija uključuje poštene i slobodne izbore, ali i mnogo, mnogo više: sustav neprestane kontrole i ravnoteže, pluralizam interesa i tolerantnosti. Demokracija uključuje i štrajk i nenasilni građanski neposluh. Pisane su rasprave i knjige o tome što je demokracija i nije cilj ovdje to ponavljati. Tek toliko da u jednom rečenici naglasimo: demokracija je klima u kojoj svaki čovjek slobodno i neovisno misli i djeluje. Stoga je najbolji test da je jedna zemlja demokratska upravo u činjenici da oni koji su neko vrijeme obnašali vlast tu vlast mirno prepuste drugima. Uopće riječ »vlast« je kriva riječ. Riječ »vlast« sugerira da oni vladaju. Kao da riječi »Imamo Hrvatsku« znače da su oni i samo oni vlasnici Hrvatske. Nipošto! Oni imaju određeni posao, kao što ga imaju radnici u tvornici, rudari, obrtnici, gospodari, lječnici ili nastavnici. Riječi »poglavar« i »suveren« su također posve kri-

ve, kao što je i riječ »vlada«. U demokratskim državama koriste se bolji izrazi: predsjednik i administracija. Ni predsjednik, ni administracija, ni zastupnici u parlamentu, ni oni u lokalnoj upravi nemaju monopol da vode, niti su samo oni ovlašteni da imaju ideje. Štoviše, njihove političke ideje su najbolje onda kada posve odražavaju ideje naroda. Još je Voltaire kazao: »vodim, jer slijedim na-

Promjene su nužne

Hrvatska je pred izborima. Ako HRT ne prestane biti instrument vladajuće stranke, onda će HRT biti kriva što izbori neće biti pošteni. Ako Sabor ne izmjeni izborni zakon koji manipulira i vrijeda hrvatsku dijasporu, onda će vladajuća stranka koja je Hrvatski državni sabor pretvorila u glasaku mašini biti kriva što izbori neće biti pošteni. Ako ne prestane upletanje u sudstvo i u Ustavni sud, onda će Hrvatska smjestiti u doba imperatora Kalligule. Pošteni i slobodni izbori prvi su korak prema demokraciji, ali se može dogoditi da i oni izabrani na poštenim izborima ubrzo izgube legitimitet, jer ne rade ono što su birači zaista htjeli. Jasni signal daju upravo takvi vlastodršci kada pokažu svoje nezadovoljstvo narodom. Početkom 1945. g. Hitler je optužio Nijemce da su kukačice i da nisu dostojni svog vođe. Svakog čovjeka treba poštovati. Onda kada netko tko misli da je poglavar nazove i jednu osobu diletantom, stokom sitnog zuba ili gusanom njegova vlast gubi legitimitet.

Hrvatsko gospodarstvo izjeda mašija, svake godine izgubljeno je sto tisuća radnih mesta. Hrvatsku kulturu nagrizala kić. Hrvatska je dalje od Europe nego je ikada bila. Opstojnost Hrvatske je ugrožena. Stoga su promjene nužne i urgentne. Nužno je da promjene budu demokratske i da odražavaju pluralizam interesa. To znači savez oporbenih političkih stranaka koje ističu socijalne i liberalne, tradicionalne i regionalne vrijednosti, te sindikata koji se zalazu za interese radnika, obrtnika, seljaka i umirovljenika i udruge građana koji brinu o zaštiti prava žena, brinu o braniteljima, o prognanicima, brinu za okoliš, za nacionalne manjine i za ljudska prava. To je pokret za Hrvatsku! Gradanke i gradani Hrvatske neće nam oprostiti ako promjene ne ostvarimo što prije.

Srušiti kult ličnosti

Temeljni je problem hrvatske politike u tome što se te jedne hadzezeovce ne može promijeniti

Jurica Pavićić

Jedna od ranih epizoda Monty Python Flying Circusa sadržavala je i tipično pajtonovski skeč o sivim miševima. U tom skeču mirno britansko provincijsko mjesto uznemireno je pojmom sekete sivih miševa, odnosno ljudi koji se oblače u plišane miševske kostime i trče jedan za drugim s kuhinjskom sjekiricom. U jednom trenutku, na polovici skeča, za mišljenje o miševima pitaju njihovog prošječnog sugradanina vojničkog držanja, kojeg dakako glumi John Cleese. Na pitanje što misli o sivim miševima on odgovor počinje pomirljivo: »ti se jedni ljudi ne mogu promijeniti...«, a odmah potom nastavlja: »...i zato mislim da ih treba ubiti.«

Cijeli je skeč zapravo parodija na homofobiju. Rečenica koju izgovara Cleese često mi je, međutim, padala na pamet od 1990. naovamo. Nikom, dakako, ne pada na pamet da bi hadzezeovce trebalo ubiti, ali temeljni problem i nesporazum

Dolazi li političko proljeće?

hrvatske politike ostaje taj da se ti jedni ljudi ne mogu promijeniti.

Upravo je komično i pomicljati na »meku demokratizaciju« Hrvatske samo mjesec dana nakon što je pred generalskim zborom Franjo Tuđman izrekao govor-manifest samoizolacije Hrvatske i otiašo cinično se pobratimiti s Rusijom — glavnim pomagačem okupatora Hrvatske — a sve u antizapadnoj uznapredovaloj paranoji.

Nekoliko doista kozmetičkih gesti umekšanja uoči izbora ne mogu promijeniti opći dojam o Tuđmanu kao vladaru i kao čovjeku: on je autokrat, iskreno nesklon demokraciji, u duši čovjek jednostranaštva i komiteta, ksenofob, mizantrop, nacionalist koji prezire demokraciju, javnost i parlamentarizam. Taj jedni čovjek doista se ne može promijeniti.

HDZ nikad nije bio stranka, pa ni pokret, već koktel političkih protivnika i konkurenata objedinjen egzaktnim materijalnim interesom i iracionalnim kulatom ličnosti koji je nedostojan jedne mediteranske kulture kraja stoljeća i koji je od pojavnosti u bijeloj uniformi pa do diskursa laske i dovornosti duboko balkanski. Zato se HDZ ne može promijeniti, jer njegove mjene ne ovise o tržištu političkih ideja već o privatnoj psihološ-

koj anamnezi. Jedan od dva stožera okupljanja pokreta — novac — iščezao je u vrtlogu recesije i nelikvidnosti. Drugi — autoritet patrijarha — drži se kao klimavi Zub. HDZ jako dobro zna da je to zadrne što ih drži ne samo na vlasti, nego na okupu. Zato HDZ može dopustiti sve osim jednog: eliminacije kulta ličnosti iz medija i političke komunikacije. A ne padne li kult ličnosti, onda je sva ostala demokratizacija trice i kućine. Dok mi govorimo o predsjednicima kao o očevima nacije, a ne o slugama nacije i administrativnim djelatnicima, savršeno je nevažno tko je bio u vijestima zastupljen pet, a tko osam minuta. Višestrašnje se u Hrvatskoj još uvijek doživljava kao smotra folkloru suštinski slična komunističkom SSRN-u.

Nažalost, vjerujem da će demokratizacija Hrvatske koja je neizbjegljiva, zaista ići putem mediteranskog modela Vesne Pušić, odnosno pomirbom opozicije i tzv. umivenih tuđmanovaca. Uvidam da je takva tranzicija najvjerojatnija, ako ne i jedina moguća. Uvidam, ali mi se taj uvid nimalo ne sviđa. Onaj tko je jednom pristajao na iracionalni kult patrijarhalnog oca nacije može biti dobar službenik demokracije, ali njome očito nije bio i ne može biti nadahnut.

Opoziciju, udruži se!

Vlast će u paničnom strahu pokušati prikriti dokaze o svojoj odgovornosti

Božo Kovačević

Q vogodišnje političko proljeće ponećim će podsjećati na političko proljeće 1990. Čini se da većina građana očekuje promjene. Veće oporbene stranke napokon su spoznale stupanj svoje odgovornosti za dalmja zbivanja u Hrvatskoj. Ono što je od izbora 1992. bila jasna poruka biračkoga tijela, danas napokon prepoznaju i lideri oporbe. Birači su uporno poručivali: opoziciju, udruži se! Danas stranke oporbene šestorice pokušavaju učiniti upravo to.

No, 1990. u proljeće bilo je jasno da dotadašnji režim neće pokušati izigrati rezultate prvih slobodnih, višestranačkih izbora poslije pola stoljeća. Ton političkom proljeću 1990. davao je pad Berlinskoga zida i raspad komunističkoga bloka. Moglo bi se reći, svi su osjećali da su promjene neizbjegljive.

Danas, pak, želji za temeljitim promjenama, što znači za promjenom vlasti u Republici Hrvatskoj, gotovo da je jednak strah od mogućih postupaka sadašnje vlasti kad shvati da je birači više nikako ne žele.

U obraćanju naciji, koje je — za razliku od gotovo svih prošlogodišnjih njegovih govora — bilo relativno uljudo, Predsjednik Republike ustvrdio je da su sve državne službe postupale u skladu s Ustavom i zakonima. To je ustvrdio baš onoga dana kad je Nacional objavio uvjerljive dokaze da je Služba za zaštitu ustavnog poretku postupala protuustavno i protuzakonito. Nekoliko dana poslije toga ravnatelj HIS-a, službe koja treba analizirati sve podatke koje ostale obavještajne službe prikupe, podnio je ostavku. Vjerojatno je on Predsjedniku predložio da stane na put protuzakonitim postupcima prijateljima iz Šujice koji zapravo drže ključnu vertikalnu u tim službama. Poslije Predsjednikova izlaganja ostavka je za Šepa rovića bila jedino rješenje. Predsjednik se osobno, dakle, zauzeo za one koji su već javno raskrinkani kao usurpatori. Time je pokazao na koga će se oslanjati u predizborno vrijeme: na one koji ne misle da se vlast treba mijenjati izborima.

Predsjednik je javno ustvrdio mnogo toga što je odavno svima jasno. Pravosuđe je u kolapsu. Vodeća osoba pravosudnog sustava Predsjednikov je miljenik Vuković. Lakše je odreći se miljenika, za kojega će se naći neko prikladno mjesto, nego priznati da je miljenik radio ono i onako kako mu je to s najvišeg mjesto bilo sugerirano.

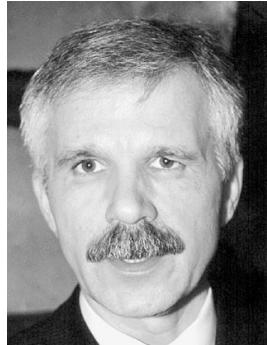
I Kutle je, čini se, prestao biti miljenik. Kako bi to i mogao biti kad više nema novca ni za plaćanje režijskih troškova, a kamoli za servisiranje svojih dojučerašnjih zaštitnika iz najviših vrhova vlasti. No, sve dok Kutle ne vrati astronomске dugove ili dok ne oda gdje je taj silni novac, cijela je afera pod kontrolom vlasti. Kao što je HDZ 1990. godine raspolagao znatnom količinom emigrantskog novca, tako vjerojatno danas potencijalni bjegunci pred zakonom raspolaću stotinama milijuna maraka građana ove zemlje, a samo dio tog novca bit će investiran u pokušaj legalnog održanja sadašnjega režima na vlasti.

Ovogodišnje političko proljeće bit će obilježeno pokušajima opozicije da pribavi dokaze za stanje čije su posljedice očevidne: za pljačku, za svakovrsni drugi kriminal, za drsku prijevaru većine građana i za pokušaje manipulacije medijima, izbornim zakonima i samim izborima. Dijelovi vlasti, pak, u paničnom strahu da se prebrzo ne otkrije prava narav režima, pokušavajuće prikriti dokaze o svojoj odgovornosti za sve ono što je gradane ove zemlje zadesilo. Pritom neće birati sredstva. Za ono što će se na političkom planu dogoditi u Hrvatskoj odgovorna je politička opozicija. Udrženih šest stranaka moraju biračima dati barem jedan uvjerljiv razlog zbog kojega valja glasovati za njih. O HDZ-u dvojni više nema. Zašto bi milijun osiromašenih umirovljenika glasovalo za one koji su ih cinično osiromašili? Zašto bi više od 300.000 nezaposlenih glasovalo za one koji su im ukinuli radna mjesta i izbacili ih na ulicu? Zašto bi bližu 200.000 koji svakodnevno rade a ne dobivaju posao glasovalo za one koji su im takav ropski život nametnuli? Zašto bi nekoliko stotina tisuća malih poduzetnika koji u redno plaćaju poreze i doprinose glasovali za one koji nekolicinu tajkuna omogućuju da ni za koga od svojih mnogih tisuća radnika ne plaćaju ništa?

Ovog proljeća udružena opozicija treba jasno pokazati zašto glasovati upravo za nju!

Krah nedemokratskoga modela vladanja

Loše vrijeme u Hrvatskoj započinje s gušenjem demokracije na razini medija i stvaranjem unutrašnjih neprijatelja na razini pojedinca

Mladen Vedriš

Jasno je da i u Hrvatskoj val političkih promjena počinje kad stvari postanu iznimno loše. Tako je to bilo sedamdesete godine kada je jedan represivni, hegemonistički, jugoslovenski val počeo snažnije pritiskati. Tako je to bilo

Dolazi li političko proljeće?

Većinski sustav za polupraznu zemlju

Većinski izborni sustav pogoduje decentralizaciju Republike i pomaže da nova Hrvatska napokon izdiće iz tunela partijske države

Tihomil Radja

Unovije vrijeme oporbena šestorica sami sebe sakraliziraju i svaku nevjeru i svršishodnost svoje formule proglašavaju rabotom u korist HDZ-a. Među razlozima koji opravdavaju sumnju u uspjeh Šestorice na prvom je mjestu pretežito proporcionalni izborni sustav, koji favorizira HDZ kao stranku s jedinstvenom kandidatkom listom na štetu mnogobrojnih oporbenih pojedinačnih lista. U manjem, većinskom dijelu izbornoga sustava, Šestorica imaju nešto veće šanse, ali i tu će se teško složiti oko zajedničkoga kandidata jer se glasuje samo u jednom krugu. Kad bi bila dva kruga, složili bi se »automatski« oko najbolje plasiranoga oporbenog kandidata u prvome krugu. Jer u prvome krugu birači glasuju za »svoga« favorita, a u drugome protiv »tugega« kandidata.

od 1987-88. godine kada je Miloševićeva mašinerija krenula u pohod po Jugoslaviji, a tako je to i u zadnje dvije godine kada je neuspjeh jednog modela vladanja u Hrvatskoj počeo drastično ugrožavati većinu građana u pitanjima socijalne pravde, sigurnosti radnog mjesta, egzistencije i perspektive mlade generacije. Zato se Hrvatskoj mora dogoditi političko proljeće, jer je kritična masa zahtjeva za promjenom svakog dana sve snažnija i veća.

Loše vrijeme u Hrvatskoj započinje s gušenjem demokracije na razini medija i stvaranjem unutrašnjih neprijatelja na razini pojedinca, a kada je društvo na taj način imobilizirano, sputano i omanjeno, onda na kraju svi plate cijenu koja se u ukupnoj kvaliteti življena plaća u osobnom standardu. Društvo bez demokracije jest društvo bez agensa razvoja, bez konkurenčije, a društvo bez konkurenčije tada na svim područjima postaje nefikasno. A kada je nefikasno, tada ne stvara, a kada ne stvara tada se nema što dijeliti, a kada se nema što dijeliti onda se nema od čega živjeti. Hrvatska je mala zemlja, relativno homogena po mogućnosti komunikacije. Ona ne može dugo preživjeti na osnovi sadašnjih prirodnih resursa, već budućnost treba tražiti u stvaranju nečeg novog. U navedenim uvjetima, novo se ne može stvarati. Ne može se biti uspješan ako država nije transparentna, otvorena, međunarodno uklapljena — jednom riječju demokratska i efikasna. Zbog svega toga, uvjeren sam da sadašnja situacija neće trajati dugo.

Sve to Šestorica dobro znaju pa se postavlja pitanje zašto su se i oni u svom prijedlogu izbornoga zakona priklonili »overdozi« proporcionalnoga ključa baš kao i HDZ?! Isprika da HDZ ne bi prihvatio pretežito ili čak potpuno većinski sustav — nije uvjерljiva jer izborni zakon pripada u takozvane *organske* zakone i na tom je terenu trebalo zametnuti odlučnu kavgu pa kud puklo da puklo. Možda je razlog takva ponasanja, i HDZ-a i Šestorice, činjenica što u proporcionalnome ključu državne liste osiguravaju partijskim centralama premoć nad »bazom«. A zna se da u svim strankama postoji silna jagma za dobro plaćenim saborskim mjestima. Valjda je i to dodatnim razlogom što Šestorica ni ne pokušavaju sastaviti zajedničku listu istinske »udružene opozicije«.

U prilog većinskog sustava uopće, mogu se navesti mnogi argumenti, a u hrvatskom slučaju još i posebni razlozi. Naime i nažalost, Hrvatska je poluprazna zemlja u kojoj bi baš pusti krajevi (Lika, otoci, i sl.) trebali imati što jače političko predstavništvo na razini Republike.

U Hrvatskoj ima oko 120 bivših općina ili nekadašnjih kotara, koje bi se lijepo mogle poklopiti s izbornim jedinicama. U svakoj bi se jedinici birao po jedan zastupnik u dva kruga. Zbroj izabranih većinskih zastupnika daje pravo svakoj stranci na jednu petinu (20%) dodatnih zastupnika koje odredi sama stranka. Tako bi stranka s pet izabranih imala pravo na jednoga dodatnoga zastupnika, s deset izabranih na dva i tako redom ukupno 24 dodatna zastupnika (120 : 5 = 24).

Po ovome ključu Zastupnički dom imao bi 144 zastupnika ili u svemu oko 150 zastupnika, ako bi se pribrojilo nekoliko zastupnika nacionalnih manjina. Dodatni zastupnici bili bi uglavnom profesionalci iz partijskih centrala koji bi imali vremena pročesljati saborske materijale te služiti kao logistika za svoje većinske kolege s terena. Ako se udruže i dobiju barem 4-5 mandata, tu bi pogodnost mogli uživati i izvanstranca zastupnici kojih uvijek bude po nekoliko u većinskim izbornim sustavima.

Kao i svi drugi, i ovaj model pati od »mana svojih vrlina«. Važno je to da većinski izborni sustav pogoduje decentralizaciju Republike i nadalje to što pomaže da nova Hrvatska napokon izdiće iz tunela partijske države. Što se tiče tih pitanja, široka bi javnost trebala dobiti riječ, a ne samo političke stranke i profesori politologije.

Inicijativa: Forum članak 38.

Cenzura – predvorje diktature

Tribina u organizaciji Hrvatskog novinarskog društva održana je s namjerom da se okupe tvorci javnog mišljenja i oni koji se zalažu za demokratsku i slobodnu javnu riječ

Gioia-Ana Ulrich

Pojam cenzure može se definirati kao službena kontrola javnih publikacija, kazališnih djela, filmova, TV i radio emisija kako bi se spriječilo objavljivanje i propagiranje nečega što vrijeda javni poredek, moral, što je štetno za interese države, vladajuće klase i privilegiranih krugova, što dovodi u opasnost uspjeh ratnih ili diplomatskih napora.

Sastanak novinara organiziralo je krajem siječnja Hrvatsko novinarsko društvo s predstvincima nevladinih organizacija i istaknutim pojedincima zainteresiranim za status javne riječi u Hrvatskoj, pod egidom *Cenzura — predvorje diktature*, a održao se u Velikoj dvorani Novinarskog doma, 28. siječnja. Tribina je održana s namjerom da se okupe tvorci javnog mišljenja i oni koji se zalažu za demokratsku i slobodnu javnu riječ. Najvažniji povod za sastanak ukidanje je televizijske emisije *Jedan plus jedan*, zabrana distribuiranja znanstvenog i stručnog časopisa za interdisciplinarna istraživanja rata i mira *Polemos*, manipulacija HRT-a s odlaskom predsjednika Ustavnog suda Jadranka Crnića te prisluškivanje, praćenje i pritisci na novinare. Predsjednica Hrvatskog novinarskog društva, Jagoda Vuković, naglasila je kako je nužno da se potaknu institucije civilnog društva kako bi se učinkovito suprotstavile cenzuri, autocenzuri i manipuliranju informacijama. Sastanak je bio zamišljen kao mogućnost da se progovori o slobodi izražavanja misli.

Kao jedna od mogućnosti suprotstavljanja aktualnoj situaciji, prisutnim je gostima ponuden *Članak 38 (Forum za zaštitu i promicanje slobode mišljenja i izražavanja misli)*, koji je već 1996. godine osmislio Slaven Letica, a osnovna svrha mu je zaštita i promicanje slobode mišljenja i govor zajamčenim *Članakom 38. Ustava Republike Hrvatske*. Spomenuti *Članak 38. Ustava RH* glasi: »Jamči se sloboda mišljenja i izražavanja misli. Sloboda izražavanja misli osobito obuhvaća slobodu tiska i drugih sredstava priopćavanja, slobodu govora i javnog nastupa i slobodno osnivanje svih ustanova javnog priopćavanja. Zabranjuje se cenzura. Novinari imaju pravo na slobodu izvještavanja i pristupa informaciji. Jamči se pravo na ispravak svakome kome je javnom vijeću povrijedeno Ustavom utvrđeno pravo.«

Forum *Članak 38* različitim će se metodama rada zalagati za zaštitu i promicanje slobode mišljenja i izražavanja misli na svim područjima djelovanja, a na sastanku je oformljena grupa koja će dalje raditi na zaštiti *Članka 38. i Članka 68. Ustava RH* (*Člankom 68.* jamči se sloboda znanstvenog, kulturnog i umjetničkog stvaralaštva).

O vlastitim iskustvima, stajalištima i stavovima na sastanku je govorilo osamnaest istaknutih ličnosti iz hrvatskog kulturnog i javnog života. Budući da raspolazem s nedovoljno prostora, izdvojiti ću samo neke.

Slaven Letica u svojem je izlaganju govorio o potrebi, razlozima i načinima promjene diskursa i strategije promicanja i zaštite slobode mišljenja i izražavanja u Hrvatskoj te napomenuo kako iz defenzivne treba prijeći na offenzivnu strategiju zaštite slobode izražavanja. Također je naveo neprijatelje slobode izražavanja kao i metode cenzure kojima se koriste: »Sada djeluje nekoliko metoda: uhodenje i prisluškivanje novinara, intelektualaca, političara i znanstvenika kao tzv. sigurnosnih problema, uvođenje PDV-a koji je praktički uništilo nakladništvo u Hrvatskoj te korištenje političke represije prema prosvjedicnicima koji su koristili pravo okupljanja i javnog prote-

sta u poznatom slučaju blokade Trga bana Jelačića.«

Ozren Žunec, glavni urednik znanstvenog časopisa *Polemos*, distribucija kojeg je ukinuta prije nekoliko tjedana, izjavio je kako su *ti koji zabranjuju više predmet sažalnog podsmijeha i prezira nego straha* te kako je javnost sada najbolje sredstvo u odupiranju moći.

»Ako je cenzura predvorje diktature, onda je prisluškivanje i praćenje, stvaranje kategorije unutrašnjeg neprijatelja radna soba diktature. Ako u ekonomiji postoji termin pužajuće inflacije koja korak po korak ide naprijed i eskalira, onda bi cenzura bila ostvarenje pužajuće diktature« kazao je Mladen Vedriš, političar koji se nekada nalazio u vrhu vlasti, a koji je sada zbog prisluškivanja odlučio tužiti državu. Zaključio je kako se sada, nakon ovoga sastanka treba reagirati i djevoljati, a ne stati na izrečenom.

Ivo Pukanić napomenuo je kako je građanska dužnost tjednika *Nacional*, kojega je on glavni urednik, upozoravati javnost o događanjima u Hrvatskoj, bez obzira na posljedice: »Mi smo, uz još samo nekoliko medija jedini korektiv ove vlasti. Ono što bi trebala biti oporba nažalost su postali mediji. Umjesto da mediji prate i komentiraju ono što se događa, oni su postali korektivi.«

Vesna Alaburić govorila je o problemima prava i pravosuđa upozorivši kako najznačajniji problem predstavlja problem neovisnog pravosuđa te kako treba podržati suce Ustavnog suda, Udrugu sudaca i sve one koji su se javno suprotstavili i time ugrozili vlastito profesionalno djelovanje. Damir Matković se osvrnuo na probleme Hrvatske televizije, Branimir Donat je predložio sastanak s predstvincima oporbe (kao potencijalnom budućom vlasti) kako bi iznijeli svoje mišljenje i ponudili rješenja, ukoliko dođu na vlast, dok Ljubo Čučić iz Europskog pokreta za građansku Hrvatsku tvrdi kako od tog prijedloga *nema nikakve koristi* te smatra kako je »Hrvatskoj potreban jedan masovni pokret koji će u svojoj kolektivnoj energiji imati sve preživjele, sve znanstvenike, sve kulturne radnike, sve stranke...«

Svi sudionici tribine imali su priliku potpisati peticiju HND-a o aktualnom statusu javne riječi u Hrvatskoj, kojom će se od Ministarstva unutarnjih poslova i Ministarstva obrane tražiti da prestanu praćenja, prisluškivanja, prijetnje i pritisci na novinare.

Sastanak je pokušaj da se okupljanjem ljudi različitih profesija zaštiti javna riječ te da se odgovori na pitanje kako djelovati zajedno i pridonijeti da bude drugačije, a samim sudionicima ovo zasigurno neće biti posljednji sastanak.

Polazište za peticiju HND o aktualnom statusu javne riječi u Hrvatskoj

U svim demokratskim društvinama novinari su kritičko oko i uho javnosti. U društvu u kojem novinari, kao i mnoge druge javne osobe, postaju predmetom istrage tajnih službi zbog navodne nacionalne (ne)sigurnosti, ozbiljno je doveđena u pitanje njihova osnovna zadaća, a time i sama bit političkog sustava. Zainteresirani za demokraciju u Hrvatskoj i punu slobodu odgovornih novinara profesionalaca, čiji je osnovni posao javnosti podstrjjeti pravodobne, točne i sveobuhvatne informacije, zahtijevamo od Ministarstva unutarnjih poslova i Ministarstva obrane da prestanu prijetnje, praćenja, prisluškivanja i pritisci na novinare.

Tajkunarije

Sponzorov stisak: čiji su Tisak i Mreža

Stečaj Tiska ipak se nije mogao dopustiti. Taj posljednji kontrolor tiskanih medija, kojim je država upravljala preko Kutle sve dok Kutle nije počeo upravljati državom, skoro je odveo u propast sve izdavače

Danica Jurić

Zanimljivo je da je Zagrebačka banka jedina hrvatska banka koja ovih dana nije

bila zainteresirana za ulazak u vlasničku strukturu distributer-skog poduzeća Tisak. Drugim riječima ta banka nije mogla pristati na sanaciju Tiska što je nedavno iznuđena kod predsjednika hrvatske Vlade Zlatka Mateša. Naime, Tisak se javlja kao jamac kredita u iznosu od 10,5 milijuna njemačkih maraka koliko je u Zagrebačkoj banci podignuto na hipoteku poduzeća Diona. A kao što je poznato poduzeće Diona pred kojim je stečajni postupak također je dio urušavajućeg poslovnog imperija Miroslava Kutle.

Kako se vidi iz primjera poslovanja Zagrebačke banke Kutle je koristio imovinu poduzeća tek kao jamstvo na koje su se u bankama dizali krediti za sasvim druge namjene. Podizanjem hipoteke na hipoteku njegovi su dugovi, plus kamate na te dugove, postali neusporedivo veći i od same imovine kojom upravlja Globus grupa. Prije toga bi se iz poduzeća preuzetih nakon pretvorbe isisala sva gotovina koja se onda prebacivala na račune Kutlinih tzv. fantomskih tvrtki, a takav financijski inžinjeri mogao se koristiti za svašta: za osobno bogaćenje ili za financiranje predizbornih kampanja vladajuće stranke.

Politički sponzori Kutle

Nikako se drugačije ne može objasniti kako je monopolistički distributer Tisak doveden do propasti. Radi se o poduzeću koje na 2500 kioska uglavnom prodaje sav hrvatski i inozemni tisak te cigarete. Kako se ti proizvodi prodaju u višekratnoj cijeni u Tisak se svakodnevno slijeva mili-jun i pol njemačkih maraka.

Urednik tjednika Nacional Ivo Pukanić već je više puta otvoreno rekao da Kutle ne bi mogao izvući toliki novac iz Tiska da nije imao političkih sponzora. Pukanić smatra da za nastalu situaciju odgovornost snosi predsjednik hrvatske Vlade Zlatko Mateša, jer je cijeli problem šutke promatrao, te predsjednik države koji je dopustio svome savjetniku za unutarnju politiku Iviću Pašaliću da postane politički sponzor Miroslava Kutle. Međutim, padom Kutle, kaže Pukanić, pada i Pašalić kojemu je Kutle bio »ortak« i u nedavnoj aferi oko Dubrovačke banke i u sličnim aferama sve do Tiska. »Sve je pokriveno po toj političkoj liniji, jer Kutle nije ni-

sta drugo nego HDZ d. o. o., budući su iz njegovih poslovanja apsolutno išla sva financiranja HDZ-a«, tvrdi Pukanić.

Osim Pukanića premijera Mateša provala je u ovom slučaju i predsjednica Hrvatskog novinarskog društva (HND) Jagoda Vukušić koja je u potpunosti podržala izdavače u njihovim zahtjevima kao i u odluci da se suprotstave bankrotu u koji ih uvlači distribucijski monopolist Tisak. Ona je uputila otvoreno pismo premijeru Mateši u kome je izrazila nadu da se neće kao i do sada ogradići zidom šutnje. Pišući premijeru i Jagodu Vukušić je svjesna anomalije u hrvatskom gospodarskom sustavu. Naime, o Tisku kao privatnoj tvrtki trebali bi brinuti vlasnici, nikako Vlada.

»No u ovom slučaju, a na žalost i u nizu sličnih«, navodi u pismu Mateši predsjednica HND-a, »Vlada ne može sa sebe skinuti odgovornost, jer su za mandata stranke koja je sastavljala, donešeni zakoni i utvrđeni modeli ponašanja koji su omogućili takav Tisak kakav je danas.«

Tisak izdavačima duguje ukupno sto milijuna kuna dok su dugovi prema vjerovnicima — Tvornici duhana Rovinj, Croatia osiguranju te bankama — dosegnuli sto milijuna njemačkih maraka. Po planu sanacije Tiska dogovorenom kod premijera Mateša novi vlasnici Tiska postat će Privredna banka Zagreb, Dalmatinska banka, Hrvatska poštanska banka, te Varaždinska, Istarska, Dubrovačka, Splitska i Riječka banka uz Tvornicu duhana Rovinj, Croatia osiguranje i zainteresirane izdavače. Jedini uvjet budućih vlasnika bio je da dosadašnji vlasnici izidu iz vlasničke strukture Tiska.

Dosadašnju vlasničku strukturu činili su s 29,03 posto Mirovinski fond; 23,4 posto Međunarodna novinarska korporacija; 19,42 posto tvrtka Ljudevit; 17,85 posto HVIDRA; 7,83 posto mali dioničari; 1,66 posto invalidi Domovinskog rata i roditelji poginulih branitelja te 0,81 posto Mladost d.d. Međutim, samo se čini da je očitost nedokaziva. Kutle je preko Međunarodne novinske korporacije i tvrtke Ljudevit iz Vinkovaca te preko Hrvatskog domovinskog fonda a naročito preko Mirovinskog fonda prijenosom upravljačkih prava za fiksnu isplatu dividende držao u rukama kontrolni paket dionica i zapravo bio većinski vlasnik Tiska.

Banke saniraju gubitke

Danas će hrvatske banke na državnu intervenciju sanirati Tisak, u slobodnjim interpretacijama bi se reklo i Kutlu, i to tako da će dio dugova pretvoriti u vlasništvo dok će ostatak dugova reprogramirati.

svojih dugovanja najprije dovodi o u neračunavajući položaj tjednik Feral, pa Nacional te Novi list, a tek potom, kada se pljačka Tisak već sasvim odvojila od njegove nadzorne političke uloge, ugrozio je i Jutarnji list, Vjesnik, Večernji list, Slobodna Dalmacija, Glas Slavonije, Sportske novosti, Globus, Arenu, Milu, Gloriju, Teen, Cosmopolitan, Auto blic, Auto klub, Vitu, Playboy itd.

Vlada je dobro procijenila da bi to bila totalna katastrofa kada bi u izbornoj godini na stotine novinara ostalo bez posla. Nakon što je donijeta odluka o sanaciji Tiska odahnuli su i izdavači jer je alternativnu distribucijsku mrežu, o kojoj se ovih dana toliko razmišljalo, izuzetno teško, pre-skupo i gotovo nemoguće tako brzo uspostaviti. Preko Tiska se

Čija je TV-Mreža

Po navodima iz tog materijala u rujnu 1996. godine Pavić i Kutle kao ravnopravni suvlasnici pokreću Mrežu d.o.o. koja je na Trgovačkom sudu registrirana u vlasništvu tvrtke Gruppo d.d. U službenim dokumentima Mreža se, stoji u Kronologiji, predstavljala kao vlasništvo Kutline Globus grupe i Pavićeva Europapress Holdinga. U ovoj je priči sporno to što se danas više nitko u javnosti ne predstavlja vlasnikom Mreže. Sindikalna povjerenica Mreža Lela Knežević maže dokumentom u kome se Pavić predstavio i potpisao kao vlasnik Mreže kada je pišući Peru Vintheru od Europske komisije tražio donaciju.

Kako tvrdi sindikalna povjerenica, sa stalno zaposlenima na

vič i Kutle ići će preko svojih međia na kompromitiranje ljudi iz sindikata objavljanjem podataka iz njihove privatnosti.«

Pavić koji je pred novinarima TV Mrežu navodno dugo tvrdio da je 50 postotni vlasnik Mreže koristio je ekran te kuće za reklamiranje svojih izdanja, a da po tvrdnjama sindikata, ništa nije platilo za televizijsko marketinško vrijeme. Za višesatne propagandne emisije u povodu izlaska Jutarnjeg lista koristili su se novinari Mreže, kuće u koju je Pavić davnio prestao ulagati novce. Po istim izvorima Mreža danas duguje na sve strane za najam opreme, za tehničke usluge, za korištenje satelita, duguje Hrvatskoj televiziji, Hrvatskoj pošti, Telekomunikacijama, Hidrometeorološkom zavodu, agencijama Reu-

Miroslav Kutle i Ivana Trump u Splitu, 21. siječnja 1998.

prodaje oko 75 posto dnevnih i periodičnih izdanja i dok bi u nekoj zamisljenoj alternativi sve profunkcioniralo, naklade bi se prepovolile a preživjeli bi jedino mediji u vlasništvu države. Novini su ionako već dovoljno poskušile, jer su izdavači zbog nena-

plaćenih potraživanja od Tiska, bili prisiljeni podizati kredite kako bi mogli izvršiti svoje obvezne prema tiskarama i dobavljačima repromatirala.

Ono što pak ovo priču o Tisku, Kutli i strački vodenoj pretvorbi do datno ilustrira jesu zaista bizarna zbivanja na TV Mreži gdje se poslovao kao i u ostalim Kutlinim tvrtkama. Kada

se Mreža 31. siječnja ove godine potpuno ugasila, a novinari ostali i bez posla i bez plaća i bez silnog novca što im Mreža već dulje vrijeđe duguje, Sindikalna podružnica novinara te kuće pripremila je Kronologiju zbivanja na TV Mreži od pokretanja do danas, čime su očito željeli skinuti gaće i vodećem medijskom tajkunu Ninoslavu Paviću.

Mreži sklapani su dvostruki ugovori i to prvi sa stvarnim iznosom plaća i drugi s umanjenim iznosom, čime su se državi plaćali znatno manji porezi i doprinosi. Drugi dio stvarne plaće novinari su isplaćivan u gotovini i to tako da su uplate navodno sjedale na račun negdje u inozemstvu odakle su se prebacivale u Sloveniju, a kamo su po novac išli djelatnici Uprave Mreže. Kako po izvješću sindikata Mreža cijelo vrijeme posluje s gubitkom, Pavić se tijekom 1997/98. neslužbeno povlači iz te kuće tako da se u javnosti sve više stvara dojam da je Mreža u potpunosti Kutlin projekt.

Kako nadalje piše u Kronologiji Uprava TV Mreže bavila se prodajom šećera, brašna, ulja i ostalih živežnih namirnica od čega se robnom razmjrenom namicao novac za plaće novinara. Diona bi primjerice naručila od Franke pet vagona kave, što bi platila s npr. 300 prikazivanja reklame na Mreži. Diona je prodavala kavu za gotovinu, ali se sada pokazuje da novac nije završio ni u Dioni ni u Mreži. Kada je u siječnju 1998. na Mreži osnovana sindikalna podružnica i najavljen prvi štrajk, direktor Croatia recordsa Miroslav Lilić prenosi sindikalnoj povjerenici Leli Knežević poruku Pavića i Kutle, za koju ona zapravo nikada nije mogla točno utvrditi — je li to Lilićev osobni savjet ili, kako je rekla, poruka poslodavca? Poruka je glasila: »Ukoliko nastavi sa sindikalnim djelovanjem, Pa-

ters, Hini... Po tvrdnjama Sindikata, kako su dugovanja Mreže rascala, tako se Pavić sve više odričao vlasništva.

Od EPH do EPP

Još u rujnu prošle godine postignut je načelan dogovor između suvlasnika Mreže — Pavića, Kutle i Vinka Grubišića — da će Pavić preuzeti cjelokupni vlasnički paket te producentske kuće, ali od čega je po tvrdnjama koje dolaze iz Europapress holdinga (EPH), Pavić odustao i do danas u potpunosti izšao iz vlasničke strukture Mreže. Pavić je osnovao novu producentsku kuću Europa press Producija (EPP), a po mijenjaju povjerenice Sindikalne podružnice novinara Mreže, time je izbjegnuto plaćanje nastalih dugovanja prema Mreži kao i izvršenje Ugovora o radu prema zaposlenima.

Predsjednik Foruma 21 Damir Matković ocijenio je propalu TV Mrežu kao dirigirani medijski projekt koji je samo trebao pokriti prostor na nacionalnoj razini. Sindikat Mreže na kraju svoje Kronologije zaključuje da Pavić s pravom vrišti do neba zbog dugovanja Tiska prema EPH, ali da i oni traže od njega isto što i on od Kutle — novac. Predstavnici sindikata Mreže namjeravaju sudski dokazati Paviću da je vlasnik Mreže. Neka ih ne iznenadi ako ispadne da je Kutle.

**Govori:
Miljenko Jergović**

Oduvijek sam planirao biti pisac

Dušanka Profeta

**Mržnja prema
Srbima, prema
Bosancima, i prema
Albancima, a
nakon svega i
prema
Hercegovcima,
apsolutno je nešto
njegore što se
Hrvatima danas
može dogoditi**

U posljednjoj knjizi Miljenka Jergovića *Naci bonton* okupljen je niz tekstova objavljenih u *Nedjeljnoj Dalmaciji*, *Tjedniku*, *Vijencu* i *Feralu*. Nakon velikoga domaćeg i inozemnog uspjeha proza *Sarajevski Marlboro* (1994) i *Karivani* (1995), Jergović se odlučio za publicistiku koja se, prema njegovim riječima bavi »terorom kroz kulturu«, a dijelom je i odgovor na prozivke u kojima mu se predbacuje da se ne zna lijepe ponašati u zemlji u kojoj je gost.

* *Cula sam komentare da je odrednica »naci« previše ostra i da, možda, jedino opisuje atmosferu u strukturama vlasti. Slažete li se s tim?*

— Ne vidim zašto bi formulacija koja u sebi sadrži *naci*, nacistički, nacionalistički, bila danas u Hrvatskoj preoštra i zazorna iz prostog razloga što je u Hrvatskoj na vlasti stranka koja se ama baš nikada nije distancirala od onoga što pripada žanru izvornoga hrvatskoga nacizma ili fašizma. Jedno je distancirati se u odnosu na Hitlera ili Mussolinija, to niti je potrebno, niti bi imalo ikakvog smisla. Ova vlast praktično je prihvatala i obgrnila sve baštine izvornoga hrvatskoga povijesnoga nacizma i fašizma. Ako u Hrvatskoj postoji ulice Mile Budaka, ako se na radio postajama poput *Narodnog radija* slavi ime Jure Francetića, ukoliko se usred Zagreba, pet koraka od spomenika bana Jelačića, drži misa zadušnica za Antu Pavelića, onda bi posve bizarno bilo očekivati od bilo koga, uključujući i mene, da odrednice nacizam i fašizam upotrebljava s nekim silnim oprezom, strahom ili nekim zazorom ako ona doista ima smisla, a ima smisla, i naravno da Hrvatska danas nije fašistička ili nacistička zemlja. Hrvatski građani koji su do sada većinski glasali za HDZ, dakle, jednu ultradesnu stranku, nisu ipak po svojoj prirodi trenutno raspoloženi za uspostavu nekakve klasične fašističke države koja bi podrazumijevala i svakodnevno odvodenje ljudi u koncentracijske logore, ili istrebljenje ljudi druge vjere i rase, iako bi se na ovom mogli zaustaviti i reći da je tog istrebljenja itekako bilo u vrijeme rata, ali nakon rata su te stvari kao zaustavljene. Hrvatska je danas u takvoj vrsti okruženja da fašistički ili nacistički model države jednostavno nije moguć. Međutim, meni ostaje moja intelektualna, građanska sloboda da se upitam kako bi se Franjo Tuđman danas ponašao kada bi imao one uvjete koje je 1941. imao Ante Pavelić, kako bi se ponašao kada bi danas u Europi bila moguća jedna rasistička, nacistička ili fašistička država. Strahujem da bi napravio nešto što bi bilo puno gore od ovoga u čemu sada živim i što bi to po svemu bila jedna zastrašujuća zemlja u kojoj bi se možda događale i gore stvari od onih koje su se događale u Pavelićevu režimu.

* *Prepoznajte li se ti elementi i na razini svakodnevnog života, kod običnih građana koji se protiv očitog nacizma i fašizma ne bune?*

— Naravno da se to prepozna, a prepoznaće se i kod najobičnijeg svijeta, dobronamjernog svijeta, iz prostog razloga što je HDZ svojom osmogodišnjom vladavinom, između ostalog, uspio destruirati i mentalitet

ovoga naroda, uspio je redizajnirati Hrvate. Recimo, prije dva broja, u *Globusu* je izašla jedna zastrašujuća anketa u kojoj roditelji i učenici odgovaraju na pitanja o tome s pripadnicima koje nacije bi se u razredu rado družili i s pripadnicima koje nacije se ništo ne bi družili. Anketa ima absolutno zastrašujuće rezultate, jer pokazuje da je ovaj režim u Hrvatskoj uspio stvoriti tako šovinističku i klaustrofobičnu atmosferu da nekom promatraču sa strane, nakon prvobitnog bijesa, vjerljivo dode silno tužno. S kime se hrvatski klinci od sedam-osam godine ne bi htjeli družiti? Sa Srbima, Muslimanima, iliti Bosancima, kako u anketi piše, i s Albancima. A htjeli bi se družiti s Nijemcima, Francuzima i Amerikancima. Otprilike iste

Ja sam jedan od vjerojatno rijetkih ljudi, pogotovo svoje generacije, koji drže do sebe, a misle da je Momo Kapor odličan pisac

odgovore dali su i roditelji i djeca, što znači da se ovo na razini mentaliteta pretvorilo u polukolonjalno društvo bijednih i jadnih pojedinaca koji bi jako rado pripadali jednom svijetu s kojim nikakve veze nemaju, svijetu neke Amerike, Francuske ili Njemačke, dok svoje prve susjede, ljude koji žive u ovom gradu i ovoj zemlji, mrze i tu mržnju ucepljuju u svoju djecu. Jer mržnja prema Srbima, prema Bosancima, i prema Albancima, a nakon svega i prema Hercegovcima absolutno je nešto najgore što se Hrvatima danas može dogoditi. Vrlo je zanimljiv primjer tih Hercegovaca koji su u naponu hrvatskoga nacionalizma, početkom devedesetih, bili dobri momci, ali otkad se u Hrvatskoj loše živi, otkad više nema Srba, a čak i obični građani primjećuju da režim krade njihove plaće i njihove penzije, treba pronaći novog krivca. A novi krivac upravo su ti Hercegovci. Neki dan dogodio se incident — neki je dečko sa svojim terenskim džipom preorao travnjak ispred HNK. I kako je ta vijest objavljena u *Jutarnjem listu*, ali i drugim novinama? Objavljena je kao: Damir, Dado, Džeba, rodom iz Čapljine, preorao je travnjak ispred HNK. Taj momak, 8 godina ima prijavu boravka u Zagrebu. Mjesto njegova rođenja novinara, ili bilo kog drugog, uopće se ne tiče. On je Zagrepčanin. Međutim trebalo je izvući to da je on rođen u Čapljini, da bi se cijela stvar prebacila na Hercegovce i da bi se pokazalo što ti Hercegovci nama u Zagrebu rade. Drugi je dan u *Jutarnjem listu* izašla fotografija, s povoljnim tekstom ispod, jednog grafita. Grafit je glasio »DAMIR DŽEBA GO HOME TO ČAPLJINA«, ili nešto slično. Ispod fotografije je pisalo kako se, eto, gradani Zagreba bune protiv strašnog terora i primitivizma tog tipa iz

Čapljine i sad ti Damir Džeba idu u Čapljinu, crnci idite u Afriku, Židovi idite u pizdu materinu, Srbi idite u Srbiju... To je, naime, potpuno isto, i ovdje se više uopće ne može shvatiti, nakon vladavine HDZ-a i destrukcije mentaliteta, da za vandalizam ili zločin ili bilo šta tome slično nije bitno regionalno ili nacionalno određenje, nego valjda nešto drugo. Ako danas prošetate Zagrebom i pitate obične građane tko je pokrao Hrvatsku, tko je kriv za sve ovo, onda će vam odgovoriti, ali vrlo rijetko, hadzeovci, a najčešće Hercegovci. A nisam uopće primijetio da ima toliko puno Hercegovaca među svim tim tajkunima, gangsterima i banditim. Čak i kulturni Miroslav Kutle cijeli je svoj vijek, od prve godine života, proveo u Zagrebu i samo je rođenjem Hercegovac. On je Zagrepčanin.

Naša krivnja

* *Nedavno je o pitanju odgovornosti Hrvata i Hrvatske za ratne zločine, točnije za koncentracijski logor Dretelj, pokrenuta rasprava u kojoj se najčešće govoriti o kolektivnoj nacionalnoj krivnji, no izostaje javno prozivanje, zabijevanje za otvaranje službene istrage o tome što se, i po čijem naređenju, dogodalo u Dretelju. Mogu li Hrvati uopće govoriti o krivnji i odgovornosti tako da imenuju svoje, konkretnе, krivce za zločine?*

Ne mogu Hrvati ni za šta biti krivi, i ni za što odgovorni, ukoliko su u svakoj situaciji žrtve. To je osnovni problem i za obične građane koji će vrlo teško shvatiti vlastitu odgovornost ukoliko ih je već Tuđman uvjerio da su na razini nacionalnog kolektiviteta, što god to značilo, žrtve, a sami znaju da su žrtve na razini svakodnevnog života jer loše žive i nemaju plaće. Vrlo je teško iz pozicije žrtve postati odgovoran ili postati kriv. Individualiziranje krivnje takođe je jedna od problematičnih stvari kod nas. Svakodnevno nam preko televizije i novina, čak i u nezavisnim novinama, trube o tome da se u Haagu nalaze neki Hrvati i da je broj Hrvata pred haškim sudom toliki, Srba toliki, dok je broj Bošnjaka minimalan. Kao da je haški sud neka vrsta olimpijade na koju idu najodličniji predstavnici određenih naroda, država ili nacija, pa se onda Hrvati bune što je njihova zastupljenost neadekvatna. Mislim da građani ove zemlje gotovo više nisu ni svjesni tko se nalazi pred haškim sudom. Ne nalaze se ni Hrvati, ni Srbi ni Bošnjaci, nego se nalaze ljudi koji su osumnjičeni za ratne zločine. I što se mene osobno tiče, potpuno mi je svejedno koliko se tamo nalazi Srba, Hrvata ili Bošnjaka. Što se mene tiče, haški bi suci mogli povratiti zločince samo jedne nacije. A ukoliko oni jesu zločinci, ukoliko pred tim sudom budu osuđeni za ratne zločine, oni za mene apsolutno gube bilo kakav nacionalni predznak. Ja bih osobno više volio da pred haškim sudom bude osuđen čovjek koji je srušio Stari most u Mostaru, nego ne znam koliko i kakvih srpskih zločinaca, jer mi je zločin nad Starim mostom simbolički važniji od srpskih zločina. Zašto? Zbog toga što je taj zločin simbolički počinjen i u moje ime, i jednostavno ne želim

s tim, ni sa svim drugim hrvatskim zločinima, imati apsolutno ništa. A prvi preduvjet da ja nemam ništa sa tim zločinima je da se krivnja individualizira, da ljudi koji su zločin počinili završe pred sudom u Haagu i da se stvar konačno raščisti. Sve ove priče o odgovornosti društva i kolektivnoj odgovornosti, sve su to šuplje priče do onog trenutka do kojeg ratni zločinci šetaju ulicama gradova. Meni je danas blesavo pričati što ja osjećam, a 1993. mi nije bilo blesavo, prema hrvatskim koncentracijskim logorima ukoliko Jadranko Prlić, čovjek koji je potpisao, to tisući put ponavljaju, ukaz za osnivanje koncentracijskih logora, slobodno hoda po Sarajevu i još je neki ministar u vlasti te države. Meni je u takvoj situaciji zbilja bizarno govoriti što ja imam s tim logorima. Jako je teško govoriti koja je moja odgovornost za rušenje Starog mosta u Mostaru ukoliko u *Novom listu* netko poput Slobodana Praljaka taj most naziva »jebeni mostom«. U ovoj zemlji, nažalost, ne postoji zakon koji bi štitio kulturna dobra od takvih tipova jer zašto Praljak smije reći da je Stari most *jebeni most*, a ja bih bio suden za uvredu kad bih rekao da je Praljak *jebeni majmun*.

* *Ako su krivci, kao što kažete, poznati — djeluje li rasprava koja je krenula nakon objavljenja knjige Branka Matana kao, kako kaže Lovrenović, »moralni anestetik«? I je li to pitanje doista pokrenuto tek sada?*

— Ja se tu doista moram složiti s Lovrenovićem, to je sve doista moralni anestetik, šuplja riječ. Jer ta polemika u kojoj na jednoj strani Branko Matan, a na drugoj nekolicina ljudi iz *Ferali* i Ivan Lovrenović, po mom je dubokom uvjerenju, bespredmetna. Naime, uopće ne mogu shvatiti o čemu se tu polemizira; da li se tu polemizira o koncentracijskim logorima koje je otvarala vlast Republike Hrvatske na teritoriju Bosne i Hercegovine, da li se tu polemizira o kolektivnoj odgovornosti za pojedinačni zločin, da li se tu polemizira o tome tko je kad govorio, a tko šutio — ja to uopće ne znam. Čini mi se da bi bilo jako pametno kad bismo se jednostavno pokušali vrati nekim temeljnim pitanjima, kad bismo najprije pokušali razmotriti u kojoj godini živimo, a o kojem vremenu razgovaramo. Danas možemo slobodno govoriti o Dretelju jer nas ova vlast više neće raspaliti pendrekom preko leda ako ga spomenemo, a ta je vlast dovoljno pametna da zna kako živi u 1999. godini, dok smo mi izgleda toliko budalasti da mislimo kako 1999. možemo namiriti svoju šutnju iz 1993. godine. Zanimljivo bi bilo vidjeti tko je o Dretelju govorio, a tko je tek danas jako raspoložen za razgovor. Naime, definitivno je riječ o različitim likovima.

* *Na predstavljanju knjige Naci bonton Kruso Lokotar rekuo je da ste polemični poput Krleža, a da stilom podsjećate na Andrića. Prepoznajete li te paralele u svojim tekstovima?*

— Moram priznati da mojoj taštini jako prija spominjanje takvih imena uz moje. Međutim, čini mi se da sam ne uspijevam prepoznavati to što ljudi govore. Valjda je teško sebe smještati u neki kontekst, vidjeti se sa strane.

Naime, čini mi se da su na mene utjecale sve dobre knjige koje sam pročitao, bez obzira na imena njihovih autora. Teško je govoriti o nekim dubinskim, nekim bitnim utjecajima. Ja ne mislim da sam polemičan, Bože mi dragi prosti, poput Krleže, iz dva razloga. Prvi je taj što doista nisam Krleža, a drugi što nemam s kim polemizirati. Ja zadnjih osam godina nisam sudjelovalo niti u jednoj jedinoj polemici. Znao sam povremeno odgovarati na vrijedanja, i to je otprilike bila najviša razina polemike koju sam dosegnuo, a priznat ćete da odgovor na vrijedanja baš i nije neka polemika. Što se tiče Andrića, imam dojam da ga meni vrlo često spominju zbog neke linije manjeg otpora, zbog činjenice što sam iz Bosne i što je onda najjednostavnije uz moje ime spomenuti Andrić, koji je neka vrsta amblematskog bosanskog autora. Kao što spominju njega, mogli bi spomenuti masu drugih pisaca koji su meni u životu bili jako važni, koji su također Bosanci, ali se ovdje za njih nije čulo.

Recimo, jednog izvanrednog sarajevskog židovskog pisca koji se zvao Isak Samokovlija i koji je u nekom mom formativnom periodu, kad sam ulazio u književnost, bio važniji od Ive Andrića.

Urbana poetika

* U uvodnom tekstu Naci bontona kazete da je vaša (naša) generacija odgojena na »pedagogiji katodne cijevi«, često pišete o fotografiji, filmovima, stripu kao umjetničkim medijima koji su imali važan utjecaj na formiranje vaše poetike. Kakav je odnos književnih utjecaja i utjecaja tih medija u vašem slučaju?

— Važno je napomenuti da je moja generacija, dakle generacija rođena između 1960. i 1973. bila jedina generacija na ovim prostorima od 1945. godine koja se formirala paralelno sa svojom generacijom iz bilo kojeg dijela Evrope, koja se formirala na jednakim vrijednostima, istim filmovima, knjigama i istim životnim idealima. Sve generacije prije naše zapravo su bile generacije jugoslavenskog socijalizma, koje su se formirale na potpuno drugi način, na drugim vrijednostima. Sve generacije nakon nas formiraju se po modelu aktualnih režima, i to je jedna jako bitna činjenica za većinu ljudi iz te generacije koja danas na prostoru bivše Jugoslavije pokušava nešto raditi, nešto pisati, snimati. Sasvim je sigurno da su na tu generaciju, i, naravno na mene, ogroman utjecaj izvršili izvanknjivježni mediji. Dakle, film, muzika, fotografija i strip i, na kraju, televizija. To je nešto što se jako osjeća u tekstovima ljudi koji su u tom periodu odrastali u gradovima.

* Talijanski i francuski kritičari često nalaze veze između vaše proze i proze Danila Kiša.

— Ne mogu govoriti o tome kolika je književna i poetička veza između mene i Danila Kiša, ali sigurno postoji jedna druga veza — željeznica. Kad bih govorio o Kišu i sebi izgledao bih sam sebi malo pretenciozan i bezobrazan, no veza postoji u tome što je moj djed Franjo Rejc bio visoki željeznički službenik i završio karjeru kao konstruktör reda vožnje, a u životu je bio otpovnik vozova na području od

Usore do Sarajeva, na masi malih željezničkih stanica i zapravo je moja obitelj s majčine strane kako formirana na toj prići o željeznicima. Postoji nešto čega se sjećam iz najranijeg djetinjstva, trenutka kad sam se prvi put osjetio kako diskriminiran, duboko ugrožen i nesretan. To se dogadalo kad bi konduktér u vlaku ušao u naš kupe, kada bi djed izvadio svoju režijsku kartu, baka svoju, mama svoju, a za mene su morali platiti. To je meni bila čista tragedija. Ja sam prvi u generaciji koji nije imao pravo da se besplatno vozi željeznicom, i možda sam iz tog kompleksa dosta pisao o svom djedu željezničaru. Takve se stvari jednostavno ne zaboravljaju. Nikad u narednim godinama i vremenima nisam osjetio tu vrstu nacionalne, socijalne, rasne ili vjerske ugroženosti koju sam osjetio kad ja jedini nisam imao režijsku kartu.

Djed je važan

* Način na koji pišete o djedu daje naslutiti da mu puno dugujete u ljudskom smislu. Djed je »važan«?

— Djed je takođe važan. Djed i baka, majčini roditelji, odgojili su me i naučili svim važnim stvarima u životu. Kad to izgovorim moji roditelji uvijek

bivaju jako nesretni, jer osjećaju da su nešto propustili učiniti i budi im se kompleks krivnje. Međutim, doista je istina da presudan utjecaj na mene nikad nisu izvršili ni moj otac ni moja majka, vjerojatno iz tog razloga što, bez obzira što me nisu dobili jako rano, nisu bili zreli za dijete. Oni će vjerojatno sazrijeti tek ako budu imali unuke. Ja sam duboko uvjeren da su djedovi i bake najbolji roditelji, jer su vjerojatno u stanju ispraviti one greške koje su počinili na svojoj djeci. Ja sam zapravo odrastao sa pričama o nekom jako davnom vremenu, govoreći iz današnje perspektive. Moji stavovi, čak i politički, formirani su na nečemu što nije pripadalo ni žanru komunizma ni antikomunizma, što nije imalo absolutno nikakve veze ni sa vjerom u Boga ni s ateizmom. Jedna od formativnih priča mog djetinjstva bila je o tome kako je moj djed proveo jednu noć u zatvoru. To se dogodilo nakon što je 9. 10. 1934. u Marseilleu ubijen kralj Aleksandar. Tad je moj djed u nekoj kavani rekao: »E neka ga ubiše« nakon čega su ga žandari odveli u zatvor i sutradan pustili. To je jedna priča koja mi je kao klincu bila užasno važna. Onoga dana kad je oslobođeno Sarajevo, moj djed, koji je tad radio u

direkciji željeznicu, zaputio se iz svog stana da zauzme direkciju željeznicu da mu ne bi tko šta opljačkao, ili slučajno neki ustaški ili fašistički elementi što zapalili. Taj dan, i sljedeća dva, on je u svojim rukama držao direkciju i bio je kako sretan što tako važnu ulogu u životu može odigrati, iako nikad nije bio ni partizan, ni komunist, a naravno, ni nacionalist. Jedina vojska kojoj je u životu pripadao bila je vojska cara i kralja Franje Josipa iz koje je bio pao u talijansko zarobljeništvo, gdje mu je bilo odlično.

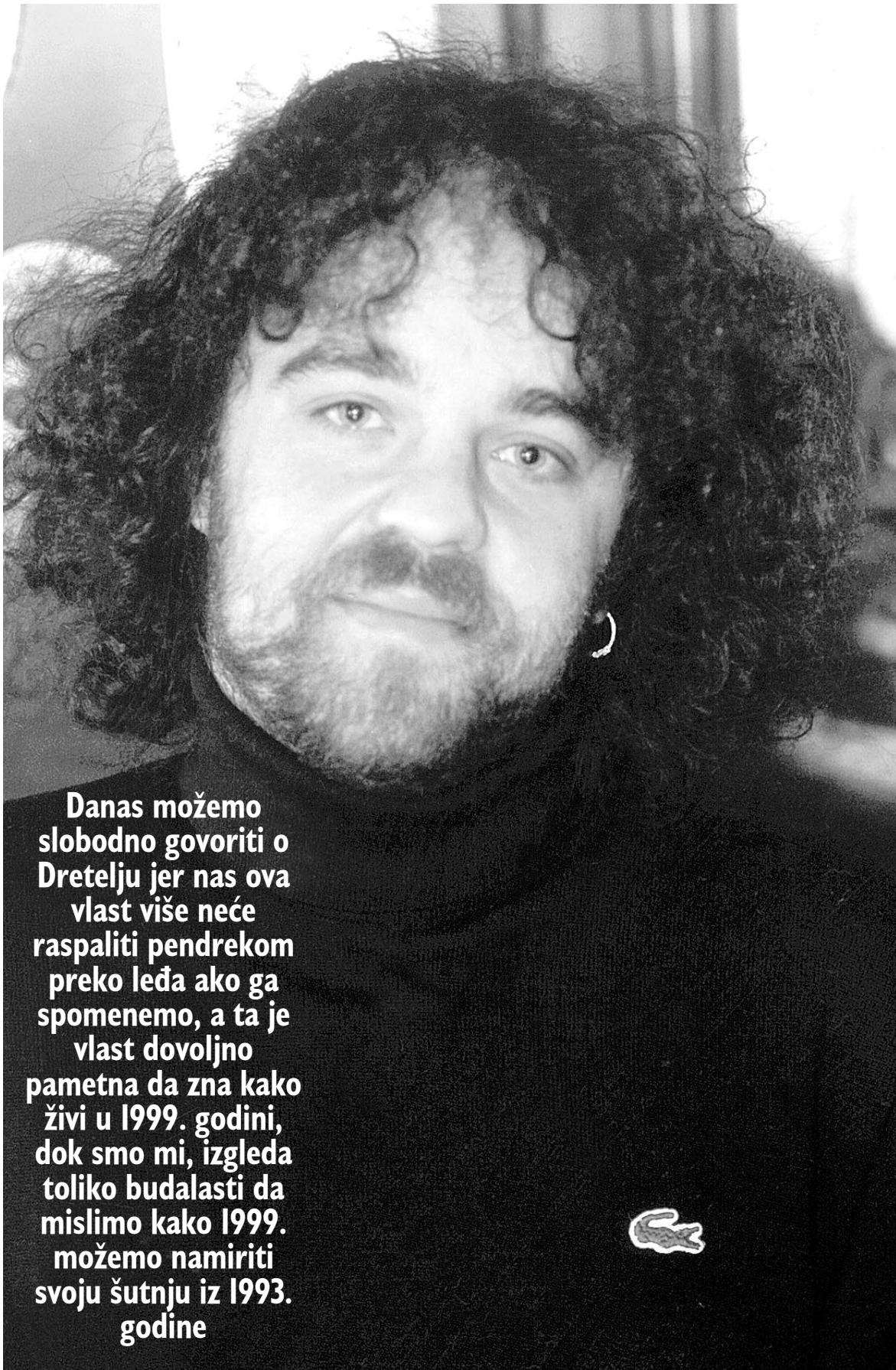
* Bilješke iz Kiševe rukopisne ostavštine pokazuju da je krzmao oko naslova jedne pričovijesti — Apatrid ili Duh je naša domovina. Osjećate li se u dubovnom smislu apatridom?

— S jedne strane mislim, da svi mi, svojom voljom ili bez nje, sudjelujemo u podjelama i dio smo nekog kolektivita kojim se manipulira ovako ili onako. Međutim, postoji i neka vrsta mogućnosti da se čovjek individualno odredi. Moje individualno određenje bitno je uvjetovano mojim životom, a to je određenje da doista nikom ne pripadam na takav način da bih se sad mogao udarati šakama u prsa i vikati ja sam iz ovog ili ja sam iz onog svijeta. Moj je

zavičaj, jedini mogući zavičaj, Sarajevo. Međutim, moj unutrašnji zavičaj, rekao bih, važniji je i od tog zavičaja. Taj unutrašnji zavičaj zapravo je zavičaj djedova i baka, zavičaj roditelja, uspomena, zavičaj moje sobe i jednoga svijeta koji više ne postoji i možda stvarno nikada nije ni postojao, ali je formiran u meni i u meni traje. Ja ga nosim sa sobom i premještamo s jednog na drugo mjesto po mojoj vlastitoj volji, po mom nekom unutrašnjem određenju. Dakle, ja mislim da je biti apatrid, ne pripadati, nešto što donosi nevjerojatnu, rajska ugodu, rajska prijatnost, a u isto je vrijeme smrtonosno. Jer, biti čovjek koji nema stalno mjesto boravka, koji nema domovinu i koji nema zastavu koja ga štiti i za koju će poginuti jako je opasno i baš smrtonosno. Ali, s druge je strane to najveći osjećaj slobode, i nikada nisi toliko slobodan koliko si slobodan kada nemaš svoju zastavu, svoj grb i svoju vjeru u kolektivitet. Ima jedan stih Miloša Crnjanskog iz Lirike Itake koji mi je užasno često zadnjih šest-sedam godina pada na pamet, a glasi: »Ni jedna čaša što se pije, / ni jedna trobojka što se vije / naša nije.« To je napisano 1918. godine, i pokazuje važan, dubinski osjećaj da ne pristaneš na to da pripadaš simbolima i da ne pripadaš nižima od tebe, a niži su od tebe svi oni koji te prisiljavaju na pripadanje. Najmizerniji su oni ljudi koji od drugih ljudi očekuju izjašnjavanje. Sjećam se onih monstruoznih zahtjeva od hrvatskih Srba da 1990. godine potpisuju dokaze o svojoj lojalnosti. To je bilo nešto bestidno, i bez obzira na ono što se dogodilo nakon toga, bez obzira na agresiju, bez obzira na to što su ti isti hrvatski Srbi u agresiji sudjelovali, osjećaj odvratnosti prema činu zahtjevanja od nekoga da potpisuje dokaz svoje lojalnosti u meni je ostao do danas.

* Zeljko Ivanović u svom dnevniku 700 dana opsade piše kako ste u svibnju 1992. kada je započela opsada, bili izrazito oštiri prema onima koji su napuštali grad. Nakon otprilike godinu dana vi ste napustili Sarajevo, što se tumačilo kao izdaja. Koliko je ostati ili otići osobno ljudsko pravo izbora, i osjećate li se zbog odlaska kao izdajica?

— Odlazak u trenutku dok je grad još bio pod opsadom neka je vrsta izdaje, ali izdaje jedino i isključivo samoga sebe, drugih ne. Nitko nema pravo u svoje ime nekom spočitavati odlazak. Može se spočitavati u ime nekog univerzalnog principa, i ja sam se za taj univerzalni princip svim srcem i dušom zalagao sve do trenutka kad je moj strah postao previelik. Kad je strah u meni postao previelik, ja sam taj princip iznevjerio, a to je isključivo i samo moja osobna stvar i ona se drugih ljudi ni na koji način ne može ticati, niti bih ikome dao pravo da mi se to uzima kao bilo kakav argument. Naime, hrabrost je svakako vrlina, ali nije dobro kada čovjek zarad postojanja te vrline prekoračuje vlastite granice. Nekad valja pristati na vlastiti strah i ja sam na njega u jednom trenutku pristao. Postoji jedna silno lijepa i slatka epizoda iz 2. svibnja 1992. godine i velikoga granatiranja koje me je, zamislite, bilo zateklo u kavani hotela Beograd u Sarajevu. To je bilo jedno od prvih ogromnih

granatiranja; sjedili smo u ostakljenoj kavani i mene je bilo, moram priznati, užasno strah. Kad god bi udarila neka granata u blizini, ja bih se bacao pod stol. Preko puta mene sjedio je jedan častan gospodin koji se zove Vlatko Kraljević, danas ambasador Bosne i Hercegovine u Italiji i Vatikanu; koji je mirno sjedio i pušio, gledao kako te granate padaju i u jednom trenutku pogledao ispod stola gdje sam bio ja i izgovorio jednu od meni najdražih rečenica koju često ponavljam kad se jako puno prepadnem, a to je: »Više dostojarstva, Jergoviću!«

* Cesto odgovore započinjete formulacijom »mojoj taštini godi«, ali vrlo otvoreno govorite o svojim običnim ljudskim strabovima, pogreškama, krivim procjenama i svemu što se nimalo ne uklapa u imidž poznatog i priznatog pisca.

— Ljudima je kod nas postalo, ili im je uvijek i bilo, pitanje života i smrti da su uvijek, u svakoj prilici, u prošlosti ili sad, bili u pravu i ne mogu prihvati da nisu uvijek u pravu. Najbolje ćete uvrijediti nekoga ukoliko mu spomenete što je govorio prije odredenoga vremena ili mu pokažete da nije, ili da nije bio, u pravu. Ne znam otkud to, to je valjda posljedica života u čudnim društvima, čudnim političkim sistemima, koji su kao najvažnije postavljali to da uvijek, na svakom mjestu budeš na liniji, da uvijek i na svakom mjestu budeš u pravu. Što se tiče taštine — pokušavam se prema njoj malo ironično odnositi, jer je se, s jedne strane bojim, a s druge ne želim ljudima oko sebe djelovati kao neki napuhani puran ili fazan. Taština je doista nešto što je jako bitno u čovjekovu životu, nešto što treba čuvati, njegovati i obrezivati kao živu ogradu. Najopasnije je tvrditi da nemate taštine.

* Rekli ste u jednom razgovoru da čitate goleme količine dobre i grozne literature. Što pratite od svjetske literature?

— Nažalost, stranu literaturu gotovo i ne pratim, iz više razloga. Jedan je taj što sam u životu bio toliko lijep da nisam učio strane jezike u onoj mjeri u kojoj su mi djed i baka preporučivali, a oni su oboje višestruko znali više stranih jezika. Čak i to što mogu čitati u biti previše ne koristim iz prostog razloga što, znam da budalasto zvuči, nemam baš toliko novaca da kupujem knjige.

* Taj razlog zvuči dosta realno...

— ...znam da zvuči realno, ali mi uvijek ide na živce kad netko kuka da nema novca. Jednostavno nisam u prilici da čitam na jezicima na kojima mogu čitati — tu literaturu čitam samo malo i jako kampanjski.

* Čini mi se da, bez obzira na visoke cijene knjiga u nas, ljudi koji bi mogli i morali kupovati knjige — pisci, novinari, znanstvenici — nemaju naviku kupiti knjigu nego čekaju recenzentski, ili neki drugi besplatni primjerak?

— To je istina. To je jedna čudna pojava. Kad vam izade knjiga svi ljudi koje poznajete, uključujući prijatelje, poznanike, pa čak i one koje ste vidjeli dvaput u životu, očekuju kao najnormalniju stvar na svijetu da im poklonite svoju knjigu. Kao da je ta knjiga i napravljena kao proizvod koji se dijeli okolo. Uvreda je ako nekom ne date knjigu, a uopće nije uvreda što on tu knjigu nije htio kupiti. Ja mislim da je loše to što ljudi ne

kupuju knjige svojih prijatelja, svojih poznanika, i u krajnjoj liniji, pisaca koje vole, nego očekuju da im ih netko pokloni. Ja se stvarno trudim da kupim knjige pisaca koji su mi važni, a čak i od onih koji su mi prijatelji ne očekujem da mi te knjige poklanjam jer to ipak predstavlja neku vrijednost.

* Puno je vaših sugrađana, od kojih su neki sigurni i vaši prijatelji, pisalo o ratu, o opsadi, o gradu, no kvaliteta tih tekstova prilično varira. Koje autore ili knjige iz toga korpusa preporučate?

— Ima nekoliko pisaca koje bih uvijek i na svakom mjestu preporučio kao vrlo vrijedne čitanja, a reklo bi se da su sarajevski pisci. Jedan je zasigurno Nenad Veličković — sve što nadete s potpisom Nenada Veličkovića čitajte, drugi je Semezdin Mehmedinović, treći je sjajni sarajevski pisac koji živi u Chicagu, Aleksandar Heman, potom Goran Samardžić. To su sve pisci generacije o kojoj sam maloprije govorio, rođeni između 1960. i 1973. i način na koji oni pišu vrlo je važan jer je nov i jer je potpuno depatetiziran i dezangažiran u dnevno političkom smislu riječi. Čini mi se da bi jako korisno bilo i za hrvatske čitatelje, koji nemaju baš prilike čitati puno dobrih domaćih knjiga, da čitaju te autore.

* U posljednje se vrijeme u javnosti dosta govorilo o dvjema prepiskama — između Mirka Kovača i Filipa Davida, te ono između Ivana Aralice i Zlatka Crnkovića. Kakvo je vaše mišljenje o tim knjigama?

— Ja osjećam priličan zazor prema epistolarnim knjigama. Nekako mi nije prijatno čitati tuda pisma. Jedino što volim zaviriti u nečije bračne krevete ili ložnice, pa čitati Joyceova pisma Nori, odnosno pisma koja imaju neku erotsku pozadinu. To je nešto što mogu iznutra osjetiti i prepoznati kao vlastito iskustvo, te nači razloge za čitanje takvih stvari. Što se tiče pisama koje jedni drugima šalju prijatelji ili koja šalju pisci urednicima, to mi, moram priznati, kao žanr nije draga. E sad, kad je riječ o tim dvjema knjigama, knjiga Kovača i Davida mi je interesantnija jer ipak govorio o jednom svijetu o kojem sam sve vrijeme nedovoljno znao, a to je virtualni svijet koji se prostirao između Rovinja i Beograda u vrijeme jednog jako gadnoga rata. Još jedan razlog zbog kojeg sam ja prema toj knjizi nekritičan i ne mogu se objektivno odrediti jest da poznajem i Mirka Kovača i Filipa Davida; volim ih kao pisce i osobno im vjerujem. Kad imate osoban odnos prema ljudima, onda im i knjigu čitate vrlo, vrlo osobno. O knjizi Aralice i Crnkovića, već sam pisao u Feralu i moram priznati da sam pisao s jednom vrstom nelagode. A porijeklo te nelagode leži u činjenici što doista mislim da je Zlatko Crnković jedan užasno važan lik hrvatske kulturne scene, da je jedan od nekoliko najvažnijih hrvatskih urednika uopće i njegova je biblioteka Hit bila strašno važna u mom formativnom periodu i zbog toga prema Zlatku Crnkoviću imam veliko, veliko poštovanje. Prema Ivanu Aralici, istina, nemam nikakvo poštovanje. Ali me ta knjiga na neki način strašno ražalostila, upravo zbog Zlatka Crnkovića.

* Pisali ste poeziju, čak i haiku, prozu, razne publicističke žanrove, gotovo sve osim drame. Imate li kakvu dramu »u pričuvi?«

— Pisao sam svašta u životu, i svašta pišem. Napisao sam nekoliko haikua u životu, to je istina, iako mi je bilo malo tjeskobno čitati hrvatske haikue... Sto se tiče drame, to je vrlo zanimljivo pitanje. Ja sam u životu napisao dvije radio-drame, ali ne i kazališnu dramu. Vrlo se lako može dogoditi da je napišem u skorijoj budućnosti. Čini mi se da se u drami svijet može postaviti na nekoliko doista ogoljenih odnosa medju ljudima, odnosno likovima. A kako je gotovo sva moja proza zasnovana uglavnom na odnosima medju ljudima, pisanje drame već me neko vrijeme intrigira.

* Koliko je danas moguće čitati knjige Mome Kapora ili gledati filmove Emira Kusturice bez njihove javne osobe na pameti?

— Ja mislim da to nije lako, ali da se mora, upravo kad je riječ o Kaporu i Kusturici. Mislim da je Kusturica jedan vrlo darovit čovjek i postoje dva njegova filma koja smatram vrhunskim ostvarenjima, donekle važnima i

Hrvatska književnost je, nažalost, u velikoj mjeri književnost ni o čemu i možda bi bilo dobro kad bi se hrvatski pisci malo više bavili pornografijom i nogometom, možda bi konačno propisali

za moje formiranje, a to su Sjećaš li se Dolly Bell i Otac na službenom putu. Ja sam u jednom trenutku jednostavno odlučio emotivno i intelektualno funkcionirati na takav način da pokušam Kusturićine filmove gledati bez obzira na ono što mislim o moralnom ili političkom liku njihova autora. Kad je riječ o Momi Kaporu — tu je situacija još jednostavnija. Naime, ja sam jedan od vjerojatno rijetkih ljudi, pogotovo svoje generacije, koji drže do sebe, a misle da je Momo Kapor odličan pisac. Meni su knjige Foliranti, Provincijalac, Knjiga žalbi i Ada užasno važne i užasno drage i ja se i danas povremeno tim knjigama vraćam. Kapor je posjedovao tu neku lakoću, površnost, ali je sam sebe pokopao svojim zadnjim romanom Posljednji let za Sarajevo, te, naravno, svojim izrazito šovinističkim angažmanom.

* Često vas predstavljaju kao pisca i novinara, no rijetko se spominje »funkcija« književni kritičar, premda je vaša stalna kritičarska rubrika u Tjedniku bila vrlo čitana. Iz stručnih se krugova čulo da je vaša kritika populistička i »pisana za široke narodne mase«. Imali u hrvatskim medijima uopće prostora i interesa za književnu kritiku, i kakva bi ona moralna biti?

— Mislim da novinska književna kritika u Hrvatskoj i ne postoji, a ako postoji tada se ne razlikuje od kritike pisane u časopisima i književnim listovima te je prosječno

nezainteresiranom i neobrazovanom svijetu teško razumljiva i dosadna. Uvjeren sam da tako ne mora biti i da bi se književne kritike (naravno, dobro napisane) u Globusu ili Nacionalu jednako čitale kao i glazbene i filmske kritike. Nije istina da ljude ne zanima književnost. Točno je da su tiraži knjiga izrazito niski, ali niski su i tiraži CD-ova i kaseta naših estradnih zvjezdica. Siguran sam da bi se, recimo, Goran Tribuson prodavao bolje od Severine kada bi ga u novinama reklamirali kao Severinu. A običnom bi svijetu ionako bilo svejedno: Tribuson ili Severina, i rado bi čitali što Tribuson danas jede, kakav mu je seksualni život i slično, kao što isto to čitaju o Severini. I naravno — čitali bi i književne kritike.

* Vjerni ste jednom izdavaču, Durieuxu, a to se ponekad tumači Vašim prijateljstvom s urednikom, Nenadom Popovićem. Koliko je prijateljstvo pisca i njegova urednika nužno za objavljuvanje knjige?

— Ja ne mislim da čovjek sa svojim urednikom mora biti prijatelj, da s njima treba ikad u životu kavu popiti. Međutim, igrom slučaja, i igrom ovih i onih okolnosti, svakako sretnih, ja sam s Nenadom Popovićem, što bi se reklo, prijatelj. Međutim to nema nikakve veze s tim što knjige objavljujem u Durieuxu. Ja tamo objavljujem jer je iz moje točke gledišta Durieux najprestižniji izdavač, najprestižnija biblioteka u Hrvatskoj i što se objavljujući u Durieuxu nalazim u, što bi se reklo, odabranom društvu ljudi i pisaca koje volim, koje poštujem i koji su jednostavno važni. Da se vratimo na moju taštini — mojoj taštini kako odgovara što objavljujem u Durieuxu.

* Objavili ste u Playboyu tekst o pornografiji, a to se mnogim našim piscima ne bi tako lako dogodilo. Je li bilo komentara u stilu »što to njemu treba«?

— Nisam imao komentara iako znam da ljudi govore »što to njemu treba«, a na to pitanje općenito teško mogu odgovoriti, iako mi ga postavljaju kad pišem o nogometu i o pornografiji.

Mogu reći samo da mene nogomet silno zanima i da svaki dan čitam Sportske novosti, iako baš nisu tako dobra novina. Konzumiram ogromne količine pornografskih materijala svake vrste i mislim da sam za pitanja pornografije, a ozbiljno mislim ovo što govorim, jedan od jačih autoriteta u Hrvatskoj, barem kada je riječ o javnim osobama, iako, vjerojatno, postoje i oni koji su više samozatajni, pa se za njih ne zna. Zato pišem o pornografiji. Mislim da floskula da pisac čuva svoje dostojanstvo pišući samo o važnim i uzvišenim stvarima s jedne strane ništa ne znači, a s druge strane sputava književnost samu. Ako pišemo samo o važnim i sudbonosnim stvarima, na kraju ne pišemo ni o čemu. Hrvatska književnost je, nažalost, u velikoj mjeri

književnost ni o čemu i možda bi bilo dobro kad bi se hrvatski pisci malo više bavili pornografijom i nogometom, možda bi konačno propisali. Problem je većine hrvatskih pisaca, bez obzira na količinu knjiga koje objavljuju, taj što do dana današnjeg gotovo da nisu propisali. U Hrvatskoj, a tako je bilo i u bivšoj Jugoslaviji, ljudi su važni onoliko koliko se važnim predstavljaju okolini. A

najprazniji se ljudi najvažnijima predstavljaju, najprazniji ljudi imaju najozbiljniju misiju. Čovjek koji pretendira da bude važan ovome svijetu nikad neće pisati o nogometu i pornografiji, jer mu to ne daje mogućnost da bude važan.

* Rekli ste da pišete s veseljem, da vas pisanje raduje, bez obzira na to radi li se o poeziji i prozi ili o publicistici. Ima li kakve razlike u samom procesu pisanja, odnosno ima li kod pisanja proze više brisanja, prepravljanja, brušenja teksta?

— Jedina je razlika ta što pisaju proze pristupam s više radosti i više straha. Naime, nakon godina treniranja, publicističke i novinarske tekstove pišem lako i bez otpora materijala. Kad je riječ o prozi ili poeziji, to je u osnovi puno rizikantnije, ima više straha. U tehničkom smislu, ono što se tiče krijanja i brisanja, strategija mi je vrlo slična i u publicistici i u prozi. Obično u glavi imam konstrukciju i concepciju prije nego počnem pisati i onda je samo ispunjavam.

* Njavili ste knjigu Mama Leone, knjigu za djecu koja će biti pisana iz rakursa kojim se ne piše kao za debile...

— Važno mi je reći da to uopće nije knjiga za djecu, to je krivo objavljeno u novinama. To je knjiga za jako odrasle ljude, ali je pisana iz jednog infantilnog rakursa. Literatura za djecu, nažalost, doista jest literatura za debile jer doista vjerujem da nešto što bi se nazvalo literaturom za djecu niti postoji, niti bi smjelo postojati. Knjige koje čitaju djeca, i koje su dobre knjige, iz istih razloga mogu i trebaju čitati odrasli. I to je sve. Knjiga koju je najviše volio Danilo Kiš Junaci Pavlove ulice Feranca Molnára, eto to je jedna veza između Kiša i mene — imamo zajedničku najdražu knjigu, to je knjiga za djecu. Ja sam je prvi put čitao s osam godina, a zadnji prije pola godine i moram priznati da me na jednak način potresla, i potresa me uvijek kad je čitam. Mislim da postoje knjige za odrasle koje do djece teže mogu doprijeti, ali da ne postoje dječje knjige koje odrasli ne bi trebali čitati.

* Napisali ste da ste kao mali dječak znali da će biti pisac. Potom ste malo odrasli i upisali studij sociologije i filozofije, bili urednik na radiju, pisali o stripovima, filmovima i uz sve to doista postali pisac. Je li to posljedica odluke iz djetinjstva ili se »dogodilo«?

— Ja sam doista kao sasvim mali dječak odlučio da će biti pisac i nikad u životu ništa drugo nisam želio biti niti planirao biti nego pisac. To nije stvar koja bi se trebala mistificirati. Nekođi djeci, nekim klincima, jednostavno se dogodi da s pet godina želete biti piloti i doista postanu piloti. Tako se meni dogodilo da u istim godinama želim biti pisac i, eto, postao sam pisac. Nema u tome nikakve moje oopsesije pisanjem ili književnošću niti ima neke predodređenosti. Ja mislim da ljudi nisu ni za šta predodređeni i da je pisanje stvar vlastitog izbora.

* Dakle, mali je Miljenko rekao »Bit ću pisac«, a djed je rekao »Može.«

— Nije djed ništa rekao. Rekla je baka: »Očeš, očeš, sigurno...«, onako sitničavo, a mama je rekla — »Hoćeš, ako budeš imao talenta.« I to me tada silno pogodilo.

Razumijevanje grada

Društvo zavadenih arhitekata

Stanje u institucijama koje su na gradskoj ili državnoj razini odgovorne za arhitekturu i urbanizam ne razlikuje se, dakako, bitno od onih u drugim disciplinama

Mladen Škreblin

Ovaj uvodni tekst ciklusa *Razumijevanje grada* predstavlja malu inventuru odnosa i događanja u zagrebačkoj i hrvatskoj arhitekturi, odnosa institucija koje su odgovorne za stanje u ovim disciplinama. Iscrpljujuća dugogodišnja politika pomirenja svih Hrvata krahira je do kraja, čini se, i u redovima inače šutljivih i diskusijama nevičnih arhitekata, njihovih društava i udruženja. Vrata šutnje otključao je prof. Emil Špirić (*Novi list*, 22. 12. 1998.), aktualni predsjednik DAZ-a (Društva arhitekata grada Zagreba). Konstatirao je

prof. Špiriću i nalaže mu se da se javno ispriča. Kao legalist, to je on i učinio, priznavajući da je prekoracije staro pravilo da se ne spominju imena (što ćemo posebno pokušati obraditi u nekom od sljedećih nastavaka, analizom tzv. Moralnog kodeksa Komore arhitekata), te da je navodenjem književnih parabola i primjera iz povijesti otvorio mogućnost drugačijeg čitanja teksta, što mu nije bila namjera.

»Pa ipak, ne vjerujem u gušenje javne riječi. Javnu riječ valja poticati i tražiti joj onaj modus koji vodi rješenju problema« (*Novi list*, 22. 1. 1999.)

U *Globusu* i *Nacionalu*, u istome tjednu (20. i 22. 1. 1999.), te u emisiji HRT-a »Dobar dan« (25. 1. 1999.), pojavila se napokon arhitektura. Što se to iznenada tako važno dogodilo u svjetu arhitekture? Zar je doista moguće da su i arhitekti odlučili pokazati da im je napokon do javnosti stalo, da joj žele ispričati čak i ono loše što se događa u njihovoj disciplini, u gradovima, te kako stoje stvari s ostalim teškim pitanjima prostora njihove domovine? Ili je naprosto riječ o trenutnoj medijskoj zanimljivosti koja ne samo da neće otkriti niti jedan novi problem, već zamagljivati one stvarne? Istaknuti zagrebački arhitekti, dobitnici brojnih domaćih i svjetskih nagrada, Vinko Penezić, glavni urednik dvomjeseca UHA-e *Čovjek i prostor*, Krešimir Rogina, glavni urednik biblioteke *Pefizma* (što će također biti predmetom naše pažnje u sljedećim brojevima),

imena opasna!) autora, ni vlasnika kuća (tek poneka u *Nacionalu*). I svoja su »satirička« imena autori kao namjerno iskrivili da bi se prepoznala. Istu metodu, međutim, koriste sasvim nesatirično da bi se narugali svojim zamišljenim ili stvarnim neprijateljima, kolegama iz struke, iz protivničkog tabora i institucije. Tako su ni krivi ni dužni, možda zbog svoje ne do kraja čiste etničke pripadnosti, vrlo ozbiljni i značajni zagrebački urbanisti Vladimir Mattioni i Ratko Miličević postali Patko Piličević i Pattioni, te proglašeni navodnim majstorima za krovne kape i beskape kuća Konjčinske ulice.

Oh, kako bi to prelijepo bilo da »boli glava, da puca glava da

zemlje. Ovakvom analizom, međutim, moguće je narugati se svakoj kući, pa tako i nagrađenim djelima naših novopečenih satiričara. No, ovdje nam nije do sličnih konfrontacija, već do transparentnijih odnosa arhitektonskih i urbanističkih institucija — do otvaranja rasprava koje će omogućiti da građani napokon čuju za brojne i različite ideje o svojim gradovima i prostoru koje je zaledio rat i griješi tzv. struktura.

Stanje u institucijama koje su na gradskoj ili državnoj razini odgovorne za arhitekturu i urbanizam ne razlikuje se, dakako, bitno od onih u drugim disciplinama. U raljama aktualne ideologije i politike, kojoj osim domoljublja i državotvornosti ništa drugo nije sveto, nalaze se već godinama i arhitekti. Njihove institucije su se tako u proteklom periodu »pomirile« sa vlastitom nemoći i nisu zbog kršenja gradskih i prostornih pravila i standarda zajednički istupale niti tražile partnera u javnosti i među građanima. Tako su mnoge važne stvari mimošte struk: problemi ratnih i poslijeratnih obnova, natječaja raspisivanih u pogrešno vrijeme, nametnutih rješenja, realizacija i uređenja središta metropole bez javnih natječaja. Organiziranje prosvjeda zbog Cvjetnog trga u Zagrebu završilo je gotovo u fizičkom obračunu i dalnjem produbljivanju jaza u struci. A uz spomenuti trg dogodili su se i Britanski i Kvaternikov trg u Zagrebu, Trg Gaje Bulata u Splitu, Natječaj za Palaču vlade koji ima namjeru na Savi započestiti petstotinu metara obale, Iblerov trg i Sveta mati Slobode, Stadion u Maksimiru... Bespravna gradnja u sistemu »svog na svome« cvjeta više no ikada. Način na koji se ishoduje lokacijska dozvola predstavlja pravu moru za investitore i projektante. Do pozitivnog mišljenja gradskih zaštitara graditeljske i prirodne baštine mnogo je teže doći nego sagraditi kuću, a programa

subvencioniranja graditeljske baštine nema ni na vidiku. Gledaju nas spomenici koji su povrijedili javni gradski prostor ili od kojih nas hvata strah. Stanje u Gradskom zavodu za planiranje razvoja i zaštitu čovjekova okoliša posebna je priča. U njemu rade brojni izvrsni arhitekti i urbanisti koji su proteklih godina izradili niz strateških planova i prijedloga o kojima šira javnost uglavnom

promociju stranke na vlasti, a riječ je o ključnim pitanjima prometnog povezivanja grada Zagreba, ovi materijali godinama čekaju u ladicama i sada, čini se, žele ući u novi Generalni plan o kojem gotovo opet nitko ništa ne zna. Naravno da je i sama institucija pridonijela šutnji, ali udruženja arhitekata gotovo uopće ne komuniciraju s ovom važnom institucijom. Moj pokušaj da nizom tribina još 1997. godine potaknem diskusiju nije realiziran. Institucija se preplašila vlastita djela ili zna se čega već. U njenom djelovanju krije se i temeljni paradoks struke. Gradski urbanisti i arhitekti koji rade u upravama europskih gradova ne projektiraju već provode zakonitost i informiraju građane, organiziraju ključnu sponu između građana i profesije, politiku u prostoru, mogućnost participiranja građana te njihovog profesionalnog udjela pri arbitriranju na javnim natječajima. I što je posebno važno — sve institucije sinhroniziraju svoje doprinose i dijele odgovornost za grad. Upravne institucije koje se bave gradom imale su tu »sreću« da se na njihovim ledima lome kopila nerazumne vlasti, njenih zakona i klime koju je proizvela.

Da li je uopće moguća promjena odnosa u struci samoj u svjetlu svega onoga što danas karakterizira stanje u gradu i državi? U Zagrebu je trećina gradskog budžeta posvećena stadionima.

Nakon više od pedeset godina napokon je ponovno osnovana Komora arhitekata. Dugogodišnje pripreme i rad grupe arhitekata u Udruženju proizveli su sasvim solidne temelje i pretpostavke drugačijih odnosa u profesiji. No bez transparentnije komunikacije arhitekata i njihovih institucija, te novih zakona, to bi moglo potrajati i godinama. Sama Osnivačka skupština pokazala je da demokratska procedura još uopće nije potrebna. Svi materijali i svi kandidati i odluke predloženi su i doneseni unaprijed, i bez obzira na dužnu zahvalnost onima koji su radili na temeljnim dokumentima, zašto je bilo potrebno predložiti iste osobu u nekoliko odbora. To može proizvesti samo daljnju pomutnju i proizvesti nove antagonizme u struci. Statut i Moralni kodeks imaju niz dobrih mesta — od mogućnosti nadziranja vlastita projekta do racionaliziranja administracije potrebne za ishodenje dozvola i nadamo se da će, uz brojna druga, i na stranicama ovog lista biti ubuduće komentirana.

No potraje li ova izborna godina predugo, bojim se da na kraju više nitko neće smoci snage upaliti svjetlo.

P. S.

Pitanja koja smo postavili u ovom tekstu namjeravali smo u sažetom obliku postaviti čelnicima najčešće spominjanih institucija. Do nekih nismo »uspjeli« doći, neki su izrazili stanovite rezerve. Arhitekti hrvatskih zemalja i gradova komunicirajte, uključite se u ovu javnu tribinu! Ona sigurno neće i ne može odgovoriti na sva pitanja i pogotovo ne odmah, ali vam otvara put i »neutralni teren« da napokon započnete razgovarat.

Zagreb, Remete

da je došlo do privatizacije, izostajanja dijaloga, da rukovodeća grupa UHA-e (Udruženja hrvatskih arhitekata) i *Pefizma* (biblioteke UHA-e) želi zavladati Udruženjem zbog nakladništva, Komorom zbog poslova, DAZ-om zbog manipulacije ljudima i radnim prostorijama koje dijele ove institucije. Zvuči poznato, zar ne?! Vjerujem da nisam jedini koji zahvaljuje prof. Špiriću na ovom koraku, koji je, dakako, odmah imao i očekivane posljedice. Predsjedništvo UHA-e većinom je glasova odlučilo da mu javne polemike nisu potrebne, te da se prvi put daje javna izjava o problemima u strukovnoj organizaciji. Sud časti DAZ-a donio je zaključak u kojem se izriče ostra opomena

Krešimir Galović i Ivan Mucko, uspjeli su za sada samo u onome drugome. Njihova se *Komisija za prelijepo* nije zapitala o značenju i funkciji tzv. *Komisije za lijepo* — Komisije za ocjenu arhitektonskih rješenja pri Skupštini grada Zagreba, te analizirala njeno djelovanje. Publicirala je kuće koje su možda doista smiješne ili pogodeno oslikavaju onu sintagmu koja je iznesena na Natječaju za Palaču Vlade i ministarstava — »Arhitektonski izričaj suvereniteta Hrvatske države«, 1996. godine. O tome do sada nitko u »njihovom« časopisu nije pisao, a moj je tekst tada, valjda zbog navodenja imena, iako naručen od starog i tada ubrzo smijenjenog uredništva, odbačen. U izvornim tekstovima u ČIP-u ne navode se dakako imena (oh ta

Zagreb, Disneyland kod Krapinskih toplica

Hrvata takva ukusa, da nas nagradni zlatni aspirin, ponuden od Komisije za prelijepo, u svojoj duhovitosti i dobrohotnosti razriješi bar nekih stresova od kojih boluju stanovnici ove

ništa ne zna. To je nešto što doista nitko ne može razumjeti. Umjesto da se promoviraju teme koje su kolege ove institucije razradili ili barem načeli, pa makar i za puku političku

Kako se približava godišnjična smjene na kormilu Ministarstva prosvjete i športa, toga našeg Ukljetog Holandaca, koja je na palubu, umjesto gde Ljilje Vokić i njezine osebujne kombinacije ruralne pastore, žandarske šibe i raspela, dovela gospodina Božidara Pugelnika, magistra artium (s osobitim osvrtom na metodiku nastave filma u pučkoj školi), rukometnog suca i žrtvu komunističkog mraka, vrijeme je — bz ikakve nakane za konačnim sudom — izreći i ponku o toj pretužnoj godini u kojoj je naše školstvo nastavilo svoj put u Nigdinu pod egidom novoga protagonista.

Gospodina magistra Božidara Pugelnika izvukla je — nakon spektakularnog »Pakračkog dekreta« što ga je dobila njegova prethodnica — vladajuća garnitura, pomalo neočekivano, na iznenadjenje cijele javnosti (osobito prosvjetne), poput zeca iz svog partijskog cilindra na kakvoj jeftinoj provincialnoj cirkuskoj predstavi. Stvorivši se niotkuda predstavljen je najprije kao magistar lingvistike, što je dozu konfuzije još povećalo, jer se za g. Pugelnika nikada nije čulo ni na kojem području znanosti, a ponajmanje na području lingvistike. Sljedeće vijesti — koje su već uspjeli uslikati dotičnika (nakon poprilične strke za njegovom slikom koja je, srećom, pronađena u saborskim materijalima, jer je g. ministar svojedobno grijaо zastupničku fotelju) objavljeno je da

se radi o magistrantu gospodina profesora Stjepka Težaka, neuromornog proizvođača magistara i doktora, te da je g. ministar, bar prema svojoj magistarskoj diplomi, osobito verziran za metodiku nastave filma (u osnovnoj školi). Doskora je otkrivena i zagonetka njegova skoka s motkom između Sabornice i Baskih dvora; njegove kvazipovijesne metafore na posljednjem partijskom kongresu došle su do pravog uha. A sve je ostalo, kako je već rečeno, samo povijest...

Unatoč posvemašnjoj skepsi da će jedan takav provincijski prosvjetarski anonim (što i nije bilo sasvim fer, jer su neki drugi glasovi govorili da je svoj ravnateljski posao vodio vrlo korektno) išta moći napraviti, prvi su koraci g. Pugelnika govorili da je on, za razliku od svoje

živopisne prethodnice, spremjan na dijalog. Odluke da se gotovo preko noći ispravljaju neke grozote prethodnoga tima godile su prosvjetarskim srcima koje je borba s neumoljivom Ljiljom dovela do ruba strpljenja. Ponovno organiziranje Zavoda za školstvo,

tog nervnog centra čitava sistema, naviještao je bolje dane. Slijedilo je nekoliko odluka što su najavljivale određeno odvajanje od rigidne školske politike koja je naše školstvo pretvorila u kastrata.

A onda je, suočen s prvim ministarskim ispitom svoga moralnog imposta i svojih ministarskih sposobnosti — ispitom nedvojbeno težim od šegrtovanja pri

iluzije o dostojanstvu svojega položaja, izgubio svaki moralni kreditibilitet, te poslužio kao krpa za brisanje sramote za kabinet na Markovu trgu.

Potom je sve zamrlo.

Opstruiran u Ministarstvu od svoga zamjenika, izrugivan na prosvjetima prosvjetara (koji su mu auto ispljuvali, a njega gotovo istukli), posramljen u nomenklaturi kojoj nominalno pripada,

Pugelnik je svoje utočište pokušao, poput Snjeguljice, pronaći kod — patuljaka! U nadi da svoje potonuće može zaustaviti i da će ga ajkule koje oplovjavaju brod ostaviti na miru, na isti švarcinski stlerski način na koji je i sam izronio iz tame opsjenarskog šešira, izvukao je iz prašine registratora fazono Hrvatsko školsko vi-

jeće (koje ima nevjerojatno malo veze s hrvatskom školom) i uz pomoć revitaliziranih provjetnih patuljaka krenuo u ponovno osvajanje dvorca. No nadobudna najavljenja reforma školstva, talmabima izvikivana spasonosna formula (u obliku nekoliko stra-

nica projektnog zadatka studenta druge godine pedagogije) pokazala se mješuričem od sapunice koji se probušio na zašiljenoj olovci Pugelnikova zamjenika Miroslava Dorešića. Ta siva emocija Ministarstva srušila je tek jednom izjavom u novinama sve figure u Pugelnikovoj igri šaha s prosvjetom pokazujući nominalnom ministru i njegovoj patuljastoj grudi o čemu se zapravo radi.

Ma koliko sam po sebi bio pošten, radin i tolerantan, gospodin se Pugelnik mogao uvjeriti da je i sam tek jedan od potrošenih ljudi koje ovaj režim upotrebljava i nemilosrdno odbacuje.

I bit će tu neke kozmičke nepravde: dok je njegova prethodnica, tipična predstavnica onog omraženog arivistickog soja koji nas silom vuče na periferiju svijeta i u 19. stoljeće, sa svoga mjesta otišla ispraćena i ponekom (nezauzimanom) simpatijom, doteće će sadašnji ministar, čiji je ukupan skor u ovih godinu dana jednak nuli, otići sa svoje fotelje posramljen, a kao jedini trag njegova trajanja na ministarskom položaju ostanat će pogrdan naziv »pugelnica« za ponižavajući trinkgeld što su ga »pravili« prosvjetari dobili kao utuk »krivima«, a prihvatajući ga, ti su »pravili« prosvjetari svojoj profesiji udarili još jednu pljusku.

Sestog i sedmog siječnja ove godine, pale su prve žrtve novog »švedskog eksperimenta«, zakona o kupovanju seksualnih usluga. Dogodilo se to jednom muškarcu, stanovniku Göteborga i još jednom, stanovniku Malmöa. U Göteborgu je uhapšen kad se u automobilu posudio s prostitutkom koja mu je navodno htjela ukrasti CD, pa je intervenirala policijska patrola. Na policiji je čovjek priznao da je pokušao »kupiti seksualne usluge« i da je za to platio 300 kruna. Nakon što je u petak, 30. 1. podignuta prva optužnica takve vrste u državi, a možda i u svijetu, optuženi muškarac je izjavio da je to ustvari dobro za njega. Naime, napokon je morao priznati ženi da je vara s prostitutkama, a za tražio je i pomoć psihijatra.

Iduće večeri u Malmöu, nakon nekoliko piva, jedan je drugi muškarac sjeo u svoj automobil, provezao se ulicom u kojoj obično ordiniraju prostitutke, pukao jednu i krenuo prema stanu. Međutim, na putu do stana zaučavio se kod bankomata. Prišli su mu policajci u civilu — koji su ga očito pratili — i uhapsili ga. Na policiji je čovjek takođe priznao da je vozio pod utjecajem alkohola (u Švedskoj je za to dovoljna jedna piva) kao i da je pokušao učiniti inkrimirano djelo tj. »kupiti seksualne usluge«. Na sudjelu je nastojao zakloniti lice jačnom jer mu je neugodna sva ta pažnja javnosti koju je njegov slučaj izazvao. Međutim, u oba slučaja pažnja je neminovna jer se radi o optužbama po novom zakonu koji se počeo primjenjivati tek od prvoga siječnja. Maksimalna kazna za počinjeno djelo je šest mjeseci zatvora, jednako kao i za kradu robe u dučanu. Prema ovom zakonu po prvi put uvedena je kazna, ne za prostitutke

(prostitucija u Švedskoj nije zabranjena) nego njihove mušterije, i zato je slučaj prvih optuženih muškaraca iz Göteborga i Malmöa utoliko zanimljiviji.

Ono o čemu feministice u drugim zemljama mogu samo sanjati upravo se ostvaruje u Švedskoj. Neposredan povod izglasavanju ovog zakona zapravo je — pad komunizma. Poljakinje, Ruskinje, Litvanke, Estonke i ostale susjede s istoka požurile su zaraditi prodajući svoje usluge na deviznom tržištu, ali njihova je prostitucija, za razliku od lokalne, organizirana i pod kontrolom mafije. Zato je opasna i usko povezana s kriminalom, drogom i nasiljem. Iznenađujuće je prostitucija, inače jedva zamjetna, postala problem i za policiju i za socijalne radnike i za švedsko društvo u cjelini. Ništa se vjerojatno ne bi dogodilo da feministice iz socijalno-demokratske partije (nazvane »crvene čarape«) nisu po-

krenule akciju oko donošenja zakona kojim bi se, po prvi put zabranilo ne *davanje*, nego *primanje* seksualnih usluga. Ministrica za ravnopravnost spolova je podržala njihovu ideju i započela je kampanju. Kako je to objasnila ministrica Margareta Winberg, »tisućama godina živimo u patrijarhatu... vrijeme je da muškarci pronađu novi identitet«. Feministice su tvrdile da zlo treba sasjeti u korijenu, jer ako se onemogüći potražnja, neće biti ni ponu-

de. One su naravno prvenstveno imale na umu dobrobit djevojaka s ulice i zato je uz novi zakon predviđeno i čitav niz mera rehabilitacije: više od pola prostitutki su ujedno i narkomanke. Dokaz da je država ozbiljno shvatila njihove argumente je i činjenica da je za primjenu zakona namijenila deset milijuna kruna ili oko milijun dolara.

Bilo je za predviđjeti da same djevojke neće biti oduševljene zakonom koji im oduzima kruh i tjeru ih, zapravo, da se dovijaju drugim načinima kako da mušte-

izmači javnoj kontroli. Njima su se pridružili i socijalni radnici, psiholozi i razni drugi stručnjaci — i muškarci i žene.

Cini se da su neki od njih bili u pravu. Upravo je slučaj iz Malmöa, na primjer, već pokazao koliko je teško taj zakon provesti. Naime, dok je tužitelj tvrdio da je namjera muškarca odmah bila jasna, sam optuženi je na sudu promijenio svoj iskaz. Tvrđio je da je te večeri bio usamljen jer da živi sam i ima malo prijatelja, i da je sa dotičnom damom samo želio razgovarati. »Nije izgledala

jako izazovno, to je obična žena srednjih godina. Mislio sam da s njom mogu malo popričati«, izjavio je na sudu. Kad ga je sudac upitao ne čini li mu se previše dati 500 kruna oko (100 DM) da bi malo pročuvrljao s nepoznatom ženom, optuženik je odlučno rekao »Ne!« I dok tužitelj uzima zdravo za gotovo da je namjera optuženog bila posve jasna, tj. da kupi

seksualnu uslugu — obrana drži da tužitelj treba predočiti dokaze za to. Odluka suda u Malmöu očekuje se s velikim zanimanjem jer će vjerojatno odrediti način na koji će se ovakvi slučajevi islijedivati i kažnjavati.

U međuvremenu, nešto od mračnijih predviđanja policajaca već se dogodilo. Naime, prostitutke, uplašene novim zakonom, sve se više povlače s ulica. Već se čini posve jasnim da zakon radi protiv onih kojima je najviše tre-

Mali odmor

Pugelnik i sedam patuljaka

Jedinim tragom gospodina ministra ostanat će tek po njemu imenovan *trinkgeld* — »pugelnica«

Zlatko Šešelj

Slavenka Drakulić

Drugi spol Za ljubav je potrebno dvoje

U Švedskoj se od 1. siječnja primjenjuje zakon o zabrani primanja seksualnih usluga

bao pomoći, protiv najsironašnijih odnosno onih koje novac zaruđuju na ulici. One će se, predviđaju kriminolozи, sve više staviti pod zaštitu makroa, a posao će premjestiti u disco clubove, bareve itd. naime tamo gdje je njihove mušterije teže zateći na djelu. Kako su mnoge od njih narkomanke, tako će sve više ovisiti o makroima i dilerima. Sociolozi dodaju da se već primjećuju fenomen klasnog raslojavanja: one bogatije operiraju preko mobitela i oglasa u novinama, a u novije vrijeme i preko vlastitih stranica na Internetu. A cijene skaču...

Švedske su se feministice rukovodile idejom da, iako ovaj zakon vjerojatno neće dokrajčiti prostituciju, ipak će zadati udarac patrijarhatu, jer se po prvi put kažnjava nešto što se do sada smatralo prirodnim pravom muškarca, da za novac posjeduje žensko tijelo. U tom je smislu »švedski eksperiment« zaista revolucionaran i vjerojatno je moguće da bude izglasан jedino upravo u toj zemlji. Pa iako je država odvojila toliki novac da bi osigurala praćenje i snimanje mušterija kako bi ih se uhvatilo »na djelu«, čini se da to i neće biti baš jednostavno. Ministrica Winberg se ipak ne da. Na sve napade odgovara da policijsko izvješće za prvi mjesec primjene zakona daje dobre rezultate te da zakon odvraća muškarce da se obraćaju prostitutkama, kao i da odvraća djevojke da se odaju prostituciji. I ministrica i švedske feministice i policija — a vjerojatno i prostitutke same — znaju da ni najbolji zakon nije sam po sebi dovoljan za ono najvažnije, za promjenu muške patrijarhalne svijesti. Ali je možda dobar početak.

Slučaj Napredak

Vezana trgovina

Privatizacija hrvatskog društva pokazala je da od raznih načina prisvajanja mnogih u ime i za korist nekih nije mimošla ni udruga — uvjet je samo imovina

Grozdana Cvitan

Slučaj HKD Napredak — Glavna podružnica Zagreb počeo se ponovo komplikirati. Ili privoditi kraju. Još će jednom javnost morati sudjelovati u slučaju koji svoju završnicu precizno privodi cilju. A to znači: HKD Napredak — Glavnu podružnicu Zagreb skupa s njezinim članstvom oslobodit će se udruge. Oslobođit će se i svih djelatnosti. Oslobođit će se i imovine, što je vjerojatno jasno samo po sebi. To bi u slučaju da treba navoditi, bilo pod brojem jedan. Jer dok neka udruga radi, onda ono što radi jest primarno. Kad je se počne gasiti, uništavati, gušiti i progoniti, onda ono što ima i zbog čega je se gasi postaje primarno. Napredak se tu ni po čemu ne razlikuje od uobičajene nove hrvatske prakse. Ima tko će preuzeti udrugu i odgumliti članstvo, a oni što su ludi za radom neka sebi nađu drugu udrugu i druge prostore.

Poruka je to kojom će iz razvoja slučaja trebati biti zadovoljni svi koji su se vezali uz hrvatsko kulturno društvo bosanskohercegovačkih Hrvata, osnovano s namjerom da uz kulturni rad pomaže obrazovanju talentiranih učenika i studenata i svekoliko opstojnosti bosanskohercegovačkih Hrvata u njihovoj domovini Bosni i Hercegovini. U trenutku kad je to prestao biti hrvatski politički interes trebalo je uništiti i udrugu koja se svojim ciljevima ne slaže s tim novim političkim interesom. Tim više što je, osim značaja, udruga pretendirala i na imovinu, oduzetu joj poslige Drugog svjetskog rata, a koje je ova država obećala vratiti. Međutim, praksa je u Hrvatskoj vrlo krvava stvar puna onih povijesnih strahota za koje su nam tumačili da su harale Europom prije jednog, dva pa i tri stoljeća. Kako se ovdje hoće biti Europa po svaku cijenu, onda ono što nam se u suvremenosti dnevno udaljuje, približavamo u zaboravljenim stoljećima i njihovim najkrvavijim stranicama. Zato je i feudalno dopustivo da se viši ciljevi u običnom ideološkom smislu proglašavaju komunističkom izmisljotinom, a njihova stvarna dimenzija u hrvatskoj državi mjeri se isključivo metrom: cilj je dakle velik ako je visok, težak, opsegom širok i tomu slično. Velik je cilj i onaj koji svoj poticaj ima u visokim strukturama vlasti — što već položaj to viši cilj. I stvarniji.

Pokazao je to i bivši ministar uprave koji je, pakirajući se i odlazeći na novu dužnost, morao još riješiti slučaj Napredak. Potpisati što je potpisao. Jer mu je tako telefonirano iz Ureda predsjednika. Bilo je to 26. siječnja 1998. godine. Promijenili su se otada i ministar i predstojnik Ureda, a oni koji ostaju privode njihove poslove kraju. Očito je: nalogodavci rješenja nisu se promjenili.

Potpisavši istoga dana (i u našim prilikama iznimno brzo) rješenja kojima se registrira HKD Napredak Mirka Valentića, a uskraćuje registracija HKD Napredak Sarajevo — Glavna podružnica Zagreb omogućen je put kojim će se različite strane kretati na različite načine. Rezultati su poznati već godinu dana bez obzira na to što neki procesi još traju i neke tužbe se tek podižu. Egzekucija je izvršena, a mrtvac koji se još malo kopra samo je neugodna slika u idiličnoj budućnosti oktroiranog Napretka.

Na taj način završena je afera kojom se odlučilo razvlastiti jedne udrugne njezine stare i vrijedne imovine, a njezino članstvo raspustiti. Privatizacija hrvatskog društva pokazala je da od raznih načina prisvajanja mnogih u ime i za korist nekih nije mimošla ni udruga — uvjet je samo imovina. Oni bez nje nisu zanimljivi. Oni koji je imaju, sada ili slijedom obećano povrata, zanimljivi su ovisno o veličini i vrsti. Naravno, imovine.

Godinu dana nakon rješenja kojima je ministar uprave, poslušavši glas svevišnjeg, donio rješenja kakva je donio, stigla je još jedna odbijenica odvjetnici Napretkove Glavne podružnice. Naime, pomoćnik ministra uprave, Antun Palić 28. je prosinca 1998. potpisao rješenje kojim se odbija žalba protiv rješenja Gradskog ureda za opću upravu Grada Zagreba, a kojim se iz Registra društvenih organizacija Grada Zagreba briše Hrvatsko kulturno društvo Napredak — Glavna podružnica Zagreb. Ujedno se predsjednik Glavne podružnice Berislav Topić proglašava

neovlaštenom osobom za podnošenje žalbe, a pravim Napretkom, njegovim zastupnikom i uopće persona grata da zna se. Doduše to društvo nije baš istog imena ni istih članova ni iste djelatnosti — ali to nikog ne uznenimira. A protiv rješenja žalba nije dopuštena. Međutim, može se pokrenuti upravni spor tužbom Upravnog suda Republike Hrvatske.

I dok je ovih dana odvjetnica Zvjezdana Znidarić-Begović preuzimala pokretanje spora u prostorijama Glavne podružnice Napretka u Zagrebu primljeni su ovogodišnji učenici i stipendisti HKD Napretka — Sarajevo o kojima

neobvezno se razni državni uglednici ili oni koji misle da to jesu obrate Berislavu Topiću porukom *Pa dajte se više dogovorite s Valentićem! Zašto to ne sredite?* i tomu slično. Slijedeći čak i takve sugestije prošlog tjedna u uredu ministra uprave Ramuščaka našao se predsjednik HKD Napredak — Sarajevo Franjo Topić. Predsjednik središnjice tom je prigodom suočen s odvjetnikom Valentićevim Napretka Krešimirovom Musom koji mu je, prema Topićevim rječima »ponudio dva mjesta u središnjem odboru njihova Napretka te udruživanje članstva obje udruge«. Vjerojatno je to način da sve ono što čini Glavna podružnica Zagreb postane legalno i prihvatljivo. Možda netko dobije i odliče sa zvijezdom povše što je tako spretna simbioza napravljena. Jer onaj tko bi se dogovorio oko toga lako bi se dogovorio i oko svega drugoga. Daj dva odličja. Pa što košta da košta. A i tko proizvodi da proizvodi. Treba pomagati hrvatsku privredu. I zbrinuti hrvatska imanja. Udomiti hrvatsku kulturu. Prosvojiti stipendirane... I — ili, konačno, kako se jednom upitao Berislav Topić »žrtvovati ideju i tradiciju da bi u Zagrebu napravili Napretkov dučan?«

Postoji jedna stara video-kaseta o djelatnosti HKD Napredak — Sarajevo. Na njoj je, između ostalog prilog HTV-dopisništva iz Sarajeva iz studenog 1996. godine, nastao nakon Napretkove godišnje skupštine. Uz fotografije na ekranu Mariofil Ljubić i Franje Topića spiker čita tekst:

»Predsjednik Doma naroda Federacije Bosne i Hercegovine i zastupnik u Domu naroda Bosne i Hercegovine gospodin Mariofil Ljubić jučer je upriličio posjet Hrvatskome kulturnom društvu Napredak. U sručnom razgovoru njegov ga je domaćin predsjednik društva profesor doktor Franjo Topić najprije upoznao s aktualnim trenutkom Napretka i obavezama koje proističu iz zaključaka skoro održane prve Napretkove poratne godišnje skupštine. U daljem razgovoru o restituciji i potrebi za vraćanjem u posjed imovine što ju je ovo društvo stjecalo i brižno čuvalo prihvati pedeset godina ovoga stoljeća, sve do 1949. godine, kada je konfiscirana, profesor Topić je upoznao gospodina Ljubića s neslavljivim teškoćama upravo kada je reč o vraćanju u posjed radnog i poslovog prostora, poglavito u Sarajevu. U ovom gradu, naime, Napretak danas potražuje oko petnaest tisuća četvornih metara vlastitog prostora od čega trenutno koristi tek jedan i po dva posto. Usprkos najpozitivnijim ocjenama svih relevantnih čimbenika izrečenih i na našoj godišnjoj skupštini o našem radu i djelovanju, došli smo upravo u poziciju da gasimo neke od naših udrug ili da reduciramо strategički važne projekte upravo zbog nedostatnosti prostora za njihov razmah, istaknuo je predsjednik Napretka. Otud je bilo prirodno da se u razgovoru traže mogućnosti za ubrzano donošenje takve regulative koja će omogućiti nacionalnim društvima vraćanje u posjed kako imovine tako i dokumentacije koja im je svojedobno tako drsko zaplijenjena rukom komunističkog režima. Pokazujući puno razumijevanje za istaknuti problem, gospodin Ljubić je obećao aktivnu potporu toj inicijativi u tijelima vlasti u kojima zastupa i predstavlja hrvatski narod u Bosni i Hercegovini.«

U međuvremenu stvari su se u Sarajevu promijenile. Napretku je vraćeno mnogo više od onih jedan do dva posto imanja, a bit će još vraćanja. Tamo su ipak prošle tri poratne godine. Možda bi tragom ovog iskustva Franjo Topić trebao porazgovarati s nekim od desetak predstavnika Hrvata iz Bosne i Hercegovine u Hrvatskom saboru. Da postave pitanje Napretka i Glavne podružnice u Zagrebu. Da brane interese Hrvata zbog kojih se navodno u tom Saboru i nalaze. Pa da i to izveste neki dopisnici... makar i o samu skromnijem jedan do dva posto. Za prvu poratnu i to bi bilo važno. Za Glavnu podružnicu još važnije.

**Egzekucija je izvršena,
a mrtvac koji se još
malo kopra samo je
neugodna slika u
idiličnoj budućnosti
oktroiranog Napretka**

Zagrebački je Napredak vlasnik četvrtine zgrade u Ilici 130

brine Glavna podružnica u Zagrebu, predstavljena knjiga o bosanskim kristjanima, održano (peto u nizu) predavanje o jeziku Tomislava Ladana... To su ovi koji rade, koji su obnovili rad Napretka u Zagrebu 1992. i koje je Ministarstvo uprave svojim rješenjima, a grupa mrtvozornika svojim postupcima razvlastila i ugasila. Sad su odlučili i izbrisati ih iz registra.

Za razliku od tajkunizirane privrede koja se uruši pa se tajkune proviza, traži i identificira, pokušava dokučiti tko čuči iz čijih leđa i tko sve dijeli udomljena sredstva i imovinu, u slučaju udruga mjerilo je rad. Kako od Napretka u Zagrebu radi (a tako je bilo i do sada) samo već godinu dana nepostojeca Glavna podružnica, koja će upravo biti izbrisana iz registra, zanimljivo bi bilo znati gdje se, u čiju kulturu i u čije interese bilježi cjelokupni rad te iste nepostojće i brišuće Glavne podružnice Zagreb? Primjerice, postoji li objektivno knjiga koju ta podružnica objavi zato što je tiskana ili ne postoji slijedom rješenja bivšeg ministra Mlakara o nepostojanju podružnice? I je li sve to uopće važno?

Ima nešto što je zaista važno: kako što tiše i što brže prisiliti mrtvaca što se kopra da se umiri. U tu svrhu

neobvezno se razni državni uglednici ili oni koji misle da to jesu obrate Berislavu Topiću porukom *Pa dajte se više dogovorite s Valentićem! Zašto to ne sredite?* i tomu slično.

Slijedeći čak i takve sugestije prošlog tjedna u uredu ministra uprave Ramuščaka našao se predsjednik HKD

KLASA: UP/I-230-02/98-01/23
URIBROJ: 515-02-02/7-98-2
Zagreb, 28 prosinca 1998.

Ministarstvo uprave, temeljem članka 22. stavka 1. Zakona o udrugama ("Narodne novine", broj 70/97 i 106/97), u postupku povodom žalbe Berislava Topića, podnesene u ime Hrvatskog kulturnog društva "Napredak", Glavna podružnica Zagreb zastupanog po odvjetnici Zvjezdani Znidarić-Begović iz Zagreba, Palmitovčeva 21 izjavljene protiv rješenja Gradskog ureda za opću upravu Grada Zagreba, u predmetu Hrvatskog kulturnog društva "Napredak", Glavna podružnica Zagreb iz Registra društvenih organizacija Grada Zagreba, donosi

RJEŠENJE

Žalba se odbacuje.

Obrazloženje

Gradski ured za opću upravu Grada Zagreba rješenjem KLASA-UP/I-230-02/98-01/23 od 16. lipnja 1998. odredio je bisanje Hrvatskog kulturnog društva "Napredak", Glavna podružnica Zagreb iz Registra društvenih organizacija Grada Zagreba.

Protiv rješenja, Berislav Topić u ime Hrvatskog kulturnog društva "Napredak", Glavna podružnica Zagreb zastupan po odvjetnici Zvjezdani Znidarić-Begović iz Zagreba, Palmitovčeva 21 (u daljem tekstu "Zalitelj") pravovremeno je izjavio žalbu.

U određeni vrijeme, u bironu, navedi da je tijelo prve stupnje pobijam rješenjem odredbe biračke žalbine za Registrar društvenih organizacija Grada Zagreba uz obrazloženje da je 26. siječnja 1998. Ministarstvo uprave rješenjem KLASA-UP/I-230-02/98-01/23 odobrilo upis toga društva s novim nazivom Hrvatsko kulturno društvo Napredak Zagreb u Registar udruga Republike Hrvatske budući da isto djejstvo na području Republike Hrvatske.

Zalitelj smatra da je takav stav tijela prve stupnje pogrešan i neutemeljen jer za to nema nikakvih podataka, a nije niti dostavljena bilo kakva odluka o promjeni naziva. Zalitelj, stoga, predlaže da se pobijami rješenje ponisti.

Žalba je izjavljena od neovlaštenе osobe.

Prema članku 223. stavku 1. Zakona o općem upravnom postupku ("Narodne novine", broj 53/91) protiv rješenja donesenoga u prvom stupnju stranka ima pravo žalbe. Odredbom članka 49. stavka 1. rečenog Zakona propisano je da stranka može biti osoba na čije je zahtjev pokrenuti postupak, protiv koje se postupak ili koja radi zaštite svojih prava ili pravnih interesa ima pravo sudjelovati u postupku.

U provedenom postupku, uvidom u spise predmeta utvrđeno je da je Hrvatsko kulturno društvo "Napredak" bilo je upisano u Registar društvenih organizacija Grada Zagreba pod registracijskim brojem 1092, Knjiga XI s podršnjim djepljivanjem u Gradu Zagrebu pod nazivom Hrvatsko kulturno društvo "Napredak", Glavna podružnica Zagreb. Rečeno Društvo, zastupano po predsjedniku Mirku Valentiću podnijelo je Ministarstvu uprave, zahtjev za upis u Registar udruga Republike Hrvatske temeljem odluka donesenih na sjednici Skupštine održanoj 13. prosinca 1997. godine sukladno odredbi članka 37. stavka 1. Zakona o udrugama. Naime, prema odredbi članka 37. stavka 1. Zakona o udrugama društvene organizacije iz članka 36. toga Zakona bili su dužni uskladiti svoje statute s odredbama toga Zakona u roku od šest mjeseci od dana stupnja na snagu Zakona i u tome roku podnijeti prijavu tijelu nadležnom za registraciju radi upisa u Registar udruga.

Rješenjem ovoga Ministarstva KLASA-UP/I-230-02/98-01/237 od 26. siječnja 1998. odobren je upis Hrvatskog kulturnog društva "Napredak" u Registar udruga Republike Hrvatske pod registracijskim brojem udruge 00000133 temeljem odluka donesenih na sjednici Skupštine toga Društva održanoj 13. prosinca 1997. godine. Na rečenoj sjednici Skupštine usvojen je novi Statut Društva kojim je poduzeće djepljivanje Društva prošteno na područje Grada Zagreba i Republike Hrvatske, promjenjen naziv u Hrvatsko kulturno društvo Napredak - Zagreb za predsjednika Društva izabran Mirkom Valentićem.

Slijedom toga, Hrvatsko kulturno društvo "Napredak", Glavna podružnica Zagreb, a uime kojeg je punomocij za zastupanje odvjetnici Zvjezdani Znidarić-Begović do Berislavu Topiću, nije osoba ovlaštena za zastupanje toga Društva, pa prema tome Zalitelj nema pravo sudjelovanja u ovom žalbenom postupku.

Nakon rješenja, a sukladno odredbi članka 239. stavka 1. Zakona o općem upravnom postupku, žalbu je trebalo odbaciti jer izjavljena od neovlaštenе osobe ne upuštajući se u razloge žalbe.

PUTOPIS O PRAVNOM LIJEKU:

Protiv ovog rješenja nije dopuštena žalba, ali se može pokrenuti upravni spor u Upravnom sudu Republike Hrvatske u roku od 30 dana od dana dostave ovog rješenja.

DOSTAVITI:
1. Grad Zagreb, Gradska ured za opću upravu, Zagreb, dva primjerka radi dostave stranci
2. Arhiva, ovdje.

Privatizacija hrvatskog društva pokazala je da od raznih načina prisvajanja mnogih u ime i za korist nekih nije mimošla ni udruge — uvjet je samo imovina

Zgrada u Jurišićevu 19, također vlasništvo Napretka

Bila nekoć knjiga u Hrvata

Hrvatska je jedina zemlja u Europi koja ne ulaze u knjigu, nego cijedi iz nje zadnju kunu

Davorka Vukov-Colić

Izdavačka tvrtka *Izvori* našla se sredinom siječnja pred blokadom žiro-računa jer je morala uplatiti 20.000 kuna poreza na dodanu vrijednost, ostavši bez lipe za podmirenje ostalih obveza. Krajem prošle godine, naime, Ministarstvo kulture otkupilo je od *Izvora* veći broj knjiga u iznosu od gotovo stotinjak tisuća kuna; potpisani je ugovor i otkupljene su knjige uredno poslane knjižnicama, a račun kupcu, tj. Ministarstvu. Prema Zakonu o porezu na dodanu vrijednost, tvrtka mora u roku od četrnaest (po najnovijem mjesec) dana nakon ispostave računa uplatiti državi 22 posto PDV-a, što su *Izvori* i učinili.

Izdavač je tako na vrijeme podmirio državu, ali država nije na vrijeme podmirila izdavača, jer je rok naplate prema ugovoru o otkupu knjiga davno prošao, a novcu od Ministarstva ni traga! Na ponovljene upite kada će doći, u knjigovodstvu Ministarstva nemoćno su slijegali ramenima, odgovarajući: *Što možemo, niste jedini koji čekate. I mi čekamo da nam ga pošalje Ministarstvo financija.*

Skegro je dakle uredno dobio svoj komad mesa, ali mu ne pada na pamet da isto tako uredno ispunji svoj dio obveza i na vrijeme dostavi novac Ministarstvu kulture namijenjen ublažavanju pogromnog utjecaja novoga sustava poreza na sudbinu knjige.

— Nakon svega što je državom u Hrvatskoj učinjeno

izdavačima i knjiži-
zi, čini se da
izdavači još potpo-
mažu državu, a ne
ona izdavače —
kaže rezignirano
Damir Mikuličić,
svulsnik *Izvora* i
od kraja prošle godine novoizabrani
predsjednik Hrvatske zajednice
nakladnika i knjižara pri

Gospodarskoj komoriji Grada Zagreba, naslije-
divši na tom mjestu Nenada Antičevića, direktora *Algoritma*.

To je tek manji dio nevolja s
kojima se izdavači susreću po-
sljednjih godinu dana otkako
proživljavaju šok zbog povišenja
troškova za 22 posto poreza na
dodanu vrijednost, budući da je
sve do tada knjiga oslobađana po-
reznih davanja. *Izvori* nisu

usamljen primjer, pa nazovete li bilo kojeg nakladnika u Hrvatskoj, čut će sličnu priču o blokadama računa, smanjenju broja naslova i naklada, otpuštanju zaposlenih ili dizanju kratkoročnih kredita da bi se na vrijeme uplatio PDV.

Sjećanje na knjigu

Prema podacima *Nacionalne i sveučilišne knjižnice*, prošle je godine u Hrvatskoj objavljeno 3100 knjiga (trećina su udžbenici), što je 20 posto manje od 1997. kada je izdano 3900 naslova. Stvarni postotak smanjenja, međutim, mnogo je porazniji, jer su u broj naslova tiskanih 1998. ušli i oni koje su nakladnici ubrzano izdavali koncem 1997. da iskoriste još neoporezivanje. Ionako već jadna, slobodna prodaja u već gotovo nepostojecoj distribucijskoj mreži prošle je godine pala za 70 posto, cijena knjige skočila za 15 do 17 posto, pa je individualni kupac knjige u Hrvatskoj izumrla vrsta.

— Najviše brine broj ljudi koji ulaze u knjižaru; gledaju, listaju, a ništa ne kupuju. Sada prestaju i ulaziti, a kad se jednom izgubi navika dolaženja, trebat će vremena da je ponovno oživite — kaže Nenad Bartolčić, svulsnik *Modernih vremena*.

Sam početak 1998. bio je katastrofičan. Naklada *Zadro* u siječnju je prodala 10 posto od onoga što su tržili u siječnju godinu dana prije, a u prvih šest mjeseci prodaja im je bila smanjena za 50 do 60 posto.

Algoritam je u tom razdoblju smanjio prodaju, i domaćih, i uvoznih naslova za 40 posto, a *Školska knjiga* zabilježila 30 posto slabiji promet. Izdavač *Izvori*, tipična mala izdavačka kuća koja nije specijalizirana, s troje zaposlenih i 112 naslova objavljenih u desetak biblioteka tijekom sedam godina postojanja, u prvoj pedevoškoj godini nije smario broj naslova, zahvaljujući zadnjim unutarnjim rezervama i kojekavu atipičnu snalaženju, koje Damir Mikuličić drži poslovnom tajnom. No, 25 naslova u 1998. izdalo je u 35 posto nižoj nakladi od prethodne godine, a to čine i drugi izdavači, pa ono što je prije išlo u 1500 primjeraka, 1998. se tiskalo u 1000 komada, a naklade od 1000 smanjene su na 500 primjeraka, što smanjuje povrat sredstava i poskupljuje knjigu, a budućnost čini crnom. Sada, nakon prve godine iskustva s PDV-om i Skegrinom obecanjima, Srećko Lipovčan, glavni urednik u *Erasmusu*, male nakladničke kuće koja je prošle godine izdala petnaestak naslova, također razočarano kaže:

— Prošle godine nismo tiskali manje naslova nego 1997., ali sada osjećamo posljedice te činjenice.

Naivno smo povjerovali tvrdnjama da će nam se posao na neki način alimentirati.

Nepodnošljiva lakoća laganja

Zbog te naivnosti troje zaposlenih u *Erasmusu* u prosincu je primilo umanjene plaće, mnogo niže od projekta ZET-a prije sporazuma s Gradom o povišenju plaća. Pritom valja reći da je *Erasmus* uspiješan mali izdavač, dok su oni manje uspiješni već dobrano

oglodali osnovnu supstancu. Oni preživjeli, procjenjuju ekonomisti, tek su ove godine na pravoj kušnji.

Prije samo godinu dana ministar finacija nepopustljivo je uvjeravao hrvatsku javnost kako je knjiga roba kao svaka druga, ali da će hrvatska država ipak uvažiti činjenicu da je to i kulturno dobro, pa će otkupom i subvencijama stimulirati izdavanje knjiga iz područja kulture, znanosti i obrazovanja.

— Za svaku kunu PDV-a ubranu od knjige, vratit ćemo najmanje dvostruko više ulaganjem u knjigu — šarmantno se razbacivao Skegro izjavama tih dana uoči uvođenja novoga poreznog sustava, najavljujući čak utopiskske brojke od tristo novih knjižnica koje će posijati po

za 50 biblioteka u metropoli trebao otkupljivati Grad Zagreb koji to ne radi već četiri godine, što je poseban problem. A tim istim knjižnicama mali su izdavači ratne 1994. prodavali više knjiga nego danas.

Kada je riječ o raspodjeli i trošenju novca iz proračuna, dužnost je javnih institucija izvestiti porezne obveznike o tome u što troše njihov novac.

— Ako to može u obliku oglasa objaviti Otvoreno društvo, onda to tim prije mora učiniti transparentnim svaka javna institucija u Hrvatskoj, a to na taj način ne čini niti jedno ministarstvo — kaže Srećko Lipovčan. — Tek potom možemo razgovarati

mnija, jer se procjenjuje da je vraćeno tek četrtdesetak milijuna ili samo trećina. Ako i lažu brojke, ne lažu odnosi. Kao što se očekivalo, Skegrinu obećanju ni traga, pa smo po svoj prilici umjesto dvije kune povrata za svaku kunu uplate poreza od knjige, dobili obrnuto: na svaku dobivenu kunu od države, knjiga joj vraća tri kune!

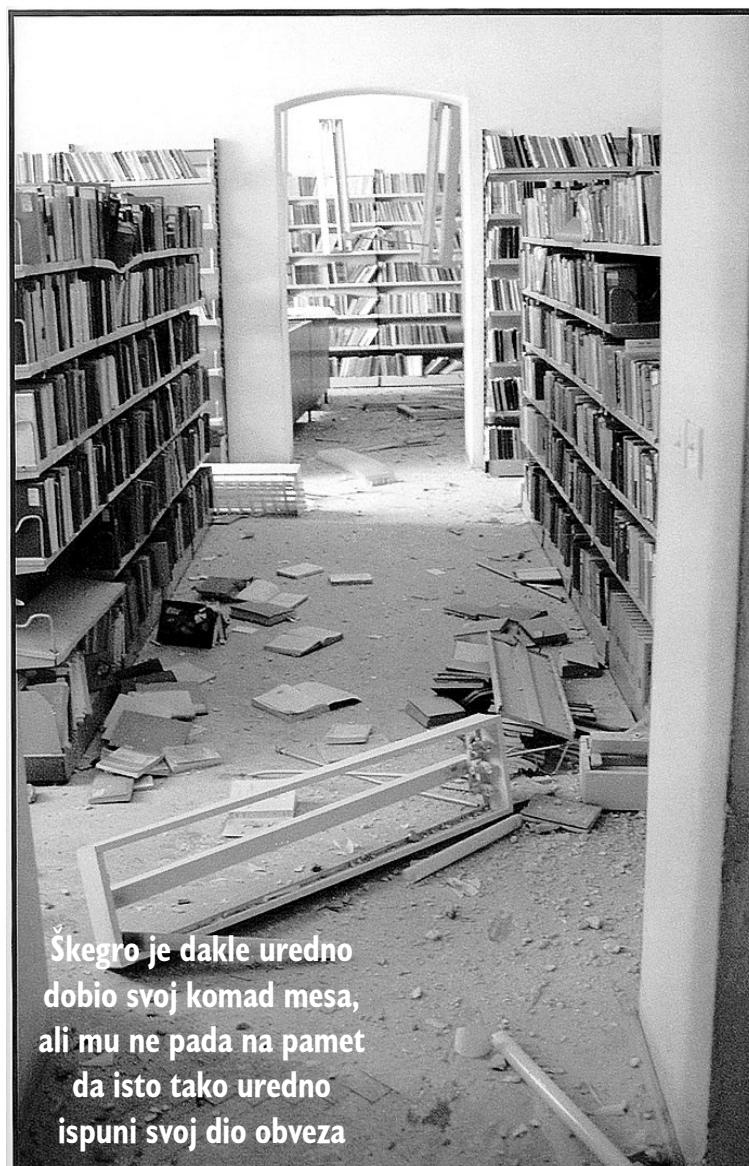
Tako to kaže prosjek, a u pojedinim slučajevima, kao u konkretnom slučaju *Algoritma*, stvari su mnogo gore. To uspješno poduzeće s pedesetak zaposlenih ostvarilo je 1998. godine 3 milijuna kuna prometa na vlastitim izdanjima objavivši 32 naslova, od čega 2 milijuna kuna u veleprodaji, na što PDV iznosi 440.000 kuna, a milijun u maloprodaji, što je daljnji 220.000 kuna poreza. Budući da je rabat 50 posto, za toliko se više u knjižarama krajnjem kupcu obračunava porez na dodanu vrijednost, pa kad se sve zbroji, država sveukupno dobiva 1.100.000 kuna. Slijedi još 25 milijuna prometa od stranih časopisa i udžbenika (8 milijuna udžbenici, 17 časopisi), od čega je u maloprodaju otišlo 14 milijuna, a 11 milijuna u veleprodaju s rabatom od 20 posto. Kada se opet sve zbroji, državi ovaj puta odlazi 6 milijuna kuna PDV-a. Država je pak u 1998. od *Algoritma* otkupila knjiga u vrijednosti od nekih 200.000 kuna, što je trideset puta manje od onoga što je od njega ubrala. *Algoritam*, doduše, nije tipičan nakladnik, ali...

— Priča o tome da država potomaže izdavače jednostavno ne drži vodu — kaže direktor te tvrtke Neven Antičević. — Potomaže samo one izdavače koje hoće pomagati, a to ionako može činiti i izravno, mimo natječaja.

Cinici i prosjaci

Dok je za druge europske zemlje knjiga doista njihov »duhovni, egzistencijalni minimum«, kako bi to rekao predsjednik Hrvatskog sabora akademik Vlatko Pavletić, Hrvatska je jedina zemlja u Europi koja ne ulaze u pisanu riječ, nego iz nje cijedi zadnju kunu. Da su nakladnici i knjižari čak i pretjerani s procjenama o ubranom PDV-u na knjigu, onih 57 milijuna kuna za tiskanje i otkup knjiga koje je Predsjednik Republike ponosno obećao za 1999. u svojem govoru o stanju hrvatske države i nacije, tek je neznatan dio onoga na što se tako svečano uoči uvođenja PDV-a obvezao ministar financija. Predsjednikova priča o tome da je »za otkup knjige i poticanje izdavaštva izdvojeno čak sedam puta više sredstava no prethodnih godina« (kojih?) stoga nije drugo do cinična, a još je ciničniji općeniti zaključak kako se »ukupnim izdvajanjima za kulturu Hrvatska približila visokim europskim standardima«. U državnom proračunu sredstva namijenjena kulturnim djelatnostima u ovoj godini, u usporedbi s proteklom, povećana su za 6,75 posto i čine oko jedan posto proračuna, izvijestio je tom prigodom zadovoljno Predsjednik, zaboravivši spomenuti koliko je ekstra pedeveovskog novca priteklo u državni proračun od kulture koja u gotovo svim zemljama Europe ima minimalnu ili nultu stopu PDV-a.

U Hrvatskoj je 2000 izdavača previše, neka ih PDV svede na pravu mjeru, izjavljuje Skegro, manipulirajući vješto brojkama,

Škegro je dakle uredno dobio svoj komad mesa, ali mu ne pada na pamet da isto tako uredno ispunji svoj dio obveza

Hrvatskoj sljedećih nekoliko godina, pa neka narod posuduje, kad nema para za kupovanje.

Otkupljivati se trebalo putem ministarstava kulture, prosvjete i znanosti, a na pitanje koliko je u prošloj godini doista i ostvareno veliko obećanje Borislava Skegre o otkupu knjiga iz proračuna, novi predsjednik Zajednice Damir Mikuličić kratko odgovara:

— To bih i ja rado želio znati.

Koga boli javnost

Od triju ministarstava, kažu nakladnici, u otkupu knjiga i do datnim subvencijama sustavno i redovito radi samo Ministarstvo kulture, čije se povjerenstvo sa staje svakoga mjeseca, no isplate ne ovise o njemu, nego o milosti Ministarstva financija. U Ministarstvu prosvjete povjerenstvo za otkup knjiga sastaje se jednom godišnje, a Ministarstvo znanosti ne radi niti to. Otkupi tek nešto iznimno za lektorate i s velikim zakašnjenjem subvencionira po koje znanstveno izdanie. Sve u svemu, to su vam kao i Njavrini stambeni krediti — kaže razočarano jedan mali izdavač — rješenje dobijete, a novac kada stigne; što onemoguće bilo kakvo planiranje

Ministarstvo kulture otkupljuje knjige samo za 300 javnih knjižnica u Hrvatskoj, dok bi ih

iako dobro zna da je riječ samo o registriranim nakladnicima, dok se na tržištu pojavljuje svega pedesetak ozbiljnih izdavača, kao što je i 400.000 registriranih tvrtki u Hrvatskoj. Ali nitko razuman ne računa s tolikim brojem gospodarskih subjekata.

U istoj maniri početkom ove godine iz Ministarstva financija proturili su i priču o povišenju poreza na autorske honorare: autora će sada biti bolje, jer im odobravamo 25 posto popusta na iznos honorara, priznajući im to kao trošak, poručuju iz Ministarstva financija, ali ne kažu da su za onih preostalih 75 posto povišili stopu s 25 na 35 posto poreza, zbog čega će troškovi autorskih honorara poslodavcu porasti za 15 posto i poskupiti knjigu (i ne, nažlost, samo knjigu).

Spas u prostoru virtualnog

— U cijelini, PDV je dobar sustav jer ga u suprotnom ne bi uvelo više od stotinu zemalja i u tome nema nikakva spora. Problem je u visini stope, provedbenim propisima tog zakona u Hrvatskoj, koji nakladnika tretira kao krajnjeg kupca, te općem gospodarskom i socijalnom okruženju u kojemu je uveden — kaže Srećko Lipovčan. U zemlji s paraliziranim gospodarstvom zbog 15 milijardi DEM-a unutarnjega duga, i izdavači čekaju mjesecima na isplatu potraživanja, ali još je gori problem distributivne mreže. Ono što se danas s *Tiskom* događa izdavačima tiskovina, to se privatizacijom *Mladosti* dogodilo nakladnicima knjiga prije nekoliko godina, pa su problemi počeli davno prije uvođenja PDV-a, a s

Slučaj Bartola Kašića

Eutanazija oca hrvatske gramatike

Neobične odluke Ministarstva prosvjete o (ne)otkupu knjige *Bartol Kašić, izabrana štiva* nakladnika *Erasmus* za školske knjižnice ilustrativan je primjer kako se troši Škegrina crkavica za stimuliranje »društveno vrijedne knjige« za dobrobit hrvatske kulture.

Oca prve hrvatske gramatike današnjega standardnog jezika, objavljene u Rimu 1604. ne treba predstavljati obrazovanom Hrvatu. Godine 1630. isusovac Bartol Kašić preveo je na hrvatski Bibliju, pisao rječnike, gramatike i prvi preveo Svetu pismo, ukratko, ostavio je devet kapitalnih djela za hrvatski jezik i kulturu, pa nije teško zaključiti zašto u diktaturi srpsko-hrvatskoga još donedavna u školama nije bio poželjna nastavna jedinica.

Devedesetih je došlo vrijeme da se stvari stave na pravo mjesto što su dobrim dijelom obavili znanstvenici na posebnom simpoziju s kojeg je tiskan i zbornik radova. No, o Kašiću nije bilo niti jedne priručne knjige u kojoj bi prosječan čitatelj i školarac mogao naći podatke o životu, radu i ulomcima iz najvažnijih naslova velikog pisca i prevoditelja. Stoga je prije četiri godine zagrebački nakladnik *Erasmus* zamolio profesoricu Elizabeth von Erdmann-Pandžić, specijaliziranu za hrvatsku književnost s kraja 16. i početka 17. stoljeća, osobito za Kašića, da u sklopu *Erasmusove biblioteke Školska knjižnica* pripremi naslov *Bartol Kašić, izabrana štiva*. Na tih 140 stranica knjige u nas su napokon prvi put objavljene neke nove činjenice o piscu i ulomci nekih njegovih tekstova, a budući da je *Školska knjižnica* i svojevršna školska lektira (ali ne po paradigmama Ministarstva prosvjete koje se mijenjaju svake godine), *Erasmus* je početkom 1997. ponudio knjigu na otkup Ministarstvu prosvjete. Ono je to glatko odbilo uz objašnjenje nadležnog činovnika da »Kašić nije u lektiri«. Kašić te godine, naime, nije ušao u obveznu školsku lektiru, jer očito nije ulazio u temelje školske priče o hrvatskom jeziku.

Međutim, već sljedeća školska godina iznenada je proglašena »godinom Bartola Kašića«, pa je Kašića odjednom otkrilo i Ministarstvo prosvjete. U zagrebačkoj gimnaziji koja nosi njegovo ime svečano je predstavljena brošurica o velikom isusovcu, autor koje je Vladimir Horvat, direktor Hrvatskog povijesnog instituta u Beču, crkvene organizacije.

Brošurica bi zasigurno mogla dobro poslužiti da u njoj nema kardinalnih pogrešaka, od *tipfeleru* do sasvim pogrešnih podataka, no dobila je sve-srđnu potporu Sabora i Ministarstva prosvjete; tiskana je na račun Ministarstva prosvjete u nakladi od 40.000 primjeraka. Nakon kiše pohvala u uvodniku, smješnih s obzirom na kvalitetu uratka, autor uvodnika, ministar prosvjete Božidar Pugeljan, štoviše tvrdi da je to prva knjiga uopće o Bartolu Kašiću.

Bio bi to možda tek propust neinformirana ministra, da mu izdavač *Erasmus* nakon proglašenja »godine Bartola Kašića« nije poslao pristojno pismo s primjerom svoje knjige, nudeći je ponovno Ministarstvu na otkup, s obzirom na probudeni interes za Kašića. Nakon mjesec dana uzaludna čekanja na odgovor, a potom zivkanja telefonom, ustvrdilo se da su i pismo i knjiga zagubljeni, iako su uredno urudžbirani. Slijedilo je novo pismo, novi primjerak i novi muk, da bi nakon tri mjeseca netko iz tajničke službe oko ministra javio da su to oni vidjeli, ali da nema novca.

— Jedina korektna knjiga koja postoji o Bartolu Kašiću nije dospjela u škole, tamo gdje je namijenjena, što je skandalozno samo po sebi. Da je riječ o autoru tako posebna značenja kao što je Kašić za hrvatski jezik, a o njemu se u europskoj znanosti zna više no u nas, u svakoj bi pristojnoj zemlji zbog ovakva postupka netko povukao konsekvencije — zaključuje glavni urednik *Erasmusa* Srećko Lipovčan.

I epilog: gdje je završilo prvo izdanje brošurice s pogreškama tiskano u 40.000 primjeraka, ne zna se. Žna se samo da je tiskano drugo izdanje knjiznika s malo manje pogrešaka i može se kupiti u Knjižari MH po cijeni od 5 kuna.

drakonskih 22 posto dodatne nametni na pamet samo do kraja zabetonirali jednosmjeru cestu koja vodi u bugarski model ubijanja knjige: nakon dviju godina primjene PDV-a po istoj stopi od 22 posto, Bugari su vratili nultu stopu, ali tada je već bilo kasno, jer su posljedice bile katastrofalne.

No, ako još nismo dosegnuli bugarsku stvarnost, nakladnik Damir Mikuličić upozorava da se opasno približavamo srpskom modelu:

— Knjige izlaze i u Srbiji, s naslovnicama od kartonskog otpada i u nakladama od stotinu primjeraka. Hoće li nam oni postati uzor?

Unatoč galami i prosvjedima, glas nakladnika ne čuje se kao ni glas umirovljenika, pa je knjizi u Hrvata preostalo još samo da se preseli u *cyber-space*. Nekoliko desetaka nakladnika otvorilo je na internetu svoje web-stranice, ali riječ je uglavnom o mrtvima adresama na kojima mjesecima nema novih podataka. No, *Moderna vremena*, jedna od najozbiljnijih knjižarskih kuća u Hrvatskoj, čine to prvi put vrlo ambiciozno i sveobuhvatno, kaže Nenad Bartolič, pa će osim uobičajenih informacija, standardne prodaje putem interneta, nagradnih igara, obavijesti o izlascima novih knjiga, razgovora s autorima, recenzija itd., u dogovoru s nakladnicima objavljivati i ulomke novih knjiga. Dakako, hrvatska knjiga time postaje ekskluzivna povlastica vlasnika računala, ali kad već ne može opстатi u Škegrijanskom okružju, neka barem preživi u prostoru virtualnog.

Neke nove zore

14. međunarodna izložba crteža: Strip-crtež, Moderna galerija, Rijeka, 17. prosinca 1998-20. ožujka 1999.

Dalibor Talačić

Da se razumijemo: da, u pitanju je galerija; i da, u galeriji su izložene strip — table; i da, ja sam protiv toga da se strip gura u galerije; ali... moram priznati da ovo nikako nije tek još jedna izložba.

U posljednje vrijeme puno se priča o stripu i puno se prasiće oko toga diglo: prvi međunarodni zagrebački strip — festival, »grom i pakao« — emisija o stripu na radiju 101, pa evo sada i velike međunarodne izložbe u Rijeci... narod bi rekao — snijeg će... a možda je opet to logičan slijed događanja uslijed stvaranja nekakve kritične mase i autora i teoretičara i publike uvijek gladne stripa.

No, uvijek je bilo nadobudnih pokušaja da se promovira ovaj ili onaj pravac unutar devete umjetnosti i to najjednostavnijim i, priznajmo, najlejtinijim putem — izložbama. I uvijek su pokušaji propadali kao neuspješni. Zašto je onda u ovom slučaju »strip unutar galerije« dobra stvar?

Vrlo jednostavno — dobar koncept. Očito je, naime, da su ljudi koji su ovo radili imali pojma kako svoju ideju o značaju strip-crteža unutar likovne umjetnosti prezentirati publici.

Kao što se i iz samog naziva vidi, ovo je 14. izložba na temu crteža. Taj, s obzirom na kontekst nazovimo ga, serijal izložbi počeo je još 1968. godine i bialno se odigrava, uz naravno ratnu stanku, sve do danas.

Organizatori su kroz to vrijeme pokazali kako ih u svezi s crtežom zanimaju svaki njegov smisao: crtež kao takav, crtež u slikarstvu, u kiparstvu, crtež u arhitekturi, u dizajnu, u kompjutorskoj grafici... i konačno u stripu.

Autori iz čak 22 zemlje su se odazvali ovom događanju i rezultat je jedna spektakularna izložba u riječkoj Modernoj galeriji i nekoliko popratnih izložbi (Maurović, braća Neugebauer, Manga energy, Ilić, Hermann) u Malom salonu u Rijeci.

Strip-crtež vrlo je komplikirana kategorija crteža.

On mora skladno živjeti s pričom koju ilustrira, mora funkcionirati sam za sebe, mora činiti cjelinu s ostalim crtežima (kadrovima) na stranicu na kojoj se nalazi, njime ispunjena stranica mora biti u grafičkom skladu s prethodnom i sljedećom stranicom, sve te stranice zajedno moraju tvoriti logičnu dramaturšku i likovnu cjelinu. A opet, on je tek crtež: ponekad razgran, ponekad krut, zagrušen grafičkim egzibicijama autora, ili krajnje

simplificiran, dinamičan, statičan, koloriran ili crno bijel. Na kraju on je uvijek tek crtež.

Da bi prosječan konzument likovne umjetnosti to shvatio, a pogotovo ako nije strip konzument, mora mu se omogućiti uvid u različite tretmane strip-crteža kroz različita povijesna razdoblja. Upravo je to koncept ove izložbe.

Jednom logičnom vremenskom i geografskom kronologijom, izložba pomalo ali neminovalno plijeni svu pažnju. Još je tu prisutna i jedna konstantno rastuća grafička tenzija, prekidana ili potencirana povremenim

uprizorenja ili tek vjernog pričanja priče; i na koncu Art frakciju, koja se svim silama bori da strip ugura na velika vrata onog teško dostupnog hrama koji nazivamo umjetnost, i u tom smislu strip onda i tretira.

Jedine dvije zamjere cijelom događaju su nedostatak recentnog američkog stripa na izložbi kao i domaćeg.

Američki je strip unatrag 15 godina najzaslužniji za ozbiljnije shvaćanje stripa kao i za povišenost standarda njegove produkcije i smisla prezentacije, vizualnog identiteta svezaka, honoriranja autora, poštivanja

No, sveukupno, to su ipak manje zamjere. Izložba je u onom informativnom smislu kakav je prvenstveno potreban našoj publici, koju u tom smislu ipak još uvijek treba odgajati — svakako spektakularan i hvale vrijedan događaj.

Samo valja žaliti što su mediji, po tko zna koji put, kao i koji bilo drugi strip događaj, i ovu izložbu gotovo izignorirali.

Strip na našim prostorima ipak ima poprilično duboko korijenje i ne treba ga se sramiti, pogotovo u današnje vrijeme kad se konačno izborio za svoje prirodno mjesto u

Peter Pound, Australija: Mickey & Mary (Ljubavna priča), 1989.

Krzysztof Ostrowski, Poljska: Komu Utočić, 1997.

bljeskovima djelcima onih Velikih poput Eisnera, Cuberta, Toppia, Maurovića...

Samom postavom izložbe rečeno je sve: kako crtež služi priči, kako ju pojačava; koja tehniku (kist, pero, air brush, boja) ponajbolje dočarava atmosferu pojedine priče; u kojem slučaju koristiti fotografije kao predloške ili kako ih putem fotokopiranja uvrstiti u sam crtež; razliku u efektu koji proizvodi izvorni crtež u odnosu na onaj kompjutorski obrađen, ili možda izvorno kompjutorski.

Predstavljene su i osnovne struje stripovnog izraza:

Underground, kao frakcija koja u stripu vidi izvrstan medij za svoje anarhično i (a)politično divljanje; Mainstream, koji slijedi klasični pristup stripu, dakle kao sredstvo

autorskih prava, pobjede u cenzorskim ratovima. U tom smislu njegov izostanak ostavlja izložbu kao nepotpunu sliku presjeka svjetskih događanja, a to je svakako mogla biti.

Domaći je pak strip zastupljen zaključno s Novim kvadratom. No od Novog kvadrata formirale su se još dvije naše generacije. Jedna je već odrasla i uglavnom uspjela u onome na što se orijentirala, a to je probio na vanjsko tržiste (sramežljivo su se u nekakvim kucima sakrili malobrojni radovi Bartolića, Biukovića, Ribića i Sudžuke); a druga tek stasa, no uvelike je i dapače jedina prisutna na domaćoj sceni u fanzinima (Endem, Stripoholic, Variete radicale, Mrgud, Vitez, Katakombe...), koje je sama pokrenula u nedostatku bilo kakve strip revije.

svijetu mas-medija, ili ako hoćete u svijetu same umjetnosti. Poput književnosti, slikarstva, filma, poput bilo kojeg umjetničkog izraza, on je jednako snažan i utemeljen na ovim prostorima i svakako ga valja iskoristiti, a nikako zatirati.

Stvari ipak kreću na bolje: 22 su zemlje sudionice ove sjajne manifestacije, novi su festivali na pomolu, fanzini ne ugibaju iako su izrazito neprofitabilni, šuška se i o nekakvim službenim revijama, teoretičarima je strip sve više poput rijetkog afrodisijskog, publike je oduvijek bilo, svijet nas je već upoznao preko nekolicine naših vrsnih autora; možda doskora sazrijemo i za neku zbilja ozbiljnu produkciju. I možda odskora baš kod nas svane sunce. Iako nismo Japan.

Tri pitanja glazbenim institucijama

Na koji način hrvatska glazbena scena korespondira s ostalim svjetskim scenama, glazbenim pravcima potkraj stoljeća i s vlatitom publikom?

Odstupa li glazbena repertoarna politika od poznatoga mehanizma »domaće teorije« u hrvatskoj kulturnoj politici?

Temu načinjemo anketom provedenom među glavnim i odgovornim institucijama koje oblikuju glazbeni program u Hrvatskoj, a u sljedećem broju riječ dajemo drugoj zainteresiranoj strani, odnosno onima koji program pišu, izvode i slušaju.

Anketiranim sudionicima postavljena su tri pitanja:

1 Kako biste najjednostavnije opisali vlastitu repertoarnu politiku, to jest za kakav se glazbeni program zalažete, a za kakav se ne zalažete?

2 Kako rješavate problem finansiranja — tko vas financira i u kojem postotku?

3 Kojem je profilu publike namijenjen vaš program i na koji način taj profil određuje?

Priredile:
Branimira Lazarin,
Dina Pušovski,
Tanja Kovačević

Zagrebačka filharmonija

Mi vodimo veliku bitku

Obično dobijemo samo partituru, ali sami moramo raspisati djelo. Onda se odjednom pojavljuju neki zaštitari kao što je ZAMP, pa vam to naplaćuju

1 Mi smo kuća s golemom tradicijom, mi gajimo tu tradiciju i vjerujemo da će i ljudi poslije nas gajiti tu tradiciju. Potpuno je jasno da repertoar jedne kuće kakva je Zagrebačka filharmonija obuhvaća lepezu svih mogućih događanja — mogućnosti su praktično neizmjerne. Filharmonija je u proteklom razdoblju inicirala, čak i naručivala neka djela domaćih autora, dakle naših skladatelja. To radimo i danas i vjerujem da će se tako raditi i u budućnosti. No valja reći da postoje veliki problem glede izvedbi domaćih autora — nema edicijske kuće koja bi preuzeila neko djelo, raspisala ga, kako biste ga onda mogli jednostavno posuditi i svirati. Obično dobijemo samo partituru, ali sami moramo raspisati djelo. Onda se odjednom pojavljuju neki zaštitari kao što je ZAMP, pa vam to naplaćuju itd. Mi vodimo veliku bitku — mi apsolutno podržavamo domaću glazbu i gdje god se nademo u svijetu, uvijek imamo barem jednu domaću skladbu.

Repertoarna politika

Glazbene institucije na ispitu

Odstupa li glazbena repertoarna politika od poznatoga domaćeg mehanizma u kulturi

Medutim, s druge strane ne nailazimo na razumijevanje. Odštete su enormne; u svijetu ne postoji takva odšteta kao u nas. Nešto će se morati dogoditi, neki pomak se mora napraviti, jer to više ne možemo plaćati.

Filharmonija je možda od svih postojećih kuća u najnezavidnijem položaju. Sve ostale kuće ne stvaraju program. Filharmonija stvara program i nakon toga ga prezentira, no što se tiče finansija, čini se da smo najlošije plaćeni. Ako se radi o Koncertnoj direkciji, Applauzu i ostalim agencijama, i privatnim, i državnim ili gradskim — svi oni ne stvaraju program. Banalno rečeno, oni su trgovci. Oni kupuju, za razliku od Filharmonije koja apsolutno sve radi sama. Mi iznajmljujemo umjetnike: izvođače, dirigente, soliste, zborove i sve ostalo, dok drugi kupe gotov proizvod i rade program. To je ta golema razlika.

2 Gledje financiranja, svi dobijemo približno jednak novca. Po nekim grubim računicama čini se kako je Filharmonija najlošije »prošla«. U kulturi u Hrvatskoj imamo sigurno najveći vlastiti prihod. Umjesto da dobijemo još više, da dobijemo poticaja za rad kako bismo imali i zadovoljnu publiku i zadovoljne ljude unutar kuće, čini se da je malo drukčije. Konkretno, Filharmonija financira 80% programa vlastitim novcem, što publici koja doslovno kupuje karte. Ostalih 20% dobiva od grada (mi smo, naime, gradska kuća). Od Ministarstva kulture, do sada, nismo dobili ni jedne kune za program, iako mislimo kako apsolutno zadovoljavamo kriterije da nam se Ministarstvo očituje na neki način, odn. da nam pomognе u našoj repertoarnoj politici. Iako nosimo ime Zagrebačka Filharmonija, mi smo nacionalna kuća, pojavljujemo se u cijeloj Hrvatskoj.

Kada radimo program, naravno, osluškujemo što publika želi, ali budući da imamo golemu produkciju od šezdeset koncerata na godinu — dakle šezdeset programa, šezdeset premijera, šezdeset dirigenata, solista i više, šezdeset simfonija, — ta golema produkcija, nažalost, ima i svoju cijenu. Za 1998. godinu dobili smo 950 000 kuna za program, dok smo PDV platili 1 100 000 kn — za taj isti program. Od tih 950 000 kn samo je hrvatskim skladateljima, dakle ZAMP-u za potvrdu materijala, za tantijeme itd. plaćeno 250 000 kn. Sada je potpuno jasno da je u takvoj situaciji jednostavno nemoguće zadрžati takvu razinu i taj tretman. Prema tome, nešto se mora dogoditi, jer se taj trend ne može dugo izdržati. Izvrstan je primjer Varaždinsko kazalište, odnosno orkestar koji je prije gotovo četrdeset godina ukinut i sada je nemoguće učiniti da ponovno stasa, da ponovno bude okosnica života. Trebalo bi vidjeti koji su to prioriteti i za Zagreb i za hrvatsku kulturu. Glazba zadovoljava 50% kulturnih potreba naših ljudi — ako na godinu imamo 100 000 posjetitelja, a ostale kuće imaju još nekih 50 000, ne mogu vjerovati da

druge kulturne institucije, kao što su muzeji ili galerije, imaju još 150 000 posjetitelja. Glazba je ta koja dominira u kulturnim potrebama.

3 Što se tiče profila publike, o prosječnoj dobi ne bih mogao nešto preciznije odgovoriti, ali zasigurno posljednjih godina imamo sve više mlađih na koncertima.

Andelko Ramuščak,
direktor Zagrebačke filharmonije

Koncertna direkcija

Tko daje, teško daje

Često nas u tisku napadaju da smo državna ustanova — kamo sreće da bi to doista bilo tako

1 Kroz cikluse Koncertne direkcije Zagreb nastojimo u koncertnoj sezoni grada Zagreba dovesti poznate svjetske soliste i orkestre te ponajbolje od domaćih glazbenika. U našim ciklusima uvijek postoji neki domaći projekt — ove je godine to, između ostalog, izvedba *Baščanske ploče* Stjepana Šuleka. Nastojimo i što mogućnosti dati mlađima. Tijekom Zagrebačkog ljetnog festivala, osim koncerata, trudimo se svakoga ljeta načiniti i nekoliko glazbeno-scenskih projekata, kako bi bilo malo živahnije. Prosloga smo ljeta u vlastitoj produkciji prazveli operu *Satyricon* Bruna Maderne. Naša se djelatnost ne odnosi samo na sezonu u gradu Zagrebu. Mi imamo velik broj koncerata izvan Zagreba i izvan Hrvatske. Suradujemo s mnogobrojnim festivalima kao što su *Glazbene večeri u Sv. Donatu u Zadru*, *Večeri u Eufragijani u Poreču*, s *Muzičkim biennalom Zagreb* itd.

2 Često nas u tisku napadaju da smo državna ustanova — kamo sreće da bi to doista bilo tako kako oni misle i kad bismo bili bez ikakvih briga. Svake godine gradu Zagrebu predložimo određeni program ciklusa iz Zagrebačkog ljetnog festivala. Automatizma naravno nema — mi predlažemo, grad odlučuje hoće li to prihvatiti i koliko će novca za to dati. Za pokrivanje razlike koja je uvijek veća od 50% moramo se sami snalaziti — sponzorima, zardonu u agencijskim poslovima, prodajom ulaznica itd. Primjerice, ove smo godine za ljetni festival predviđeli program koji bi trebao stajati oko 2 000 000 kuna, a grad je do sada odobrio 600 000 kuna. Sumnjam da ćemo ostatak moći sami zaraditi u cijelosti, pa ćemo morati program prilagoditi novcu kojim ćemo raspolagati. Točno je da grad Zagreb daje sredstva za naše plaće i materijalne troškove (struja, telefon i sl.). No i mi dosta radimo; prošle smo godine

imali oko 160 koncerata izvan programa koji je dogovorio i djelomično financirao grad Zagreb, u suradnji s drugim organizatorima u Zagrebu, po Hrvatskoj, u inozemstvu i sl. Snalazimo se, pretpostavljam, kao i svi drugi. Problem je što u nas još uvijek nije razvijen sustav sponzorstva u kulturi kakav bi trebao biti. Tko nešto daje — pod pretpostavkom da i ima — teško daje.

3 Jasno je da se od prodaje ulaznica ne može živjeti, jer publika koja dolazi na naše koncerte teško izdvaja neke veće iznose. To su ljudi koji žele redovito ići na koncerte, to nisu ljudi koji jednom na godinu dođu na Pavarottija pa im je svejedno platiti i tisuću kuna. Naša publika uglavnom pripada srednjem građanskom sloju koji je naviknut barem dva puta na mjesec posjećivati koncerte ili kazalište. S veseljem moram reći da posljednjih godina imamo mnogo mlade publike. Naime, dajemo dosta velike popuste za učenike srednjih škola i studente.

Neda Janković,
voditeljica koncertno-kazališnog ureda
Koncertne direkcije Zagreb

Hrvatski glazbeni zavod

Između prosvjetiteljstva i elitizma

Svaki od malobrojnih koncerata što ih uspijevamo organizirati našim mlađim i mlađim reproduktivnim umjetnicima obilježen je HGZ-ovskom programskom inicijativom

1 Hrvatski glazbeni zavod nastoji organizirati koncerete koji bi se od standardne ponude u tom području razlikovali svojom većom brigom za određene posebnosti bilo da se radi o hrvatskoj glazbenoj baštini, o rijetko izvođenim djelima sa svjetskog repertoara, ili pak o izvodnicima, osobito mlađima, kojima valja pomoći u njihovo većoj afirmaciji u javnosti. Jasnijem profiliranju takve repertoarne politike na određen način idu u prilog i neke nedrače. S obzirom na otežane financijske okolnosti unatoč kojima Hrvatski glazbeni zavod posljednjih godina nastoji ostvarivati svoj program, okolnosti zbog kojih tzv. vlastitu koncertnu produkciju mora svesti na

2 Sveukupna djelatnost Hrvatskog glazbenog zavoda, ne samo njezin koncertni, priredivački dio, financira se gotovo jedino vlastitim novcem.

Koncertna dvorana »Vatroslav Lisinski«

Mjera raznolikosti

Protivnici smo, s jedne strane, kulturnoga elitizma, ali i masovnog kiča kakav se danas u Hrvatskoj sve češće predstavlja kao umjetnost

1 Što se tiče ozbiljnoglazbenih priredaba, Koncertna dvorana »Vatroslava Lisinskog« organizator je preplatničkoga ciklusa *Lisinski subotom* i tribine *Mladi u Lisinskom* (ostvarene u suradnji s Hrvatskim društvom glazbenih umjetnika).

Lisinski subotom s vremenom je postao jedan od najpopularnijih preplatničkih ciklusa među zagrebačkim ljubiteljima ozbiljne glazbe. U tom ciklusu, sastavljenom od 13 koncerata u sezoni, nastojimo ostvariti ravnotežu između stranih gostovanja i nastupa domaćih umjetnika te se trudimo da publika što češće čuje i domaća djela. U tekućoj sezoni, primjerice, posvetili smo čitavu glazbeno-poetsko-filmsku večer skladateljici Dori Pejačević; ta se priredba, što nam je posebno važno, održala pred punom dvoranom. Nastojimo da hrvatsku glazbu izvode i strani interpreti: u prošloj je sezoni orkestar Madiarske državne filharmonije izveo *Sunčana polja* Blagoja Berse, a u svibnju će Slovenska filharmonija u svoj program uvrstiti skladbu *Cantilene* Stanka Horvata. Tradicionalna je i naša suradnja s Mužičkim biennalom Zagreb; u godini održavanja Biennala jedan je koncert iz ciklusa *Lisinski subotom* rezerviran za suvremenu glazbu. Ove godine bit će to nastup Uralske filharmonije.

Ciklus *Mladi u Lisinskom* zapravo je natjecanje mladih umjetnika za nagradu *Darla Lukić*, koju je nekad dodjeljivao *Vjesnik*. Ti se koncerti održavaju u Maloj dvorani te predstavljaju jedinstvenu priliku mladima, tek diplomiranim, glazbenicima da se predstave široj javnosti. Prošlogodišnja je Tribina organizirana na tako visokoj izvedbenoj razini da slobodno možemo reći kako se radi o kvalitativno neujeđenčenjem koncertnom ciklusu u Zagrebu u protekloj sezoni.

Ostale naše glazbene priredbe, osim stalnih manifestacija kojima je u središtu jazz (npr. *Dani jazza u Lisinskom*), rezultat su jednoratnih suradnji sa stranim kulturnim centrima (npr. prošlogodišnji nastup talijanskog komornog ansambla *Nino Rota* s programom filmske glazbe). Na taj način hrvatsku publiku nastojimo upoznati s manje poznatim inozemnim autorima i izvođačima. Svojom programskom politikom nastojimo izjednačiti zastupljenost domaćih i inozemnih interreta, što češće dati priliku mlađim izvođačima, te, uz standardne okosnice ozbiljnoglazbenog repertoara, publici ponuditi i suvremena te posebice domaća djela. Protivnici smo, s jedne strane, kulturnoga elitizma, ali i masovnog kiča kakav se danas u Hrvatskoj sve češće predstavlja kao umjetnost.

2 Dvorana *Lisinski* financira se iz gradskog proračuna, što iznosi 50% našega ukupnog budžeta. Ostatak novca potrebnog za funkcioniranje, ne samo našeg programa, već i Dvorane kao prostora kojim se služe drugi organizatori, nabavljam iznajmljivanjem prostora, suradnjom sa sponzorima te eventualnom zaradom na vlastitim programima.

3 Publike kojoj se obraćamo raznolika je po dobi i obrazovnoj strukturi: o klasnoj strukturi u današnje je vrijeme apsurdno govoriti. U početku postojanja ciklusa *Lisinski subotom* obogaćenjem standardnoga glazbenog programa, razgovorom s umjetnicima te zabavnim programom poslije »službenog dijela« koncerta privukli smo u Dvoranu određen krug ljudi kojima ozbiljna glazba nije bila u žarištu interesa, ali su se s vremenom razvili u glazbene sladokusce kojima se mogu ponuditi i teži glazbeni sadržaji.

Alenka Bobinsky,
producentica Koncertne dvorane
»Vatroslava Lisinskog«

To, dakako, objašnjava restriktivni značaj te djelatnosti. Tek jednim malim udjelom u finansijskoj konstrukciji Zavoda svojim novcem sudjeluje i Gradski odbor za kulturu. Takvo stanje traje nekoliko posljednjih godina. Prije toga HGZ je za svoju programsku djelatnost primao primjerenija sredstva.

3 Valja razlikovati Hrvatski glazbeni zavod kao *prostor, dvoranu* u kojoj priredbe održavaju različiti organizatori, za, dakako, različitu publiku, od Hrvatskoga glazbenog zavoda kao organizatora (ili poneki put suorganizatora) koncerata s više ili manje dosljedno provedenom ovakvom repertoarnom politikom. Ovim drugim Hrvatski se glazbeni zavod ponajprije obraća svojim članovima kojih ima oko 450. Mislim da mogu slobodno reći kako je to publika višeg i visoko obrazovnog profila, ali i publika nešto starije dobi. Istdobro se, međutim, obraćamo i mlađoj, pa čak i najmlađoj publici među kojom vidimo ne samo naše buduće članove, nego, općenito, pripadnike buduće obitelji znalača, sladokusaca i zaljubljenika u kojima počiva kohezija i tradicija jedne sredine na svim planovima kulture, pa tako i glazbene i bez kojih bi naporci stručnjaka i profesionalaca ostajali uzaludni.

Eva Sedak,
tajnica ravnateljstva
Hrvatskoga glazbenog zavoda

Glazbena proizvodnja HRT Domaće u regijama

Glazbena proizvodnja finančira se iz TV-preplate

1 Glazbena proizvodnja HRT-a ima 4 ansambla: Simfonijski orkestar, Zbor, Plesni orkestar i Tamburaški orkestar. Što se tiče stila, ansambl izvode vrlo različite programe s naglaskom na domaće stvaralaštvo. Koncerti su organizirani u preplatničkim cikluzima. Veliki ih je broj izvan ciklusa, a namijenjen je potrebama regija koje nemaju organizirani glazbeni život. Ansambli gostuju i u inozemstvu.

2 Glazbena proizvodnja financira se iz TV-preplate

3 Obraćamo se svoj publici, posebice mlađoj i nedovoljno educiranoj, kojoj u tom smislu prilagodavamo programe. Veći broj koncerata održali smo u mjestima izvan Zagreba.

Stanislav Mlinar,
voditelj Glazbene proizvodnje
Hrvatske radiotelevizije

Simfonijski puhački orkestar
Hrvatske vojske

Naručujemo i plaćamo

Suvremena se glazba povukla u komornu glazbu, odnosno prestala je živo pulsirati u orkestralnoj »velikoj« glazbi

1 Ograničit ću se na repertoar Simfonijskog puhačkog orkestra, a neću spominjati repertoar *Big band* ili *Marching banda* koji se sastavom ili namjerom od njega razlikuju.

Simfonijski puhački orkestar kao koncertni sastav svira repertoar koji je doduše određen činjenicom puhačih instrumenata, ali je nalik repertoaru ostalih simfonijskih orkestara. Postoji nekoliko glavnih stilskih odrednica.

Prva su odrednica u repertoaru prizvedbe hrvatskih autora, koji mi naručujemo i mi plaćamo. Ove ćemo sezone

tako imati deset prizvedbi. Naravno, plaćamo skromno, ali se ipak trudimo da ih platimo jer smo svjesni kako ih drugi uopće ne plaćaju. Također se bričemo oko raspisa materijala, što nikako nije zanemariva stavka u troškovima jedne prizvedbe.

Trudimo se da svi dirigenti koji s nama rade, a to su često stranci, dodu u priliku da prizvode hrvatsku glazbu. To mi se čini posebno važnim, jer nije samo poanta u prezentaciji hrvatske glazbe u Hrvatskoj nego i izvan nje.

Druga je stilsta odrednica suvremena puhačka glazba, koja je danas u Americi i Europi doživjela pravi boom. Piše se velika količina nove glazbe za takav sastav, mnogo više nego prije 20-30 godina, a mi se trudimo ići ukorak s tim trendom povezujući se sa strancima.

Muslim da jednostrana komunikacija ovdje nije dobra jer sam se često uvjerio u kolonijalnu situaciju u kojoj nekritično obožavamo samo ono što dolazi iz »zagraničnih područja«. Obratno, naravno da nije dobro autistično ponavljanje »samo svojega«.

Izvodimo i jedan dio hrvatske baštine jer ipak postoji određeni fundus hrvatskih skladbi koje su izvedene nekad davno i samo jedanput, pa ih polako nastojimo obnoviti i otkriti.

Poseban akcent stavljam na program našega Komornog ansambla jer mislim da je on glazbeno najvredniji u cijelokupnu repertoaru koji nudimo.

Tu se prije svega, osim prizvedbi komornih djela, radi o dijelu repertoara s kompozicijama kojima ne odgovara sastav uobičajenih komornih ansambala niti uobičajenih simfonijskih orkestra. Tako smo u Zagrebu nakon mnogo godina izveli Bergov *Kammerkonzert*, *Egzotične ptice* Oliviera Messiaena, *Priču o vojniku* i *Oktet* Igora Stravinskog; dačake neka od kapitalnih djela suvremene glazbe. Moram reći da se suvremena glazba, iz mnogih razloga koje ovom prilikom neću spominjati, povukla u komornu glazbu, odnosno prestala je živo pulsirati u orkestralnoj »velikoj« glazbi.

A za što se nikako ne zalažem? Ne zalažem se za, rekao bih, primitivizam u glazbi. Odnosno, grozim se primitivizma uobičajene kulture mass-medija kakvu imamo prilične čuti u Hrvatskoj. Grozim se »orientaliziranja« naše glazbe jer to ne pripada našemu kulturnom habitusu; to jest grozim se pomisli kako bi to netko mogao staviti na repertoar mog orkestra. Dosad se to nije dogodilo i nadam se da se ni neće.

2 Budući da smo vojni orkestar, finančira nas Ministarstvo obrane, zasada u punom iznosu. Dakle, Ministarstvo pokriva troškove sezone u Velikoj dvorani *Lisinski* i sezone u Hrvatskom glazbenom zavodu. Pri tome moram reći da, za razliku od drugih korisnika, plaćamo visoku cijenu najma dvorane.

3 Naša publika je zasada svakako najmalobrojnija u usporedbi s publikom ostalih orkestara u Zagrebu, jednostavno zato što je naš orkestar najmladi. Osim toga, nezgoda je i to što mi tek otkrivamo svoj repertoar i nemamo »željezni repertoar« kakav ima Opera ili Filharmonija. Mi smo u fazi izgradnje.

Repertoar i publika dvije su zavisne varijable, tako da bih volio dobiti još više mlađe publike. Nastupamo u dvorani *Lisinski*, prije zbog zvuka, nego zbog količine publike. Dvorana *Lisinski* postala je prevelika za milijunski Zagreb.

Na kraju, moja ideja jest mlada i obrazovana publika. Mlade publike u Zagrebu ima, a je li obrazovana, to je pitanje koje treba postaviti negdje bliže Ministarstvu prosvjete.

Mladen Tarbuk,
voditelj Simfonijskoga puhačkog
orquestra Hrvatske vojske

Koncertna direkcija *Applauz*

Prema interesu sponzora i publike

Zagrebačka banka većim dijelom pokriva naš financijski plan u ovoj godini

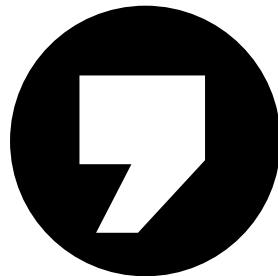
1 Koncertna agencija *Applauz* privatna je agencija za organiziranje koncerata ozbiljne glazbe kao i pružanja usluge reklamiranja tj. marketinga i promocije. Ima zaposlena tri djelatnika, njezin osnovni cilj jest organizacija vrhunskih glazbenih događaja na kojima nastupaju najveća imena iz svijeta ozbiljne glazbe. Razlog takve poslovne politike jednostavan je: konkurenčija isključivo vrhunskim »proizvodom« koji će podjednako zaintrigirati i poslovne partnerne (sponsore), vrlo zahtjevnu publiku i medije. Program koncerata odabire se u dogovoru i prema interesu sponzora i publike. Priređujemo dogadanja početkom od solističkih recitala do velikih ljetnih koncerata na otvorenim pozornicama. Nastojimo pratiti aktualne zvijezde u ostalim glazbenim središtima nastojeći od solista odabrati najveće i najkvalitetnije ime, a od orkestara dovesti samo vrhunske. Stilski smo neograničeni. Obično moramo prihvati ponuđeni program od strane umjetnika, ali pratimo obljetnice i nastojimo se vezati kad god je to moguće uz obljetnicu rođenja ili smrti skladatelja.

2 Problem financija rješavamo višešlojno. Priliv prihoda podijeljen je u tri segmenta: poslovni partneri (sponsori): 70% budžeta, prihod od prodaje ulaznica: 20% budžeta i sufinansiranje od strane gradskih i državnih resornih institucija: 10%. Poslovni kontakti realizirani su nastojanjem za povezivanjem vrhunskog imena iz svijeta umjetnosti i ugledne tvrtke koja suradnjom na ovakvim projektima ostvaruje mnogo više od obične reklame — određuje svoju poziciju u društvu, izgrađuje poslovni imidž kao tvrdka koja ulijeva povjerenje (primjer ovoga jest ugovor između Zagrebačke banke i *Applauza* koja većim dijelom pokriva financijski plan naše tvrtke za 1999. godinu na principu generalnog sponzorstva koncerata Orkestra Kraljevske Opere Covent Garden iz Londona i Božićnog koncerta, te zlatnog sponzorstva ostalih koncerata u 1999.). Rashodi su veliki, problem nelikvidnosti hrvatske privrede uistinu jest velik, ali nije nesavladiv. Mjere Vlade RH za istinskim poreznim olakšicama tvrtkama koje uđaju u kulturu nisu dovoljno precizirane i mnogo poslovnih partnera koji bi htjeli suradivati ne znaju da li je to za njih povoljno ili ne (u poreznom smislu riječi).

3 Publika koja je pretplatnik na naše koncerte zahtjevna je koncertna publika koja zna u što ulazi svoje novce. Naša pretplata jest najskuplja, ali i najviše pruža. Naravno, ne kvantitetom (naš ciklus obuhvaća 6 koncerata) već kvalitetom. Početkom prvog ciklusa učinili smo presedan, jer smo tri velika svjetska orkestra koji nastupaju u ovoj sezoni ponudili u obliku preplatničkog ciklusa što ni jedan drugi organizator u Europi gotovo nikada ne čini. I sve to zbog naše publike koju čine istinski zaljubljenici u umjetnost tj. zagrebačke gospode i gospoda treće životne dobi, studenata glazbe i publike koja voli nazočiti velikim društvenim dogadjajima koje *Applauz* vrlo često upriličuje.

Želimir Čabralja,
direktor koncertne direkcije *Applauz*

RAT I PITANJE NAŠE KRIVNJE

Str. 21-28.

Pišu i govore

Matan, Jaspers,
Mihanović,
Lasić, Zlatar,
Rihtman-Auguštin,
Žanić, Šimac,
Lovrenović, Prpić,
Čorak, Padjen

Što možemo učiniti?

Branko Matan

Uvodno sam rekao da je povod ovom razgovoru objavljanje moje knjige. Sada bih povod htio definirati nešto preciznije. On je, za mene, veoma ograničen, svodi se na slučaj zabranjene slike. Tiskanje je zaustavljeno potkraj srpnja, odluka o neobjavljanju donijeta je početkom listopada. Jedna velika hrvatska kulturna institucija više od dva mjeseca odlučivala je što da napravi sa slikom logoraša iz Dretelja. Na kraju je, nakon što je slučaj došao u javnost, imala hrabrosti odlučiti da slika ne može biti objavljena, ali nije, na žalost, imala hrabrosti argumentirati svoju odluku.

Rekao bih da je prepostavka razgovora o krivnji pitanje koje glasi: jesu li u ratu počinjani zločini s naše strane? Za mene o tome nema sumnje, za mene je slika dreteljskih logoraša slika zločina.

Ako zločini postoje, tada je pitanje: kako se odnositi prema njima? Kako odrediti krivnju za zločine, kamo je adresirati? Na koji način se suočiti sa žrtvama zločina? Što treba učiniti da bi se otvorila mogućnost kakvog-takovog izlaska iz sadašnje situacije, mogućnost za život u kojem bi šansa za ponavljanje zločina bila umanjena? Volio bih da to bude tema ovog razgovora.

To ne može biti lak i jednostavan razgovor. Ako je doista domovina teško pitanje, tada je pitanje krivnje u ratu koji domovina vodi teško pitanje teškog pitanja. Kako se snaći pred tim pitanjem, kako o njemu razgovarati?

Namjera inicijatora ovoga razgovora nije izazivanje neke bučne polemike, poticanje žučljivih optuživanja, namjera nije bilo koga osuditi. Željeli smo ispitati ili iskušati mogućnost javnog razgovora na temu krivnje, koliko znamo prvog takvog razgovora. Željeli bismo da se govori bez ogorčenja i nezdravih strasti, da se o ozbilnjom i teškom pitanju govori na razini njegove ozbiljnosti i težine.

Arendt, Jaspers i Blücher

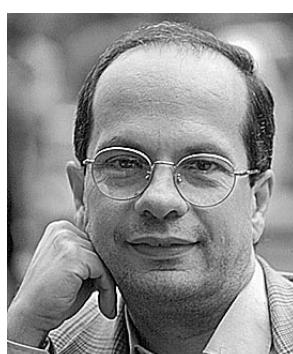
U odredenju teme razgovora uz »krivnju« stoji riječ »naša«. U pozivu koji je upućen sudionicima naznačeno je kako se ta riječ rabi više značeno, kako se odnosi na barem tri krivnje pred zločinom: našu ljudsku krivnju, našu građansku krivnju, napokon i našu nacionalnu krivnju.

Moja znanja o tome kako su se drugi ljudi odnosili prema pitanju krivnje veoma su skromna. Stekao sam ih čitajući autore koji su mi inače bliski. Htio bih ovdje spomenuti Karla Jaspersa i Hannahu Arendt. Jaspers je autor jedne od najpoznatijih knjiga na

**Dok je u Hrvatskoj na vlasti sadašnja garnitura,
iskazivanje žaljenja u ime cijele zemlje
teško je ostvarivo**

Upovodu objavljanja knjige Branka Matana *Domovina je teško pitanje* u Velikoj dvorani Hrvatskoga novinarskog društva 21. prosinca 1998. održan je javni razgovor na temu *Rat i pitanje naše krivnje*. Do održavanja razgovora došlo je na prijedlog autora, a organizirao ga je izdavač knjige (*Press Data*, medijska agencija Hrvatskoga novinarskog društva). U razgovoru su sudjelovali: Andrea Zlatar, Željka Čorak, Dunja Rihtman-Auguštin, Ivan Prpić, Neven Šimac, Ivo Žanić, Ivan Lovrenović, Ivan Padjen, te Mario Bošnjak i Branko Matan. Zbog sprječenosti sudjelovanje su otkazali: Mirjana Kasapović, Zvonimir Berković, Mirko Filipović, Miljenko Jergović, Jakša Kušan, Slobodan Lang, Vjeran Zuppa, Ozren Žunec.

Na temelju razgovora novinarka Zinka Bardić priredila je polsatnu radijsku emisiju koja je emitirana na nizu lokalnih stanica u Hrvatskoj i Bosni.

Zarez objavljuje dijelove toga razgovora. Tekstovi su autorizirani, a pojedini autori značajnije su ih mijenjali. Branko Matan svoj je uvodni prilog pročitao te se on objavljuje u identičnom obliku u kojem je izgovoren (ispuštene su jedino početne zahvale).

Uz poziv na razgovor potencijalnim sudionicima bili su poslani i tekstovi Karla Jaspersa, Nedjeljka Mihanovića i Stanka Lasića. Te tekstove ovdje također objavljujemo. Izabrao ih je i naslovio Branko Matan. Tekstove je transkribirala Iva Pleše.

tu temu, knjige *Pitanje krivnje* iz godine 1946., knjige o krivnji kako ju je ispostavilo doba nacizma. Mislim da neću pogriješiti ako kažem da su Hannah Arendt i njezin suprug Heinrich Blücher intelektualno bili Jaspersu srođni, gotovo poput njegove intelektualne obitelji. Jednako kao i on njima.

Međutim, kada je Blücher ljeti 1946. pročitao *Pitanje krivnje*, njegova je reakcija bila potpuno negativna. Sve je odbacivao, počevši od samoga pojma krivnje. Tvrđio je, u pismu supruzi, kako je smisao korištenja pojma

krivnje u izbjegavanju pojma odgovornosti.

Drugi primjer: kada je, nešto poslije, Arendtova pisala Jaspersu, radikalno je dovela u pitanje njegovu ocjenu krivnje za holokaust. Ne može se, prema njoj, ta krivnja odrediti kao »kriminalna«, jer da zločin holokausta pravno nije dohvataljiv. Jednako kao što ljudi ne mogu biti tako nevini kao što su bili pred plinskim komorama, niti krivnja ne može biti onakva kakvu smo dosad poznavali, napisala je otrvilike. Jaspers je, nakon dosta otezanja s odgovorom, ovako komentirao prigovor: Ako kaže-

mo da krivnja za holokaust nadmašuje kriminalnu krivnju, tada smo joj pripisali neku veličinu, neke demonske crte, koje nacistima ne mogu pripadati, stvari treba uzeti kakve su doistabe, u svoj svojoj banalnosti. Petnaestak godina nakon tog Jaspersova odgovora, Hannah Arendt izazvala je, kao što je poznato, veliku kontroverzu stavljajući riječ »banalnost« u podnaslov svoje knjige o suđenju Eichmannu. Podnaslov je bio: *Izvješće o banalnosti zla*.

Naveo sam ove primjere iz jednog jedinog razloga: htio sam pokazati kako su i neke od najmudrijih glava našega stoljeća bile nesigurne, kako su se lomile kada su govorile o temi o kojoj bismo danas trebali govoriti.

Dati riječ žrtvama

Ipak, neke su stvari očite: ljude koji su počinili zločine treba osuditi i kazniti. Dok je u Hrvatskoj na vlasti sadašnja garnitura, to je teško ostvarivo. Isto će tako biti teško ostvariv niz drugih stvari koje bi trebalo napraviti: iskazati žaljenje zbog počinjenoga, pokloniti se mrtvima, nevinim žrtvama. Pružiti ruku, i simbolično, i stvarno, u ime cijele zemlje. Ponuditi pomoć.

Međutim, u međuvremenu, oni koji ne pripadaju vlasti mogu učiniti mnogo. I u vlastito ime, i u ime onog dijela Hrvatske koji vlasti ne pripada.

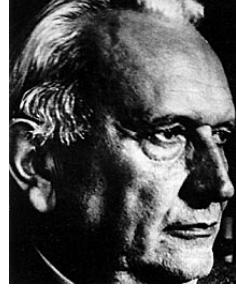
Primjerice: riječ Dretelj posljednjih nekoliko mjeseci često je bila u javnosti, mnogi članci govorili su o slučaju zabrane dreteljske slike. Ali hrvatska javnost danas o logoru Dretelj ne zna ni mrviču više nego što je znala prije skandala. U ovoj dvorani nalaze se mnogi ljudi koji imaju utjecaja u novinskim redakcijama, u raznim udružama. Pozivam ih da potaknu objavljanje članaka o Dretelju, da objave razgovore s logorašima, da daju riječ žrtvama. Ljudi iz udruža pozivam da potaknu nekog mladog povjesničara na pisanje knjige o hercegovačkim logorima, na znanstveno istraživanje tih logora.

O slučaju zabranjene slike pisalo se i u Bosni, te se tako dogodilo da mi se telefonom javio jedan od dreteljskih logoraša. Razgovarali smo dva puta, posljednji put prije nekoliko dana, gotovo pola sata, nakon što je pročitao knjigu. Možda grijesim, ali činilo mi se da mi taj čovjek ne pripisuje nikakvu krivnju. Dogovorili smo se da ćemo se susresti u Sarajevu, kada dođem na predstavljanje knjige. Ništa nisam učinio što je pridonijelo stvaranju logora Dretelj, ali znam da mi neće biti jednostavno tog čovjeka pogledati u oči. Znam da nisam nedužan.

Četiri pojma krivnje

Riječ je o nečemu poput kolektivne moralne krivnje u načinu života stanovništva u kojem kao pojedinac sudjelujem i iz kojega izrastaju političke realnosti

Karl Jaspers

Valja razlikovati:

1. *Kriminalnu krivnju*: Zločini se sastoje u objektivno dokazivim radnjama koje krše jednoznačne zakone. *Instancija je sud*, koji u formalnom postupku pouzdano utvrđuje stanje stvari i na njega primjenjuje zakone.

2. *Političku krivnju*: Ona se sastoju i radnjama državnika i u državljanstvu neke države zbog kojega moram snositi posljedice radnji te države čijoj sili podliježem i u čijem poretku živim (politička odgovornost). Svaki je čovjek suodgovoran za to kako se njime vlada. *Instancija je sila i volja pobjednika*, i u unutarnjoj i u vanjskoj politici. Odlučuje uspjeh. Proizvoljnost i sila smanjuju se političkom pameću koja misli na daljnje posljedice te priznavanjem normi koje važe pod nazivom prirodnog i međunarodnog prava.

3. *Moralnu krivnju*: Za radnje, koje ipak uvijek počinjam kao ovaj pojedinac, imam moralnu odgovornost, i to za sve svoje radnje, pa tako i za političke i vojne što ih sam izvršavam. Nikada naprsto ne vrijedi izreka »zapovijed je zapovijed«.

Razlikovanja između pojma krivnje trebaju nas sačuvati od površnog brbljanja o krivnji

Naprotiv, kao što zločini ostaju zločinima i kada su zapovijedeni (premda već u skladu s opasnošću, pritiskom i strahom vrijeđe ublažavajuće okolnosti), tako svaka radnja podliježe i moralnoj prosudbi. *Instancija je vlastita savjest* i komunikacija s prijateljem i bližnjim, s čovjekom koji voli i kojeg zanima moja duša.

4. *Metafizičku krivnju*: Postoji solidarnost među ljudima kao ljudima koja svakoga čini suodgovornim za sve nepravo i za svu nepravdu na svijetu, a osobito za zločine koji se događaju u njegovoj prisutnosti ili s njegovim znanjem. Ako ne činim ono što mogu da bih ih sprječio, onda sam sukrivac. Ako nisam založio svoj život da bih sprječio umorstvo drugih, nego sam to trpio, osjećam se krivim na način koji se ne može primjereno shvatiti u pravnom, političkom i moralnom smislu. Činjenica da još živim nakon što se dogodilo tako nešto pritišće me kao neizbrisiva krivnja. Ako nas sreća ne poštedi te situacije, mi kao ljudi dolazimo do granice na kojoj moramo birati: ili bezuvjetno založiti svoj život bez svrhe, jer nema izgleda na uspjeh, ili zbog nemogućnosti da uspijemo radije ostati na životu. Da negdje među ljudima bezuvjetno vrijedi da mogu živjeti samo zajedno i da uopće ne mogu živjeti ako ovaj ili onaj trpe zločine ili nepravdu pri raspodjeli fizičkih životnih uvjeta, to tvori supstanciju njihova bića. Ali u tome što se ta bezuvjetnost ne iskazuje u solidarnosti svih ljudi, državljanima, pa ni manjih grupa, već ostaje ograničenom na čovjekovu

najužu zajednicu, sastoji se ta krivnja svih nas. *Instancija* je samo bog.

To razlikovanje četiriju pojmove krivnje pojašnjava smisao prigovora. Tako, na primer, politička krivnja znači dodušće odgovornost svih državljanima za posljedice radnji njihove države, ali ne i kriminalnu i moralnu krivnju svakog pojedinog državljanina s obzirom na zločine koji su počinjeni u ime države. O zločinima može odlučivati sudac, a o političkoj odgovornosti pobjednik; o moralnoj krivnji doista se može govoriti samo u borbi ljubavi između uzajamno solidarnih ljudi. O metafizičkoj krivnji možda je moguće izraziti se u konkretnoj situaciji, u književnom ili filozofskom djelu, ali teško da ju je moguće osobno saopćiti. Nje su najdublje svjesni oni koji su jednom dospjeli do one bezuvjetnosti, ali su upravo time iskusili kako zakazuju u tome što tu bezuvjetnost ne iskazuju spram svih ljudi. Ostaje stid zbog nečega što je stalno prisutno, što se ne može konkretno razotkriti i o čemu se može samo još općenito raspravljati.

Razlikovanja između pojmove krivnje trebaju nas sačuvati od površnog brbljanja o krivnji u kojem se sve bez stupnjevanja promatra na istoj razini kako bi se donio neprecizan sud u stilu lošeg suca. No razlikovanja nas na kraju trebaju vratiti jednom izvoru o kojemu nije moguće jednoznačno govoriti kao o našoj krivnji.

Zato sva takva razlikovanja postaju zabluđom ako nismo svjesni koliko je to što se razlikuje ujedno i povezano. Svaki pojma krivnje ima posljedice u sferama drugih pojmove krivnje.

Kada bismo se mi ljudi mogli osloboditi one metafizičke krivnje, bili bismo andeli i sva bi tri druga pojma krivnje postala bespredmetnim.

Moralni propusti osnova su stanja u kojima tek nastaju politička krivnja i zločin. Počinjanje bezbrojnih malih radnji iz nemara, udobno prilagođavanje, olako opravdavanje neprava, sudjelovanje u stvaranju javne atmosfere koja zamruće pogled i kao takva tek omogućava ono зло, sve to ima posljedice koje također uvjetuju političku krivnju za stanja i dogadaje.

Sferi moralnoga pripada i nedostatak svijesti o značenju moći u ljudskom suživotu. Zastiranje te osnovne činjenice jednaka je krivnja kao i lažna apsolutizacija moći kao jedinog odredbenog faktora zbivanja. Sudbina je svakog pojedinca da bude upleten u odnose moći u kojima živi. To je neizbjegljiva krivnja svih, krivnja čovjeka kao takvoga. Protiv te krivnje može se djelovati tako da se zauzima za onu moć koja ozbiljuje pravo, ljudska prava. Propuštanje sudjelovanja u strukturiranju odnosa moći, u borbi za moć u smislu služenja pravu, osnovna je politička krivnja, a ujedno i moralna. Politička krivnja postaje moralnom krivnjom ondje gdje se pomoću moći razara smisao moći — ozbiljenje prava, ethos i čistoća vlastitog naroda. Jer ondje gdje moć ne ograničava samu sebe vladaju nasilje i teror, a kraj je propast života i duše.

Politička odgovornost i kolektivna krivnja

Najprije se još jednom sjetimo činjenice: čovjekov sud i osjećaj u cijelom se svijetu pretežno vode kolektivnim predodžbama. Nijemac — ma tko taj Nijemac bio — danas se u svijetu smatra nečime s čime se nerado ima posla. Njemački Židovi u inozemstvu su nepoželjni kao Nijemci te u bitnome slove za Nijemce, a ne za Židove. Zbog tog kolektivnog mišljenja politička se odgovornost ujedno obrazlaže i kao kazna zbog moralne krivnje. U povijesti je to kolektivno mišljenje bilo česta pojava. U barbarstvu rata stanovništvo se shvaćalo kao cjelina, bilo je izloženo pljački, silovanju i prodaji u ropstvo. Uz to je nesretnike stizala i moralna propast u pobjednikovu судu. Poraženi se ne trebaju samo podvrgavati, već i priznavati i okajavati. Tko je Nijemac, bio kršćanin ili Židov, zao je u duši.

S obzirom na rasprostranjenost, premda ne i općenitost takvog shvaćanja

uvijek se iznova osjećamo ponukanima da svoje jednostavno razlikovanje između političke odgovornosti i moralne krivnje ne upotrebljavamo samo za obranu, već i da ispitamo moguću istinitost tog kolektivnog mišljenja. Ne odustajemo od razlikovanja, ali ga moramo ograničiti stavom da se ponašanje koje je dovelo do odgovornosti temelji na ukupnom političkom stanju koje takoreći ima moralan karakter jer suodređuje moral pojedinca. Pojedinac se ne može potpuno odvojiti od tog stanja, jer on — svjesno ili nesvesno — živi kao njegov dio i uopće ne može izbjeći njegov utjecaj, pa i kad je u opoziciji. Riječ je o nečemu poput kolektivne moralne krivnje u načinu života stanovništva u kojemu kao pojedinac sudjelujem i iz kojega izrastaju političke realnosti.

Jer ne mogu se odvojiti političko stanje i cjelokupan način života ljudi. Nema apsolutnog razlikovanja između politike i čovjekove biti, sve dok čovjek kao pustinjak ne propada u osami.

Političko stanje određuje Švicarca, Nizozemca, a svi smo mi u Njemačkoj

Jesu li narodi krivi za vode koje trpe?

dugo bili odgajani za poslužnost, dinastička uvjerenja, ravnodušnost i neodgovornost u pitanjima političke realnosti — i nešto od toga je u nama, pa i kada se suprotstavljamo tim stavovima. Da cjelokupno stanovništvo doista snosi posljedice svih radnji države — *quidquid delirant reges plectuntur Achivi* — samo je empirijska činjenica. Da ono zna za svoju odgovornost, to je prvi znak budenja njegove političke slobode. Samo ukoliko to znanje postoji i priznaje se, sloboda doista postoji i nije samo vanjski zahtjev neslobodnih ljudi.

Unutarnja politička nesloboda sluša, a s druge se strane ne osjeća krivom. Znati za svoju odgovornost znači početak unutarnjeg prevrata koji želi ozbiljiti političku slobodu.

Suprotnost slobodnog i neslobodnog uvjerenja pokazuje se, na primjer, u shvaćanju državnog vode. Pitalo se: jesu li narodi krivi za vode koje trpe? Na primjer, je li Francuska kriva za Napoleona? Smatra se da je velika većina bila uz njega, da je htjela moći i slavu što ih je Napoleon donosio. Napoleon je bio moguć samo zato što su ga Francuzi htjeli. Njegova veličina je u sigurnosti s kojom je shvatio što su očekivale narodne mase, što su htjele čuti, koji su privid želje, koje materijalne realnosti. Je li Lenz možda s pravom rekao: »Država je stupila u život koji je odgovarao geniju Francuske?« Da, jednom dijelu, jednoj situaciji — ali ipak ne geniju jednog naroda uopće! Tko može na taj način odrediti genij nekog naroda? Iz istog su genija izrasle i posve drukčije realnosti.

Možda bi se moglo pomisliti da onako, kao što je muškarac suodgovoran za izbor ljubljene s kojom, povezan brakom, u sudbinskoj zajednici prolazi kroz svoj život, i narod odgovara za onoga kojemu se poslušno predaje. Zabluda je krivnja. Njezine posljedice moraju se nemilosrdno snositi. Ali baš bi to bilo pogrešno. Ono što je moguće u braku i što mu je primjereno, to je u državi već u načelu propast: bezuvjetno vezivanje uz jednog čovjeka. Vjernost sljedbeništva nepolitički je odnos u uskim krugovima i u primitivnim uvjetima. U slobodnoj državi vrijede načela kontrole i smjenjivosti svih ljudi.

Stoga postoji dvostruka krivnja: prva je bezuvjetno političko predavanje nekom vodi uopće, a druga je narav vode kojemu se podvrgava. Atmosfera podvrgavanja je takoreći kolektivna krivnja.

Preveo Kiril Miladinov

Iz: Karl Jaspers, *Die Schuldfrage. Zur Politischen Haftung Deutschlands (Pitanje krivnje. O političkoj odgovornosti Njemačke)*. Knjiga je izvorno objavljena godine 1946. Odlomke donosimo prema Piperovu izdanju iz 1987.

Nitko nije kriv

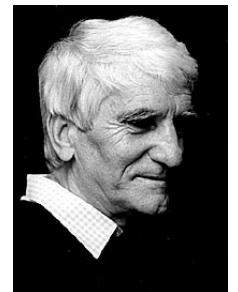
Nedeljko Mihanović

Moje je temeljno stajalište, koje je stvoreno na temelju cjelokupnoga povijesnog ponašanja pa i nedavneg ponašanja u Drugome svjetskom ratu, da narod koji se brani ne može imati nikakve ratne zločince. Vidite u pitanju Japana, tj. Hirošime ili pak Drezdena i kompletog rušenja njemačkih gradova gdje su živjeli civili i djeca i starci, nikad nitko nije postavljao pitanje ratnih zločina. Prema tome, iako se američki narod nije branio na svojem vlastitom području nego se branio u jednoj drugoj, čak prekoceanskoj zemlji, nitko ništa nije istraživao. Prema tome, način na koji se branimo na vlastitome pragu je legalan, jer smo napadnuti i to je po svim moralnim načelima čin samoobbrane. Dakle, zemlja i narod koji se brane, isključivo brane i koji uopće nemaju ni u kakvoj slutnji da bi išli na tuđe područje, dakle oni nemaju ratnih zločinaca. Ni u Hrvatskoj, ni na području Herceg-Bosne koja je najprije branila sebe, a potom i muslimane od srpskog agresora, nema ratnih zločinaca. Do sukoba s muslimanima došlo je zbog nekih dezinformacija, zbog rada nekih stranih obaveštajnih službi, kao i zbog neraščišćenoga muslimanskog odnosa prema jugoslavenstvu. Naprosto se zgražam nad nekim našim imenima iz pravne znanosti kako uopće dolaze na pomisao da o tome raspravljaju. To znači ili biti u svojoj struci potpuno nesposoban, ili biti zao, zapravo deformiran u svojem moralnom intelektualnom stavu. Da se optužuje ljudi koji su se branili i borili za golu egzistenciju, za goli život, da ih se sada naziva ratnim zločincima, to mi je nešvatljivo.

(u interviewu *Ja sam za unitarnu Hrvatsku*, razgovarali Vesna Kostelić i Zlatko Stubić, *Državnost*, 1. prosinca 1995.)

Ja sam kriv

Stanko Lasić

Reći će nešto drugo što nitko do sada nije rekao u Hrvatskoj. Prema analizama koje su do mene došle, prema informacijama koje sam dobivao (te su informacije iz medija kojemu se može vjerovati; to su, recimo, novinski mediji kao što je Herald Tribune International, Times, francuski Le Monde, nizozemski Fondshand), ako vjerujem tim medijima i analitičarima, Hrvati su, hrvatska vojska u Bosni i Hercegovini, vlast Herceg-Bosne počinili vrlo ozbiljne pogreške spram Muslimana. Ne samo pogreške, nego su tu učinjene i, kako da kažem, neču upotrijebiti zle riječi, ne bih nekoga htio uvrijediti, takva djela koja su u totalnom raskoraku sa svim principima koje smo proklamirali. Nisu se poštovala ljudska prava, bilo je čišćenja i ubijanja kod tog čišćenja. Mostar nije hrvatski grad, Mostar je multikulturalan grad, Mostar je multinacionalan grad. Nisam uvjeren da je to prijestolnica Hrvata u Bosni. Tamo živi svega 34 posto Hrvata, živi isto toliko Muslimana, živio je veliki broj Srba. Kako to da smo mi to proglašili glavnim gradom? Što se događalo, u kojim su mjeri Englezi krivi u Ahmićima, što se u Stupnom Dolu događalo, kako je došlo do rušenja mosta u Mostaru, kako Mostar pomalo postaje Vukovar? To su sve pitanja koja mene strahovito muče. Za razliku od brojnih mojih kolega, ne mislim da su to samo griješi hrvatske vlasti, samo ekipa koja danas vlasti Hrvatskom (jer smatram ekipu koja vlast u Herceg-Bosni, ne baš marionetom, ali produženom rukom hrvatske vlasti). Ne mislim da je za to kriva samo hrvatska vlast. Za to sam kriv ja. To je moj grijev, to je grijev svih Hrvata i nećemo se izvući time što ćemo baciti krivnju na današnju hrvatsku vlast. Kada su se dogodili Ahmići koliko je ljudi u Hrvatskoj izašlo na ulice da protestirati? Kada se dogodio Stupni Dol, gdje su te stotine hiljada ljudi koje će protestirati protiv takvih činova? Njih nema, kao što ih nije bilo u Srbiji. Prema tome, mi stojimo iza onoga što je počinjemo. I to je moj grijev!

(u televizijskoj emisiji *Slika na sliku* 5. prosinca 1993., razgovarao Dubravko Merlić; navedeno prema knjizi — Dubravko Merlić: *Slika na sliku*, Dual, Zagreb 1994.)

Ne osjećam otpor prema razgovoru o pitanjima krivnje i odgovornosti, o mogućnosti isprike i mogućnosti oprosta, na način na koji ih postavlja Matanova knjiga i Jaspersov tekst kao, za diskusiju predložen, teorijski okvir tih pitanja. Ta su pitanja istovremeno vrlo konkretna i vrlo općenita, ona, naime označuju konkretnu zločine iza kojih stoe pojedinačni zločinci, ali ujedno postavljaju pitanja nadosobne, kolektivne odgovornosti. U rasponu između tih dvaju polova — identifikacije individualne faktične krivnje i osjećaja zajedničke krivnje za počinjeno — pisana je cijela Matanova knjiga *Domovina je teško pitanje*. To je tekst u čijoj je osnovi povezivanje osobne i opće, privatne i javne razine, tekst čija bi se temeljna svrha možda mogla odrediti kao pokušaj da se opći problemi predstave kao osobni, da se teme društvene stvarnosti ne samo isčitaju iz individualnoga očišta, nego da se sagledaju kao teme koje nas se tiču osobno.

Nije stoga uopće čudno što je Matan za formu svojega pisanja izabrao upravo dnevnik, literarnu vrstu koja se tijekom cijele povijesti svojega postojanja zapravo bavi odnosom općeg i pojedinačnog, načinima na koje se privatno i individualno otvara prema javnosti. Od početka Matanova pisanja dnevnika, dakle, od 1991., činilo mi se da su dva pitanja presudna za njegov razumijevanje: iz kojih razloga i s kojom svrhom, za koga, za koje čitatelje on piše? Mislim da je Branko Matan vodio dnevnik ponajprije iz svoje potrebe za angažmanom, jer je pisanje o ratu za njega bio jedini mogući način da se intelektualno, ali punom svojom osobnošću angažira u ratu. Naravno da je pisanje o ratu, u dnevničkoj formi, vrlo posredan način suočavanja s ratom i ratnom stvarnošću, i ta je činjenica Matana neprestano opterećivala. Osjećaj krivnje koji sam prepoznala u knjizi nije samo, a možda ni u prvom redu, osjećaj

Pisanje kao angažman

Odgovornost i krivnja koju dijelimo, i onda i danas, zapravo su odgovornost za javnu riječ i krivnja za šutnju

Andrea Zlatar

krivnje za ono što se događalo u Hercegovini, zbog hrvatskomuslimanskog rata, već je to osjećaj vlastite nemoći koji se pretvara u osjećaj krivnje zbog nemogućnosti da se predu granice samoga sebe i da se djelatno sudjeluje u ratu. To je osjećaj krivnje koji su dijelili mnogi od nas u Zagrebu, zaštićeni kontinuitetom građanskog »normalnog« života, osjećaj krivnje zbog toga što se u trenucima granatiranja ne nalazimo u nekome podrumu u Vukovaru, Zadru, Dubrovniku. Za Branka Matana pisanje je postalo jednim mogućim načinom opstanka, intelektualni napor pisanja razriješio je negativni teret jer se pojavila mogućnost da se radi nešto što je korisno, i to korisno za sve, ne samo za njega osobno. Smatram, naime, da je Matan — i to je jedan od paradoksa njegova »intimnog diskursa« — pisao dnevnik »za van«, za druge, za javnost, za sutra, odnosno, za budućnost. Taj je dnevnik namijenjen čitanju iz povijesne perspektive, namijen ne samo post-ratnim generacijama koje ništa nisu

mogle upamtiti, nego ponajprije nama koji smo živjeli u tim događajima i koji smo s Matanom dijelili isti osjećaj, osjećaj da nas rat nadmašuje, da je jači od nas, da događaji jednostavno izmiču našo moći da ih pratimo. Iz tih razloga smatram Matanov tekst posebno dragocjenim, njegovu svijest da događaji izmiču pisanju, da se trud imaginarnog što ga »absolutni dnevničar« koji na različitim papiricima, na kutijama od cigareta bilježi ključne riječi pojedinog razgovora i trenutka, navečer, kad treba pisati, često rasipa, gubi u nedostatnim formulacijama. Bitan izvor Matanovih zapisa predstavljaju različiti mediji: radio-postaje, televizijske emisije, novine — čije se informacije sučeljavaju, uspoređuju i iz kojih se, napoljetku, konstruira događaj. U svakome trenutku, naime, postaje jasno kako je događaj, sam po sebi, već nedostupan, i kako ga priče drugih ljudi, novinski tekstovi, televizijska izvješća prikazuju na različite načine, izostavljajući jedne dijelove a druge hiperbolizirajući, manipulirajući činjenicama. Danas više znamo o događajima nego onda kada su mediji »prenosili istinu« o njima.

Preuzimanje krivnje ili odgovornosti za rat, u ovom je slučaju preuzimanje odgovornosti zbog toga što je postojalo znanje o tom ratu, zato što se znalo što se zbiva. Proces »delegiranja krivnje« od izvršne vlasti do svih građana države koja je bila uključena u rat nije naravno pravno pitanje. To je pitanje o odnosu znanja i prešućivanja, i tiče se onih koji imaju udjela u prostoru javnosti i koji nisu lišeni prava govora u toj javnosti. Odgovornost i krivnja koju dijelimo, i onda i danas, zapravo su odgovornost za javnu riječ i krivnja za šutnju. Pitanje naše odgovornosti bit će riješeno onoga dana kada u udžbenicima povijesti za osnovne škole hrvatskosrpski i hrvatskomuslimanski rat neće biti ideologizirane ni tabuizirane teme.

Ministri i gvardijani

Ivo Žanić

Evo jedne informacije, a izgovaram je u zločestoj namjeri da nekome, eventualno, uskratim mogućnost da za koju godine kaže kako nije znao.

Jedan ministar naše vlade nema, očito, u ovakvome stanju u kakvome mu je zemlja, pametnjega posla nego da ozbiljno i službeno nudi gvardijanu Kraljeve Sutjeske neka po volji izabere lokaciju u Lici na koju će povesti još onih nekoliko tisuća Hrvata koji su ostali u tom području, a samostan da će o državnom trošku biti kamen po kamen rastavljen, prevezen i sačuvan u »autentičnom obliku«. Gvardijan odabija, ministar je uporan i u nagovaranju i u odbijanju da njemu i njegovim župljanima pomognе ondje gdje žive i žele ostati živjeti, a ljudi odlaze, samo ne u Lapac, nego u Ameriku i Australiju. Još malo strpljenja i vidjet će se vrlo konkretan rezultat: Lika će ostati pusta, Bosna će ostati bez Hrvata (i za to neće biti krivi samo bošnjački ekstremisti), a prekomorske zemlje dobit će, istina, nešto izgubljenih i neadaptabilnih, premda radnijih, ljudi u zrelim godinama, ali će s njima dobiti i drugu, pogotovo treću generaciju koja će lako izrasti u prave Amerikance i Australce. To se zove rad u nacionalnom interesu i obavlja se u naše ime. Nije, naravno, moguće znati sve takve pojedinosti i sve lokalne »fabule«, ali princip se mora znati i iz principa se mora reagirati. Na toj razini nema isprike.

Zločin poslije zločina

Neven Šimac

Vjerujem u prenosivost iskustava pa mislim da bi bilo dobro u Hrvatskoj prevesti književnu koja je izšla lani, a to je prepiska osam pisama, između njemačkog filozofa i povjesničara Ernsta

Nolte i francuskog povjesničara Françoisa Fureta. Nolte se pojavio s tezom pokušaja racionaliziranja njemačkog nazizma i zločina tog nazizma s ovakvim argumentima: ti su se zločini dogodili poslije zločina istoga tipa boljševičkog režima, to je bila reakcija na univerzalizam tog vremena, i liberalni i komunistički, to je bila reakcija protiv izoliranosti Njemačke i to treba razumjeti. On je htio upozoriti na to da odgovornost i generacijska solidarnost ne postoje u odnosu na te događaje. Mnogi su, dakle, već počeli ozbiljnu raspravu o onom o čemu mi još nismo ni počeli razmisljati. Treba samo zapaziti jednu sitnicu: da se taj razgovor vodio pedeset i dvije godine nakon Drugoga svjetskog rata — trebalo je vremena!

Uvažavajući sve ono što su govorili Branko Matan i Andrea Zlatar, rekla bih: ja nisam kriva. Ne prihvaćam krivnju, ali želim o njoj govoriti. Želim utvrditi tko jest kriv, tko je naredio zločin, tko ga je izvršio. Ne prihvaćam da svi preuzmemu krivnju, jer to znači da oslobaćamo prave krvce, prave nalogodavce. Pomažemo da se cijeli problem ratnoga zločina strpa pod tepih. Ako smo svi krivi, onda nitko nije kriv. To jest, onda omogućujemo nalogodavcu, onome tko je imao moći i tko je zapovjedio da se cijela priča rasplije, sa sebe skine odgovornost i »omogući« cijeloj naciji, reći ču radije — cijelom budućem civilnom društvu koje ćemo nekad valjda ipak imati, da na sebe ponovno navuče stigmę zločina.

Vjerujem da sada, na kraju milenija, ovoj bijednoj Hrvatskoj, koja je srednjoeuropska, mediteranska, a sve više balkanska, nije potrebna nova stigma krivnje. Sutjeli smo o stigmi ustaške krivnje koja nam je bila nametnuta; sada nam se nudi nova stigma — nemojmo šutjeti. Također, pod sedam su pečata bila zlodjela učinjena u ime ideje bratstva i socijalne pravde. Sada se pak ta vrsta šutnje pretvara u politički kapital obratnoga predznaka.

U Matanovoj knjizi, kao i u ovome skupu danas, važno jest to što se potiče razgovor ne samo o krivnji, nego o zločinu. A taj razgovor mora biti jasan i nedvosmislen, jer ne želimo budućnosti prepustiti nejasnoće. Nemojmo čekati pedeset godina kao što su, na primjer, čekali Nijemci.

Nedavno mi je pričao Per Djuizingas, kolega antropolog iz Nizozemske, kako se tamošnja javnost uzburkala kada je shvatila što su njezini dečki radili u Srebrenici, ali još više i zato što je vlast u početku cijelu stvar pokušavala minimalizirati i prikriti. Rješenje su našli tako da je nizozemska vlast povjerila jednoj nezavisnoj znanstvenoj

Stigma zločina

Iz nadmetanja o tome koji je narod više kriv, iz koje se nacije više potencijalnih zločinaca progoni, izvire i obnavlja se govor mržnje koji ulazi u naš identitet

Dunja Rihrtman-Augustin

istraživačkoj instituciji temeljitu istragu o ponašanju nizozemske jedinice u sklopu snaga Ujedinjenih naroda u kritičnim danima Srebrenice.

Ne znam je li u našem to pitanje za znanstvenu instituciju. Svakako, nije samo za mene. Ono je pred svima nama. Crnu i sramnu stranu rata treba istraživati, dokumentirati, objelodaniti kako bi otpala ispraka da nismo znali. Premda, uvažavam da svi odjednom nisu znali, ili nisu mogli znati, nego je proces saznavanja bio postupan.

Zašto odbijam krivnju, odnosno kako na to gledam? Kad se danas pitam tko sam ja, otvaram pitanje mog individualnog identiteta, identiteta moje djece, unuka i svih onih naraštaja koji će doći. Ponuda iz središta moći i u sklopu nacionalne ideologije podstavlja identitet iskičen drevnom i davnom prošlosti, biranim junacima i njihovim slavnim djelima. U toj ponudi u isto je vrijeme sadržan zaborav nekih drugih junaka... Tako svaka nova konstrukcija povijesti nameće brisanje »nepočudnih« ljudi i

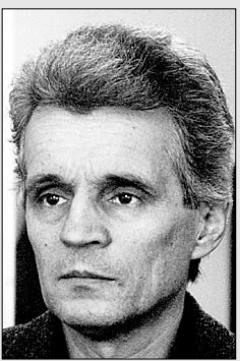
djela, sve do njihove pohrane u zaboravu.

Službeni govor o našem identitetu u ovom trenutku uključuje, primjerice, svečan ispraćaj »naših junaka« u Haag. A oni su zapravo optuženici. Ako nisu krivi dok se ne dokaze krivnja, nije, bogme, još dokazano ni da su svi odreda nedužni, kad je već Međunarodni sud podignuo optužbu protiv njih. Iz nadmetanja o tome koji je narod više kriv, iz koje se nacije više potencijalnih zločinaca progoni, izvire i obnavlja se govor mržnje koji ulazi u naš identitet.

Cini mi se kako bi bilo jako dobro da svaki hrvatski građanin shvati kako su u njegovo ime, u ime njegove vjere u ideju ili utopiju demokratske budućnosti nacije, njegovi dečki i njegove bitange, radi navodne obrane te iste ideje, počinili strašna djela. I da im je to bilo naloženo pa su u tim radnjama bili zaštićeni. Mnogi su zaštićeni i do dana današnjega, dapače, nagrađeni su.

Razgovor — ozbiljan, dokumentiran o svemu tome nam je dakle potreban, jer još uvijek svi građani ne znaju, a neki ne žele znati, da su postojali Dretelji, pa ih vrijeda kad se objavi slika koja, na žalost, ne laže.

O Matanovoj knjizi možemo imati različita mišljenja; s njom i s njim se ne moramo slagati. Ali ne možemo osporiti da je Matan »uznemirio« naša znanja, rekla bih patetično — našu savjest. Ponovit ću, intenzivirao je razgovor o krivnji, ali i o zločinu. A taj razgovor moramo obaviti mi sadašnji i on mora ići do vrha, do mjesta odakle je potekla naredba. Jer ako to ne učinimo, opteretit ćemo naraštaje koji dolaze, kao što nepostojanje razgovora ili bolje reći jednostranstvo razgovora o zločinima Drugoga svjetskog rata još uvijek i ponovo opterećuje sve nas i omogućuje svakojakе ideološke i političke manipulacije.

Čarobni štapić

Dretelj je simbol, ali taj simbol svoju zlu vitalnost pokazuje i danas

Ivan Lovrenović

U veljači '93. godine sjedio sam u ovoj istoj dvorani. Na skupu se govorilo o Bosni i Hrvatskoj, o Hrvatima i Bošnjacima. To je bilo prije Ahmića, prije kognog devetog svibnja kada je Bobanov HVO započeo onaj pakleni napad na istočnu stranu Mostara, to je bilo i prije Dretelja. Ali već tada se imalo, tko je htio znati i tko je htio čuti, mnogo toga govoriti o stvarima koje pripadaju temi večerašnjega razgovora o pitanju krivnje. I tada sam bio potpuno uvjeren i znam da sam bio u pravu: svi sve znaju. Tako sam i govorio te večeri. Pokazalo se: gluho i nekorisno.

Nedavno sam imao u rukama rukopis (uskoro bi trebao biti objavljen) koji je pedeset i više godina ležao u ladici, a napisao ga je veoma zanimljiv i markantan, a potpuno zaboravljen hrvatski pisac i intelektualac Ilija Jakovljević. Riječ je o knjizi žanrovske sličnosti Matanovoj, o dnevniku koji je Jakovljević vodio na osnovi vrlo svježih iskustava iz logora Stara Gradiška u kojem je bio '42, '43, '44, kako bi poslije toga otisao u partizane, a onda opet zaglavio u crvenom zatvoru iz kojeg nikada nije izšao. Službeno je umro u njemu negdje 49-50., a zapravo se ni danas ne zna ništa točno o njegovoj smrti. Pola stoljeća Hrvatska nema pojma o tome tko je bio Jakovljević, sasvim sigurno ne zato što bi on bio nevažan pisac...

Kada Branko Matan emfatično govorio u prvoj licu »ja sam kriv«, ja to ne prihvatom kao adekvatan diskurs. Tu se savršeno slažem s profesoricom Rihtman-Auguštin. Taj diskurs ne svjedoči neku supstancialnu istinu već predstavlja samo moralno-stilsku figuru. Kada ispod takva diskursa stoji potpis Stanka Lasića ili Branka Matana ili Nevena Šimca, ili bilo koga od nas, on jednostavno nije točan. Ali nije ni to toliko važno. Bnim se protiv toga diskursa zato što on na moralno i politički neproduktivan način pokušava artikulirati nešto što bi se moglo nazvati kolektivnim *cas de conscience*, i što onda treba kao čarobnim štapićem riješiti cijelu stvar.

Hrvatski problem jest sama stvarnost. Ako je riječ o krivnji Hrvatske u Bosni, Dretelj i sve ono što on simbolizira jest paklena stvar, i ni na kraj pameti nije mi to relativizirati, ali želim naglasiti nešto drugo: Bosna je upropastena zemlja, Bosna je zemlja bez budućnosti, ona je strukturno razorenza zemlja. Hrvatska je krivnja u tomu golema ona se ne završava Dreteljem, ona se ne završava nekakvim potpisom u Washingtonu ili Daytonu ili Parizu, ta krivnja traje i danas, u nekim je elementima i teža nego ondašnja. To govorim ne samo zbog Bosne nego i zbog Hrvatske jer je takav način političkoga djelovanja u Bosni za Hrvatsku izravno samodestruktiv. Zbog toga plediram da promijenimo perspektivu, i da nam Matanova knjiga posluži kao povod za drukčije postavljanje teme. Dretelj je simbol, ali taj simbol svoju zlu vitalnost pokazuje i danas. Na primjer i tako da jedan od glavnih arhitekata, ili barem ovlaštenih potpisnika dreteljskoga izuma, čarolijom i »zaslugom« hrvatske politike, sjedi danas kao vrlo umiven gospodin u fotelji ministra države koja se zove Bosna i Hercegovina. To je jedan isto toliko đavolski aspekt kakav je i sam Dretelj. Ovu ljupku sličicu valja, naravno, shvatiti tek kao parabolu.

Autentični osjećaj ili ritualizirani govor

Uломci iz diskusije: dijalog
Matan-Lovrenović i intervencije Andreje
Zlatar, Dunje Rihtman-Auguštin

Zinka Bardić, Branko Matan, Mario Bošnjak i Ivo Žanić na tribini u Hrvatskom novinarskom društvu, 21. prosinca 1998.

Branko Matan DOMOVINA JE TEŠKO PITANJE

Fragmenti dnevnika 1991-1993

Ne samo da je neproduktivan diskurs s pozicijom »ja sam kriv/a« nego je i kontraproduktivan. To je diskurs poniznoga hrvatskoga građanina i hrvatske inteligencije koja skrušeno kaže »mea culpa«, smatra etnologinja Dunja Rihtman-Auguštin.

Branko Matan (Ivanu Lovrenoviću): Ni danas, a ni u knjizi, nisam rekao da sam *kriv*, nego da *nisam nedužan*. Ali hajde da sam i rekao da sam kriv za Dretelj. Rekli ste da je to *figura*. Prilično sam siguran da sam toga dana kada sam video sliku Dretelja sasvim *nefigurativno* mislio: pusti ovu pisaniju, javi se Langu ili Čičku, ako pomognes jednom jedinom čovjeku, nešto si učinio. Mislio sam to *nefigurativno*. Druga stvar koja mi pada na pamet širi je kontekst toga trenutka za mene. Četiri mjeseca prije toga bilo je priličnih odjeka zbog moje knjige o PEN-u; ja sam se vrlo neugodno osjećao tih ljetnih dana kako su te grozne vijesti iz Bosne dolazile osjećajući se krivim da sam tamo

napravio skandal na nekoj osnovi koja nije moja, koja je pravednička, koja je pogrešna. Osjećao sam se nefigurativno kriv zbog možda lošeg, deplasnog teksta koji sam tamo napisao. Napokon, čini mi se da me i opisi koje sam te dvije večeri, 31. kolovoza i 1. rujna, napisao možda ipak pošteđuju ove brutalnosti, te ocjene o figurativnosti. Kažem da je netko, čije je ime iz pravnih razloga ispušteno, zločinac i da nas je sve uvalio u zločin, govorim kako sam kriv onoliko koliko je bilo koji muškarac kriv u trenutku kada drugi muškarac siluje ženu. Riječ je, dakle, o puno širem spektru.

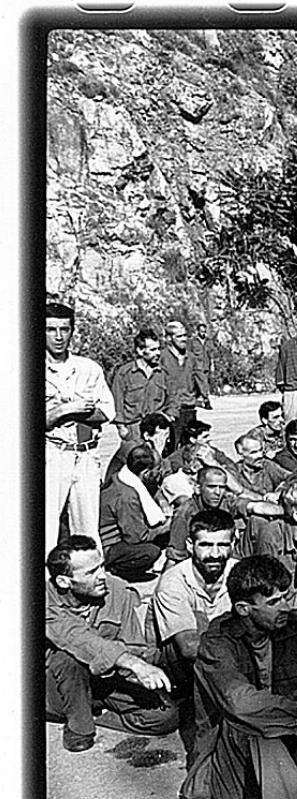
Ivan Lovrenović: Mislim da se radi o nesporazumu. Matan sada govoriti, i ja to poštujem, o iskrenosti svoga doživljaja vlastite krivnje. Nijednoga trenutka nisam htio osporiti iskrenost vašega subjektivnog osjećaja krivnje; pred njim se klanjam. Ja sam govorio da sam protiv uspostavljanja takva javna diskursa, bez obzira na to tko ga potpisuje. Svi iskazi takve vrste, pogotovo izgovoreni s tom fatalnom zamjenicom »ja«, kada se ubace u orbitu javnosti, u trenu oka postaju ritualizirani govor uz koji se kači svatko, a funkcija tako stvorenoga običaja — to je paradoks! — dolazi na mlin onima koji bi htjeli da se stvari relativiziraju.

Matan: Nisam nastojao braniti samo svoj subjektivni osjećaj, nego sam nastojao braniti i elaboraciju svoje pozicije u tekstu. Inače, nisam u hrvatskoj javnosti opazio da je postao običaj svaljivati krivnju na sebe.

Lovrenović: Ni ja, ali može vrlo lako postati, s ovom posljedicom o kojoj govorim.

Andrea Zlatar: U posljednjih deset, petnaest godina, posebno nakon pada Berlinskoga zida, imali smo često priliku vidjeti kako je figura ispriče »ja sam kriv« i traženje oprosta postalo jednom od dominantnih figura suvremene politike; Nijemci su se ispričavali Židovima, Francuzi su se ispričavali zbog Vichyja. Figura »tražim oprost« pojavljivala se naročito često nakon raspada totalitarnih sistema. Ono što je u takvim situacijama bilo vidljivo jest da je figura pokajanja bila jedan od načina pokazivanja dominacije. Onaj koji kaže »ja sam kriv i molim za oprost«, postavlja se ponovno u odnosu moći prema žrtvi. Opasnost uporabe te figure jest upravo u njezinoj formi dominacije.

U temi hrvatskomuslimanskog rata hrvatski su mediji preuzezeli model srpskih medija, matricu sa

Početkom rujna 1993., neposredno na Baščić dobivaju dopuštenje za posjet

Zla misao

Treba se upitati sada vrlo jasno:
neće li ostati teret toga
katastrofalnog naslijeda, »istočnog
grijeha« hrvatske politike u odnosu
na BiH, koji je bio širen velikim
koncentracijama medijskog otrova
prema BiH, i posebno prema
Bošnjacima-muslimanima?

Neven Šimac

Kao štoci i građanin držim da je ova knjiga pred vama odvražna, jer je ljudski brižni i jer je građanski odgovorna. Zašto? Zato što zadire u »istočni grijeh« i kamen oko vrata politike Zagreba, a to je odnos prema susjednoj državi Bosni i Hercegovini. Čini mi se da ta knjiga nameće tri teme razgovora: naš odnos prema povijesti, zatim prema vlastitoj savjeti, i kao treće prema *rei publicae*. Što se tiče našeg odnosa prema prošlosti — i ovoj upravo neposrednoj prošlosti — rekao bih da je u nas gotovo nepoznat pojam povijesnog revizionizma. U nas pogotovo nije poznat niti pojam potrebe revizije prošlosti u takozvanim tranzicijskim zemljama kao imperativ našega vremena. Ali u nas se ne zna niti što znači *revision en temps réel*, što kažu Francuzi — to znači htjeti deformirati, falsificirati činjenice dok se one još dogadaju. U nas nije poznat ni pojam negacionizma, to će reći nijekanje očiglednih, dokazanih zločina, »naših« i takozvanih »državnih«, ili još gorih, »uredskih«. Mi kao da želimo zaboraviti što je Primo Levi napisao izlazeći iz logora kad je opisao scenu gdje jedan nacistički časnik — *nečasnik* — govori jednom logorašu: »mi ćemo uništiti vas i s vama sve tragove zločina, nitko o tome neće znati ništa, vas neće biti da o tome svjedočite, pa ako i bude koga, neće mu se vjerovati, jer će premonstruozn izgledati zločin.« Može li se to ovdje prihvati? I hoće li se?

Drugo je pitanje zaborava na koji upozorava Ernest Renan. On je prije sto i šesnaest godina na jednom glasovitom predavanju na Sorbonni rekao: »Da bi nacija nastala treba puno toga htjeti zajednički, ali i puno toga zaboraviti.« Želimo li neke od »ovih stvari« zaboraviti, a da ih ni ne saznamo? I čini mi se da je sporedan argument protiv *libra* gospoda Branka Matana ona slika na posljednjoj stranici. Zašto? Zato jer je to bilo prikazano 31. kolovoza 1993. u najgledanijoj televizijskoj emisiji *Slikom na sliku*. To je bilo *déjà vu*, već viđeno. Ali znate što nije bilo viđeno? To su mnogi od tih ljudi, koji izlaze iz logora, bili bivši dobrovoljci iz HVO-a, bivši dobrovoljci u obrani Republike Hrvatske. To na slici niste vidjeli i to možda nitko nije ni kazao. I sad je pitanje treba li s tom slikom pod tepih povijesti ili možda čak pod tepih savjeti? Meni se čini kako je možda važniji razlog zbog kojega nekome smeta ovaj *libar* gospoda Branka Matana volja da se javno, glasno ne proturječi, ne prosvjeđuje, ne budi savjest, ne pobunjuje savjest protiv jedne tragične i katastrofalne politike koja donosi silnu i trajnu štetu, najprije Hrvatskoj, ali i Bosni i Hercegovini.

To me dovodi do druge teme, a to je tema savjeti. Politika Hrvatske ili Zagreba, ili, ako hoćete, Pantovčaka prema Bosni i Hercegovini reaktivna je u odnosu na politiku Bosne i Hercegovine, ili ono što je od nje ostalo, prema Republici Hrvatskoj. Ta politika gledana izvana veoma je netransparentna, to je najmanje što se može reći, ali za Hrvatsku je ona evidentno štetna. To je politika koja ne ostavlja dojam da je zasnovana na bilo kakvu poznavanju Bosne i Hercegovine, niti na poštivanju njezina državnoga naslijeda, ali posebno ta politika ne vodi nimalo računa o jednom rijetkom povijesnom iskustvu, onom »alteritetu«, koji postoji u Bosni i od kojeg bismo mogli veleprofitirati da u nas ima imalo kolektivne pameti. Konačno, to je ona politika koja je vodena, po mom sudu, jednom »banovinskom opsesijom« čerečenja živog tkiva susjedne zemlje, razaranja Bosne, u

kojoj je potrebno zadovoljiti agresivne i okupacijske apetite Beograda i to u Bosni pod svaku cijenu, a i u Hrvatskoj ako treba po neku cijenu. Na što mislim konkretno? Pa, na 9000 hektara hrvatskoga državnog teritorija preko Dunava, koje ovog časa Hrvatska ne nadzire i o tome nitko ne govori; to je već pod tepihom povijesti, ali ne smije biti pod tepihom savjeti. Mislim tu isto tako na Prevlaku koja se »Invincibleskim« pregovorima itekako davalna, nudila, zamjenjivala za ne znam što za ne znam čije, ali svakako ne hrvatsko. To je politika koja glavinja ovisno o snazi i orijentaciji trenutačnih vanjskih pritisaka, s dvostrukom štetom za Hrvatsku i za Hrvate općenito. S jedne strane dolazi najprije do odbijanja stranih inicijativa i/ili pritisaka, onda dolazi do prijetnja, do kazni, i nakon tih kazni dolazi do pristajanja, a da ne govorimo kako je šteta još teža za Hrvate u BiH i za BiH u cjelini, jer se njima manipulira, njih se obezglavljuje, odlučuje se umjesto njih, svodi ih se na predmet i na ono što je »najdraži gost« nazivao monetom za potkusurivanje. I napokon, tu postoji vrlo jasna volja da ih se izbaciti, iseli iz domovine u kojoj bivaju već četrnaesto stoljeće, i iz svih njihovih zavičaja. I zato mislim da možda nije dobro poistovjećivati ovdje krivnju i odgovornost. Krivnja je nešto vrlo snažnije. Krivnja je krivnja egzekutora, to je krivnja onih koji su davali naredenja, to je krivnja političara koji su direktno ili indirektno takva naredenja izdavali na svim stranama. I, konačno, zaboravljamo intelektualnu krivnju onih nazovi intelektualaca koji su počinili zločin protiv mira. Netko je krenuo sa »zlom krvi« i zlom misli. Mislim da se krivnja delegirati ne može. Ona se ni pravno delegirati ne može. Ali odgovornost ostaje, jer nemoguće je reći: »ja s tim nemam veze«. Ne samo za ovo što se događa u mom naraštaju, nego za ono što se dogodilo jučer.

I tu se slažem s Ivanom Lovrenovićem — trebat će usporediti te dvije odgovornosti, možda će se ova sadašnja pokazati težom i tragičnjom. Ne samo za susjednu državu, nego možda i za nas same. Dakle, u svezi s tim bismo trebali sebi postaviti pitanje: gdje su naše solidarnosti, gdje su naši prosvjedi, tko se od nas sjetio Ruande, tko se od nas sjetio Tibeta, tko se od nas sjetio Matana? Tko se od nas sjetio naših umirovljenika, naših Posavaca, koji su tu demonstrirali prije dvije godine sami, napušteni? To je bio seljački puk, Zagrepčana nije bilo ni za lijek.

To je možda jedno od pitanja koje knjiga postavlja, ali ona postavlja i pitanje budućnosti *rei publicae*. Treba se upitati sada vrlo jasno: neće li ostati teret toga katastrofalnog naslijeda, »istočnog grijeha« hrvatske politike u odnosu na BiH, koji je bio širen velikim koncentracijama medijskog otrova prema BiH, i posebno prema Bošnjacima-muslimanima? I stvoreni je pritom još jedan ružan fenomen, a to je protuhercegovački refleks, do kojega je došlo u međuvremenu. Neće li to u budućnosti, neposredno — sad, ove ili sljedeće godine — dovesti do toga da ćemo biti nekako priviknuti na normalnost sadašnje politike u odnosu na BiH, i prihvatići je i možda nastaviti? Ili će pak dovesti do jačanja i stabilizacije onih snaga u BiH kojima zaledivanje rezultata toga genocida, etničkog čišćenja, odgovara i koji ne žele ni BiH, ni demokraciju ni Europu? I konačno, neće li to dati »argument« protiv demokracije, protiv Europe općenito, i u Hrvatskoj i u BiH? Neće li to dati argument onim neopoganskim huntingtonovskim teorijama sukoba i »kulture mržnje« kao neizbjježne sudbine, i to ondje, u BiH, gdje se znalo stoljećima živjeti upravo suprotno, drugačije, u duhu komšiluka? Neće li to dovesti do gangrenozne nestabilnosti i Hrvatske i BiH, odnosno onog što od nje ostaje, i mira u ovom dijelu svijeta?

I na koncu, dopustite jedan *post locutum* o pitanju časti. Čast je zacijelo pitanje stalnog truda i nekakva brižnog nastojanja pojedinca, osobe, ali ako je to i pitanje zajednice, onda po mom skromnom osjećaju pravednosti i časti ova knjiga gradi taj osjećaj koji je vjerojatno potreban i zajednicama.

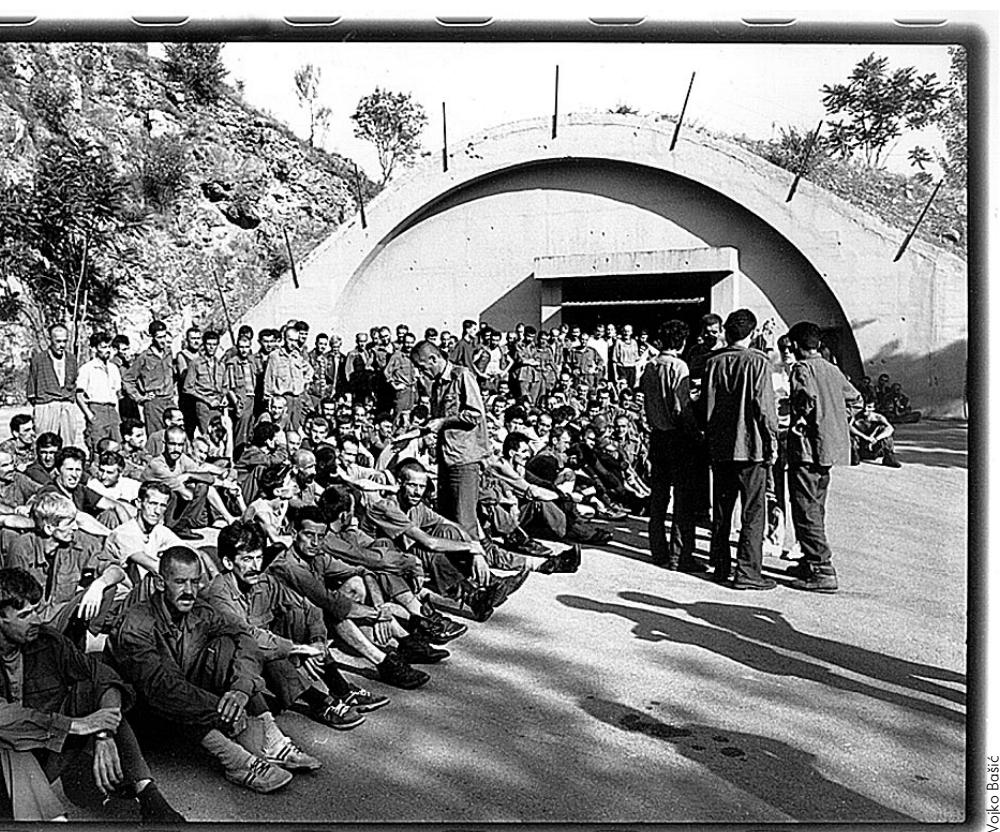

Alan Vojdić

1998.
oglašavanje samoga sebe žrtvica
ili glasi: onaj tko je žrtva, ne
rambenom ratu ništa nije zlo-

Auguštin: Ne samo da je ne-
sers s pozicije »ja sam kriv/a«,
duktivan. To je diskurs pon-
ađanina i hrvatske inteligenci-
je »mea culpa«. Kaje se, i time
mo. A baš se na taj način štite
oga Pantovčka i stvara baza za
e koji će nam opet nametnuti
e učinimo sami.

Šlata: Zamislimo koliki bi bio put od ovoga razgovora večeras do nekoga teksta u udžbeniku povijesti za treći ili četvrti razred gimnazije. Nije pitanje to da svi znamo, ali o tome razgovaramo privatno ili na marginaliziranim javnim skupovima, nego da to postane dio naše javne povijesti. To sada sigurno nije dio naše javne povijesti. Javna je povijest ono što se prikazuje danas na televiziji.

Vojko Bašić

eden nakon puštanja na slobodu skupine dreteljskih logoraša 31. kolovoza, novinari tjednika *Globus* Željko Rogošić i Vojko

Odgovornost za šutnju

Iz povijesti je političkih ideja poznato: ako nije pravo oblik reguliranja odnosa među ljudima unutar jednoga vladavinskog poretka, onda je to sila

Ivan Prpić

Počitavši poziv da sudjelujem u raspravi osjetio sam nelagodu. Povod za razgovor jedno je književno djelo. Osobno uživam čitajući pojedinu književnu djelu. Uživao sam, primjerice, čitajući Matanov prikaz zbivanja 1971. godine u *Vijencu*. Ne bih se, ipak, nikada usudio o tim djelima javno govoriti. Ne smatram se dovoljno kompetentnim. Stoga sam u prvi mah odlučio ne prihvati poziv. Pročitavši pažljivo razumio sam da nas uredništvo *Vijenca* ne poziva na razgovor o Matanovoj knjizi, nego njegovu knjigu uzima kao povod za raspravu o ratu i našoj krivnji. Tako zadana tema rasprave, dakako, nipošto nije samo književna. Dapače, ona čak nije primarno književna. O njoj mogu i moraju raspravljati i gotovo sve društvene i duhovne znanosti. Utoliko sam i mogu biti pozvan raspravljati o pitanju što ga je postavilo uredništvo. Ipak, je li nečiji dnevnik pogodan za ovaku raspravu? Može li se o našoj krivnji i ratu raspravljati na temelju literarnoga predloška koji je u bitnome intimni razgovor autora sa samim sobom? Nisam li ipak prisiljen čepkrati po tduj intimi ili iznositi u javnost svoju intimu? Ta i mnoga druga pitanja samo su povećavala nelagodu. Odlučio sam ipak sudjelovati u razgovoru kad sam sâm shvatio osnovni razlog zbog kojega je upriličena. Knjiga je, prije svega njezina likovna oprema, izazvala skandal prije nego što je objavljena i raspravljena. Ona očito u javnosti potiče temu koju bi neki za oblikovanje našega mišljenja relevantni činitelji željni potisnuti: temu koju je uredništvo formuliralo kao pitanje o ratu i našoj krivnji. Držim da to pitanje mora biti postavljeno i odgovoren. Mora ga postaviti svaki od nas sebi i moramo ga postaviti javno. Zbog sebe samih, ali još više budućih generacija. Dok to pitanje ne postavimo i dok ne nademo odgovor koji ne ostavlja sumnje ne možemo se u sebi smiriti. To znači da na ovim prostorima ne može biti mira. A to nije osobita perspektiva. Odlučio sam stoga, unatoč nelagodi, sudjelovati u razgovoru a kako bih pokazao da ovu raspravu držim važnom i podržao ljude poput Matana i uredništva *Vijenca* koji je nameću kao predmet javne rasprave.

Odлуku da sudjelujem u raspravi olakšalo mi je čitanje knjige. Na jednom mjestu Matan se ljuti na sebe što zbog događaja koji ga toga trenutka okupljaju ne može na uobičajeni način čitati neki tekst. On obično, kako kaže, čita tekst s obzirom na ono što pojedini autor u tekstu nije napisao, a ne s obzirom na ono što jest napisano. I ja sam pročitao Matanovu knjigu na taj način. Istaknuo bih za ovu priliku tri teme koje, mislim, nisu u knjizi raspravljene ili bar ne na primjeren način. Učinit ću to u obliku pitanja. Znam, naime, da ne mogu odgovoriti na pitanja koje se nameću. Nadam se, međutim, da mogu postaviti pitanja koja mogu unaprijediti raspravu.

Uvodničari su, prvo, ponovili u pozivu istaknuto upozorenje da je riječ »naš« u prijedlogu teme za raspravu upotrebljena višezačno. Spominje se nacionalna, građanska, ljudska krivnja. Pitanje o krivnji ne može se odvojiti od pitanja o ratu i krivnje za rat. Matan to pitanje, to je moj dojam, ne postavlja. Pitanje o ratu, njegovim uzrocima, njegovu značenju mora se postaviti prije pitanja krivnje. Izrazom »rat« obično se označava sukob između država. Rat koji se ovdje dogodio uglavnom se tako tumači. Ima mnogo elemenata koji opravdavaju takvo tumačenje. Njega je uglavnom prihvatala i Međunarodna zajednica. To nije dvojbeno. Ipak se nameće niz pitanja koje Matan, to je moj dojam, ne postavlja, a moraju se postaviti: je li ovaj rat bio samo samo to? Kako je moguć rat između država ako Hrvatska kao država još nije bila uspostavljena? Nije li ovo zapravo bio rat za uspostavljanje hrvatske države? Ako jest, tko su suprostavljene strane? Nije li, zapravo, riječ o ratu između naroda? Postoji li razlika između rata među državama i rata među narodima?

Ovaj rat nije nikada bio objavljen. Svojedobno je gosp. Šeks to objasnio uglavnom vanjskopolitičkim razlozima. Jesu li oni jedini? Na ta se pitanja ovdje, dakako, ne može odgovoriti. Jedno se ipak može reći. Rat između država vode

iskazano u ustavu i zakonima. Kad se ovo ističe zaboravlja se da ustav i zakon vrijede za naciju, odnosno, demos. To jest, postajući subjekt vlasti nacija kao demos sama sebe ograničava u obnašanju vlasti podvrgavajući se ustavu i zakonima. Tako nastaje država kao vrhovni moralni i pravni autoritet koji ima monopol legitimne primjene sile, te su mu podvrgnuti i oni koji obnašaju funkcije vlasti i oni koji tu vlast trenutačno ne obnašaju. Uvjet da se to može uspostaviti jest razoružanje pojedinih pripadnika nacije. Time suveren postaje država mišljena kao ustav i zakon. Pravo naroda na samoodređenje iskazuje odnos prema drugim nacijama. Ozbiljenje toga prava također znači ograničenje u odnosu prema drugim nacijama. Ograničenje se odnosi na osobe koje pripadaju »našoj« naciji i na zemlju koju nacija drži kao svoju. Nastanak nacionalne države povjesno se očitova kao sukob oko zemlje.

Drugo iskustvo svojevrstan je paradoks. Uspostavljajući državu kao suverenu, nacionalizam mora odustati od svoga programa. Ustav i zakoni koje država donosi jesu i moraju biti općenite pravne norme što jednakov vrijede za svakoga tko živi pod njezinim vrhovništvom bez obzira na naciju, vjeru, spol itd.

Tipična logorska predstava za posjetitelje »izvana«: liječnička briga za zatvorenike, Dretelj, početak rujna 1993.

vojnici. Neprijatelj je samo naoružani i uniformirani čovjek. U ratu između naroda neprijatelji su svi pripadnici drugoga naroda — od naoružanih vojnika do male djece. Otuda u ratu između država ne može biti nacionalne krivnje za rat i ratne zločine. U ratu između naroda ona je načelno moguća.

Skandal je u javnosti izbio, čini se, zato što je Matan u knjizi i knjigom ustvrdio kako su i Hrvati prema Muslimanima činili zločine. Čini se da Matan drži da je to bila pogreška koju valja priznati. Matan se ne pita jesu li Hrvati u tom ratu činili zločine samo prema Muslimanima ili i prema Srbinima i Hrvatima? Jesu li zločini samo koncentracijski logori ili su zločini i opustošene i opljačkane kuće (bez obzira na nacionalnu pripadnost vlasnika) na područjima na kojima nije bilo ni JNA ni četnika? Tko je učinio te zločine i zašto?

Brojne činjenice upućuju na to da sukob s Muslimanima i počinjeni zločini nisu bili pogreška. Oni su imanentni procesu koji se na ovim prostorima zbiva u zbiru. U tom procesu nacionalistički pokreti, pozivajući se na demokratske ideale i pravo nacija na samoodređenje uspostavljaju nacionalnu državu. Pritom se najčešće zaboravljaju dvije činjenice iz iskustva nacija koje su prije nas napravili nacionalnu državu. Pravo naroda na samoodređenje jest izvorno dvoznačno. Ono je, prije svega, istaknuto protiv prava vlastitoga monarha da odreduje uvjete života »svome« narodu. Taj je pokret izvorno demokratski i ozbiljuje podvrgavanje monarha volji naroda

Imamo mnogo pokazatelja koji upućuju na to da se treba upitati događaju li se u nas ovi procesi. Odgovori na ta pitanja sigurno neće biti jednoznačni. Može se navesti mnogo primjera koji pokazuju kako se doista zbiva proces uspostavljanja države. Ali ima i suprotnih. Dopustite samo jedan. Predsjednik Republike Hrvatske ujedno je i Vrhovnik. Ta se titula obično rabi kad se hoće istaknuti da je Predsjednik ujedno i vrhovni vojni zapovjednik. Međutim, riječ »vrhovništvo« u hrvatskoj je tradiciji značilo suverenost. Je li sada promijenilo značenje ili se ipak htjelo očuvati i nešto tradicije? Prije odgovora na to pitanje podsjetit ću vas da je, mislim 1990., obrazlažući pravo dr. Tuđmana na otvorenje Europskoga prvenstva u atletici jedan tada ugledni dužnosnik HDZ-a to pravo temeljio tvrdeći kako je dr. Tuđman suveren u jednoj demokratskoj državi. Mislio sam tada da on ne zna što govor. Danas više nisam tako siguran.

Što međutim proizlazi iz toga ako se pokaže da imamo, doduše, ustav i zakone, ali da oni ne vrijede, da ne obvezuju ni one koji obnašaju vlast ni one koji ne obnašaju vlast? Iz povijesti je političkih ideja poznato: ako nije pravo oblik reguliranja odnosa među ljudima unutar jednoga vladavinskog poretka, ona je to sila. Imate »državu sile« kakvu je opisivao Machiavelli, a uspostavljali mnogi vladari. Dvadeseto nas je stoljeće naučilo kako bi možda bilo uputnije takvu državu nazivati siledžijskom državom.

Sila nije samo temeljno načelo komunikacije prema unutra. Ona to jest i prema vani. Nužnost razgraničenja prema drugima u procesu konstituiranja nacionalne države (s obzirom na teritorij, i obzirom na ljudi) nužno nosi sa sobom zahtjev za jedinstvom sličnih, ali i označavanjem i izbacivanjem onih drugih. Ona isto tako nužno traži sukob oko proširenja teritorija. Već na temelju čitanja naših novina i gledanja HTV-a može se zaključiti da ima mnogo razloga pomisliti kako je i ovaj proces bio na djelu. Ako jest, proizlazio bi da rat i zločini prema Muslimanima nisu bili greška, nego proizlaze iz logike stvari. I ne samo prema Muslimanima, nego i prema drugim narodima. Dovoljno je pratiti sliku o Slovincima što nude naši »državotvorni« mediji pa se može zaključiti kako po logici našeg vladavinskog poretka sukob sa Slovincima nije isključen.

Ne bi li trebalo, to je još jedno pitanje koje valja postaviti, nešto naučiti iz povijesti drugih naroda? Naši vlastodršci vole isticati bliskost s Nijemcima. Nijemci su počeli stvarati svoju nacionalnu državu 1870. Silom, kao što je poznato. Ali tada je nisu stvorili. Stvorili su »Reich« izvan cijih je granica ostao dio Nijemaca koji je živio u Habsburškoj monarhiji. Nisu je stvorili ni nakon Prvoga svjetskog rata iako je srušena i Habsburška monarhija i monarhija u Njemačkoj, te su stvorene republike. Pokušali su sve Nijemce ujediniti u jednu državu u Drugom svjetskom ratu, ali je uspostavljena Republika Austrija kao posebna država, a Njemačka je podijeljena. Više od četrdeset godina trebalo je da Nijemci pristanu na granice na Odri i Nisi, ali i granice prema Austriji. Isto je toliko trebalo da većina Austrijanaca prihvati činjenicu da nisu Nijemci, nego Austrijanci. I tada je 1990. Njemačka bez sile postala nacionalnom državom. A tijek zbivanja nametnula im je Međunarodna zajednica. Teško bi se moglo reći da je to učinila zato što nije razumjela Nijemce. Prijе bih rekao da je to bilo zato što ih jest dobro razumjela. Vjerojatno je to slučaj i u nas. Međunarodna zajednica razumjela je kako nije riječ samo o tomu da su u Bosni i Hercegovini vodili međusobni rat, nego da je to bio i rat za Bosnu i Hercegovinu. Na takav rat Hrvatska ne može imati pravo, traži li da za nju vrijede granice Socijalističke Republike Hrvatske prema Sloveniji i Srbiji, ali i Madžarskoj.

U pozivu se sugerira da se mora raspraviti o eventualnoj krivnji nas kao ljudi, građana, Hrvata. Osobno bih uveo bar još jednu diferencijaciju: krivnja visoko obrazovanih ljudi. Namjerno ne rabim izraz »krivnja intelektualaca«. Pojam »intelektualac« prijeporan je i upitno je je li u ratu pozicija intelektualca moguća.

Podsjetit ću vas da je u jednom javnom istupu Dražen Buduša izjavio kako je vjerovao da će rasplet krize Jugoslavije, i ako bude nasilan, trajati kratko, možda tek nekoliko sedmica. Jednog drugog visokoobrazovanog sugradanina i visokoga političkog dužnosnika u vlasti sam prije otprikljike dvije godine upitao: sad je uglavnom gotovo, je li se isplatilo? Odgovorio je: drugačije se nije moglo. Ta se pitanja moraju raspraviti. Je li se znalo i je li se moglo znati? I, je li bilo neizbjježno? Ako se znalo, kao što tvrdi jedan izborni slogan, odgovori nisu ugodni ni za nas kao građane, ni za vlast. Moramo li se složiti s odgovorima kako se nije znalo i kako je bilo neizbjježno? Mislim da je velika većina pristala šutke na to da se zna što se zbiva i što valja raditi. Mislim da je za to odgovorna. Visokoobrazovani ljudi, osobito intelektualci, morali bi znati kako to znači odustajanje; pristanak znači odustajanje od želje za spoznajom. Pogotovo sada nitko nema pravo tvrditi da nismo znali. Pristali smo šutke na jedan tip diskursa i djelovanja kao na jedini mogući i zato smo odgovorni.

Veljko Bašić

Umrljani Šum

Hrvatsko ponašanje prema Bosni, koje pogoda hrvatsku moralnu sliku, funkcionalni je bumerang hrvatskoj budućnosti

Željka Čorak

Ovaj tekst nije jednak dionici iz razgovora o knjizi Branka Matana *Domovina je teško pitanje*. To što sam izgovorila, skinuto s vrpce, ukazalo mi se kao veoma nesabljano, a jedan od razloga mogao bi biti taj da očito nisam u sebi jasno identificirala pravi predmet razgovora. Odnosno: tih predmeta (u navedenom povodu) bilo je toliko da su se razine pomiješale, a ciljevi raspršili. Razgovor o Matanovoj knjizi implicirao je razmatranje književne vrijednosti jednoga literarnog proizvoda; odnose literarnog i povijesnog konteksta; odnose autora, kao lika u djelu, s povijesnim kontekstom; načine »dolske knjige na svijet«, to jest opstrukciju, odnosno odbacivanje, odnosno cenzuru, odnosno sve ono što od pojedinačnog u tom slučaju ide prema poopćenju, prema pitanju naših javnih sloboda; zatim projekat, presjek, funkciju Matica hrvatske u sadašnjem trenutku; zatim sudbinu *Vijenca*, to jest mogućnost postojanja nezavisne intelektualne tribine u Hrvatskoj. To i još mnogo toga bilo je nepreskocić prolog pravom razlogu razgovora, Bosni i našem ponašanju (»krivnji«) u njoj i oko nje.

Knjiga bez jeftine žestine

Što se tiče Matanove knjige i njezinih književnih svojstava, svišto je i spominjati vrline toga pisca i užitak u tekstu koji knjiga pruža. Matan je u svojoj trajnoj suspenziji uvijek davao prednost tuđoj riječi i posvećivao vrijeme tuđim tekstovima. Ta knjiga sada i tome pokazuje cijenu. Ništa u njoj nema od jeftine žestine. Govorila sam o neshvatljivu sljepilju onih koji nisu prepoznali, i nisu se demagoški promptno znali poslužiti, dojmljivošću njezina povijesnog svjedočenja: »...dragi moj Klaiću, možda je riječ o bolesnoj opsesiji teritorijem, ali tvoja je zemlja napala moju; možda je riječ o etničkom sukobu, ali iz tvoje su zemlje došli, u tvoje ime, a pale moja sela, kolju moje bake; nož koji su donijeli traži Hrvate, zato jer su Hrvati, a mi ćemo se braniti, i branit ćemo se ne od Srba, nego od noža...« Kada je riječ o Srbima, čini se da je odgovor dosta jasan, premda teško razumljiv — za većinu njih, potvrdio iz ruralnih hrvatskih krajeva, motiv je jednostavan i svodi se na jednu riječ: *Srbija. Srbija bez obzira na sve, bez obzira na povijesne granice, na geopolitičke cjeline, na današnje realnosti, na odnose postotaka u nacionalnom sastavu stanovništva, bez obzira na cijeli svijet. Za Srbiju, ako treba i veliku, a treba. A protiv Hrvatske, protiv bilo kakve Hrvatske.* Govorila sam o »državotvornoj« dimenziji ovoga teksta, itekako razlikujući »državotvornost« i »režimtvornost«, premda je prvi termin do danas temeljito kompromitiran, rabljen kako ga vlast rabi kao skalpel za iznudeni i zlokobnu diferencijaciju.

Ne smatram se dovoljno kompetentnom za temu hrvatske krivnje prema Bosni. Ja tu krivnju mogu samo priznati, smatrajući da svaci moral sudjeluje u cijeloj hijerarhiji kolektivnih kakvoća, tako i nacija i svijeta. Svakoj životni izbor određen je i tom svješću. Ali nema grijeha koji ne implicira sve grijehu niti zločina koji istodobno nije i kazna. Željela sam govoriti o kazni koju je Hrvatska sebi u Bosni proizvela, odnosno o zločinu gluposti. Jer hrvatsko ponašanje prema Bosni, koje pogoda hrvatsku moralnu sliku, funkcionalni je bumerang hrvatskoj budućnosti.

Želim li očitati koordinate dana našega razgovora, viđim dva velika poteza: jedan sezbivo zapadno, drugi istočno. Zapadno su se odvijali manevri NATO-a, a njihov je smisao bio definiranje granice Zapada: na Sutli. Istočno, željeznička pruga iz Srbije prešla je rijeku Drinu i, kako je to na jugoslavenskoj televiziji rekao tamošnji ministar prometa, »došla je ne samo u Republiku Srpsku, nego i do Federacije Bošnjaka i Hrvata. A to je nešto što nam nije uspelo prethodnih stotinu godina...« Usput rečeno: dakako da je ta pruga tek odvojak pruge Beograd-Bar kojim je Srbija na vrijeme učvrstila svoju kičmu.

Ucjena pripojenja Hercegovine

U čemu se sastojao zločin gluposti? Još na početku rata, kao što sam to, neskromno, već više puta spominjala, u Hrvatskom narodnom kazalištu, na velikom prosvjed-

nom skupu intelektualaca, govorila sam o tome kako viđim položaj i šanse Hrvatske u odnosu na funkcioniranje suvremenog svijeta. To se funkcioniranje ne temelji ni na kakvom drugim zakonima, nego na zakonima komunikacije. Komunikacija pak zahtijeva maksimalnu jasnoću (čitljivost, jednostavnost), kako bi omogućila maksimalnu brzinu, a isključuje svaki šum i svaku mrlju. Granica jasnoće prepoznata je na Sutli, i već je tada to bilo sasvim jasno. Ostatak je prepusto unutrašnjem sagorjevanju, uz manja kolebanja (danas to otrplike glasi: »Hrvatskoj treba prepuštiti da sama odlučuje kojim će se tempom uključivati u međunarodne integracije«). Ako je Hrvatska željela pomažnuti tu granicu jasnoće, označiti sebe kao identitet i entitet, kao dio Zapada, kao teritorij Srednje Europe, onda je morala najsnaznijim mogućim pritiskom poticati svoj neobični obris, svoj mršavi i tanki trbuš. Morala je jasno stati sebi na kraj. Učjena pripojenja Hercegovine, odnosno nekih pretežnih hrvatskih ili komplementarno hrvatskih dijelova Bosne i Hercegovine, ma kakvim argumentima potkrijepljena bila, nije smjela biti prihvaćena ni po koju cijenu. Ćvrsti obris i identifikacija Hrvatske, paradoksalno, bili bi jačali zonu njezina »žarivanja«, njezina utjecaja. Kao što Srbija (u nekim povijesnim razdobljima zvana Jugoslavija) planirala na pedeset i na sto godina, i Hrvatska je morala disciplinirati apetite svoje najbliže »dijaspore« i projicirati svoju strategiju vremenski, a ne prostorno. Ovakvo, sa stajališta zakona komunikacije, sama je sebe ukomponirala u sustav šumova i mrlja, koji se paljativno slegao u puzzle. Granica Federacije i Republike Srpske (međunarodna zajednica mirno priznaje etnički očišćena imena u jedinstvenoj državi) nije granica nego sutura lumbanje. Izvedba puzzle bila je vidljiva kod Banje Luke. Kopče na toj suturi, dakako jesu Ploče i Neum. I budući da se rat nikada nije vodio ni za Bosnu ni za Kosovo, nego za Jadran, onda se perspektiva od pola stoljeća ili stoljeća — kakva se u hrvatskoj strategiji nije razabirala — u odnosu na južnu Dalmaciju ne čini odvise bezbržnom. I tko zna

Veljko Bošić

Zlikovci su među nama

Bio sam i jesam za suradnju, nemam ništa protiv Hrvata, ali ja svoga krvnika znadem i tražit ću ga do kraja života, riječi su Mostarca koji je kao civil bio odveden u Dretelj

Ivo Žanić

O sebi ne mislim da sam nekakav moralni div niti znam govoriti u kategorijama sveobuhvatnih etičko-filosofskih sustava; sve kada bih i bio takav, to bih ostavio za neko smirenje vrijeme za nastanak kojega je predviđen precizna identifikacija svih i svačijih zločina i pravosudno procesuiranje njihovih učinitelja i nalogodavaca. Sada je najpreće i najvažnije govoriti iz perspektive tzv. običnog čovjeka, iz tvrdoga konteksta naše društvene, historijske, političke i svake druge stvarnosti. Stoga u vezi s tim temama do daljega ostajem osoba koja osjeća gradansku odgovornost da štogod pridonesе, ako već ne razotkrivanju i sankcioniranju zla, a ono, kao minimum, osvješćivanju javnosti, stvaranju svijesti o tome da je riječ o stvarima o kojima svatko mora imati, ne samo opći etički sud, nego i konkretnu političku spoznaju da su činjene u ime onih vrednota uz koje i sâm pristaje ako se drži civiliziranim čovjekom.

Od samog početka rata suočavali smo se s raznolikim dilemama koje su uključivale i moralnu dimenziju, no one prave, važne dvojbe pojavit će se s početkom angažmana tzv. hrvatske državne politike u Bosni i Hercegovini, političkoga i vojnoga. Mislim da se Hrvatska u taj rat trebala uplesti i iz etičkih razloga, da obrani ljudi koji su ondje bili izvrgnuti genocidu, i po vojnoj logici, da obrani ne samo sebe nego i jednu zemlju koja ima jednako pravo na opstanak kao i Hrvatska sâma, kad već to nisu htjeli učiniti veći i jači od Hrvatske. No, ona se ondje uplela s namjerom da te ljudi i tu zemlju »brani« selektivno i arbitralno, dakle da je zapravo razori i prigrabi dio teritorija s »nacionalno kvalitetnim stanovništvom«.

Tako je prijeden put koji simbolično predočjuje slike na prednjoj i stražnjoj korici ove knjige. Stražnja slika ne ponistiava prednju, ali obvezuje na izjašnjanje i djelovanje; onaj tko je solidaran s likovima na prednjoj slici, dakle s braniteljima Tenje u ljetu 1991. godine, samim time preuzima obvezu da se izjasni i o likovima na stražnjoj snimci. Ne mislim da mora zbog toga osjećati (su)krivnju ili (su)odgovornost; ni ja ih ne osjećam, ali osjećam dužnost da se izjasnim o stanju u kojem su ti ljudi, muslimanski zatočenici logora u Dretelju, odnosno o pojedinacima sunarodnjacima koji su te ljudje doveli u takvo stanje kao i o razlozima koje su oni i njihovi šefovi navodili javnosti, pa tako i meni, za takav svoj postupak.

Koliko god nastojali u raspravama takve narav zahvatiti cjelinu problema, neizbjegljivo je da se teme kristaliziraju u simbole ili uporišne točke, onako kako se Auschwitz kristalizirao u središnju referentnu točku zločina u Drugom svjetskom ratu iako su i drugi logori bili strašni; onako kako se u našoj svijesti zločin koji je učinjen nad našom zemljom i našim

narodom kristalizirao u pojmu Vukovara kada se misli na zločin nad čovjekom i u pojmu Dubrovnika kada se misli na zločin nad kulturnopovijesnom baštinom u kojoj se s razlogom prepoznajemo. Tako se tamna strana hrvatskog angažmana u ratu u BiH kristalizirala u pojmu logora u Dretelju kod Čapljine (a bilo je još barem jedno mjesto koje zaslužuje ime koncentracijskog logora — Gabela) te u rušenju Staroga mosta u Mostaru u drugome smislu.

U Sarajevu sam u lipnju 1994. imao priliku razgovarati s jednim Mostarcem koji je kao civil bio odveden u Dretelj, i koji je još desetak mjeseci nakon izlaska, imao izobličeno lice od mučenja. Rekao je otrplike ovako: »Bio sam i jesam za suradnju, nemam ništa protiv Hrvata, ali ja svoga krvnika znadem i tražit ću ga do kraja života, riječi su Mostarca koji je kao civil bio odveden u Dretelj

Bilo mi je neugodno, ali ne zbog nekakva osjećaja krivnje za njegovu sudbinu nego zbog toga jer nisam imao osnove da načelno stavu o tome kako u civiliziranu svijetu nije dopustivo uzimati pravdu u svoje ruke dodam zbiljski argument koji bi inače trebao ići uz to načelo, naime da u javnosti moje zemlje postoji jasna svijest o tome kako ona sama, u interesu vlastita zdravlja i budućnosti, mora pronaći i kazniti krivce i za njegovu muku i za sramotu koja je njoj time nanesena.

Svi znamo u kolikom su opsegu u psihološko-emocijonalnu osnovicu nedavnoga rata, kroz rafiniran sustav manipulacije i razbudivanja tih traumatičnih iskustava, bile ugradene srpske žrtve iz Drugoga svjetskog rata. Na jednak se način danas u Hrvatskoj kroz parole tipa »što ste navalili na nas kad su venci zločine«, »kakvi su, takvi su, to su naši ljudi i mi ih ne damo« i slične pseudopatriotske ideološke floskule već natače pogonsko gorivo za sljedeći rat. Rat u nama i među nama sasvim sigurno.

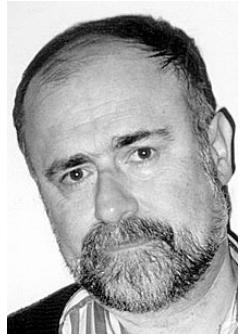
Ako kome već nije do etičkih načela, bilo bi korisno da mu bude do nacionalnoga interesa, na koji se toliko poziva. Ne mislim da se treba braniti pred onima koji Hrvatima nameću kolektivnu krivnju ili od njih strahovati; takva će primitivizma ili interesno motivirane zlonamjernosti uvijek biti, kao što je nerijetko ima i među nama u odnosu na druge. Ne treba se osvrati na takve, nego treba raditi svoj posao, zbog sebe samih, zbog našega društva koje je danas teško bolesno, bez kriterija i osjećaja za kontekst, za vlastitu mjeru i mjesto.

Često se čudimo kako se tako napredan narod poput njemačkoga u onako kratkom vremenu, pod vodstvom osobe čija je dotadašnja biografija gotovo karikaturalna, uvelike uspio srozati na razinu bande ubojica i pljačkaša. No, širenje takva ludila i njegove mehanizme mogli smo vlastitim očima u vlastitoj zemlji gledati potkraj 1992. i u 1993. godini, kada je jedna opsjenarska i podmukla politika uspjela poništiti stoljeće i pol hrvatske političke misli. Od preporodnih vremena do pojave HDZ-a nije među Hrvatima bilo iole utjecajne političke osobe koja bi promicala sustavnu, ideološki osmišljenu antipatiju odnosno mržnju prema bosanskim muslimanima i islamu. To u programu nisu imali ni pravaši ni ljevice ni liberali, ni Strossmayer ni Radić, ni Trumbić ni partizani, čak ni ustaše. Daleko bila svaka pomisao da kanim išta pozitivno kazati o NDH i ustaštvu ili da nisam svjestan licemjerja njihove politike prema Bosni. Govorim isključivo o tzv. običnom, prosječnom čovjeku koji se u to vrijeme želi politički informirati, pa sluša »krugoval«, čita novine ili ide na političke zborove i predavanja. Činjenica je da on onđe, na toj razini javne komunikacije, ne može čuti ništa ružno ni o muslimanima ni o islamu kao vjeri. Naprotiv. A kako je danas, vrlo dobro znamo. U naše društvo usaden je otrov čije strašne posljedice gotovo nije moguće ni zamisliti.

Proboj iz kruga

Veći dio Matanova dnevnika pisan je sa samorazumljivošću

koja je izraz karakteristično postmodernog shvaćanja da ne postoje racionala mjerila za prosudbu politike

Ivan Padjen

Domovina je teško pitanje jest teško pitanje. Ima nešto zajedničko s *Vijencem* u prvih stotinjak brojeva, koji je beziznimno objavljivao uvodnike i osvrte o dnevnoj politici iz pera književnika i filologa, a da, unatoč obećavajućem podnaslovu *Novine Matica hrvatske za književnost umjetnost i znanost* i praksi redovitog objavljuvanja prirodoznanstvenih ogleda, nije u svojih prvih stotinjak brojeva objavio gotovo niti jedan društvenoznanstveni ogled (iznimke su bile pokoji kvazijuristički napis o srbočetničkoj agresiji i politologiski komentar inače nerazumljivih izbornih rezultata). Tako i *Domovina je teško pitanje* donosi niz političkih ocjena one vrste koju je moguće opravdati samo unutar određenoga politologijskog, odnosno javnopravnog konteksta, a to znači i metodama primjerena tim kontekstima, a tih konteksta, nemnoli metoda, u *Domovini* nema. No, s druge strane, donedavni urednici *Vijenca*, Andrea Zlatar, Mario Bošnjak i Branko Matan, koji su upriličili tu raspravu o Matanovom dnevniku, svojim su uredivanjem *Vijenca*, preuzetog otrplike nakon njegova 100. broja, pokazali (ma što im je pritom bilo na pameti) kako žele izaći izvan geta kulturnoga pogona u nešto mnogo šire, što se naziva civilizacijom (vjerojemo da im je baš zbog toga »Matica« onemogućila da uređuju *Vijenac*), a to su pokazali i poslavši pozive za ovu raspravu nekolicini društvenih znanstvenika, od politologa i pravnika do socijalnih antropologa. Tako su donedavni urednici *Vijenca* prevalili na one kojima su izašli ususret, među kojima sam i ja, teret dokaza da u civilizaciji knjige kao što je *Domovina je teško pitanje* imaju ili barem mogu imati smisao koji nadilazi njihovu književnu kvalitetu, a ne nijeće je. S obzirom na to da mi je taj teret pretežak, uzet ću na sebe samo njegov dio, naime, da pokažem u kojem je smislu Matanova knjiga, ma što sve ona mogla biti kao književno (ili dnevnapolitičko) djelo, također i izraz ponovnog — ali ne osobito, izglednog, nastajanja gradanske svijesti u Hrvatskoj; pritom su, dakako, u mom obzoru u prvom redu pravne strane gradanske svijesti.

Iako se takav zadatak može činiti kao silovanje predmeta, tj. Matanove *Domovine*, nije mu neprimjerjen, jer se i sam njegov dnevnik, 10. ožujka 1993. upušta u ocjene o tom što je pravo u Hrvatskoj, o čemu piše: »Dakle: u Hrvatskoj nemaju mesta oni koji bi naprsto ovdje željeli živjeti, već oni od kojih Hrvatska ima koristi. Pravo da se bude građanin Hrvatske nije obično pravo, pravo naprsto, već je ono nešto uvjetno, funkcionalno, 'imaš pravo, jer ćeš koristiti'« (str. 117).

Međutim, takvi izričiti iskazi o pravu ne zanimaju me u djelu koje je, u prvom redu, pisano kao lijepa književnost i politički utisak. Ne zanima me, sama po sebi, niti Matanova raščlamba polarizacije u Hrvatskoj demokratskoj zajednici 1991. koja, na samom početku dnevnika, u zabilješci od 7. srpnja 1991, nudi, ili se barem meni čini da nudi, autorov politički *credo* s dalekosežnim pravnim implikacijama. Matan tu polarizaciju opisuje kao suprotstavljanje

revolucionarnih utopista koji neovisnu državu vide kao *cilj*, i pragmatičara, koji neovisnu državu vide kao *sredstvo*, pri čemu je razvidno da se autor, barem u nekoj mjeri, poistovjećuje s potonjima (str. 17). To pokazuje posebno sljedeće Matanovo obrazloženje: »Povjesno iskustvo od 1918. do danas pokazalo je da sreća, blagostanje, mir pa ni normalan život u najopćenitijem smislu, nisu mogući u istoj državi s našim susjedima — ako je već tako, a jest tako, tada neka bude samostalna država« (isto). Niti politički *credo* koji pripisujem Matanu od 7. srpnja 1991. sam me po sebi ne zanima. Ponajprije, kad se zaželim takvih raščlambi čitam djela svojih kolega politologa i pravnika, a ne političara i književnika. Zatim, poistovjećenje s pragmatičarima koje pripisujem »ranom« Matanu možda jest izraz građanske svijesti, ali one koja nije pravno primjerena vremenu u kojem je nastala, pa stoga ne može biti ni moralno ni politički primjerena, a to znači da ne može biti niti primjereni stupanj razvoja građanske svijesti. Naime, ta identifikacija posve previda troje: prvo, da međunarodno pravo, iako priznaje svakom narodu pravo na samoodređenje, samo iznimno — u slučajevima kao što su nejasna teritorijalna suverenost (npr. slučaj Palestine) i teška kršenja temeljnih čovjekovih prava — priznaje pravo na samoodređenje u

Kupresu umiremo masovno. Umiremo hrvatski, umiremo srpski, umiremo muslimanski. Umiremo uopće.« (str. 79). Takvi izvodi možda su autoru nosivi za njegovu priču (koja kao da to nije), no i takve izvode radje čitam u zapisima kolega iz svoje i srodnih struka i zanimaњa, primjerice u izvještajima Helsinskih odbora za ljudska prava. Za nastanak i rast građanske svijesti redovito su nosiva razlikovanja koja minuciozno mijenjaju sliku zbilje na način koji je posve izvan dometa pravnika ili politologa dotle dok poslju u granicama svojih zanata.

Matan baš takvim razlikovanjima izlazi iz začaranoga kruga nacionalizma. Čini mi se kako se ona počinju pojavljivati u većoj mjeri negdje na polovini njegova Dnevnika, u 1993. godini, kad 1. i 2. siječnja autor bilježi, gotovo u jednom dahu, da bi htio živjeti normalno, da se H. G. Wells u Dubrovniku u dobi od 67 godina htio ženiti, i da je definicija postmoderne *shopping* (str. 110); ili kad 24. lipnja Matan sanja susret Tuđmanova helikoptera i svoje smrti u novogovornoj »nužnici« (str. 162-63); ili kad 19. srpnja podliježe Wildeou: »Postoje tri vrste despota. Postoji despot koji tiranizira tijelo. Postoji despot koji tiranizira dušu. I postoji despot koji tiranizira i dušu i tijelo podjednako. Prvi se zove Vladar. Drugi se zove Papa. A treći se zove narod« (str. 183). Stanko Lasić, koji je pročitao čitav

Hrvate, Hrvati u Lici u odnosu na ličke Srbe, itd. Ugroženost se širila prema obrascu političke korektnosti, pogotovo kako se taj značajno postmoderni nadomjestak za moral prakticira na američkim univerzitetima, gdje nije normalno da se živi sa ženom u braku i ima djecu, gdje, doduše, nije normalno niti da se živi u braku sa svojom danskom dogom, ali, ako se živi s danskom dogom u konkubinatu, po toj se osnovi traže osobite privilegije i uklidanje svega što je još normalno — i u tom se uglavnom uspijeva. Ta je dimenzija postmoderne izraz nestanka, među ostalim, prosvjetiteljske racionalnosti. Ta je možda u temelju pogrešno postavljena ili je bila teško zastranila. No, ako ništa drugo, u politici nas je čuvala od jedne vrste zla, a to je iracionalnost koja se uspostavlja kako bi se u ime kulture kao samoobožavanja klana koju proizvodi njegov pogon kulture i sam ustrojen kao takav klan, ukinula sama mogućnost univerzalnog.

I veći dio Matanova dnevnika pisan je sa samorazumljivošću koja je izraz karakteristično postmodernog shvaćanja da ne postoje racionala mjerila za prosudbu politike (ili bilo čega drugog) te stoga ostaju samo *narratives* — pričanja priča — u kojima je pričanje književnika ili filologa ili fizičara o politici jednak tako (ne)mjerodavno kao pričanje filozofa, politologa, pravnika ili teologa. Podrobnije rečeno, *Domovina je teško pitanje* s jedne je strane već ustaljeno kulturno, a s druge značajno postmoderno pričanje, koje se na svom početku politički, tj. zbog bliskosti subkultura nacionalista pragmatičara, radije no onoj nacionalista revolucionarnih utopista, unutar Hrvatske kao kulture identificira s prvom; a ne literatura koja prepostavlja civilizaciju, pa stoga i njezin moral koji je racionalan u najmanju ruku po tome što je poprćiv, i njezino pravo, koje je nemoguće bez minimalnog moralnog sadržaja i bez čijeg se ozbiljnog uzimanja u obzir naprsto ne može niti moralno niti civilizirano živjeti. Da se *Domovina* pokušala profilirati kao civilizacijsko štivo ili ne bi bila objavljena ili bi bila objavljena tako da sadrži utiske o ratu u Hrvatskoj i Bosni samo kao povod za razmatranja poput onih o sudbini *shopping*, fusnote i »nužnice«. Međutim, objavljena je kao zapanjujuće postmoderni izbor iz Matanova dnevnika. I ne znajući kapitalizira Conklinovu postmodernu teoriju prava sabranu u *The Phenomenology of Modern Legal Discourse: The Juridical Production and the Disclosure of Suffering* (1998), koja najveći problem prava vidi u tome što, kako to Conklinu paradigmatski pokazuje slučaj Kafkina K. u *Procesu*, pravni diskurs ne može izraziti patnju žrtve.

Unatoč tome što objavljeni fragmenti dnevnika pokušavaju izraziti prije svega muke koje Hrvatima zadaju svijet i Srbi te muke koje pragmatičnim hrvatskim nacionalistima zadaju hrvatski nacionalistički revolucionar-utopisti, fragmenti se postupno probijaju iz tog začaranog kruga i nastavljaju tkanje građanskog svijeta, bez kojega Hrvatska ne može biti niti dio svijeta niti sama Hrvatska. Piscu to možda uspijeva zbog toga što, posve pretposljednog, postaje osjetljiv i na patnje koje Hrvati zadaju Bošnjacima i za odgovornost koju Hrvati za to dijeli sa Srbima. No, čini mi se kako se ipak radi o tome da u svom ratnom dnevniku ubrzo otkriva, i po tom je dnevnik vjerojatno i lijepa književnost (posve izvan moje kompetencije) a ne samo postmoderni pričanje (za koje je nadležan bilo tko), da je najveća muka pisac sam sebi.

P. S. U uvodu gornjeg osvrta napisao sam da je Matanov dnevnik »izraz ponovnog, ali ne osobito izglednog, nastajanja građanske svijesti u Hrvatskoj«, podrazumijevajući kako je reakcija Maticе hrvatske na dnevnik posve dovoljan znak da izgledi za tako nešto doista nisu osobiti. Feralovi vitriolični napadi na Matana i njegov dnevnik vjerojatno su znak da sam se prevario. Trebao sam napisati kako su izgledi mnogo manji nego što bi si to netko tko je napunio pedesetu mogao zamisliti.

neovisnu državu; drugo, da je najveći broj država poslije II. svjetskog rata nastao mirnim putem, odnosno da je najveći broj naroda u novije vrijeme stekao svoju državu mirnim putem što praktično znači i u skladu s međunarodnim pravom; treće, da je s pravnog stajališta Hrvat koji 7. srpnja 1991. nastoji izaći iz Jugoslavije zbog toga što je ona bila u cijelini loše iskustvo za Hrvatsku, bez obzira na to jesu li se ispunili ili su se ispunjavali međunarodnopravni uvjeti za osamostaljene Hrvatske, nacionalist, koji, već zbog tog razloga, ne može biti patriot. Naime, čak i takav, pragmatični nationalist, gotovo će neizbjječno prekoraciči nužnu obranu i time nanijeti i štetu drugima i za glas svom narodu, a možda i međunarodnopravnu odgovornost svojoj državi.

Nadam se da kao što ne grijesim kad »ranom« Matanu pripisujem pragmatični nacionalizam, ne grijesim niti kad »ostatku« dnevničkog Matana pripisujem upravo prevladavanje dileme »ili revolucionarni utopizam ili pragmatizam«. Čitav mi se dnevnik čini kao rast svijesti da je ta dilema, pa shodno tome i pozicija pragmatika, pogrešno postavljena ili, u najmanju ruku, takva da je treba ostaviti iza sebe kao nužno, ali prolazno зло. Pritom se ne radi o *nastojanju* da se ta dvojba prevlada, jer čak i ja kao literarnokritički nevježa mogu vidjeti kako je *Domovina je teško pitanje* predobra knjiga da bi u sebi sadržala nastojanje da pošalje poruku, nego se radi upravo o *prevladavanju* te dileme kao lažne.

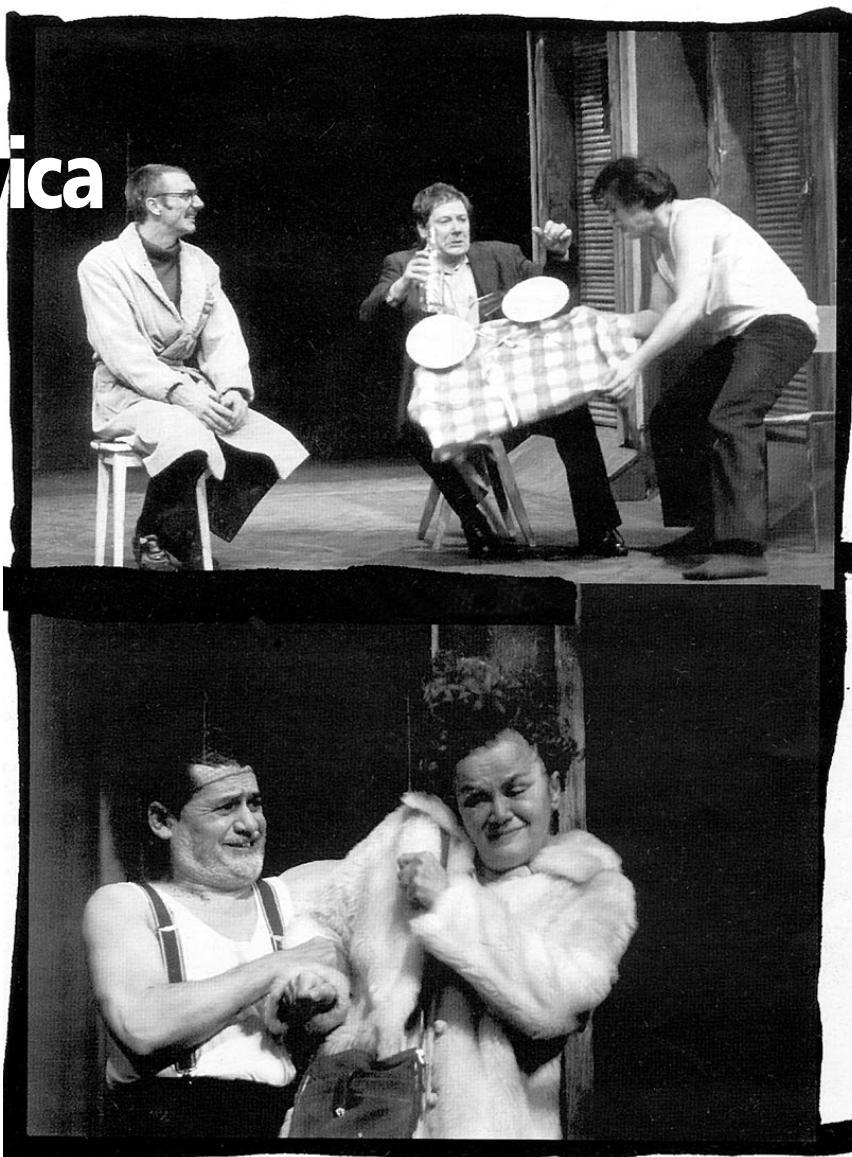
I opet, ne zanimaju me Matanovi izričiti pomaci u tom pravcu, kao što je zabilješka od 13. travnja 1992. u kojoj zapisuje: »Na

Primitivnost u domaćem teatru

Dno kao hrvatska svakodnevica

Temu vrlo raširene i zarazne primitivnosti domaćeg glumišta otvaramo povodom premijere *Garaža Jakoba Arjounija u DK Gavella*

Nataša Govedić

Jedna od radnih definicija primitivizma, ona antropološka, vezuje ga za magijsko mišljenje. Preslikano na današnjicu, prosječni stanovnik magijskoga svijeta muškog je roda, slabog obrazovanja i jake ritualne orientacije. Voli nadjačati slabije od sebe (jer »veliki ratnik« podrazumijeva fizičku, a ne intelektualnu snagu), ulančan je u stalne horde *pajdaša iz birtije ili nogometnih navijača*, svijet percipira u mitskim opozicijama onih koji su »za našu stvar« (npr. Hrvatski) i one koje su *protiv* nas (ovčad, vragovi, svekoliki stranci, žene itd.). Njegov ženski ekvivalent također je magijski podijeljen popola — od glave do struka: »poslušna« svetica, Madona s bezgrčno začetom dječicom na rukama, odozdo naniže: »izazovna«, neobuzdana *kurva*. Ambivalencije i više nego dovoljno za agresivnost, zar ne? Primitivizam je osim toga vezan i za društveno dno, za nagon preživljavanja u oskudnim uvjetima, zbog čega njegovo estetiziranje iliti umjetničko prikazivanje načelno uvijek sadrži socijalnokritički naboј. No je li tome doista tako?

Arjounijeve *Garaže* — nakon Vidićevih *Ospica* i Koltesova *Zapadnog pristaništa* — još se jednom *Gavellinom* pozornicom koriste za ispitivanje krajne točke degradacije tzv. marginalaca. Ponovno je riječ o lutalicama, zgubidanicima, invalidima, prostitutkama, siromasima, nezreloj mladeži i

bogatoj kolekciji društvenih autsajdera. Po treći put *dno*, kao metafora svijeta, predstavlja mjesto iz kojega nema izlaza; doživotni pakao protagonista. Po treći nam je put demonstrirana *Gavellina* varijanta uprizorenja bijede — redatelj Bobo Jelčić ponavlja režijske dosjetke Krešimira Dolencića (*Ospice*) i Krzysztofa Warlikowskog (*Zapadno pristanište*); što znači da

Jelčić ne navode na terapeutsko proživljavanje »kolektivne traume«, za što je potreban *odmak od doslovnosti*, već nas (kroz pretenciju na glumački dokumentarizam) pretvaraju u očevice *krajnje*, apsolutne, pa samim time i *neintelligentne* bezizlaznosti. Zaštitni znak svih triju predstava doista bi mogla biti razbijena pivska boca (pogotovo sjetimo li se naslova

sebičnosti lika kad su u pitanju slabiji, do licemjernog i dovornog stava prema jačima. Ako nesmiljeno prikazan lik bogatog beskičmenjaka u izvedbi Božidara Alića dominira Koltesovim komodom, zaštitni je znak *Garaža* fenomenalni Slavko Brankov: ovaj put bez tragova njegova inač standardno vještog ekstempiranja i humoriziranja, s golemom koncentracijom tijela i glasa na dosljednu sirovost uloge, potpuno predan izvedbi iznimno složene dinamike hladnokrvnoga sadizma. Zbog Brankova predstavu valja obvezatno pogledati. Druga iskusna umjetnica glume, Helena Buljan, izvanredno igra suprugu Muškarca; njegovu *zrcalno* mazohističnu Ženu. Vukući noge, hodajući pogrbljeno iza svog »gospodara«, gotovo zaboravivši artikulaciju ljudskoga govora, Buljanova je po ne znam koji put oborila glumačke rekorde ove sredine, izbila je u prvi plan izvedbe praktički glumeći *nepostojanje* jedne osobe — njezinu iskompleksiranost, beznade, usamljenost i *nezvidljivost*.

Nezaboravnu ulogu ostvario je i Ivica Vidović kao Pijanac: nametljivo susretljiv kad želi da ga se ugosti, najnježniji prema samome sebi, patetično i deklamativno romantičan dok sanjari o mlađoj Djevojci. Vidovićeva oportuna »krhkost« i mekoća (od boje glasa do nesigurnih drhtaja koljena) odlično

se nadopunjuje s tvrdim oportunizmom stameno stabilnog Slavka Brankova u ulozi Muškarca. Mlada ekipa — od Nenada Cvetka koji je izbrusio gestiku invalida, ali mu glas još uvijek odveć školski recitativno, pomalo operno i posve nepotrebno zapjevava (dokle?), do Marinka Prge koji agresivno karikira svoje uloge premda sa svakom ponešto dobiva na opuštenosti i uvjeljivosti izvedbe — igrala je korektno, ali *šlampavo* i ne do kraja uvježbano. Nina Violić kao Djevojka napokon je izašla iz manirizama mlađog urbanog komada s plitko-ironičnim ili sarkastičnim gestualnim podtekstom — u *Garažama* je vidimo vrlo gorku, nestraljivu, izazivačku, grubu i prestarelju za godine koje utjelovljuje. Mogu joj samo poželjeti slično zahtjevne uloge; uz posebno važan dodatak ulogu gdje ženski lik povremeno čak upotrebljava i *složene rečenice* ili je čak obilježen tim mračnim predmetom načitanosti: kulturom.

Garaže, zaključimo, nipošto nisu subverzivna predstava. Primitivizam je ondje pokazan kao alfa i omega svakidašnjice, dakle kao načelo opće impotencije društva. Brecht bi to drugačije riješio: *Jednog dana neki se čovjek popeo na neosvojivo brdo / a neki je brod došao do kraja* beskrajnog *oceana*. S dna prema izlazu ipak vode uske i nesigurne, ali osvojive stube; iste one po kojima smo, avaj, i sišli.

Između nemoralia i autentičnosti

Poigrajmo se razlikom između primitivizma kao društvene kategorije moralne neurednosti koja vlada hrvatskim teatrom i primitivizma kao estetskog znaka autentičnosti. Herman Broch je, govoreći o Kafka i slikaru Rousseauu, istaknuo njihovu iznimnost jer im je »pošlo za rukom da takoreći u središtu europske umjetničke tradicije... ostanu gotovo potpuno neovisni od svake tradicije.« Isto tako, *moderni primitivci* (II. Eurokaz), kao autentične pojave, oblik različitosti, obilježili su umjetničku scenu u Americi. Tako shvaćeni primitivizam možemo odrediti kao odbijanje govorenja naučenom formom, kao istinu čuvanu u dubokom ponoru vlastitosti. U hrvatskom teatru, Branko Gavella naučio nas je učiti i prepoznati kazalište; u tom se smislu borio protiv primitivizma egoističnih namjera, a zatim se, nakon njeove smrti, tim *naucenim počelje prijetiti*. Danas, kad se pokušavamo približiti kakvom-takovom konfekcioniranju moderniteta, sjetimo se primitivnih poticaja Kugle i Coccolemocca, pa i onih najnovijih Bobe Jelčića koji hrvatskom teatru nude prizore autentičnog prepoznavanja.

Gordana Vnuk,
teatrologinja i selektorica Eurokaza

Cjepivo protiv egoizma

Primativnost shvaćam kao bahato samozadovoljstvo, kao nepostavljanje pitanja samom sebi, kao netraženje (pa samim time i neotvaranje) novih prostora, kao apriornu sigurnost u vlastita rješenja, kao manjkavost ili čak lišenost *duhovnog*, pa samim time i *kreativnog*. Među mnogim poznatim i priznatim imam takvih. Srećom, rijetko sam ovisila o njima. Ali kada jesam, uvijek sam izvlačila kraći kraj. Moje »oružje« oni ne priznaju (ili ne poznaju). Poimence ih navoditi ne bi mi činilo zadovoljstvo, ali iako ih ima podosta, vjerujem da su oni drugi ipak jači. Jer u našem poslu, srećom, tako je lako prepoznati *tko je tko*.

Ana Karić,
glumica

Primitivnost kao »uguzivanje« vlasti

Slika koju pruža hrvatsko kazalište mutna je i duboko frustrirajuća, a hrvatski teatar kao potencijalno najopasniji javni društveni čin ne samo da ne posjeduje kritiku vlasti i odgovornost prema aktualnome *sada*, već nema ni naznaku kritičnih samorefleksija kojima bi se sprječilo jednoumije podobnih repertoara (redatelja, autora i glumaca); također i pasivna konzumacija neukusa s gledateljske strane. Otkako nam je neovisne države, teatar se uspeo na mnoge pozornice, zaposlio razne govornice, samo ne one kazališne. Kada se i postavi predstava nekog u nas prešutno zabranjenog pisca, npr. Brechta (da se zadržim samo na stranicima), on se servira na pomno upakirani način, tako da se ni jedna glava u gledalištu ne uspije trznuti, kamoli preznojiti. Ne daj Bože da tko detektira nacionalnu epidemiju kica. Blago vlasti koja ima takav teatar!

Vlatka Kolarević,
kazališna kritičarka

Govori: Slavko Brankov

Falstaff ili odbijanje prisile

Od komičara do »primitivca«

Nataša Govedić

* Na hrvatskoj sceni afimirani ste kao jedan od najozbiljnijih, to jest glumački najizgrađenijih, po likove najstudijsnijih, komičara. Kako biste opisali iskustvo ulaska u ulogu Muškarca iz predstave Garaže — mračnu, primitivnu, lišenu humora, sirovu, nasilnu, prijeću rolu?

— Pri prvom čitanju teksta i poslije pri podjeli uloga, bio sam uvjeren da će u njemu opet igrati jednu od onih samozatajnih, potisnutih, tragikomičnih uloga kakvima dosad nisam oskudjevalo; riječju — lik Pijanca. Onda mi je Bobo Jelčić, redatelj s kojim sam puno radio i u kog doista imam povjerenja, predložio ulogu Muškarca, legionara. Nakon početnog šoka, valjda iz znatiželje da vidim što se sve u glumcu krije (a ako pošteno radite, nikad ne znate što će „izrasti“ iz igranja određenog teksta), počeo sam razmišljati ima li načina da u sebi premostim otpor, golem otpor, pa i osjećaj psihičkog labirinta, prema tom liku. Ne mislim na otpor prema ozbiljnosti uloge, koliko na otpor prema zločinučkom profilu lika. Dugo sam tražio što ga pokreće. Zašto proizvodi delikte. Zašto nije u stanju biti racionalan. Zašto slijedi nagon. I je li on time gori od »nas«? Je li dobio ideologiju s mamom, tatom i dudom, ili ju je sam stvorio? Moj je stav, naime, da svaki lik, ma koliko ekstreman i »loš« bio, moram braniti pred gledateljima, pa stoga prethodno i pred samim sobom. Zaključio sam da primitivnost ovog lika seže negdje veoma duboko, dublje od sociologije i psihologije, prema genetički, prema golum instinktu, prema primarnom genetskom programiranju onih ljudi koje jednostavno karakterizira gubitak intelektu u toj mjeri da nisu u stanju učiti od okoline, već je pretvaraju u patološku sredinu i poligon vlastite agresivnosti. Možemo se pitati je li on uopće bio legionar, član ikakve zajednice, pa makar i tako neosjetljive kakva je Legija stranaca, ili su ga, kako tvrdi, i iz nje izbacili. Možemo se pitati je li mu ikad išta bilo sveto, je li prema ičemu imao osjećaja, ili je naprosto svemu pred sobom, još k tome s užitkom, nanosio zlo. Meni se čini da u njemu ima minimalnih proplamsaja duševnosti ili otvorenosti, na primjer u tome da pristaje živjeti sa ženom od koje nema nikakve materijalne koristi, ona mu čak ni ne kuha nego vani negdje zajedno pojedu najjeftiniji fast food, ali legionar je ipak zadržava uza

sebe. Možda ima tračak humanizma i u tome što nije posve nesklon liku Invalida. U osnovi, međutim, riječ je o strašno opasnom čovjeku koji u sebi nema nikakvih granica, koji je iznutra zatvoren u anarhiju prepusta »slobodi« nagona i nikome se ne može otvoriti. To vam je Hitler — nedokućive granice onog što ste si u stanju dopustiti.

* Ne bojite se da će snaga vaše izvedbe na indirektni način uvjeriti publiku u svojevrsni »heroizam« nasilja; da će je opiti osjećaj dominacije legionara, silina kojom, pod svaku cijenu, provodi vlastitu volju?

— Mislim da publika prepoznaće devijantnost primitivnosti, ali prepoznaće i bol te pozicije. Ne daj bože da je takav čovjek uzor, ali moj je veliki uspjeh ako upozorava kako ne treba i što ne treba.

* Tebnički, kako je nastala uloga? Je li bilo glumačkih utjecaja?

— Ja sam iz Kvrgičeve škole: teatar je ogledalo života, dakle ponovo gledaj ljude oko sebe i nikad ti neće usfalti materijala za uloge. Već dvije geste, odlučno udaranje po trbuhi i rastreseno čačanje nosa mogu poslužiti kao polazište za ulogu. A opet ne smijete nikad biti preopćeniti; od »tipa« možete krenuti, ali ne smijete na njemu ostati. Legionar mi je stvarao najviše problema s disanjem i glasom: kako izvesti vokalni eksces koji se neće pretvoriti u drek, kako glasom izraziti žestinu udarca. Dobro je što uloga i dalje raste; na svakoj izvedbi i dalje sam sebe iznenadujem; postajem netko za koga nisam znao da mogu biti. Čak mi je vlastita sestra nakon Garaže rekla da me više ne prepoznaće i da me se boji jer je shvatila da sam u stanju izmatiti čovjeka. Ne vjeruje mi više kad joj kažem da me boli kralježnica (koja me doista boli); kaže prijekorno: »a onog tamo možeš tući, ha?!«

* Je li vam surov odnos prema glumačkim partnericama u ovoj predstavi također predstavlja problem ili si niste smjeli dopustiti da o tome razmišljate?

— Kad smo uvježbavali predstavu to mi je bio velik problem, ali kad je igramo, Nina Violić i Helena Buljan više nisu moje kolegice nego lica drame. Možda mi je najteži tabu, najmračniji prag predstave bilo svladavanje ideje pa onda i čina silovanja trudne žene. Ja sam otac dviju djevojčica! Ali ovdje sam se morao zatvoriti u auru lika, u auru ludosti lika, njegove »integralne slobode« mahnitosti, ako me razumijete. I smatram uspjehom to što sam uspio slomiti vlastiti zazor od lika, jer da nisam, publika bi osjetila da joj lažem, da se bojim, da nisam do kraja promislio.

* Kako biste komentirali lik djevojke koju igra Nina Violić: izaziva li ona svjesno, kao deklarirana prostitutka, ponašanjem i minimalnom odjećom muškarce, ili uopće nije svjesna situacije u kojoj se nalazi?

— Ovo drugo. Jer nju isti ti muškarci upozoravaju na opasnost, na plan silovanja, ali ona ih ne želi čuti. Njezina maska, njezin gard tobožnje sigurnosti zapravo je isto znak primitivnosti: pa ona tek u događaju shvati što se oko nje zbiva. Ona ne misli. Kao ni drugi likovi drame. Pazite, oni su svi i profesionalno i privatno potpuno

nerealizirani. I zato im jedino preostaje paroksizam emocija.

* Je li primitivnost, po vašem mišljenju, vezana isključivo za »gubitak intelekta«, ili ima i primitivnih intelektualaca?

— Mislim da primitivni intelektualci obično vode države. Opsjednuti su stegom, represijom, hijerarhijom, kontrolom nad ljudima. Mrska im je, meni tako omiljena, Falstaffova krilatica: ne pristajem na prinudu. Čast iznimkama, ali pogledajte samo plejadu intelektualaca kao predvodnika srpskog nacionalizma i agresije — od književnika Čosića do dramaturga Selenića. Ili, na sasvim drugi način, povjesničara Tuđmana koji vlada nad, kako nas voli nazivati, gusanima i ovcama. Zanimljivo je da naš predsjednik zapravo voli devijantne ljude, kao što i ima dara da od sebe sustavno odmakne vrijedne ljude. To je valjda logika zatvorskog recidiva: kriminalci su *moj* svijet, njih razumijem. U nas je već »normalno« da Hercegovci s alibijem nekadašnje

progonjenosti *drmaju* državom tako da je ekonomski uništavaju, što je pak vrhunski i dugoročni primitivizam. Nas više ne čudi beščutnost kojom se jedan dan sa Srbinima koljemo, a drugi dan »radimo biznis« i još hvalimo one koji su tijekom ova procesa *što više stekli*. Na svim razinama društva, bojim se, primitivnost nam je svakodnevica. A lutrija i mafija ne mogu nadomjestiti kulturu.

* Što je s primitivnošću redatelja koji glumca gledaju kao »glupu sirovinu« za prizvodnju predstave?

— Mislim da je to jedan postgaveljanski sindrom srednje generacije domaćih redatelja. Gavella je osnovao Akademiju,

on je svojim učenicima nježno govorio *Ti si dečec bedasi pa buš malo isel u školicu*, a onda su njegovi šegrti frustraciju pokoravanja autoritetu iživjeli vrlo oštro i pokroviteljski na glumcu. Mlada generacija redatelja (Baletić, Medvešek, Dolencić, Prohić, Jelčić), međutim, ne gleda na glumca s visine i samim time više od glumca i dobije.

* A što je sa šovinizmom ili primitivnošću tretmana domaćih glumica, koje, de facto, nemaju prilike izgraditi karijeru — tako malo, naime, jakib i različitih uloga dobivaju? Je li to stvar sredine ili njihove pasivnosti: primjerice, u zadnje dvije godine mnogo je glumaca ostvarilo monodrame u nazavisnoj produkciji, što nije učinila ni jedna glumica?

— Da, stvarno nije bilo monodrama glumica. Ne znam zašto. Znam jedino da je Nina Violić jedna od ponajboljih glumica koje sam ikada video i da s njom nitko ozbiljno ne radi. I Edita Majić je talentirana, ali nešto se događa s njom. Zašto? Zato jer nije dobro vodena, možda bi je trebalo staviti u neki novi izvedbeni kontekst. *Talent nije dovoljan*. Ako ste »samo« talent, uskoro postanete šefer predstava. Kerekeš je genijalan glumac i rijetka pojava ne samo zato jer je vrhunski karakterni komičar, nego i zbog vještine da čuje i vidi partnera s kojim igra (ne biste vjerovali za koliko to malo kolega mogu reći), ali Kerekeš nije učen, pa ne zna prepoznati kad ga uguraju u krive uloge; u krivi žanr; u krivi ansambl. Kad već govorim o njemu reći ću da je majstor enigmatsnosti kajkavskog jezika, intonacije za koju nikad ne znate je li izgovorena ozbiljno ili u šali,

ali to ne znači da zna igrati i štokavskog, urbanog, građanskog Krležu. Neke uloge i neke suradnike veliki glumac mora znati *odbiti*. A opet imate primjer i Sretena Mokrovića koji je glavnog ulogu u velikoj predstavi po svom talentu i znanju zavrijedio *prije deset godina*, da bi je dobio evo tek sad, ove sezone, u Baletićevoj predstavi koju upravo uvježbavamo (ja glumim konobara koji nema jedne ruke, tu i tamo proljeva ljudima juhe u krilo, ali je unatoč tome najbolji konobar na svijetu). U nas bi tema prepoznavanja ozbiljnih glumačkih talenata, od strane kritike i od strane intendantata i redatelja, zahtijevala posebnu elaboraciju primitivnosti ovih potonjih.

* Jesmo li sad opisali puni krug oko pojave primitivnosti?

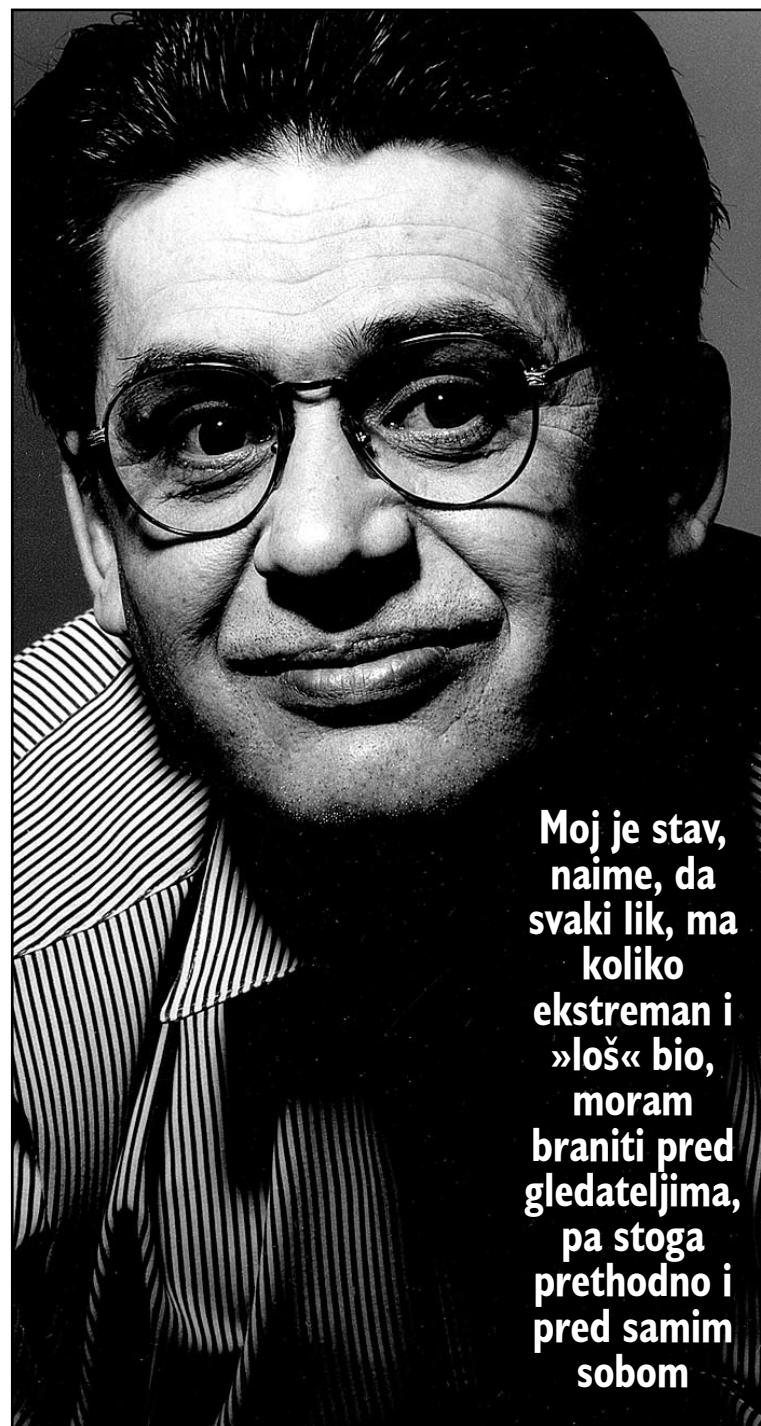
— Nismo još. Jer primitivnost nije samo stvar kazališta i stvar politike, nego bogato cvate i u književnosti. Dapače, zaštitni je znak naše literature. Od Aralice, kao autentičnog primitivca, do kritičara primitivnosti kao što su Ivo Brešan i Mate Matić. Pa onda imate slučaj Nevena Jurice koji je katastrofalni pjesnik i još gorji diplomat, nekadašnji knjižničar, ali, eto, donedavno je lijepo vas i mene predstavlja u Australiji. Ili Ivana Tolja koji je tako loš pjesnik da se već probio do statusa obvezatne školske lektire. Zanimljivo je zapravo da su predratne godine iznjedrile i sarajevski pokret neoprimitivizma, no taj pokret nikad nije bio *osporavateljski*, nije, kao u Engleskoj, naumio rušiti vladu i tradiciju, nego je pokazao da su »nama« Balkancima čevapčići jedina mjeru i apsolutna konstanta. To je bio jedan stočki pristup; pristup prema kome nas ni rat, ako ga bude, promijeniti neće. I glazba predratnog vremena koketirala je s terminom primitivnosti, shvaćenim u pozitivnom smislu, kao nekakvim vraćanjem korijenima, ali pogledajte kamo nas je ta kvaziestetika dovela. U potpuni gubitak kriterija.

* Ne čini li vam se da je nekoliko nedavnih Gavellinih predstava tematiziralo upravo opće ozračje vakuuma vrijednosti, socijalnog dna, ali s naglaskom na bezizlaznosti (mislim na Zapadno pristanište, Ospice i Garaže)?

— Jest, Garaže »zakucavaju« taj osjećaj dna koji je radikalno izražen Zapadnim pristaništem. Ali čini mi se da sljedeća predstava Gavelle nagovješta promjenu kursa; prema njemačkom i hrvatskom ekspresionizmu. Osobno bih volio da razbijemo sumornost repertoara nekom jakom komedijom. Ima jedan monolog kod Koltesa koji je na žalost ispaio iz završne varijante predstave, monolog mog lika kome suze kaplju na kruh koji umače u mljeko i govori o tome kako mu je bilo u ratu, kako nije osjećao noge, kako je halucinirao, sve se raspalo. Mislim da raspad obilježava sve tri predstave koje ste nabrojili.

* Izadimo iz beznađa: što sami sebi kažete, kao umjetnik, kad vas snađu pesimistični dani? Kako se motivirate ili obrabrite za nastavak rada?

— Ja sam čovjek koji se odlučio. Ja se bolje osjećam na sceni nego doma. Kad stanem na scenu, na svom sam terenu. Jedino čega se bojim jest da mi ova država, budući da mi nikad ništa nije dala, ne oduzme pozornicu. Pozornicu ne dam.

Moj je stav, naime, da svaki lik, ma koliko ekstreman i »loš« bio, moram braniti pred gledateljima, pa stoga prethodno i pred samim sobom

Plesu nema mjesta u Hrvatskoj

Zagrebu je neophodan plesni centar, mjesto s polivalentnom kazališnom scenom s pokretnom tribinom i dvjesto sjedećih mjesta

Sergej Goran Pristaš

Kad sam prije tri godine bio pozvan od strane Madarske plesne fondacije na Savjetovanje o potencijalu madarske suvremene plesne scene i promociji plesa u zemlji i inozemstvu, ostao sam zapanjen činjenicom da je suvremeniji ples u toj zemlji bio zabranjen sve do pada komunizma. Tom sam prilikom sudjelovao u radnoj grupi okupljenoj oko mladog producenta, Györgya Szaboa, čiji je cilj bio istražiti mogućnost otvaranja plesnog centra u Budimpešti i kupiti mlade plesne entuzijaste, koji su objiali vrata kazališta u potrazi za radnim prostorom.

György Szabo, star kojih trideset i pet godina, jedan je od prvih madarskih producenata, koji su se kroz organizacije poput Informal European Theatre Meetinga (IETM) vinuli u zapadne vode u potrazi za fondovima koji bi priskrbili pomoć novoj plesnoj sceni. Već '93. godine u Budimpešti je Szabo bio jedan od nositelja organizacije velikog IETM skupa, gdje je pokušao ponuditi stranom tržištu neke od najzanimljivijih madarskih plesnih predstava. Tada još madarski ples nije Europsi bio zanimljiv, a ulaganja u razvoj scene odbijena su klasičnim (i nama dobro poznatim) obrazloženjem: »Vaša zemlja mora pokazati interes za ples, uložiti u njega, a mi se možemo priključiti.« Szabo je nedugo potom osnovao Madarsku plesnu fondaciju u kojoj je zaposlio samo mlade i ambiciozne producente i poznavatelje plesa te krenuo u prikupljanje novca iz državnog proračuna i privatnih sponzorstava. Ciljevi su bili poboljšanje ulaganja u plesnu scenu i osnivanje jedinstvenog centra za ples.

Kad sam, dakle, po njegovom pozivu sudjelovao u raspravi o osnivanju zamišljenog centra, bio sam opet iznenaden činjenicom da su ministarstvo za kulturu i grad Budimpešta zajednički naručili od Szaboa da napravi platformu za rad tog centra, ali pod uvjetom da konzultira stručnjake iz inozemstva. Među njima su bili neki od najznačajnijih i najutjecajnijih plesnih producenata i umjetničkih ravnatelja iz Europe: Hugo De Greef iz Kaaiteaterna (koji je lansirao belgijsku plesnu scenu), Andrej Drapal iz Cankarjevog doma, Bruno Verbergt iz Klapstuka, Yvona Kreuzmanova iz Tanec Praha te Priit Raud iz Estonskog plesnog centra. U tri

Studio Mare: *Ispod duge*

dana rada analiziran je projekt koji nije imao nikakve veće ambicije osim tri bitna uvjeta: da ima polivalentnu kazališnu scenu s pokretnom tribinom i dvjesto sjedećih mjesta, prostor za vježbanje za barem 20 ljudi i dvije uredske prostorije. Samom projektu teško se moglo što zamjeriti i razgovor koji se vodio više je služio provjeravanju finansijske i upravne sposobnosti centra da plesnoj sceni pruži garanciju otvorenosti.

Prije godinu dana Szabo je otvorio planirani centar u bivšoj visokonaponskoj trufostanici i dao mu jednostavan naziv — TRAFO. Danas je TRAFO jedan od najzanimljivijih plesnih centara u Europi, a madarski ples je iz nule izrastao u visoko profesionalnu i kreativnu kulturnu činjenicu, koja je prisutna na svim značajnijim plesnim festivalima u Europi.

Gore spomenuti Priit Raud, također tridesetogodišnjak, svoj je centar u Tallinu osnovao još prije pet godina i uz dobru podršku estonskog ministarstva i stranih fondacija uspio proizvesti ne samo zanimljive estonske plesne predstave nego i ruske mlade koreografe, poput nove zvijezde europskih festivala, Saše Pepljajeva. Slično je i s projektima znatno mlade producentice Yvone Kreuzmanove, čiji su projekti preporodili češku scenu, kao i Šleskim plesnim centrom koji vodi dramaturg, Jacek Tuminski.

Nedostatak infrastrukture

Okretnemo li se doma, shvatit ćemo da je hrvatska plesna scena danas pred kolapsom i to u najparadoksalnijem momentu. Zahvaljujući naporu nekoliko pojedinaca iz kojih stoji slaba organizacijska struktura, u Hrvatskoj se pojavila nova generacija izvrsnih (uglavnom) plesačica, koje su, uz srednjoškolsko plesno ili baletno obrazovanje, stasale na satovima Kiline Cremonc, u Zagrebačkom plesnom

ansamblu ili radionicama koje su posjećivale u zemlji i inozemstvu. Riječ je o mlađim ili izuzetno mlađim izvodačicama kakve bi poželjela svaka scena, ali koje svake godine, u sve većem broju napuštaju zemlju, priključujući se poznatim skupinama ili koreografima poput Ph. Decoufleta, Lanonima Imperial ili J. Nadja. Razlog je jednostavan: plesu nema mjesta u Hrvatskoj.

Nedavno sam u poljskom časopisu Krasnogruda čitao razgovor sa slovenskim koreografom Matjažom Faričem u kojem, analizirajući stanje u plesu na području bivše Jugoslavije, žali zbog propasti hrvatskog plesa »nastaloj uslijed nepostojanja organizacijskih struktura, unatoč njegovoj avangardnoj ulozi i utjecaju koji je izvršio na europski ples u sedamdesetima«. Danas je hrvatski ples, nažalost, gotovo nepoznanica u Europi i uz par izuzetaka koji su nastali zahvaljujući suradnji sa stranim koproducentima (ZPA, MAPAZ, Athena ili Montažstroj), ne možemo se pohvaliti plesnom produkcijom našeg koreografa s našim plesačima koja bi imala ikakav značaj izvan Hrvatske (pa i u njoj samoj). Stoga ne čudi da svaki projekt koji se uopće realizira i dobije kakvu takvu priliku da bude prikazan, hipertrofira u značaju, pa na površinu isplivavaju nemušti i jalovi projekti poput »Rock'nRolla«, dok tehnički i stručno obučeni izvodači provode dane držeći tečaje za trudnice ili djecu u vrtićima. Pri tome ne želim umanjivati značaj ulaganja u ples u prenatalnoj ili kindergarten fazi, ali previsoka je cijena školovanja i usavršavanja jedne plesačice, da bi se na vrhuncu svoje plesne sposobnosti posvetila odgojnju radu.

Činjenica je, dakle, da danas imamo nešto stariju generaciju neisplesanih plesača i izvrsnu novu generaciju čija se vrijednost da i finansijski izračunati. Školovanje jednog odličnog plesača znatno je skuplje od školovanja glumca. Kako u Hrvatskoj nema adekvatnih visokoškolskih plesnih ustanova, svako ozbiljnije školovanje znači odlazak van ili na škole ili na seminar. Plesači, za razliku od glumaca, svakodnevno prolaze kroz naporne fizičke treninge koje moraju

voditi stručni pedagozi. Isto tako, plesači moraju ulagati i u druge oblike stjecanja kondicije, vještina i relaksacije te neophodnu radnu opremu. Riječ je, znači, o skupim igračkama, čiji rok upotrebe nije dug. Takav kapital danas, u Hrvatskoj, nema nikakvu cijenu. Producenti, plesači i koreografi osuđeni su na kamčenje prostora u repertoarnim kazalištima poput Zekaema, Kerempuha i Gavelle, koja za takvu djelatnost niti su dotirana, niti imaju previše prostora unutar vlastitog dramskog programa. To znači da skupine koje uspiju nekako isproducirati predstavu moraju najmiti dvoranu, da bi svoj riskantni poduhvat mogle i prikazati. Kako bi se finansijski pokrila (uspješna) predstava koja svaka tri mjeseca dobije termin dvorane pa producent svaki put ponovno mora ulagati u njenu javnu promociju, da bi se publika sjetila o kojoj je predstavi riječ? U što se onda ulaže taj novac, zašto se onda školju generacije plesača i zašto Hrvatskoj plesači cure kroz prste? Zašto je ples jedina umjetnost u našoj zemlji za koju nema mjesta? Takvo sro札avanje plesa na marginalnu pojavu proizvelo je i manjkavu reccepciju ove umjetnosti pa kritike plesnih predstava mogu pisati i učiteljice fitnessa, a zahvaljujući ekscesima jednog slabo financiranog festivala, naša publika misli da je ples isključivo uvozna roba.

Potreba za plesnom pozornicom

Takva je situacija dovela i do toga, da je jedna od najzanimljivijih europskih plesnih scena, danas potpuno razjedinjena, da svatko grabi čim više od malog finansijskog i prostornog kolača, da se interesi sukobljavaju na potpuno osobnom nivou i da niti jedna od postojećih plesnih organizacija nije u stanju okupiti glavninu plesne scene.

Sve to vodi samo do jednog zaključka: Zagrebu je neophodan plesni centar, mjesto s polivalentnom kazališnom scenom s pokretnom tribinom i dvjesto sjedećih mjesta, prostorom za vježbanje za barem 20 ljudi i dvije uredske prostorije. Taj prostor ne bi smio imati nikakvu stalnu kompaniju. U najboljem slučaju može nekoj od postojećih dati *residence* na godinu dana s uvjetom realizacije projekta. Ne bi smio biti proširenje niti jedne postojeće plesne organizacije, upravo zbog spomenutih animoziteta, a kako se oni znaju ispoljiti pokazuje sadašnji sukob kazališnih grupacija oko tvornice »Jedinstvo«. Taj centar ne bi smio biti samostalnim producentom niti jedne velike produkcije, nego raditi ih u koprodukciji, a istovremeno ulagati u manje, kraće projekte mladih koreografa i među njima tražiti priliku za obnavljanje hrvatskog plesa. On bi morao pružiti stalnu mogućnost plesnog usavršavanja za profesionalne plesače sa isključivo visokostručnim pedagozima, i biti centrom za kreativne radionice naših i stranih autora. Tamo ne bi bio dokumentacijski, ali bi postojao informacijski centar. Njegova namjera ne bi bila da institucionalizira nego da producira, da otvori mogućnost istraživanja i, što je možda najneophodnije, da okupi mlađe koreografe i ukaže na ozbiljnost razmišljanja o plesu u samom pokretu, a ne samo u lijepoj književnosti. U njemu bi gostovale strane predstave i odvijao se plesni festival. Taj prostor vodili bi jedan umjetnički ravnatelj, jedan producent i tri tehničara.

Taj prostor je danas utopija u Hrvatskoj.

Nisam siguran kako bih komentirao odgovor Georgija Para intendantu Hrvatskog kazališta na pitanje Orlande Obad novinarke *Jutarnjeg lista*: „Zašto je predsjednik Republike dr. Franjo Tuđman prošle godine besplatno dobio dvoranu HNK za proslavu svojega rođendana?“ na koji je on odgovorio vrlo lakonski, da ne kažem lakomisleno: »Besplatnu predstavu za Predsjednikov rođendan smatrali smo svojom časnom dužnošću.« Ako imamo u vidu stanje u tom najvećem, najstarijem i najznačajnijem nacionalnom kazalištu tada mi pada na um da pred tim kazalištem, a to znači pred njegovom Dramom, Operom i Baletom postoji i cijeli niz, u najmanju ruku isto tako časnih dužnosti koju intendantova momčad ne obavlja uopće ili ih ispunjava s polovičnim uspjehom. Iako je pitanje nekonvencionalno, odgovor je vrlo simptomatičan. Naime, pitanje novinarke Orlande Obad razložilo se na isto cijeli niz isto tako neugodnih pitanja što ih je prije otrplike pola godine na stranicama, kasnije eutaniziranog *Vijenca*, postavljala kazališna kritičarka Nataša Govedić, a u kojima nije krila ne samo svoje nezadovoljstvo nego i nezadovoljstvo dijela kulturne javnosti stanjem u toj nacionalnoj instituciji.

Bilo bi neutemeljeno i bezobrazno tvrditi da Georgij Paro nije svojim predstavama obilježio mnoge sjajne stranice suvremenog hrvatskog kazališta i da je očito zato bio miljenikom kazališne kritike ali i vlasti koja mu je u prošlom kao i u ovom sistemu povjeravala projekte koji su uvijek zahtijevali više para no što se moglo čuti muzike ili

možda točnije rečeno, ta se glazba mogla čuti i za mnogo manje para. Očito kroz to vrijeme svoga dugogodišnjeg kazalištarenja Paro je naučio da je biti u dobrim odnosima sa vlašću mnogo važnije nego biti u dosluhu s muzom Talijom, a ponajmanje sa suvremenom nacionalnom dramom (podsećam na njegovo pismo Nedjeljku Fabriju u kojem je, jasno u vrijeme kada je to bilo probitacno, tj. 1975., napisao: »Vi ste moralist, Vi nadgledate je li sa svjetom sve u redu. Ima pisaca koji bi da mijenjaju svijet. Mislim da su mi najbliži oni koji bi da ga proniknu. Vaši su porazi bez borbe. Vaše su smrti bez krvi: iz Vaših rana iscuri misao. Ja volim poraz, ali zasljen borbor. Vi niste moj pisac.«). Ti su odnosi vrlo važni, oni mijenjaju stanje u kazalištu i ne zahtijevaju preveliku moralnost a jamče talire dok muza tek tu i tam daje nadahnute, koje je u kazalištu uvijek jednokratno — pa stoga i te kako podložno zaboravu.

I premda bi se i dalje mogla nastaviti raspredati priča o načinu njegova kandidiranja za indendantu, novinarka *Jutarnjeg* je krenula voditi svoj razgovor u duhu navedenog pitanja, očito svjesna da u žutom zdanju na trgu koji je oduvijek nosio imena velikana čiji je rok trajanja bio manji od kazališnog, postoje krive procjene prioriteta i da se

ulizništvom, kada je pitanju istinski život umjetnosti, nikada ne stiže daleko pa čak i tada kada se zna da je besparica konstanta ove kazališne kuće i kada je svima poznato odakle pare jedino mogu stići.

Međutim, novinarka je svoja pitanja postavljala s očitom nakanom da se ne složi s

Ni tada neće boraviti tu *Orfej u podzemlju*, njega će supstituirati automobili...

Bit će ironičan: posve sam siguran da će s tom inicijativom gradonačelnikovic (barem prema današnjem stanju u prometu) i garažom biti mnogo zadovoljniji nego li s najavljenom dvoranom. U Zagrebu je

automobila na pretek, a dobrih kazališnih predstava u HNK nema ni za onu postojeću pozornicu.

I tako dok u svijetu garaže pretvaraju, sjajnim predstavama, u velebnu kazališta zdanja, u nas će Felner Helnerov graditeljski biser zapravo biti sveden na futurističko parkiralište.

Razgovor u *Jutarnjem listu* vodio se oko toga što se ne može, manje oko toga što se hoće, a ponajmanje na

temu što se može. Jer *bjeti i moći* u HNK je oduvijek bio problem kojeg nikakvi novci nisu mogli riješiti. Zašto bi trebalo očekivati iznimku iako će i ona poslužiti da samo potvrdi pravilno.

Mislim da se može reći da dobar redatelj koji autoritativno vodi svoje predstave očito nije uviјek i najbolji menedžer, procjenitelj potreba vremena, niti mora u potpunosti osjećati bilo vremena i teret »moralne« i »estetske« obveze koje si je nametnuo kada se odlučio biti upraviteljem »kuće«, što podrazumijeva mnogo toga, čak i »hausmajstersko« majstoriranje, a ne samo neuspješne pokušaje

korespondiranja i balansiranja zahtjevima umjetnosti i željama vlasti. Doduše, mnogo je toga u kompetenciji intendantu, jer on nije samo visokopozicionirani državni službenik, barem u ovom slučaju on je i ugledni redatelj koji bi po vlastitim riječima, iskazanim u ovom

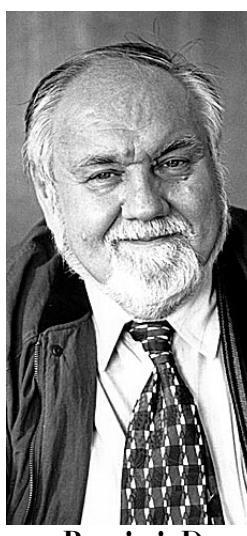
simptomatičnom intervjuu, rado postavio na scenu HNK dramu Rolanda Harwooda *Zauzimanje strana* u kojoj je glavni lik dirigent koji se nije učlanio u nacionalsocijalističku stranku, a ipak je pristao dirigirati za Vodu... Parov odgovor je očekivan i premda je prije toga sugovornik novinarke *Jutarnjeg lista* na neka pitanja zapravo rekao *no comment*, rekao je ono što smo jedino i očekivali: »Harwood u tom djelu ipak ne osuđuje dirigenta nego ostavlja pitanje moralnosti tog postupka na savjesti samog dirigenta.

Svejedno je, je li tu riječ o dirigentu Furtwängleru, meni ili nekom trećem u ovom ili nekom drugom povijesnom trenutku. Pitanje ostaje otvoreno.«

U to nema dvojbe iako me nitko ne može razuvjeriti da su okviri »časne dužnosti« mnogo širi od onih koje nudi čelnik HNK. Dodajmo, Harwoodov je dirigent uza sav eskapizam ipak izvodio Beethovena i Wagnera, dok se naš intendant olako a priori slaže s poznatom odlukom o intendaturi Slobodana Šnajdera, gdje je mudar biti mnogo jednostavnije i manje opasno... Čini mi se da su ovom redatelju, da njega samog parafraziramo, najdraža pobjede *par forfait*, tj. neizlažnjem, kako se to kaže u nogometu.

Donat Bič Božić Udvornički parovoz

Ne stoje li pred HNK-om i neke druge »časne dužnosti« koje intendantova momčad ne ispunjava s tolikim uspjehom kao državne proslave?

Branimir Donat

odgovorom koji unaprijed kalkulira uvjerenjem, odnosno ispricom da je pomanjkanje ideja i programa isključivo posljedica *beskunstva*.

»Časnoj dužnosti« na koje ćemo se stalno pozivati, novinarka je, pretpostavljajući kakav će odgovor dobiti, nadovezala cijeli niz problema koje nikakva snishodljivost niti društvena concilijantnost neće a niti može riješiti, baš kao što ni lošu repertoarnu i inu politiku kod kuće neće riješiti od gradonačelnikovic nagovještena izgradnja nove podzemne dvorane i parkirališta podno istočne tratine pokraj kazališta.

govorimo, i gdje bi naizgled trebalo biti teško suočati s likom koji je okružen svim tim blagodatima niže srednje klase. Sām Miller u svojoj autobiografiji *Timebends* to tumači reprezentativnošću glavnog lika, Willyja Lomana, koji, prema Millalu, ima iste želje kao i svi ljudi, a to su da »pobjedi anonimnost i besmisao, da voli i bude voljen, i ponad svega, možda, da nešto znači«. Kad su mladog kineskog studenta nakon predstave pitali što ga se najviše dojnilo, rekao je: »Sve nas se dojmila drama jer mi svi također želimo biti broj jedan, bogati i uspješni.« To što drama uopće nije u tome, jer Loman ne želi biti bogat i uspješan, nego želi saznati gdje je pogriješio i zašto nije bogat i uspješan, uopće nije važno. Važno je da *Smrt trgovackog putnika* i kao prava »klasična« drama dozvoljava niz interpretaciju, jer u svakom društvu nalazi svoj društveni korelativ.

Takvo »opće mjesto« svjetske dramaturgije postavlja pred redatelja niz mogućih izbora, od kojih je želja za reinterpretacijom, pretpostavljajući, veliko iskušenje. Američki redatelj, Steven Kent, koji je prije dvije godine, također u Hrvatskom narodnom kazalištu, vrlo uspješno postavio drugu »klasičnu« američku dramu, *Tramvaj zvan Žudnja Tennesseea Williamsa*, odlučio se za konvencionalan pristup i ostvario jedno primjerno, školsko, ilustrativno uprizorene drame. Kraćenjem teksta, ali zadržavići sva opća, prepoznatljiva mjesta, ubrzao je tempo drame i prigušio Millerovu, tipično američku blagorječivost, čemu je također pridonijela i vješta, gotovo filmska montaža prizora. S obzirom na činjenicu da je i sām Miller konvencionalizirao pola stoljeća američke drame koja mu je prethodila, te asimilirao i ukratio, sa svim pozitivnim i negativnim posljedicama, radikalne, ali i originalne eksperimente jednog Eugenea O'Neila, Elmera Ricea ili Clifford Odetsa, takav je redateljski pristup potpuno legitiman. Ukratko, dobili smo jednu dobru, solidnu, gledljivu predstavu.

Scenografija Davida Flatena je donekle zbnjajuća, naročito što se tiče glavnog interijera, tj. toliko spominjane, gotovo

Arthur Miller: *Smrt trgovackog putnika*, HNK Zagreb. Tomislav Stojković, Mustafa Nadarević, Livo Badurina, Dragan Despot i Franjo Kuhar

Ostali ženski likovi žrtve su Millerova manikejskog odnosa prema ženama. Naime, ženski svijet u *Smrti trgovackog putnika* dijeli se na majku, tj. ženu-patnicu Lindu i kurve, tj. gđicu Forsythe, Ženu i Lettu. Takva, u biti mizogina podjela uvjetovala je i pretjeranu karikaturalnost Vanje Matuć (Zena) i Mire Zečević (gđica Forsythe).

Dragan Despot, u ulozi sina Biffa, uz Lomanu najzahtjevnijeg lika drame, ponovno je, kao i u antologiskoj ulozi Stanleyja Kowalskog u *Tramvaju*, ostvario izvrsnu ulogu. Dok je u prizorima dječastva previše »mekan« za srednjoškolsku športsku zvježdu, tijekom predstave u Biffova postupnog osvještavanja sve više raste i bez suviše patetike čini uvjerljivim sve nijanse teškog, mučnog, a ipak »ljubavnog« odnosa s ocem.

Nasuprot njemu Franjo Kuhar u ulozi mlađeg brata Happyja uvjerljiviji je u mlađenačkim prizorima, dok bi još morao malo poraditi na imageu neodoljiva ženskara. Bernard Livo Badurina, oženjenje izvornih puritanskih zasada američkog sna, prema kojima se radišnošću, obrazovanjem i konformizmom postiže i materijalni i društveni uspjeh, vrlo je umjeno iskoristio sve, nažalost nedovoljno ispisane, mogućnosti Millerova predloška.

Riječju, ansambl HNK je uprizorenjem *Smrti trgovackog putnika*, u prijevodu Antuna, Majke i Ivane Šoljan, još jednom pridonio boljem razumijevanju i vrednovanju »klasične« američke drame, što ne znači da se ne bi trebao mogao okušati i na nekom suvremenijem američkom tekstu.

Kritika

Klasična interpretacija

Začudo, ta drama o najameričkijem liku, trgovackom putniku, čovjeku koji »vjerojuje u sve pogrešne snove«, koji je »najsretniji kad se nada« i koji naivno vjeruje u kakvoču onog frizidera koji ima najveće reklame

Vanja Matković

Arthur Millerova *Smrt trgovackog putnika* u HNK, režija Steven Kent

Smrt trgovackog putnika Arthura Millera prikazana prvi put prije točno 50 godina, još ujvijek je vjerojatno svjetski najpoznatiji američki drama. Ne samo da je najpoznatija, nego je još ujvijek i najameričkija od američkih drama, jer se bavi temeljnim američkim mitom, tj. »američkim snom«, čija je bitna komponenta iznalaženje puta do uspjeha. Začudo, ta drama o najameričkijem liku, trgovackom putniku, čovjeku koji »vjerojuje u sve pogrešne snove«, koji je »najsretniji kad se nada« i koji naivno vjeruje u kakvoču onog frizidera koji ima najveće reklame, postigla je veliki uspjeh i u Kini, gdje uopće nema trgovackih putnika, gdje vrlo malo ljudi ima frizider, a da o autu i ne

Pismo isprike

U znaku »Idiota«

Sredinom veljače, ulogom Lokasa u Brešanovu komadu *Nihilist iz Vele Mlake*, Špiro Guberina obilježava 40 godina umjetničkoga rada

Dragi Špiro,
obećao sam ti da će pokušati napisati »par riječi« o tebi kao glumcu za monografiju u povodu proslave 40-te obljetnice tvoga umjetničkoga rada. Odonda su prošla dva tjedna, rok za predaju teksta je istekao, a ja nisam napisao ni retka. Pokušavao sam u nekoliko navrata, svaki sam put tražio drukčiji pristup, ali ni jedan me nije zadovoljavao. Da budem precizniji: svaki me je dovodio do onoga prvotnoga, spontanoga viđenja twoje glumačke osobnosti na koje nisam htio pristati jer mi se činilo odviše subjektivnim, proizvoljnim i nedovoljno točnim. Odbijao sam ga od sebe i stoga što sam se pribojavao da nije intonirano u dovoljno jasnoj hvaliteljskoj namjeri te bi moglo biti shvaćeno čak i kao superiorna blagomaklonost što simpatijom prikriva podrugljivu distancu. Dodatna otežavajuća okolnost pri proslavi ovakvih životnih obljetnica jest u tome što one sugeriraju sumiranje sveukupna slavljenikova djela iz kojega se po ustaljenim formulama izdvajaju zvjezdani trenuci obilno ukrašeni superativima ili se uopćenom ocjenom ističe njegova zbirna vrijednost i iznimno značenje. I jedno i drugo jednako otužno podsjeća na stereotipne pohvalne kritike ili preuranjene nekrologe.

Najteži izazov, međutim, koji se uz obljetnicu umirovljenoga glumca veže kao stvarno mjerilo vrijednosti njegova rada, predstavlja saldo živih svjedoka koji ga se još sjećaju i pamte ga po njegovim ulogama. Posebno mjesto među njima zauzima uži krug starijih ili jednako starih njegovih partnera, gledatelja i redatelja što ga kao suputnici prate od prvih početaka. U tom krugu pripadam ovim posljednjima, kojih po prirodi posla ima najmanje, ali u glumčevoj karijeri nisu i najmanje važni. Neugodno mi je stoga priznati da o tebi kao glumcu u ovom trenutku ne znam reći ništa više od onoga

Zagrljuju i 1989. u *Davolovu učeniku* G. B. Shawa. Između njih, u razdoblju od trideset godina, suradivali smo u još pet projekata (kako se danas kaže): *Idiot* Dostojevskoga (adaptacija i surežija s G. Parom) 1961, Šenoina *Ljubica* 1963, Brešanov *Hamlet u Mrduši Donjoj* 1971, Brešanova *Svečana večera u pogrebnom poduzeću* 1982. i Ljermontovljeva *Maskarada* 1989. Ukupno, dakle, sedam. Da sam to znao, ne bih ti obećao da će pisati o tebi. Ne znam zašto sam mislio da ih je bilo više. Između Šenoine i prvoga Brešana zjapi prekid od osam godina, između dvaju Brešana jedanaest, između drugoga Brešana i Shawa devet. Bože, koliko rupetina vremena.

Kad sam pažljivije razmotrio taj oskudni popis od sedam uloga učinilo mi se da sam pronašao, možda tek za utjecu obojici, kako su u njemu kao u umanjenom uzorku prepoznatljive sve tvoje bitne glumačke značajke. Omjer između jedne velike, glavne uloge naspram četiriju epizodnih te dviju većih, važnijih sporednih, po statističkoj te logici objektivno svrstava u glumce koji nisu predodređeni za protagoniste. Iz godine u godinu taj je omjer progredirao tako da su tijekom četiri desetljeća u njemu gotovo potpuno prevladale što manje što veće »neglavne« uloge. U ukupnom zbroju one su, međutim, po dosegnutoj umjetničkoj razini bile rijetko sporedne, kao što ti one rijetke, iako velike i naslovne, po uspješnosti nisu bile glavne. Ni u slikarstvu vrijednost slike ne ovisi o temi ni o veličini formata. U našemu malom uzorku najslabije ti je, prema općem sudu, uspio »idiot«, knez Miškin, prva twoja velika i glavna i naslovna uloga, dok se »sporedni« Mačak, mrduški Polonije, za kojega si na Sterijinu Pozorju dvostruko nagrađen — od kritike i od publike — smatra tvojom najuspjelijom ulogom. Ali ti si ih uspio napraviti još dosta jednako »sporednih« i vrijednih. (Sad znaš zašto sam mislio da je onih sedam bilo više).

Nisam zaboravio s koliko si pomnje pripremio ulogu u našem početničkom *Zagrljuju*. Ne vjerujem da ima sitnije epizode od onoga švercera duhanom kojega si igrao. Provjeravao si svaki detalj na odjeći i obući, napudrao kosu da bude sjeda, nalijepio brkove, nabio na glavu ofucani »frontin«, u krajičku iskrivljenih usta srkao čik i danima tražio promukli, pušački glas kojim ćeš, praveći se blesav, na zahtjev Financa da kažeš što je u vreći reći: trava. Otac ti je doputovao iz Šibenika da vidi kako mu sin glumi. Kad si ga upitao jesli bio dobar, pohvalio te rekavši: nisam te prepoznao. Iduća je epizoda bila nešto veća. U Šenoinoj *Ljubici* igrao si mladog činovnika Vujića, koji je okružen zagrebačkim gospodicama imao

Idiotom. Potom su u dugačkom nizu, u različitim komadima i s raznim režiserima uslijedile brojne uloge, među kojima kao iznimno značajnu treba izdvojiti Strikana iz Šmojina *Veloga mista*. Ta je televizijska uloga bila jednakov vrijedna i za kazalište, jer pripada vrsti mediteranskih likova koje si osobenom glumačkom interpretacijom pripojio svojoj velikoj komedijantskoj obitelji. Popularnost »Njegove visosti« koristila je i njezinim manje poznatim članovima.

tako da te publika što slabije razumije i čuje — priznaješ svoj glavni profesionalni grijeh: glumački idiotizam. Ma koliko smo se već tada razlikovali kao redatelji i ljudi, Žorž i ja smo se jednodušno složili da tebi damo ulogu Miškina. Bili smo uvjereni da za nju imaš sve potrebne predispozicije, nismo slutili koliko su one za tebe kao glumca duboko intimne. Ne znam što Žorž danas o tome misli, ali meni je trebalo mnogo vremena da shvatim po čemu je ta, u osnovi točna procjena, bila u biti izokrenuta.

Špiro Guberina kao knez Miškin

Igranje jadnika, siromaha, redikula, protuha, skitnica, debila i nježnih glupana, sitnih lupeža i neopasnih pokvarenjaka prepostavlja skromnost i prihvaća definiciju glume kao pravljenja budale od sebe

Većinu tvojih uloga nazvao sam neglavnima misleći pri tom ponajprije na njihovu izokrenutost u odnosu na kneza Miškina koji je *idiot* po svom *glavnom umu*. Jer dva su uma, kaže Dostojevski, *glavni* i *neglavlvi*. (Podsećam te, ako si zaboravio). Tu sam podjelu ironično primijenio na razliku između glavnih i neglavnih uloga, koja se glumačkoj taštini čini tako sudsinski važnom. Za mene je, međutim, puno važnije da pomoću nje objasnim paradoks o glumcu Špiri Guberini, koji je u svoje neglavnne (k tome još i komične!) uloge unosi idiotizam glavnoga uma. Po toj izrazito osobnoj glumačkoj dimenziji one su posebne i neobične te, bez obzira na veličinu, izmiču standardnoj pripadnosti žanru »karakternih komičnih uloga«.

Najveća vrijednost tvojih neglavnih uloga po mom mišljenju u tome što se njihova komičnost ostvaruje unutarnjim izražajnim sredstvima koja traže maksimalnu glumačku koncentraciju. Poetsku čistoću *idiotizma* moguće je u tim ulogama postići potpunim i samozatajnim potiskivanjem vlastite inteligencije; niti na trenutak ona ne smije popustiti taštini i odati svoju superiornost nad duhovnim siromaštvom lika kojemu je osigurano kraljevstvo nebesko. Igranje jadnika, siromaha, redikula, protuha, skitnica, debila i nježnih glupana, sitnih lupeža i neopasnih pokvarenjaka prepostavlja skromnost i prihvaća definiciju glume kao pravljenja budale od sebe. Takve likove u stanju je dobro igrati jedino glumac izoštrene inteligencije i samoironičnog humoru. Kad se nadu u njegovoj koži likovi idiota i bijednika podnose ponizjenja smijeha s kneževskim dostojanstvom. Lajati na žarulju može samo Krele s glavnim umom. Nadam se da ovu moju pohvalu glumačkog idiotizma nećeš doživjeti kao uvrednu.

Dragi Špiro, ovo pismo koje sam ti s velikim zakašnjenjem napisao kao prilog 40-te obljetnici tvoga umjetničkog rada zaključujem općenitom isprikom da je sve što se govori o glumcu izmišljotina kao što su to i njegove uloge. Čestitam ti i srdačno te pozdravljam!

Adem Ćejvan kao Rogožin, Ivka Dabetić kao Nastasja Filipovna i Špiro Guberina kao knez Miškin

što bih znao da slaviš 30-tu obljetnicu. Ustanovio sam, naime, pregledom mojega mršava redateljskog vremeplova da smo prvi i posljednji put radili zajedno u predstavama dviju mojih adaptacija: daleke 1958. godine u Marinkovićevu

nekoliko skupnih prizora. Za njega si pronašao neki meketavi, infantilni ton i skakutavi korak. Naš je dragi profesor Jakov Bratanić uživao: onaj Guberina je sjajan, pravi agramerski kretan. Između tih dviju epizoda neslavno smo propali s

Radeći s tobom sedam predstava nisam uspio shvatiti kako napraviš ulogu. Djeluješ izgubljeno i nespretno, bespomoćan poput rasklimane vjetrenjače koja traži vjetar. Pritom se zbumjeno muvaš, izmišljaš karakteristične detalje kojima da probaš iznudit rješenje za ulogu. Kad ga pronađeš ili, točnije, ako ti ono »dode«, većinu odbacuješ kao suvišne. Ponekad ulogu »nabodeš« na prvim pokusima, ali u prostoru, nikad za stolom gdje beznadno mučaš. Mačka si, pamtim, ulovio otpreve: sve je u toj ulozi bilo riješeno kad si neočekivano progovorio bespolnim, krajnje piskutavim, prodornim falsetom. Ali češće si zaostajao do zadnjega časa. Tada bih na tebe nemoćno vikao, a ti ošamućen kolutao očima. Na kraju bi ti ipak, u panici ili od muke, »simulo« nekakvo rješenje, makar i šepavo ili čak lucidno, pitaj Boga o čemu je to ovisilo, što se mene tiče tješim se da o režiji nije.

Pitam se u završnici ovoga pisma, u kojemu ti se od početka upravo zbog toga želim ispričati, zašto ti ništa nije došlo ni simulo kad smo radili *Idiotu*. Spreman sam priznati da je moja polovica režije bila loša, ali ti si zastao na pola puta i zatvorio se kao glumac koji od sebe skriva svoju najosobniju tajnu. Cijelu si ulogu »idiotu« izmucao kao ispovijed u kojoj šapčući —

Boško Violić
(pola bivšega režisera *Idiota*)

Isto godište

Pijanistički grunt

U pijanisti Radiću neprestano čuči haesesovac Radić, i to onaj iz zlatnih vremena tog svjetonazora

Zvonimir Berković

Ne znam kome je palo na pamet da baš ja, kao okorjeli otkačenjak, pišem o velikom jubileju profesora Radića, ali eto, neki dan sam dobio takvu molbu i još k tome jedan nabrekli fascikl prepun dokumentarnog materijala, koncertnih programa, novinskih kritika, intervjuja. Otvorio sam kartonske korice. Hrpa počinje nekim novinskim člankom, prvim koji je verbalnim fanfarama najavio pojavu velikog talenta današnjeg jubilarca. Pod naslovom »Trojica mlađih« govori se o prvim javnim nagradama koje su dobili Milko Kelemen, Stjepan Radić i Igor Gjadrov. Ispod teksta je moj potpis. Za krepati! Vjerljatno je to moj prvi (i odmah zaboravljeni) novinarski rad. Stipa i ja, isto smo godište, zajedno smo dakle počeli, a krug se sada zatvara. Da sam imalo praznovjeren, ne bih se upuštao u ovaj posao. Svi koji me poznavaju znaju i za moju fobiju prema vlastitim filmovima i davnim rukopisima. Hajedmo taj novinski isječak onda pročitati zajedno:

RADIĆ

Pijanist Stjepan Radić, nedavni dobitnik našeg najvećeg Grand Prix-a, staniće u mojoj blizini. Za posljednjih mjeseci često sam navećer zastao na kućnim vratima i slušao kako u susjednoj kući, u jednoj sobi iza onog rasvjetljenog

dašnjeg Stančić-Humlovskega, Janigro-Šulekovskog, Zaun-Sachsoskog Zagreba bili su tada savršeno jasne, kriteriji nepokolebitivo čvrsti, pristojnost u umjetničkom ponašanju neprkosnovena, a kreativni dometi uistinu europski. Iz perspektive današnjeg sveopćeg kulturnog rasula čak mi se čini da je onaj nekadašnji sklad nosio u sebi razorni klicu. Možda veća doza konfliktnosti, polemičkog nadmetanja, koncepcijskih razlika i eksperimentiranja, učinila naš glazbeni organizam žilavijim i otpornijim na procese entropije, koji su postupno, ali sigurno u sljedećim desetljećima nadolazili. Međutim, ono što sam napisao o Radiću opet bih potpisao, čak i crveno potpisao. U čitavoj plejadi zagrebačkih pijanista njegovovo je muziciranje i danas najzdravije. Od svoje bake, Čchinje (a ta se nacija, kako znamo, jednako strasno kao Talijani i Nijemci, ali nekako pitomije srodila s glazbom) mali Stipa je naslijedio apsolutni sluh, a kroz igre na klaviru stekao neopazice neke vještine, koje drugi dobijaju kroz školske gnjavaže. U pijanisti Radiću neprestano čuči haesesovac Radić, i to onaj iz zlatnih vremena tog svjetonazora, kada je selo radilo u doslihu s dragim Bogom, i kada ovaj narod nisu hranili uvoznici preko mukih granica, nego seljak konjskim plugom i kosilačkim zamahom.

Sve Radićeve interpretacije djeluju autentično kao pravi plodovi zemlje. On nam nudi Chopinove minijature kao jabuke, i vama se čini da ste ih negdje vidjeli i ljepše, ali ove su bez pesticida. Kad vas on povede na neki od velikih orkestralnih koncerata (a ima ih na repertoaru skoro sve od Bacha do Bartoka) onda se čini kao da nas je posjeo na kočiju, uzeo u ruke i vozi nas kroz raznolike pejsaže. I dobroćudno se smiješi kad vidi da i mi doživljavamo točno onu začudnost, koju nam je on pripremio. Da, Stjepan Radić uistinu je idealni učenik dvojice velikih učitelja. Svetislava Stančića koji ga je učio točnosti i Carla Zecchia koji

e s e

Europa kao zadaća

Ali, ako treba pod svaku cijenu misliti jedinstvo Europe, a onda na njemu također prema mogućnosti raditi

Damir Barbarić

Svojedobno znamenito predavanje *Ideja Europe*, održano potkraj prve svjetske rata, zaključio je Hugo von Hofmannsthal dojmljivim zapisom:

»Za nas koji nastanjujemo tlo dvaju rimskih imperija, Nijemce, Slavene i Latine, za nas koji smo određeni nositi zajednički usud i nasljeđe — za nas je Europa boja zvijezda, kad nam zvijezde ponovno zablistaju na nebnu s kojega su se povukli oblaci.«

Danas smo stavljeni pred istu zadaću. *Valja nam iznova misliti Europu*. No odavno su poznate gotovo nepregledne teškoće već pri prvom pokušaju orijentiranja oko toga. Europu se geografski, rasno ili etnički jedva dade jedinstveno odrediti. Njezine su granice, prije svega one na istoku, u neprestanom gibanju i gotovo su tekuće.

Stoga se uvijek iznova, i to s pravom, Europu pokušava shvatiti *kultурно-politički*. Pri tomu se možda za najprimjerenije ishodište može uzeti poznata izreka Paula Valérya: »Potpuno je europska svaka rasa i svaka zemlja koja je, jedna za drugom, bila romanizirana, kristianizirana te podvrgnuta duhovnoj strogosti Grkâ.« No, odmah su vidljivi i problemi što izviru iz takve odredbe. Udio *autentičnoga grčkog* naslijeda u izgradnji duhovne konstelacije koju nazivamo »Europom« veoma je upitan. Ono grčko, duduše, ima odlučujuću ulogu, ali, na to je često upozoravao Martin Heidegger, (gotovo) jedino u liku »humanizma«, koji uistinu nije drugo do višestruko prelomljeno i kasnoantičkim helenizmom, a zatim i kulturom Rima uvelike preinačeno, a to znači i *vlastite biti lišeno gršto*.

Zato se čini prikladnijim unutrašnjibit Europe spoznati upravo u onome rimskom. Tako je u svoje doba Samuel Taylor Coleridge smatrao da svijet zapravo nisu prosvijetlili i civilizirali Grci, nego Rimljani, a u novije je vrijeme Rémi Brague ustvrdio: »Europa u užem smislu ima jednu bitnu crtu koju ona možda jedina posjeduje i na koju ona jedina ima pravo. To je romanitet, ili točnije latinitet.«

Ta se tvrdnja čini opravdanom. Posljedice su, međutim, ponovno veoma problematične. Sve više, naim, raste svijest o tomu da je bit Europe baš romanitetom odnosno latinitetom bila kobno nagnana u smjeru bezuvjetnog i totalnog gospodstva, onoga *imperialnog naprosto*. Čini se da onaj najdublji poriv za osvajanjem (širenjem) koji je na početku takozvanoga novoga vijeka Europu nagnao na to da tek otkrivena, do tada smireno u sebi počivajuća daleka područja svijeta podvrgne posve brutalnom i beskrupuljnom porobljavanju te da time diljem zemljine kugle takoreći preuzme ulogu raspuštene grabežljive zvijeri treba pojmiti kao tek daljnji razvoj i pojačavanje temeljnog svojstva *biti samoga rimskog imperija*. Toj se spoznaji nedavno priklonio

i Peter Sloterdijk. Fatalne europske nacionalizme, dva njima uzrokovanu svjetsku ratu, a naposljetku i »US-imperij«, u kojemu »moderna Europa promatra izvanjseni lik svoje vlastite biti«, on je na uverljiv način, i povjesno i načelno, sveo na rimske *imperij*. Ne treba zaboraviti ni to da je i onu doista strašnu Napoleonovu rečenicu: »Ja sam htio gospodstvo nad svijetom« već i on sam bio razumio kao počivajuću na osnovi *zajedničkog naslijeda* Aleksandra, Cezara i Karla Velikog.

Okrenimo se sada trećemu bitnom obilježju Europe što joj ga pridaje Valéry — *kršćanstvu*. Problemi su ponajprije u tomu što je samo kršćanstvo povjesno, a čini se i nepovratno, u sebi duboko rascijapljeni, najprije u latinsko-zapadno i bizantsko-ortodoksno, a zatim, unutar pravog, opet u rimsko-katoličko i reformirano-protestantsko.

Povuče li se međutim, iz razloga same po sebi shvatljive bespomoćnosti prema toj razdrrosti koja se čini neprevladivom, na jamačno zavodljivu poziciju koja »pravu« Europu hoće priznati samo unutar granica — uostalom sasvim neodređeno shvaćenih — takozvanog *Zapada*, bit će time nužno žrtvovana i ideja *jedne i jedinstvene Europe*. Tada ćemo posljedično biti prinudeni i one teške probleme europske pripadnosti Rusije, Balkana, ali i takozvane Srednje Europe opažati još samo kao nedobrodošlu i uz nemirujuću smetnju navodno već jednoznačno osigurane budućnosti »Zapada«.

Ali, ako treba pod svaku cijenu misliti jedinstvo Europe, a onda na njemu također prema mogućnosti raditi, jasno je da kršćanstvo, prema svemu sudeći nepovratno u sebi rascijapljeni, ne može biti shvaćeno kao njezina određujuća bit. One doista romantički zavodljive Novalisove riječi: »Bila su to lijepa blistava vremena kad je Europa bila kršćanska zemlja, kad je jedno kršćanstvo nastanjivalo taj ljudski oblikovani dio svijeta; kad je jedan veliki zajednički interes povezivao i ujudaljenije provincije toga širokog duhovnog carstva«, kojima su bili kao začarani toliki najveći jučrašnji europski duhovi, primjerice, Fr. Schlegel, A. Müller, H. Heine, F. von Baader, J. von Görres, R. Chateaubriand, L. G. Bonald, V. Hugo, ne smiju i na nas protезati svoju sirensku privlačnu snagu. Više ne trebamo kršćansku restauraciju. Ono što jedva još i slutimo kao »europski nihilizam« zahtjeva drukčiji, dublji i radikalniji odgovor.

No gdje, na kraju, potražiti tu zagonetnu *bit Europe*? Možda je ponovno migao Valéry. U već navođenom esaju *Križa duba* kaže: »Posvuda gdje do prevlasti dođe europski duh pojavljuje se maksimum potreba, maksimum rada, maksimum kapitala, maksimum probitka, maksimum zahvaćanja u vanjsku prirodu, maksimum saobraćanja i razmjene. Taj skup maksimuma sačinjava Europu, ili sliku Europe. [...] Na znakovit način europski se čovjek ne definira ni rasno ni jezikom i običajem, već željama i napregnutošću vojje...«

Na različite se načine već započelo tu od Valérya tako nazvanu »volju za maksimumom« promišljati zajedno s »imperialnim« što smo ga ovde tematizirali, kao i, s druge strane, s onim što je Nietzsche pod imenom »volja za moć« mjerodavno spoznao kao metafizičku temeljnu crtu svega bivajućeg. Tek bi nam ishodi takva ujednog promišljanja možda mogli postupno približiti *Europu u njezinoj biti*. Pretodno bi se tu bit možda dalo nagovijestiti pod imenom »bezjmernog«, kako to, svaki na svoj način, više ili manje izričito, čine i međusobno tako različiti mislioci poput H.-G. Gadamera, K. P. Leismana, V. Höslea, J. le Goffa... No, do punе i primjerene spoznaje toga vodi dug i nimalo siguran put.

U međuvremenu pak ostajemo privrženi poticaju što nam ga je prije gotovo dva stoljeća u prvom broju časopisa *Europa*, zasnovanom i izdavanom u Parizu, u naslijede ostavio Friedrich Schlegel: »Prava Europa mora tek nastati. [...] A mi taj razvoj ne smijemo tek nedjelatno promatrati.«

prozora, nastaje i raste djelo. Robert Shumann, Koncert za klavir u a-molu. Svoju vanrednu interpretaciju nije Radić sazdroo samo na nekoj velikoj zamisli, ideji, koncepciji. Veliko to su bili susreti (beskrajno mnogo susreta) s malim, neznatnim, sasvim neprimjetnim stvarima. Veliko to je bio strpljiv i savjestan rad na obradi materije, rad na svakoj muzičkoj rečenici, na svakoj pasaži; analiza, brižljivo rastvaranje djela, traganje za posljednjim ljetotama.

Neuznosit, skroman (a opet duboko ličan u smislu obilja zdravlja, umjetničke svježine, snage); Radić je kao pravi i tipični zagrebački pijanist, na svom nedavnom koncertu puštao romantičnog majstora Schumanna pred sebe.

»Kad sklopim oči, čini mi se kao da to ja sam sviram.« rekao mi je na koncertu jedan veliki naš pijanist. Blažen muzički grad, gdje je velika škola i gdje su umjetnici kao duga povorka, što se, prožeta istom vjerom, uputila zajedničkom cilju.

Moram priznati da me pomalo dirnula ova mladelačka kliktava retorika. To zapravo pobožno divljenje prema Zagrebu kao grandioznom samostanu monaha glazbe. Naravno, sve je to pretjerano, pa ipak te rečenice imaju nekog pokrića. Vrijednost ta-

mu je dodao sočnosti. Sve što u glazbi pulsira ritmom srca, Radiću nije strano. U stanju je čitave noći zabavljati prijatelje sviranjem šlagera, a nerijetko se u mladosti prehranjiva radom u varijetetu i sinhroniziranjem filmova. Jedino za što nema razumjevanja to je celebralna tonska kombinatorka, avangardna glazba. To su djela pokvarene gospode, rekao bi njegov djed. Koliko imam uvida u njegov pedagoški rad, mislim da je bio izvrstan profesor. Bez distancce prema studentu. Do kraja svoje karijere na Muzičkoj akademiji i sam je javno nastupao. Po principu: ako hoćeš upaliti svjeću tuge talenta i sam moraš gorjeti planom.

Već desetljećima Stipe i ja nismo susjedi na kraju Hercegovačke ulice. Ne znam da li još uvijek netko zastaje na vratima da bi čuo njegovo virtuozno vježbanje. Bojim se da si takav užitak više nitko ne može pružiti. Jer unuk hrvatskog vode naslijedio je u međuvremenu Radićev politički grunt. I ima silnog posla na toj neuzoranoj ledini. Ali tko zna? I Pantovčak je blizu, a u slavenskom svijetu već je bio jedan veliki majstor pijanizma koji je dogurao do vrhovničkih dvora — Jan Padarewsky.

Travestije

Sto godina jednog kralja

O kralju Ubuju na suvremenoj pozornici povijesti

Bora Čosić

Porijeklo mješovito, rođen u Zagrebu 1932, živio najveći dio u Beogradu do 1991, odonda hrvatski državljanin i živi u Berlinu. Godine 1998. izšlo mu je šest knjiga (u izdanju beogradskog B 92 i u Berlinu); uglavnom knjige iz egzila, koje je još pisao u Rovinju. Dnevnik apatrida (izdao Durieux 1993, Raskinute zaruke kod Durieuxa sad u tisku, izlaze ove godine). Barokno oko izšlo '97. u Njemačkoj, '98. u Beogradu. Privatna praksa, Novi stanar, Starost u Berlinu, Projekt Kaspar, Bel Tempo izšao krajem '98. u Berlinu.

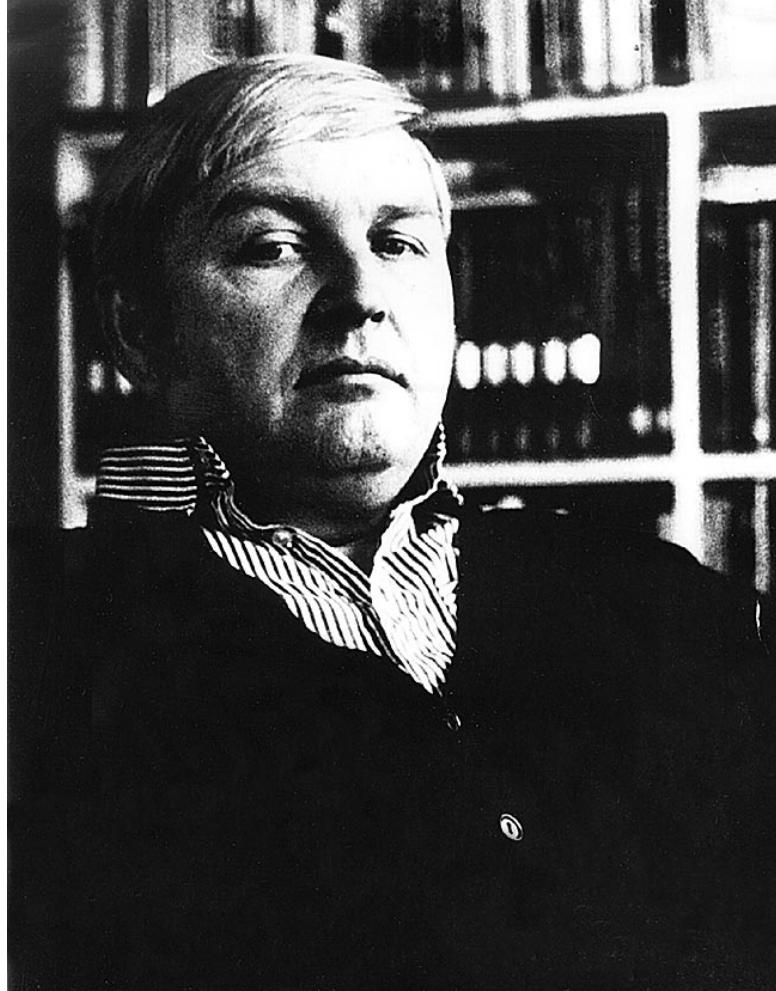
Ali zar to nije idiotski, oče Ibi? Kakav si ti to kralj, poubija sav svet!
(Alfred Jarry).

Niko nije primetio da nam se izmakla jedna godišnjica, ona koja se odnosi na slavog tronu sa poljskog prestola, kralja Ubuja. Mnogi manje slavni ljudi često prolaze nezasluženo bolje, a ovakva jedna figura da nam promakne u našim komentarima!

To je inače jedan vrlo vesel komad. U njemu se govori kako je gomila protuva došla na vlast u Poljskoj, i onda počela da pravi rusvaj. To se Poljacima još nikada nije dogodilo, iz čega se vidi da je pisac Jarry bio neko vrlo nevaspitan derište, književno, koje izmišlja stvari nepostojčeće. Kako istorijske, tako i inače. Posebno te pojedinstinosti koje bi se ticali jedne tude zemlje, Poljske. Gotovo svaki književnik ima nešto od nevaspitanog derišteta, kada piše loše o nekoj zemlji i njenoj istoriji, bilo ta zemlja tuda ili njegova sopstvena. A da za to nema nikakvog osnova. Jer ovaj komad o tata Ubuju, nije nikakav istorijski komad koji se zasniva na nekoj pristojnoj ili nepristojnoj istoriji. Iako će nam svaki istoričar reći da u istoriji nema ničeg nepristojnog, nego naprotiv. Pa ispada da su nepristojni samo književnici koji o toj vrlo pozitivnoj nauci i tvrde da je ona ispunjena kojekakvim svinjarjama. Zbog toga i najpametniji kritičari smatraju da je komad o kralju Ubuju, jedan obračun Jarryja, učenika, sa profesorima iz njegove gimnazije. Posebno sa upraviteljem te škole. Koji se Jarryju, kao gimnazisti zamerio svojom uštigljenošću iza koje, smatra se, krila se prilična glupost. Tako je ova stvar napisana, a tek posle ljudi po svetu izmisli su da se kralj Ubu odnosi na nekog stvarnog kralja ili vođu naroda. Posebno na nekakvog diktatora, koji, mora se priznati, ima najčešće nešto komično u sebi. Jer kad se za momenat zaboravi ona silna moć koja iza njega stoji, preostaje ta spodoba, koja se dere sa tribine, mlataru rukama i prati idiotske grimase. Te grimase se, međutim, najviše dopadaju slušaćima dole, na trgu, pa onda diktator još i pojačava svoje grimasiranje. Osim toga, on je vrlo često debeo. Zatim ponekad, dokle govor, pomalo je i pijan. Pa mora da se raskreći, inače bi u vreme svoje govorancije, pao na leđa. Ovo sve, međutim, samo su slučajne podudarnosti. Jer komad Jarryja ticao se jednog glupog upravitelja gimnazije u ono doba, a da se taj upravitelj ne bi naljutio, pisac je od njega načinio poljskog kralja. Jer mnogo je opasnije ismejavati jednog profesora u gimnaziji nego nekakvog kralja, osobito ako je ovo kralj poljski. Pa kad će taj, makar i postojeći poljski kralj pročitati ovu spračinu o sebi, dakle svaku svinjarju o sebi samom, profesor u gimnaziji nikada neće propustiti. Sada i ja vidim da sam pretjerao sa ovim profesorom iz gimnazije Jarryja, iz vremena od pre sto godina. Pa me poneko pita kakav sam ja sam bio učenik, a ja im kažem da sam bio prilično prosečan. Onda, vele mi oni da je to i normalno, ovo moje izvijavanje nad profesorom, koji je već ionako odavno mrtav. Jer da sam bio samo malo bolji učenik, tada, u moje vreme, da se sada, posle silnih godina, ne bih ovoliko okonio na tu nesreću i sasvim zaboravljenu osobu. Pa ako hoću da već pišem u povodu stote godišnjice toga komada, da se držim samog komada, a ne da lutam levo de-

sno, kroz istoriju i bilo kuda drugde. Jer svak zna da se najlakše može zalutati kroz istoriju, pa toga treba svako od nas da čuva. Nego da se držimo svoje teme i ničeg drugog. Moj je problem što želim da ispričam kako je nekakav gmanizam, ljut na svoje profesore, napisao komad o kralju Poljske, Ubuju. Tom komadu vrlo neozbiljnom, ima sada stotinu godina. Pa pišući o njemu, iako odavno slavnem, mogu samo da po-

prati vrlo lepim komentaram. Posle čega te splačine postaju još ukusnije. Sada bi i ovo bio povod za neku moju satiru, da imam sreće sa nekakvom diktatorom u vlastitoj zemlji. Jer da imam onde diktatora, imao bih i diktatoru, a ovako ništa. Svako je primetio da uz diktatora uvek ide diktortorka, koja ono iz života svoga supruga, makar bilo i najlepše, još više svojim komentarima ulepšava. Sve bi to bio materijal za

većam ovu neozbiljnost. Mene različiti ljudi opominju da sada živim u jednoj vrlo ozbiljnoj zemlji, pa da se shodno tom i vladam. Ja opet navodim dosta toga neozbiljnog, a interesantnog, što se u ovoj zemlji dogodilo za poslednjih stotinu godina. Kako u pogledu umetničkom, tako i u onom drugom, istorijskom. Smatram da je ova zemlja, Nemačka, ma kako ozbiljna po mnogo čemu, ona prava zemlja, da se u njoj govor i o vrlo neozbiljnim stvarima. Osobito kada iz ovih neozbiljnosti, u ponašaju i inače, kasnije ispostave se vrlo ozbiljne i sasvim tragične posledice. Pa ono što je najbolje i najinteresantnije u knjigama nemačke književnosti ispada da se odnosi na vrlo neozbiljne postupke, kako običnih ljudi tako i vladara koji tim ljudima vladaju. Sad tek vidim što sve može da se ispiši iz jednog gimnazijskog komada, koji je, nekim slučajem kasnije postao slavan. O tome i sada, posle stotinu godinu od kada je napisan, možemo da govorimo kao o važnoj stvari. I nadalje veoma veseloj. Jer ljudi misle da se o neveselim stvarima veselo ne može govoriti, a to je velika zabluda. Jer da nema tog veselja u razgovoru o neveselim stvarima, ove stvari nikako ne bi izdržao u svom vlastitom govoru.

Kad bih imao sreću da u mojoj bivšoj zemlji vlast diktatura, sada bih mogao da toga diktatora uporedim sa kraljem poljskim, iz komada Jarryjevog, koga su zvali tata Ubu. Jer ovom komadu sada ima sto godina, pa taj jubilej valja da proslavimo. Ovo je jedan vrlo slavan komad, ali upravo slavnim komadima i ljudima potrebljana je još uvek neka dodatna slava da bi se ona osnovna slava održala. Tako se ne sme pomisliti da ovim komadom Jarryja aludiram na nekog novodnog diktatora, koji ustvari uopće ne postoji. Pa kako danas skoro i nema takvog stvora koji sedi na grbaci bilo kojeg naroda kao samodržac, ispada da svoga glupog debelog i krvrednog kralja Ubuja, iz komada Jarryja nemam s kime da poredim.

I da je samo po sredi ovaj debeli i klimavi kralj, nego je tu i njegova vrlo pametna domaćica, žena i ideolog ove poljske kuhinje. Koja svaču svoju spračinu, pošto je skuva, na dvoru pro-

tog Evropljanina kao nešto najzanimljivije. Jer Evropa u kojoj su se dogodile neverovatne zanimljivosti, ipak ovakve ubuovske interesantnosti imala je za poslednjih sto godina samo dva ili tri puta. I što je najgore, one su sve bile vrlo prolazne. Sada se sećam glumca koji je igrao Ubu kralja u mome pozorištu, beogradskom. I koji je već dugo mrtav, iako njegov smeh, kraljevski, ostao je, verujem i dalje živ u onom gradu. Taj glumački kralj ni malo nije ličio na našeg tadašnjeg vladara, a ipak mnogi su se podgurkivali kad on počne da izgovara pojedine strane reči s mnogo pogrešaka. Mudar državnik trebao bi da zabrani svaki komad u kome se pojavljuje bilo kakav državnik. Jer čak i bez imalo sličnosti između njega kao državnika i onog državnika koji ovo izigrava na sceni, uvek postoji opasnost, da ljudi u publici počnu da se podgurkuju. Osim toga u zemljama koje imaju tako interesantnu istoriju i svakodnevne događaje iz te istorije, nemaju potrebe da idu u pozorište. Oni nemaju više razlog ni da čitaju novine u kojima se te scene iz pozorišta prepičavaju. Pa onda ni ono što se prepičava iz same istorije. Ako je jedan narod zreo, kakav bio je moj narod, po čemu ga i pamtim, onda on zna sve unapred, o čemu jedne novine mogu da ispričavaju. Tako da je čitanje novina u interesantnim zemljama jedno teško tračenje vremena, umesto da svak odmah, od ranog jutra počne da učestvuje u istoriji, bez ikakvog komentarisanja.

Svak je mogao da primeti kako se novine najviše čitaju u zemljama neinteresantnim, gde se ništa ne događa i gde samo neka krava muče na jednoj livadi. Ja sada insistiram na ovoj kravi jer ona je nekakav zaštitni znak dosade i neinteresantnosti koja u takvoj, kraljevoj državi vlada. Dok u interesantnoj zemlji mogu da se čuju mnogi drugi šumovi i zvuci, mada ponekad opasni. Pa zato tih dana ljudi ove zemlje ne izlaze iz kuće, nego tek kada se ta tutnjava stiša. Ali zato o tim stvarima posle može mnogo da se razgovara među stanovništvom. Bez ikakvog čitanja novina, koje uvek zakasnjavaju za istorijom, već odigranom. Onda nije ni čudno što u mnogim zemljama kao što je moja, novine isčeznu preko noći kao da ih nije ni bilo. Što je samo znak da one nikome nisu bile ni potrebne. Nego su samo ponavljale stvari poznate svakom čoveku te zemlje. Sada opet čujem onog mog ljutitog kritičara iz najpoznatijih novina Nemačke. Koji mi zamera da počnem jednu temu, a posle je više nikada ne završim. Pa se ovaj put to ponavlja u slučaju slavnog kralja Ubuja, iz Poljske. Nego ja smatram da i sama istorija, poljska, balkanska ili uopšte evropska, takođe uvek poče od jedne stvari, pa završi sa desetom. Što sve stanovnike našeg kontinenta zavlači mnogo više no da se takva šta ne događa. Jer kakav je to događaj i kakva je istorija, koja uvek ide jednom istom linijom od početka do kraja?

Zaboraviti

Irena Vrkljan (1930) književnica i prevoditeljica, živi i radi u Berlinu. Posljednja tri romana su joj Berlinški rukopis; Dora, ove jeseni; Pred crvenim zidom.

Tamo dolje snijeg vije kroz rupu u glavi, zavija prašina, ta životinja, i poneka rečenica, tamo dolje stoji zid posve od pjesaka, a tužno dijetje kruh umaće u krv, sljepački ga štap udara po glavi.

Dva žućasta zuba leže na jastuku noći i nepoznata usta puše posljednju cigaretu, raspadaju se krpe na tijelu, razbijaju prazni tanjur, tamo dolje Miljacka tone u groblje starih i umnih knjiga i nema više Boga koji tamo s nama razgovara.

Da, glečeri, da, gromade leda, prodiru u sobu, krevet su, stol i stolica, predmeti sleđenog sjećanja, kad misli više nema, kad vremena više nema, kad dolje zima grli odjeću i zemlju, sva vrata zabrtvljena, ničeg više vani, samo tamne mrlje i to lupanje srca u kutijama od kože.

Iznošena košulja i ruka se spotice o riječ, o metaforu, dok ljepljivi konci omataju lubanju, a pogled biva mutan, skriva se u mišju rupu, u podrum, da. Tramvaji još zvone kao u životu, cin, cin, i duhovi putnika slijedu ramenima: gdje li bijaše taj grad? S pročelja vise neki mokri papiri i ne vijore, ne pjevaju više.

Drugo mjesto je ovaj kameni pod i vatreni slike okrenutim zidu, govorimo i smrzavamo se, svakodnevno, negdje, danas, sutra, prerano netko kuca na vrata, da, glečeri, da, ta drugačija propast.

»Ja, to je uvijek optimistična strana krvoprolaća«, govorii sličar pred blještavim ledom vremena, na stolu stari kruh, tri novčića, jedna ukosnica od bilokud i tišina, bespomoćna, naša maca nerazuma, a stari naslonjač ne prestaje pjevušti. Progonitelji uvijek dolaze s psima i sa starim računima, ali zašto ne dolazi oluja, ne dolazi plima? Sutra će sigurno zaboraviti zapisati sva groblja prijateljstva i čuđenja.

(Studen, 1998)

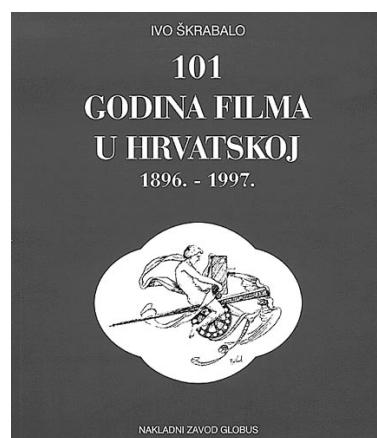

Govori:
Ivo Škrabalo

Svjedok filmske povijesti

Partizanski je film jedini autentični, autohtoni žanr u jugoslavenskoj kinematografiji kao zbiru svih republičkih kinematografija i valjda je zbog toga svijetu i zanimljiv

Ivan Žaknić

Za svijetom smo počeli zaostajati kad je prošla prva fascinacija novim medijem i kad se gotovo u svakoj zemlji počelo raditi na proizvodnji vlastitih filmova

* Prvo izdanje Vaše povjesnice hrvatskoga filma imalo je naslov Između publike i države — povijest hrvatske kinematografije 1896-1980. Zašto je u drugom izdanju kinematografija preimenovana u film, ako znamo da, osim filmova, detaljno opisujući društveno-političke događaje pa bi širi pojam kinematografije možda bio pribavljivo?

— Ponajprije, svoju prvu knjigu ne zovem prvim izdanjem, nego prvom verzijom pa bi ovo sada bila druga verzija s dosta toga novoga i u obujmu i u pristupu. Prva verzija imala je podnaslov *Povijest hrvatske kinematografije* jer je to na neki način bio moj pokušaj provođanja ondašnje javnosti. Na prvoj unutarnjoj stranici nove verzije, također, piše *Pregled povijesti hrvatske kinematografije*, a u uvodu sam nastojao objasniti upravo neke terminološke razlike. To što su se građani Hrvatske s filmom susreli prije 101 godinu ne znači da su hrvatski film i kinematografija toliko stari.

* Prvu su verziju Vaše knjige usporedivali sa stilom i strukturom pisanja Josipa Horvata. No nije li ova povjesница hrvatskoga filma ispisana kroz hrvatsku društvenopolitičku povijest stoga što bi bavljenje jedino hrvatskim filmom teško zaslužilo ovako opsežno izdanje?

— U prvom redu, vrlo cijenim ono što je Josip Horvat pisao i napisao; njegov opus i način na koji on obraduje povijesnu građu doista pruža dobru sliku o društvenim prilikama u hrvatskoj povijesti. Uvijek mi se sviđao i Horvatov pripovjedački stil pa sam ga, možda i nesvesno, primijenio i ja. Kad sam se suočio s prvim koracima medija *pokretnih slika* ili *živućih* fotografija, kako se onda govorilo u nas, imao sam premašno podataka te sam prva poglavljivačica dopuniti raznim usputnim činjenicama o političkoj, ekonomskoj i kulturnoj povijesti. Onda mi se to učinilo primjenjivim i za druga razdoblja povijesti hrvatskoga filma i kinematografije. Naravno, kada je porasla proizvodnja filmova, odnosno broj filmova o kojima se moglo pisati, ograničio sam ove, takozvane, parafilmske pojave, ali sam ipak pokušao registrirati sve važne događaje koji su utjecali na filmove i njihovu proizvodnju.

* Ali, kada smo mi zapravo počeli kako zaostajati za svijetom u filmskom mediju?

— To što se prva projekcija u nas pojavila gotovo sinkrono ili s vrlo malim zaostatkom iz velikih europskih centara više govori o ondašnjoj Europi, nego o Hrvatskoj. Europa je onda, i bez Maastrichta, bila jedna kulturna cjelina, a Hrvatska je u toj Europi, u kojoj su se zbivanja brzo prenosila iz jednoga u drugi centar, bila dio važne i velike europske države. U ožujku ili travnju 1896. u Beču se održala prva kino-predstava i nije čudo da je u Zagrebu, jednom od važnijih gradova ondašnje monarhije, takva projekcija uslijedila početkom jesenske sezone. Za svijetom smo počeli zaostajati kad je prošla prva fascinacija novim medijem i kad se gotovo u svakoj zemlji počelo raditi na proizvodnji vlastitih filmova. Kako ta proizvodnja zahtijeva kapital, a tako je i

danasa, Hrvatska je počela zaostajati jer nije imala ekonomsku bazu za tako skupu igračku kao što je film. Tu se marksistička postavka o nužnosti ekonomskih baza pokazala ispravnom.

* Vi držite kako se jugoslavenska kinematografija u socijalizmu od početka federalno razvija: prvim poslijeratnim hrvatskim filmom smatra se Živjeće ovaj narod (1947) Nikole Popovića. Što je s prvim jugoslavenskim filmom Slavica i što je sa Zastavom (1949) Branka Marjanovića koju Vi držite prvim pravim hrvatskim poslijeratnim filmom? To Vas pitam i zbog toga, što se prilikom nedavne retrospektive hrvatskoga filma u Rotterdamu, postavilo pitanje vlasništva nad Grljećevim U raljama života?

— To su one male kontradikcije i nelogičnosti u povijesti. Prvi jugoslavenski poslijeratniigrani film bio je *Slavica*, snimljen u Beogradu u produkciji *Avala-film*, iako se precizno držimo podjela po republikama onda moram uzeti u obzir tko je bio producent. Moja tvrdnja da je *Slavica*, unatoč producentu, po svojim kreativnim snagama, autorima, po duhu i mentalitetu, više hrvatski film bila je jako napadnuta u vrijeme objavljuvanja prve verzije. Ja sam samo upozorio na to da je Vjekoslav Afrić zagrebački umjetnik, Dalmatinac po rodu, da je Silvije Bombardelli hrvatski skladatelj, da su većina glumaca Hrvati. No, ostanimo pri tvrdnji da je *Slavica* formalno prvi jugoslavenski i prvi film srpske kinematografije. Prvi film u hrvatskoj produkciji jest Živjeće ovaj narod. Međutim zbog sumnjičavosti prema ljudima koji su za vrijeme rata radili u *Hrvatskom slikopisu*, prvom filmu proizvedenom u Hrvatskoj nametnut je Nikola Popović, redatelj iz Beograda. On je doveo većinom i beogradske glumce, a scenarij je nastao po Branku Čopiu. Marjanovićeva *Zastava* prvi je pak film koji je ostvaren u poslijeratnoj Hrvatskoj i koji je uistinu bio hrvatski, i po produkciji i po kreativnim snagama. Što se tiče federalizacije, već od 1945. postoji *Savezno državno filmsko preduzeće* koje je imalo Direkciju za film u svakoj republici. Poslije godinu dana republike su dobile svoja filmska poduzeća — Beograd *Avala film*, Zagreb *Jadran film*, Ljubljana *Triglav film*... Kako se socijalizam drobio, nastajala su i druga poduzeća pa možemo reći da je kinematografija doista bila federalno ustrojena. Nakon 1962. godine ona se i federalistički, republički financira. I na koncu, Grljećev *U raljama života* jest hrvatski film i nema razloga da se ne prikazuje kao dio panorame hrvatskoga filma. Taj je film proizveden u Zagrebu, u koprodukciji s jednim beogradskim poduzećem. Ako i postoje neki neriješeni vlasnički odnosi, to nije razlog da se *U raljama života* ne prikazuje na manifestacijama kakva je bila ona u Rotterdamu.

* Srpski crni val, kao nešto autohtono unutar bivše federacije, začeo je, pak, hrvatski redatelj?

— Da, u neku ruku, to je Branko Bauer i njegov film *Tri Ane*, nastao u produkciji *Vardar filma*; vrlo vrijedan film koji je zašao ispod kore tadašnje jugoslavenske socijalne

stvarnosti, a mojim je propustom izostao iz knjige. Još je Bauer snimio sličan film *Doći i ostati* u zagrebačko-beogradskoj koprodukciji. Bauer je bio čovjek filmske režije i nije se opredjeljivao za ovaj ili onaj estetski svjetotonazor korektno radeći filmove različitim žanrovima.

* Zašto, prema Vašemu mišljenju, hrvatskiigrani film nije nikad bio prepoznat u svijetu na onaj način kao Zagrebačka škola animiranoga filma ili hrvatski neprofesijski film?

— Teško je to reći. U knjizi se nisam zasebno bavio plasmanom i recepcijom domaćega filma u svijetu, niti sam, što mi neki zamjeraju, popisao sve nagrade hrvatskih filmova u inozemstvu.

Odgovor bi, zapravo, mogao biti vrlo jednostavan — nije snimljen nijedan film koji bi svijetu bio iznimno zanimljiv. Istina, Bulajićevi su filmovi bili nominirani za Oscara, dobivali su nagrade po festivalima, Vrdoljak je dobio nagradu na Moskovskom festivalu za svoj partizanski film *Kad čuješ zvon...*. Dakle, partizanski je film jedini autentični, autohtoni žanr u jugoslavenskoj kinematografiji, kao zbiru svih republičkih kinematografija i valjda je zbog toga svijetu i zanimljiv.

* Dolazimo do vrednovanja pojedinih filmova. Osim Belanova Koncerta, postoje li, po Vama, još neki filmovi koji zaslužuju prevrednovanje, kojima je nanesena nepravda?

— Kad se 1954. godine pojavio Belanov Koncert ni publika ni kritika ni službeni krugovi nisu ga previše cijenili. Koncert je bio svojevrsna novost u tadašnjoj kinematografiji, jer nije bio rađen po shemama socijalističkoga realizma i on doista sadrži više vrijednosti no što mu je u vrijeme prikazivanja priznавano. Međutim, taj film puno duguje vremenu svoga objavljuvanja i ima neke slabosti što se ne mogu izbjegći naknadnim dobrohotnim gledanjem. Jedna nova generacija filmskih kritičara, sedamdesetih je godina prepoznaла vrline Koncerta, ali su, u želji da se usprotive negdašnjem podcjenjivanju, možda i prenaglasili njegovu važnost. Mislim da danas nije toliko važno naknadno prevrednovanje možebitno podcijenjenih filmova. Filmovi se ne podcjenjuju, ali se danas nastoji prešutiti čitava jedna filmska produkcija. Vi danas gotovo nigdje ne možete vidjeti filmove iz četrdesetih, pedesetih pa ni neke filmove iz šezdesetih godina. Među studentima na Akademiji u uvijek je senzacija kad im prikažem neki od Mimicinih ili Bauerovih filmova. Meni je

žao što Hrvatska televizija ne upoznaje mlade ljude s onim što je hrvatski film stvorio. Kao da postoji neko naknadno cenzuriranje filmova, a to se zbilia ne bi smjelo događati.

* Kako gledate danas na neke ljudе kojima ste se bavili u prvoj verziji svoje knjige? Stipe Šuvare, recimo, ni u novoj verziji niste posve negativno prikazali, Bulajiću priznajete visoke producijske standarde, Zafranoviću estetičnost, a rad Antuna Vrdoljaka dijelite na Vrdoljaka-kreativca i Vrdoljaka-političara...

— Hrvatsku kinematografiju iznijeli su i iznose je ljudi koji su se u određenom vremenu sukobljavali s najrazličitijim preprekama. Treba imati razumijevanja za te njihove poteškoće i zbog toga sam se nastojao izdignuti iznad nekih osobnih apriornih pozitivnih ili negativnih pristupa. U prvoj verziji svoje knjige Stipe Šuvare ocijenio sam onako kako sam ga u tadašnjim okolnostima smio ocijeniti; napisao sam da je riječ o jednom ambicioznom ministru kulture čija će se uloga tek moći ocijeniti. On je uistinu pojma jedne represivne politike prema hrvatskoj kulturi. Međutim, nisam htio prešutjeti kako je isti taj Šuvar tiho pomogao da se Jugoslavenska Kinoteka razgradi na kompleksne nacionalne baštine što, nažalost, nije provedeno do raspada SFRJ, ali je to i dalje temelj naših zahtjeva u uskocijiji. Tako sam razlučio i Vrdoljaka — filmskoga kreativca od Vrdoljaka — političara i savjetnika za film pri Ministarstvu kulture. Želio sam sve osobe staviti u kontekst onoga što su činili.

* Prema nekim ste sudovima blagontakoni prema suvremenoj hrvatskoj produkciji (spominjan je Schmidtov Božić u Beču), te netrpeljni prema onima koji su bili neskloni komunističkom režimu, recimo prema Bulajiću?

— Mislim da je to bila usputna primjedba moga prijatelja Nenada Polimca u Nacionalu kako bi se, eto, navukla neka kontroverza i da bi se skrenula pozornost čitateljstvu. Naravno, ne mogu se složiti da sam prema ikome rabio ideološke kriterije, već sam nastojao ući u srž tih filmova, tih osoba i njihovih kreativnih mogućnosti. Mislim da sam neke filmove, poput *Vrijeme za...* ili *Andele moj dragi* postavio na svoje mjesto izrazivši ono za što sam osjetio da je duh recentne kritike, odnosno recepcije tih filmova u vremenu njihova pojavljuvanja. Ako se pročita ono što sam napisao za Božić u Beču vidi se da to nije specijalno pohvalno. Taj sam film stavio u kontekst mogućih dobrih namjera koje donose dileme čovjeka privremeno skrivenoga od ratnih strahota, ali je to učinjeno na nevjerodstovan, patetičan način.

* Gospodine Škrabalo, nadate li se u budućnosti nekom suboparno-činjeničnom pregledu hrvatske filmske povijesti koja bi možda bila znak da postajemo normalna zemlja?

— Ma neka svatko piše povijest kako hoće. Ja sam želio dati bazu podataka za svakoga tko će se u budućnosti baviti hrvatskim filmom bilo s aspekta estetike, nacionalnoga identiteta, kulture, ekonomije, politike... Takoder, mislim da ni najobičnija baza podataka ne može izbjegći obojenost autorom koji je te filmove gledao i o njima pisao.

Hrvatska kinematografija

Nema nas u svijetu (i kad nas ima)

Sve u svemu, Hrvatska uglavnom ne postoji u predodžbama niti elitne publicističke i filmske javnosti, a pogotovo ne u široj javnosti

Hrvoje Turković

Postoji li hrvatska kinematografija u svijetu — kao pojam i konkretna predodžba? Realističan je odgovor poražavajući: Ne. Praktički ne postojimo.

Dakako, ne znači da tu i tamo ne postoji poneki stranac u svijetu koji zna za hrvatsku kinematografiju, ali to su rijetke osobe s osobnim i vrlo ezoterijskim znanjem, koje će vrlo rijetko dobiti povod da ga iskaže, bilo privatno, bilo javno.

Isto tako, ne znači da hrvatskih filmova nema po festivalima, i u sklopu različitih predstavljačkih programa po Evropi i u SAD. Ali činjenica da su ti filmovi i programi *hrvatski* pretežito izaziva ravnodušnu registraciju ispunjenu nezainteresiranim nerazumijevanjem (»Oh, really«, s podtekstom: koja mu je sad to zemlja, koja mu je sad to nova kinematografija). I, ponovno, spoznaju koju poneki posjetilac tih filmova i priredaba stekne o hrvatskoj kinematografiji ostaje ponajviše njegova osobna — bizarno znanje s kojim, kao s bizarnom ezoterijom, možeš tu i tamo zablijesnuti u nekom

društvcetu, recimo pri igri pogadanja filmova.

Slično, ne znači da nismo imali i da nema naših poznatih ljudi u svijetu, i da oni nisu cijenjeni. Naš trenutačno svjetski najpoznatiji i doista najvhvaljeniji filmski, Rajko Grlić, čija je interaktivna filmska škola na CDROM svjetski pedagoški hit, u svojem Internet *curriculum* ima jasnu oznaku da je iz Hrvatske, ali ako mislite da će to što koristiti stvaranju predodžbi o Hrvatskoj i potencijalima hrvatske kinematografije — varate se. Bit će to, za većinu, asemantički podatak, podatak koji nema nikakva sadržaj i kojeg će smjesti zanemariti: ono što će uzeti u obzir jest osobna stvaralačka ingenioznost Grlića (njega će zapamtiti kao važnu osobu) i mjesto koje je proizvelo ovaj ugledni CDROM — a to je sveučilište u Ohiu. Slično je s mnogim našim filmašima koji se kreću inozemstvom, a neki i žive tamu, koji u biografijama imaju jasnu naznaku da su Hrvati, ali koji vuku iskustvo da to malo kome što znači, i da to malo tko uopće uoči, a kamoli pamti.

Sve u svemu, Hrvatska uglavnom ne postoji u predodžbama niti elitne publicističke i filmske javnosti, a pogotovo ne u široj javnosti.

Razlog svemu tome jednostavan je, ali vrlo teško uklonjiv.

Naime, otkad se uopće govori o filmu u ovoj našoj južnoslavenskoj ili sjeverozapadnobalkanskoj »regiji«, govori se o *jugoslavenskom filmu*, a ne o hrvatskome. Osim kratkog provincijskog razdoblja za vrijeme Austro-Ugarske, kad je kinematografska proizvodnja u Hrvatskoj ionako bila zanemarive veličine i za inozemca praktički nepostojeća, sve što se proizvodno i šire kinematografski zbivalo u Hrvatskoj, zbivalo se u sklopu ove ili one varijante *Jugoslavije*.

Posljedica je toga bila da su svi pregledi svjetskih povijesti, pa i pregledi »istočnoevropskih kinematografija« bili uvijek pregledi *jugoslavenske kinematografije* bez razlikovanja i izlučivanja *hrvatske* (ili koje druge republike) *kinematografije*. *Hrvatska kinematografija*, ili *hrvatski film*, u inozemstvu

naprosto nije prepoznavan niti tretiran kao neki poseban entitet.

Tako je ostalo i dan danas. Pregledate li novije povijesti svjetskog filma, ili novije enciklopedije, uočit ćete predvidivu, ali poražavajuću ignoranciju činjenica. Primjerice, jedna od najcjelovitijih i najtemeljitih suvremenih povijesti svjetskog filma, *Film History, An Introduction* koju su napisali i objavili vrlo savjesni svjetski filmološki stručnjaci Kristin Thompson i David Bordwell 1994, u indeksu niti

Srbiji, Bosni i Hercegovini i u drugim novim državama, str 745). U opsežnom zborniku *The Oxford History of World Cinema — The definitive history of cinema worldwide*, kojeg je uredio Geoffrey Nowell-Smith (Oxford U. P., 1996) o filmu »istočne srednje Europe« izvještava poljska povjesničarka filma M. Hendrykowska. Iako u vrlo površnoj natuknici o Jugoslaviji nakon drugog svjetskog rata spominje »novostvorenou Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca« i dva važna filmska

informacijski dobivenoj od Borisa Vidovića, u *Encyclopedia of European Cinema* koju je uredio G. Vincendeau (Cassell & BFI, London, 1995) »natuknica 'Croatia' upućuje na 'Yugoslavia (former)', gdje je Stojan Pelko uglavnom koretno prepričao povijest od Noworytinih snimaka u Šibeniku (Croatia) 1903. do 1994-5. Posebne natuknice (od značaja za Hrvatsku) imaju Jadran film, Zagreb School of Animation, Zoran Tadić, Pula«. Takoder u knjizi koju je uredio B. Frankfurter *Offene Bilder: Film, Staat und Gesellschaft — Europa nach der Wende* (Romedia, Wien, 1995), uz brojne tekstove kraćih pregleda istočnoevropskih kinematografija (Rusija, Bugarska, Estonija, Kazahstan, Gruzija, Slovenija, Slovačka). Toliko o podacima i o hrvatskoj kinematografiji. Češka, Mađarska, Poljska, DDR), tu je tekst i o Jugoslaviji. »Tekst je napisao Aleksandar Petrović i otprilike se radi o vrlo kratkom pregledu od prvih projekcija do raspada Jugoslavije, s par riječi o stanju/stanjima u novonastalim državama«. Toliko o podacima i o hrvatskoj kinematografiji prije i danas.

Naravno, kad bi danas i Srbi pokušavali izaći sa sintagmom *srpski film* u svjetsku javnost, našli bi se u slično nepovoljnem položaju kao i mi. Ali oni to ne čine, već nastavljaju biti prisutni i prepoznani u svijetu kao *jugoslavenski film*, automatski »prisvajajući« onu poznatost koju je do sada ta sintagma imala.

A mi? U predodžbama svijeta nismo nikada odvojeno i vlastito postojali, pa niti danas ne prestajemo *nepostojati*. I to je neka tradicija.

Te bi se tradicije bilo dobro odreći. A što u tom pogledu činimo? Virnite u web stranice na Internetu, i uvjerite se koje spoznaje o hrvatskom filmu tamo može neki stranac dobiti. Obratite se Ministarstvu kulture s pitanjem što Ministarstvo čini da bi na najdostupnijem informativnom mjestu — Internetu — predstavilo hrvatsku kinematografiju i kulturu. Pritom obratite pažnju na pogled koji ćete dobiti kao odgovor, prije nego što se vaš sugovornik verbalno snađe.

cinizam, sarkazam, orgazam — na te je četiri riječi svela svjetonazor glavnog junaka njegova ljuta sestra, a spomenuta velika četvorka sasvim je adekvatna za opis čitavog filma.

Allenovi brzi i lucidni dijalazi fračaju sarkazmima i neočekivanim poantama, a vlastita dekonstrukcija ostvarena je, sloj po sloj, kroz iznenadujuće skladno mijenjanje zahodskog humoru s intelektualističkim parabolama ili pak bizarnim ostvarenim metaforama.

Vrhunski elaborirana fotografija Allenovog stalnog snimatelja Carla Di Palme, te efektna stilizirana montaža prepuna grubih rezova Susan E. Morse

doprinosi su na koje smo već navikli u Allenovim radovima, no životnost njegovoj filmskoj konstrukciji osigurava duhovit casting u kojem Judy Davis i Robin Williams parodiraju vlastite glumačke backgrounde, a Demi Moore dokazuje da i ona

može biti smiješna, naravno, samo ako ju režira Woody Allen.

Goranka Vrus i Ivo Škrabalo u filmu *Opsada* (1956) Branka Marjanovića

nemaju naznake *Croatia* nego samo *Yugoslavia*. A to je povijest koja nastoji biti vrlo politički korektna: tj. savjesno obaveštavati ne samo o velikim svjetski odlučujućim kinematografijama i pokretima, nego i o što više »malih kinematografija«. Autorski par govori o jugoslavenskom filmu prilično adekvatno i upućeno, na više mjesta, već prema razdoblju koje proučavaju. Ali u najnovijem razdoblju, razdoblju raspada Jugoslavije, možete naći samo jednu rečenicu u koju se Hrvatska nije čak uspjela niti uvući (»U Jugoslaviji je ekonomskim kolapsom sredinom 1980-ih prekinut rast neovisnog filmskog pokreta, strogo decentralizirane proizvodnje potpomognute televizijskom potporom, koja je zakoračila prema privatizaciji. Nakon pada komunizma, započeo je etnički rat 1991. i razorio civilno društvo ove države. Jugoslavenski je film došao do svoga kraja, ostavljajući otvorenim pitanje kako će sad filmaši prolaziti u

centra »Zagreb u Hrvatskoj i Beograd u Srbiji«, ipak je to natuknica o *Jugoslaviji*. U drugome članku, koji obuhvaća novije razdoblje pod nazivom »Promjena stanja u istočno-središnjoj Evropi« u pregledu razdoblja od 1956-58, ponovno spominje *jugoslavensku kinematografiju*, ističući Vukotića i druge kao nositelje animacijske revolucije u »Zagrebu (Hrvatska)« i potom srpski dokumentarizam i srpske autore novoga filma (Petrović, Pavlović, Makavejev), u razdoblju 1970.-1980. spominje, bez nacionalne specifikacije, uz Petrovića i Makavejeva i Zafranovića i Karanovića, a Kusturicu kao »Bosancu«, dok u tekstu o »Post-komunističkom poretku« spominje »brzu dezintegraciju Jugoslavije« i daje tek podatak kako »U sastavnim dijelovima bivše Jugoslavije (s izuzetkom Slovenije) proizvodnja je podlegla katastrofalnom padu kako je zemlja uvučena u građanski rat«. Prema

životu shvaća kako njegovi problemi i promašaji proizlaze iz nevjerojatne seksualne energije. Allen se u svojim filmovima već predstavlja kao preplašeni intelektualac frustriran djetinjstvom, roditeljima, ženama, vlastitim Židovstvom i, dakako, seksom, no još ga nismo upoznali u ovako bijednom izdanju nezasitnog seksualnog manjaka koji, kako sam kaže,

Samodestruktivni Harry

Deconstructing Harry, SAD, 1997, 95 minuta.

Igor Tomljanović

r: Woody Allen, gl: Woody Allen, Judy Davis, Kirstie Alley, Demi Moore, Billy Crystal, Elizabeth Shue, Robin Williams

Počinimo s naslovom, odnosno njegovim hrvatskim pogrešnim prijevodom. Nije ovdje, naime, riječ ni o kakvom novom super-heroju, već o novom filmu Woodyja Allena, a Woody je, ne po prvi put, prilično samodestruktivan. Dakle točan bi prijevod trebao glasiti *Razaranjući Harryja*. Istini za volju, glavni lik Allenovog filma, Harry Block, pisac u kreativnoj krizi, razara i sve oko sebe, brakove, žene, ljubavnice,

kritik

Implicitna ideologija struke

Uvidi Maloga leksikona okvirno se podudaraju s onim što o pitanjima »doma i svijeta« misli današnji hrvatski Bildungsbürgertum

Zoran Kravar

Vlaho Bogićić, Lada Feldman-Čale, Dean Duda, Ivica Matičević, *Mali leksikon hrvatske književnosti*, ur. Vlaho Bogićić, Naprijed, Zagreb 1998.

Mali leksikon hrvatske književnosti — djelo četvero mlađih, ali već zapaženih stručnjaka sa zagrebačkih sveučilišnih i znanstvenih ustanova — dobrodošla je novost u domaćoj književnoznanstvenoj literaturi, u kojoj su dosada nedostajale leksikonske obrade hrvatske književnosti. Ali, osim samom novošću, *Mali leksikon* privlači pažnju i drugim svojim vrlinama: razinom članaka, mnogovrstošću dodataka kao i zanimljivošću svoje raščlanjene strukture, koja proširuje njegov na prvi pogled neveliki kapacitet.

Glavni je sadržaj *Leksikona* 100 enciklopedijskih članaka. Oni su jednaka opseg, ali ne jednaka sadržaja. Pripadaju, naime, različitim tipovima književnopovijesnoga diskursa te se razlikuju po stupnju općenitosti i po tematskom obuhvatu.

Osnovnu razinu sistema tvore članci posvećeni pojedinačnim autorima. Tih je članaka 77, ali je u njih stalo više pisaca (83). Neki su, naime, biografski članci zamisleni kao »dvokrevete sobe«, u koje se smještaju po dva suvremenika, udruženi po nekom tradicionalnom ključu: po krvnoj srodnosti (Ivan i Matija Mažuranić), po sudbinskim vezama (Petar Zrinski i Krsto Frankopan), po sličnosti opusa (Džore Držić i Šisko Menčetić). U 8 članaka hrvatska se književnost promatra kao slijed razdoblja (od srednjeg vijeka do postmoderne). Osam ih je posvećeno književnim vrstama koje su u hrvatskoj književnosti imale važnu ulogu, bilo da su ih pisici slijedili kao regulativne ideje (poput romana u 19. i 20. stoljeću) ili su se ustalile u književnopovijesnim klasifikacijama. U trima je natuknicama riječ o ustanovama koje su od važnosti za organizaciju hrvatskoga književnog života i za proučavanje hrvatske književnosti (DKH, HAZU, MH). S time smo došli do broja 96. Preostaju još 4 natuknice koje se ne daju grupirati, pa ču ih spomenuti poimenice: članak »latiničam« sažeto prikazuje jaku latinsku tradiciju u Hrvata; »usmena književnost« govori o književnom folkloru, koji, doduše, ne priznaje pisce (ono, dakle, čime se *Mali leksikon* ponajviše zanima), ali se pisana, tj. autorska književnost prema njemu uvijek nekako odnosi; u posebnu se članku govorio o jeziku hrvatske književnosti, a jedan je posvećen hrvatskoj znanosti o književnosti, kulturnom subuniverzumu kojem institucionalno pripadaju i autori *Maloga leksikona*.

Sadržajnosti i raščlanjenosti leksikona predonose i njegovi brojni bibliografski prilozi, od kojih ističem kvalitetan abecedni pregled hrvatskih književnih časopisa (sastavila Dušanka Profeta) i iscrplju bibliografiju hrvatske znanosti o književnosti (Slaven Jurčić).

Osim pisanih priloga, *Leksikon* sadržava i mnogo ilustracija: svi obrađeni pisci, ukoliko postoje njihovi portreti ili fotografije, prisutni su u knjizi i slikom svoje fizičke pojavnosti. Prijavljeno je ilustriran i prilog o književnim časopisima.

Mali leksikon hrvatske književnosti ima, naravno, i predgovor. On se završava poentiranim mišlju koja kaže kako je hrvatska književnost dovoljno velika da podnese mali leksikon. Pretpostavljam da ta misao pokušava preduhititi

ono čega se autori leksikonskih djela u pravilu pribavljaju. Mali se, naime, leksikoni unaprijed izlazu prigovoru da su i premali; autor ili autori polaze od pretpostavke da će se njihovo djelo vrednovati i s obzirom na ono što u nju nije uvršteno.

U slučaju *Maloga leksikona* ta je bojazan možda i pretjerana. Jer, ruku na srce, hrvatska književnost, barem u kvantitativnom smislu, nije velika: sa svojim jednim renesansnim romanom, s tri barokna lirika, s dva tasovska epa, s dvojicom spomena vrijednih deseteračkih prosvjetitelja, s pet ili šest čitljivih realističkih romana i s nešto većom proizvodnjom u 20. stoljeću, ona je tolika da bi i omanje enciklopedijsko djelo moglo biti njezino realistično zrcalo. *Mali leksikon* sebi je u tom pogledu olakšao posao

uvodenjem natuknica o razdobljima i o književnim vrstama. Time je pod svojim krovom otvorio i nekoliko prostora za »kolektivne izložbe«, u okviru kojih i pisci nevelika ili čak osrednjega opusa dobivaju smislenu književnopovijesnu etiketu.

Donekle su, međutim, svoj posao autori *Leksikona* otežali utoliko što su insistirali na opsegovoj ravnopravnosti članaka odnosno što su dijbu članaka provodili samo iznimno. To je glavni razlog zbog kojega se na kraju ipak dogodilo da u popisu obrađenih autora nedostaje i gdjekoji važniji pisac. Ali, taj je problem priča za sebe, pa zasljužuje širi osvrt.

Kako sam rekao, autori *Leksikona* prihvatali su — očito u nekoj ranoj pripremnoj fazi — pravilo jedinstvena opseg za sve članke. To što se leksikon sastoji od 100 članaka ujednačena kapaciteta, njegovo je najuočljivije obilježje. Ali, to je i njegova najizazovnija karakteristika. Svakaki, naime, stručno potkovani čitatelj upitat će se ne bi li bilo prirodnije da je u *Leksikonu* primijenjena logika proporcije: koliki opus (razmjerno) toliki članak. Rješenju što su ga autori odabrali ne može se, doduše, poreći zanimljivost, ali ono ima i nedostatka. Izložit ću ukratko i jedno i drugo.

Opsegovna uravnoteženost članaka — otprikljike 2,5 stranice — pridonosi uniformnosti i samovisnosti knjige. Knjiga kao da nam kaže: u ovim koricama unutrašnja su pravila igre važnija od strukture i obujma pojedinačnih tema. Drugo, geometrizam knjige i pravilan ritam poglavljiva odgovara i nekim interesima čitatelja, osobito današnjega užurbana čitatelja, koji odliku o čitanju stručnoga teksta ne donosi samo s obzirom na relevantiju predmeta, nego i s mlašnjima na vrijeme potrebito da se što pročita.

S druge strane, opsegovno ujednačenje članaka stvara i određene komplikacije. Članci, naime, koji uz zadani opseg obrađuju predmete nejednakih dimenzija moraju se razlikovati po stupnju apstraktnosti, po svedenosti na bitno i, na kraju, po metodologiji. Janko Leskovar, na primjer, sa svoja dva nevelika romana, od kojih je današnjem čitatelju preporučljiv samo jedan (*Propali dvori*), može se na 2,5 stranice obraditi gotovo onako kako bi prošao i u kojem opširnom književnopovijesnom pregledu. Obraditi pak Krležu ili Ujeviću u istom formatu, znači reducirati i apstrahirati, dakle, raditi uistinu leksikonski. Ukratko, ujednačenost opsega plaća se različitošću mjerila. Članak, na primjer, o Habdeliću u usporedbi s onim o Krleži doimlje se kao katastarski plan u usporedbi sa zemljopisnom kartom kontinenta: tamo je ucrtna svaka hiža i ledina, a ovdje se do neraspoznatljivosti komprimiraju cijeli kvadratni kilometri; tamo *Zrcalo marijansko* (jako velikim dijelom kom-

pilirano) ima gotovo cijelu stranicu, a ovdje je *Filip Latinovic* stisnut u četiri retka.

Takvo gospodarenje prostorom, tj. brojem stranica i redaka, stvorilo je sljedeći paradoks: premda virtualnoga prostora u *Leksikonu* ima (popunjeno je preopsirnim predstavljanjem manje važnih autora i djela), za nekoliko se krunijih imena nije u njemu našlo mesta. Buduća izdanja leksikona, kojih će — nadam se — biti, mogla bi tome doškotiti daljnjom dijonom odvije komformnih natuknica. Tako bi se u Habdelićevu sobu mogao smjestiti još koji kajkavac, na primjer, Štefan Zagrebac, koji je — po mome — zanimljiviji pisac od Habdelića, uz Leskovara bi mogao stati i Draženović, koji je napisao nekoliko stranica ili barem pasusa kavkih u Leskovara nema, uz Kanižlića neka se

deskriptivni objektivistizam bez vrijednosnih primjesa, kakav je bio karakterističan za našu znanost o književnosti od šezdesetih do osamdesetih godina: *Leksikon* opisuje opuse i pisce uglavnom sa stajališta književnoznanstvenoga umra koji uredno razlikuje slojeve književne strukture, kojem je važna supsumcija djela pod određenu vrstovnu poetiku i koji polazi od pretostavke o povjesnom relativizmu estetičkih kategorija i njihovih književnih realizacija. Rekapituliraju se i rezultati novijih komparativnih proučavanja, a autori se, podjednako u biografskim člancima i u poglavljima o književnopovijesnim epochama, trude dokazati primjenljivost europskih periodizacijskih kategorija na hrvatsku književnost.

Gomilanjem dokaza o europskim vezama hrvatskih pisaca i o europskom redu vožnje u hrvatskoj književnoj povijesti leksikon je i implicitno ideološki: njegovi se uvidi okvirno podudaraju s onim što pitanjima »doma i svijeta« misli današnji hrvatski — recimo — *Bildungsbürgertum*. S druge strane, uglavnom je slobodan od ideologija po kojima je književnost instrument nacionalne stvari, a koje opterećuju našu konzervativniju kulturnopovijesnu literaturu i uopće današnji hrvatski *Zeitgeist*, koji se kadšto doimlje kao da je i proizšao iz konzervativne literature, a ne iz modernih političkih programa.

Zahvaljujući stručnom znanju i spisateljskoj kompetenciji četvero autora, *Mali leksikon* vrlo je ujednačen u kvalitativnom pogledu. Sve lijepe što sam o njemu dosada rekao može se primijeniti na većinu članaka. To ne znači da u njemu nisam našao na mesta nad kojima sam se i zamislio, na rečenice, pasuse ili članke kojima bih poželio drukčiju formulaciju, precizniji izraz, bolju koncepciju ili širu provjeru iznesenoga podatka.

Malo me je, na primjer, zbulilo kad sam u članku o Džori Držiću pročitao da u toga pjesnika »kompleksne retoričke figure [...] u stupaju mjesto razmjerno jednostavnijim, parataktičkim oblicima«. Tu naslućujem dvije logičke greške: a) alternativa »parataksi« (tj. nezavisno veži rečenica) nisu »kompleksne figure«, nego hipotaksia (zavisna veža rečenica); b) za gradnju figure — i jednostavnih i kompleksnih — podjednako dobar okvir pružaju i hipotaksia i parataksa (za drugi slučaj dobar je primjer Dživo Bunić, koji istodobno preferira nezavisnu vezu rečenica i rascijetanu metaforiku). Propust je sitan, ali je uočljiv upravo sa stajališta one knji-

zika na prostoru između Drave i Jadrana prati bez krajnje preciznosti. Ali, to nije sve. U jezičnopovijesnom članku modernoga i (s obzirom na dob autora) mladenačkoga leksikona mogao se, osim dobre faktografije, očekivati i kakav sociolingvistički višak, na primjer, u formi razmisljanja o dubljim i skrivenijim razlozima zbog kojih su djelomično romanske istočnojadarske komune u 16. stoljeću prigrile »slovinstvo« i domaći jezik ili različitu statusu hrvatske riječi u ranonovovjekovnom Dubrovniku (gdje je ona bila medij visoke književnosti, ali ne u ukupne društvene komunikacije) i u baroknoj »kajkaviji« (gdje su se njome služili svi staleži). Izostanak takvih tema u natuknici o jeziku ponešte me razočarao. Njihovim načinjanjem autori su mogli dati do znanja da pitanje o književnom jeziku ima i dimnezija o kojima tradicionalna filologija ne govori, mogli su osjećati svoj diskurs spoznajnim interesima moderne filozofije jezika, komunikologije i sociolingvistike, a juvenilni nonkonformizam svoga djela naglasiti na najočitljivijem terenu.

Već sam rekao da *Leksikon* svojom objektivističkom metodologijom i naglašavanjem zapadnoeuropejskih veza hrvatske književnosti okreće leđa nacionalističkim zloupotrebljama književnosti i filologije, što je u današnjoj Hrvatskoj još uvijek hrabro i daleko od samozauzlijvoga. Utoliko su uočljivije neke formulacije za koje bih, ipak, rekao da idu junačkom vremenu niz dlaku. Rečenica, na primjer, kojom se bezsubjektno utvrđuje da je August Cesarec g. 1941. »ubijen« mogla bi se shvatiti kao ustupak aktualnom času, u kojem je postalo nepristojno grđiti ustaše, a svako se malo ponavlja da NDH »nije bila samo [...] nego i [...].« U članku o Mažuraniću nekoliko je dragocjenih redaka uljepšano na tvrdnju da *Smail-agu* nisu voljeli pravaši, premda se Kovačićeva travestija spjева spominje već *sub voce* »Kovačić«, a ono što je o epu i o njegovu glavnom liku rekao Starčević nije ni duboko ni važno. Pitam se stoga nije li pravaški *appendix* uz Mažuranićev portret neka vrsta ideološkoga apaurina protiv *Smail-agine* »jugoslavenske« teme i poklon Starčeviću kao službenom hrvatskom totemu.

Ipak — šalu nastranu — u *Leksikonu* nema prenoga mesta koja bi poticala na razmišljanja slična upravo priopćenima. S uvjerenjem ga preporučujem čitateljskoj publici, a prepucuji dometem i kratko naglađanje o tome kome bi knjiga mogla biti od najizravnije korigosti.

Mali leksikon mogu zamisliti u rukama nekoliko različitih tipova čitatelja. Prvo, za njim neka slobodno posegnu ljudi od kojih se očekuje da o hrvatskoj književnosti nešto znaju, da o njoj gdjeđe štograd i kažu, a nemaju je interesa ili volje čitati. U toj bi skupini zapaženo mjesto mogli imati manje ambiciozni srednjoškolski nastavnici, komotni studenti književnosti, koji ma ishod studija važniji od njegova sadržaja, a možda i politički funkcioniari, koji se tu i tamo (pri otvorenju, recimo, kakve fešte u Dubrovniku ili škole u Požegi) nađu u prigodi da zucnu štograd o Gunduliću ili o Kanižliću. Drugo, leksikoni služe i ljudima koji su o onome što u njima piše već otprije verzirani, ali se, zaboravivši štograd (koji naslov, godinu, ime lika), ze podsetiti. Napokon, zamislivo je da se leksikonom posluži i onaj koji hrvatske pisce upravo čita, a želi svoje čitateljske dojmove sublimirati, poopćiti i srediti.

Svima spomenutima *Leksikon* će dobro doći. Studentu kojem se ne čita Marulić ili Đalski knjiga može pomoći da dođe do ocjene (uz uvjet, doduše, da profesor-ispitivač za nju ne zna). Neambicioznim će se nastavnik zavirivanjem u *Leksikon* opremiti upotrebljivim znanjima, a da pritom ne iznevjeri pravilo po kojem je spreman raditi onoliko koliko ga plaćaju. Politički će se čovjek sposobiti da pobudi odobravanje općinstva i zavist lokalnih školnika. Znalac koji želi osjećati pamćenje cijeniti će množinu egzaktnih podataka i lakoću s kojom se podatak u *Leksikonu* pronalazi. Zahtjevnu pak ljubitelju hrvatske knjige *Leksikon* može pomoći na putu do učenosti: omogućiti će mu da roman, pjesmu ili novelu koju upravo čita začas uvede u mrežu međuovisnosti, utjecaja i intertekstualnih veza te da osjeti kako se u nas misli i piše o književnosti.

Leksikon s uvjerenjem preporučujem čitateljskoj publici u mjestu mogli imati srednjoškolski nastavnici

i stisnuti u gornji lijevi kut zadržali obavijesnu vrijednost, a pritom bi ustupili mjesto tekstu. Uspit, čini mi se da izabirač portret, nije ujek bio sretne ruke. Fotografije, na primjer, nekih modernih pisaca doimlje se kao da bi im odgovarao kontekst nešto zovljivniji od znanstveno skrupulozno leksikona. Posebno su me iznenadile bizarse poze u kojima su prikazani Goran Kovačić ili Ujević u istom formatu, znači reducirati i apstrahirati, dakle, raditi uistinu leksikonski. Ukratko, ujednačenost opsega plaća se različitošću mjerila. Članak, na primjer, o Habdeliću u usporedbi s onim o Krleži doimlje se kao katastarski plan u usporedbi sa zemljopisnom kartom kontinenta: tamo je ucrtna svaka hiža i ledina, a ovdje se do neraspoznatljivosti komprimiraju cijeli kvadratni kilometri; tamo *Zrcalo marijansko* (jako velikim dijelom kom-

zvenoanalitičke pameti, na koju se *Leksikon* pojavljeva oslanja.

Logički nedosljednosti — koje, međutim, nisu više samo stvar formule nego pomalo i koncepcije — našao sam i u članku »Jezik i pismo«. Tu se ponešto cirkularno prvo rečenici (»Komunikacijski medi i sredstva umjetničkoga izraza na kojem nastaje hrvatska književnost naziva se hrvatski književni jezik«) upostavlja pravilo po kojem književnost i jezik jedno drugome jamče identitet, ali već u sljedećoj rečenici citamo kako se »sastavni dijelom hrvatske književnosti drž [...] i djela Hrvata na drugim jezicima«. S faktografske se pak strane može članaku prigovoriti da se premalo obazire na slavenski i južnoslavenski *genus* hrvatskoga književnog jezika (premda je *genus* neizostavan dio dobre definicije) te da evoluciju književn

Knjiga suptilnosti i bijesa

U Hrvatskoj su, opaža Jergović, možda posvađani ljudi, susjedi i kolege, ali politički ceh završava tјedan idiličnim kapučinom kod Carlija Brauna u Gajevoj

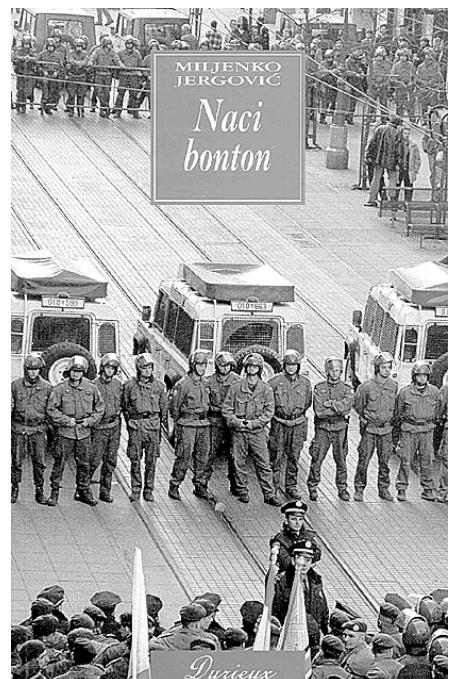
Jurica Pavičić

Miljenko Jergović, *Naci bonton*, Durieux, Zagreb 1998.

Oko toga koje je mjesto Miljenka Jergovića u hrvatskoj književnosti devedesetih, uglavnom nema većih dvojbji. Tiskanje Jergovićevih priča u izdanju omiljenog i uglednog *Pinguina* zapečatilo je Jergovićev status najuspješnijeg i najpoznatijeg hrvatskog pisca koji se pojavio u devedesetima. Jergović je u ovom trenutku jedini hrvatski pisac mlađe i mlađe srednje generacije koji je napravio međunarodno literarno ime. Jergović je možda zaista imao tu »sreću« da ga ponese val grizodusja, a potom i literarnog interesa za Sarajevo i Bosnu. On je imao i to zgodno svojstvo što je tipično generacijski pisac, formiran na Carveru, pop-kulturi i postmodernističkoj poetici fragmenta i krhotina. Sva ta nazovi objašnjenja nisu, međutim, dovoljna da objasne zašto od mlađe hrvatske literature svijet zanima ponajviše Jergović. Objašnjenje leži drugdje i silno je jednostavno: Jergović je napisao hrpu dobrih priča i još više dobre poezije.

Ako je Jergovićev književni položaj prilično jasan i središnji, kudikamo je manje jasan njegov status i mjesto u novinarstvu, poslu koji Jergoviću i mnogim drugim stariim i novim hrvatskim piscima plaća račune još od sredine osamdesetih kad se pojavio člancima u sarajevskom tisku. Jergović se, vrijedi se toga prisjetiti, afirmirao najprije kao novinar. Potkraj osamdesetih njegove (izvrse!) rane zbirke bile su poznate tek lokalnoj sarajevskoj javnosti. Istodobno, Jergović je kao 23-godišnjak dobio prestižnu *Danasonovu* nagradu za kolumnu u *Oslobodenju*. U to je vrijeme Jergović bio bosanskohercegovački dopisnik *Nedjeljne Dalmacije* u kojoj je tada pisao političke izvještaje o nadolazećoj političkoj krizi. Ti su izvještaji bili skromni po tzv. autorskim pretencijama, ali su — često se to zaboravlja — trezvenom nacionalnom osvještenošću odudarali od pretežno unitarističkoga duha sarajevskog tiska.

Jergović je kao novinar u međuvremenu prošao *Nedjelju* pod četirima urednicima, *Tjednik* i *Feral*. Gotovo nema ex-jugoslavenske novine u kojoj nije pisao, od crnogorskog *Monitora* do slovenskog tiska, a ostao će zapamćen po nesvakidašnjem paradoxu: vjerojatno je jedini novinar koji je pisao i za hiperislamski *Ljiljan* i za franjevačko *Svetlo riječi*. Svoje danas slavne priče počeo je objavljivati upravo u novinama. S

vremenom je formirao svoj specifični novinarski diskurs koji je bio i još uvijek jest smjesa eseja, polemike, komentara i pripovijednoga teksta. Žestoko polemičan i žanrovske hibridan, taj Jergovićev »privatni žanr» nailazio je na osporavanja u oba ceha kojima Jergović pripada. Brojne od naših literarnih *gospo* od cukra Jergovićeva piskaranje u novinama drže nečim poput nedostojna posla, ako čak ne dijele i stav zagrebačkoga profesora književnosti koji je jednom prilikom izjavio da su suvremenu hrvatsku književnost upropastili novinari. S druge strane, novinski je ceh Jergoviću katkad prigovarao manjak žurnalističkih temelja pogreške u faktografiji, katkad nedostatni istraživački rad, a ponajviše svaštarenje, jer je Jergović zaista pisao o mnogočemu, od pocjice do sporta. Ako su Jergoviću-novinaru i prigovarali beletriziranost, ostaje činjenica da je njegovu literaturu novinarstvo samo oplodilo, obogaćujući je smislim za opažanje, ljubavlju za činjenice, znatiželjom i raspisanošću.

Miljenko Jergović odlučio je uknjižiti, nakon šest zbirki priča i lirike, i svoj novinarski rad u posljednje četiri godine. Knjiga *Naci bonton* sadrži 31 novinski esej. Među njima su tri napisana za ovu knjigu. Ostali su tiskani u *Nedjeljnoj*, *Tjedniku* i *Feralu* od 1994. do ove jeseni. Ukratko, pročitao ih je kudikamo veći broj ljudi nego što će ih u našim knjižarskim prilikama pročitati u knjizi. Otklanajući u razgovoru za *Slobodnu Dalmaciju* prigovor kako takve knjige obično nastaju iz taštine, Jergović je rekao kako ju je odlučio tiskati jer osjeća da je zatvorio jedan životni krug. Te je četiri godine Jergović proživio kao napolj izbjeglica, napolj publicistički pečalbar, a napolj domaći u Zagrebu, odakle će ga put vjerojatno uskoro odvesti ili na Zapad, ili natrag u Sarajevo tragom Ivana Lovrenovića, povratnika u Bosnu.

Te četiri godine odjelit su odsječak u Jergovićevu novinarstvu. S jedne strane, upravo se u tom razdoblju on definitivno usmjerio prema hibridnoj formi novinskog eseja dužeg od pet-šest kartica. S druge, u tim »hrvatskim godinama« manje se bavio svojom omiljenom novinskom i književnom temom, Bosnom, njezinim Hrvatima, prošlošću i sadašnjosti. Više se bavio Hrvatskom, što u ovom slučaju znači sjeverozapadnom Hrvatskom i Zagrebom koji mu je postao privremeno prebivalište. Prebivalište prema kojem je, često s pravom, nemilosrdan. Jergović ne voli mentalitet u kojem se našao, a ponajmanje hrvatski politički *mainstream*. Otuda i prigovori Jergoviću da je »nepristojan gost« koji »pljuje u tanjur iz kojega jede«, prigovori s kojima se obraćunava u naslovnom eseju knjige. Ljudima koji vole Zagreb i koji ga drže žrtvom balkanizacije u devedesetima *Naci bonton* neće biti ugodno štivo jer, Jergović i prema Hercegovcima ima više razumijevanja, nego prema gradu u koji ga je život bacio.

Naci bonton pruža i najbolje i najgore od Jergovića. Nevjerojatno je kako svezak naizgled sličnih tekstova jedinstvenoga tona i žanra donosi jedne do drugih i antologijske eseje i one u kojima Jergović opće nije video bit. Autor je i ovdje najbolji kad se bavi tlom koje čudesno osjeća i razumije — Bosnom. Prvi blok *Metamorfoze* posvećen BiH i eseji o Kusturici, Risti Đogi, Karadžiću i Andriću sadrži eseje koji su možda ponajbolja eseistička o BiH u ratu, zato jer je opća mjesta mišljenja o Bosni prelomio kroz optiku vlastite generacije koja je u BiH možda došla u ratu do riječi, ali u

Hrvatskoj gotovo i nije. To ne znači da se Jergović nije dobro bavio i Hrvatskom. Tekst *Herj Miro i razbojni Mirso* izvrsno raskrinkava hrvatsku ružnu naviku da vlastite grijeh prebacuje drugim krivcima (Hercegovcima, Dinarcima, doseljenicima...). *Kod Charlieja* je tekst koji napokon raskrinkava veliku domaću političku laž, mit kako hrvatskom politikom vlada nepomirljiva isključivost i posvađenost. U Hrvatskoj su, opaža Jergović, možda posvađani ljudi, susjedi i kolege, ali politički ceh završava tјedan idiličnim kapučinom kod Carlija Brauna u Gajevoj.

Naci bonton ima i slabijih strana. Jergović katkada ima problema s faktografijom (pa će Joe Perpicha zamijeniti, rečimo, za Bernarda Luketicha). Često će ga snaga stereotipa i odbjnost prema ljudima i pojavama odvesti u klišeje. Potpisnik ovog teksta sklon je Aralici i Tuđmanu onoliko malo koliko i Jergović. Priča o tome kako je Tuđman s gnušanjem odbio friganu ribu i tražio jastoga ili o aralicama kao o ljudima koji ne mijenjaju rublje naprosto je, međutim, promašena u temeljima. Hrvatska bi drukčije (i bolje) izgledala da je Tuđman zaista hedonist, a ne mrzvoljni vojni čato, a Aralica se prije čini kao čovjek obuzet sobom, pa i svojim tijelom, nego kao nehajni dinarski športačun. Da nije toga, teško da bi čeznuo postati ideologom.

Općenito, Jergović najslabije piše kada piše o ljudima i pojavama koje mrzi. Koliko je god kada piše o malim stvarima i životu obazriv, suptilan i slojevit, toliko ta svojstva gubi kada se bavi omrznutim hrvatskim *establishmentom*, ljudima eto poput Aralice. Tada pušta da ga obuzme pravedan, ali nekontrolirani gnjev koji ga unizuje kao esejista, a daje neistomišljenicima i »žrtvama« prigodu za likovanje koje ponajmanje zaslžuju.

Takvi bijesni publicistički ispadni najlošije su Jergovićev štivo. Istodobno, oni su možda najdragocjeniji kao budući izvor i dokument. Novinski se tekstovi ukoriju i zato da bi ih netko za pedeset godina lakše našao, i opipao bilo jednog vremena. Taj će netko iz *Naci bontona* saznati na koga smo se i kako strašno lutili.

Zapadnjački kanon

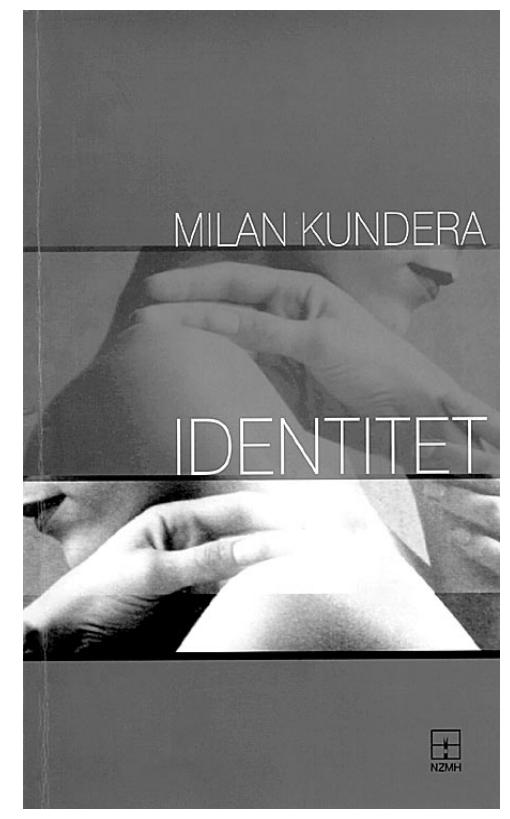
Povjerenje u sadašnjost

Kunderin je roman priča o sretnom paru koji ugrožava jedino privremenost svega

Gordana Crnković

Milan Kundera: *Identitet*, prevela Ana Prpić, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1998.

Identitet je drugi roman Milana Kundera napisan izravno na francuskome, treći koji govorи o temama iz pariškoga života. Do rušenja Berlinskog zida Kundera je, poznato je, bio zabranjen u domovinu; njegovi romani prije 1990. govorili su isključivo o srednjoeuropskim temama, odnosu čovjeka i povijesti, o svijetu u kojem nema mjesta individualnoj slobodi. Proslavio se kao disidentski pisac koji svoje izmučene češke patnike i emigrante, baš kao i tupe aparatičike, motri istodobno ironično i ozbiljno, s gorčinom, porugom i razumijevanjem. Okrenuši se 1990., najprije u romanu *Besmrtnost*, zapadnim temama, odmah je, kao pisac kojega ideologije jednostavno ne fasciniraju, prepoznao kako zapadni mediji

prijete integritetu pojedinca upravo kao i istočne totalitarne države. Pročitavši njegove francuske romane, *Polaganost* (1995) i *Identitet* (1997), francuska je kritika ubrzo pohvalila »više lakoće, mašte, improvizacije, novi prostor igre« (Guy Scarpetta).

Doista, Kunderini francuski romani, rasterećeni od piscu presudnih srednjoeuropskih tema, više su skloni narativnim istraživanjima. Oni, uostalom, nastaju u doba pišćeve literarne osvještenosti i intenzivne refleksije o romaneskoj umjetnosti — Kundera je objavio dvije knjige eseja o umjetnosti romana u kontekstu zapadne civilizacije — *Umjetnost romana* (1986) i *Iznevjerene oporuke* (1993). *Besmrtnost* i *Polaganost* zaokupljeni su narativnim problemima, osobito propitivanjem pozicije pripovjedača koji nas neprestanu podsjeća na to da je on izmislio svoje likove; spajanjem romana i eseja; mogućnosti romana da povezuje udaljena povijesna razdoblja, ozbiljnu i neozbiljnu perspektivu i napsoljetku ono realno i ono nevjerojatno. *Identitet*, pak, donosi posve drukčiji pokušaj: Kundera koji je u svojim esejima uporno zagovarao, a u svojim romanima, osobito novijima, provodio improviziranu kompoziciju prema uzoru na osamnaestostoljetne pisce, favorizirajući draž slučajnih epizoda koje zapravo nemaju veze sa zbivanjima što čine fabulu, ovoga puta odlučio se na bezrezervnu poslušnost pravilu jedinstva radnje, na samu jedan zaplet koji se događa u ograničenom razdoblju, bez esejističkih digresija i epizoda.

Zanimljivo je da Kunderina varijanta romana-eseja ipak i u *Identitetu* ostaje na djelu; sama je tema eseistički postavljena. *Identitet* je, baš kao i roman *Besmrtnost*, refleksija o konceptu individualiteta na kraju stoljeća i o mogućnosti pojedinca da živi svoju sadašnjost, više negoli prošlost ili budućnost. Prema Kunderinu tumačenju, formuliranim u eseističkoj knjizi *Iznevjerene oporuke*, roman kao žanr uvijek odgovara na pitanja »što je pojedinac i u čemu se sastoji njegova osobnost?«. Kunderini likovi iz romana *Identitet* žive u doba pitanja »hoće li pojedinac nestati ili preživjeti?«, u civilizaciji turizma, uniformnosti, nadziranja, ravnodušnosti, destrukcije intimnosti. U psihu tih likova ne zrcale se civilizacijski identiteti; svjetonazorno, oni su umjereni i samo napolj artikulirani otpadnici od civilizacije. Obrazlagati u eseju kako su pitanja identiteta pojedinca u središtu romaneske umjetnosti, i nakon toga napisati roman pod naslovom *Identitet* bila bi ambicioznost komičnih razmjera kada se ne bi radilo o piscu sklonom — šali. Kundera, koji se znao narugati i napačenim češkim emigrantima, porugu dakako upućuje i urbanom francuskom paru. *Identitet* se bavi relativno sretnim životom dvoje Parižana; Chantal je sposobna, samosvesna,

doživjela je gorka iskustva, Jean Paul je slabiji i, u skladu s novim stereotipom, manje zanimljiv. Oni nastoje živjeti relativno izolirano od agresivne suvremenosti. Ne dogada im se zapravo ništa, osim problema koje sami proizvode. Kundera, koji je u svojim novijim romanima osobito razradio ironijsku perspektivu, dopunivši je situacijama i postupcima posuđenima iz žanra — komedije, svoje urbane Parižane ovđe dovodi u nedoumice i nesporazume, zabune i prerašavanja, od lažnog prepoznavanja na ulici do krvotvorenja vlastitoga rukopisa u tobože anonimnom pismu. Imaginarni ljubavni trokut — onaj treći ne postoji nego je izmišljen muškog protagonista — razriješit će se na turističkoj relaciji Pariz — London, baš kao što se zbiljski ljubavni trokut u *Nepodnošljivoj lakoći postojanja*, inače romanu iz češke faze koji je tematski najbliži *Identitetu*, razriješio na emigrantskoj relaciji Prag — Ženeva — češka provincija. Dok je češki roman završio u rezignaciji, francuska verzija, kako dolikuje komediji, donosi — sretan završetak.

U Kunderinu pojmovniku egzistencijalnih situacija slučajnost je povlaštena i razrađena natuknica; u Kunderinu egzistencijalnoj matematičkoj prošlosti i budućnosti više su eksplorativne nego sama — sadašnjost. *Identitet* je zato neobičan roman koji ne govori o slučajnostima, nego o osobnom integritetu, a umjesto reminiscencija i anticipacija donosi — povjerenje u sadašnjost. Površne i ozbiljne prijetnje integritetu pojedinca i parnižu se u tom romanu kao varijacije na temu u glazbenoj kompoziciji. Kunderin je roman priča o sretnom paru koji ugrožava jedino privremenost svega. Oni odolijevaju, a Kunderina priča pokazuje koliko je malo potrebno da se potrese svaka postojanost.

Kunderin je opus hrvatskoj publici u cijelosti dostupan u prijevodu, a sada evo već treće knjige, nakon *Polaganosti i Iznevjerjenih oporuka* u izvrsnom prijevodu Ani Prpić. Uz to, nama blizak srednjoeuropski senzibilitet zaciјelo pridonosi ovdasnoj omiljenosti tog i inače karizmatičnog pisca. Ne bih htjela razočarati njegove obožavatelje, ali mislim da je tema destrukcije intimnosti bila dojmljivija kada se promatrala istodobno u zapadnoj i istočnoj verziji, dok je veza komičnog i erotskog bila uvjerljivija u ambijentu čeških toplica nego u prostoru pariškog gradanskog stana. U Kunderinu *Identitetu* najviše bi, ipak, mogli uživati — recenzenti, privučeni osvještenom artističkom kompozicijom, nemogućom temom o sretnoj sadašnjosti, zaokretom u piščevu opusu. *Identitet* svojim izvrstanjem starih Kunderinih romaneskih i esejičkih tema čitatelja ostavlja zadržljivenim, no istodobno ravnodušnim.

Čudo od grada

Strast s kojom Kudrjavcev istražuje splitsko međuradje pokazuje da je rodni grad za nj nešto metafizičko

Ivana Prijatelj Pavičić

Anatolij Kudrjavcev, Ča je pusta Londra, Emporium, Split, 1998.

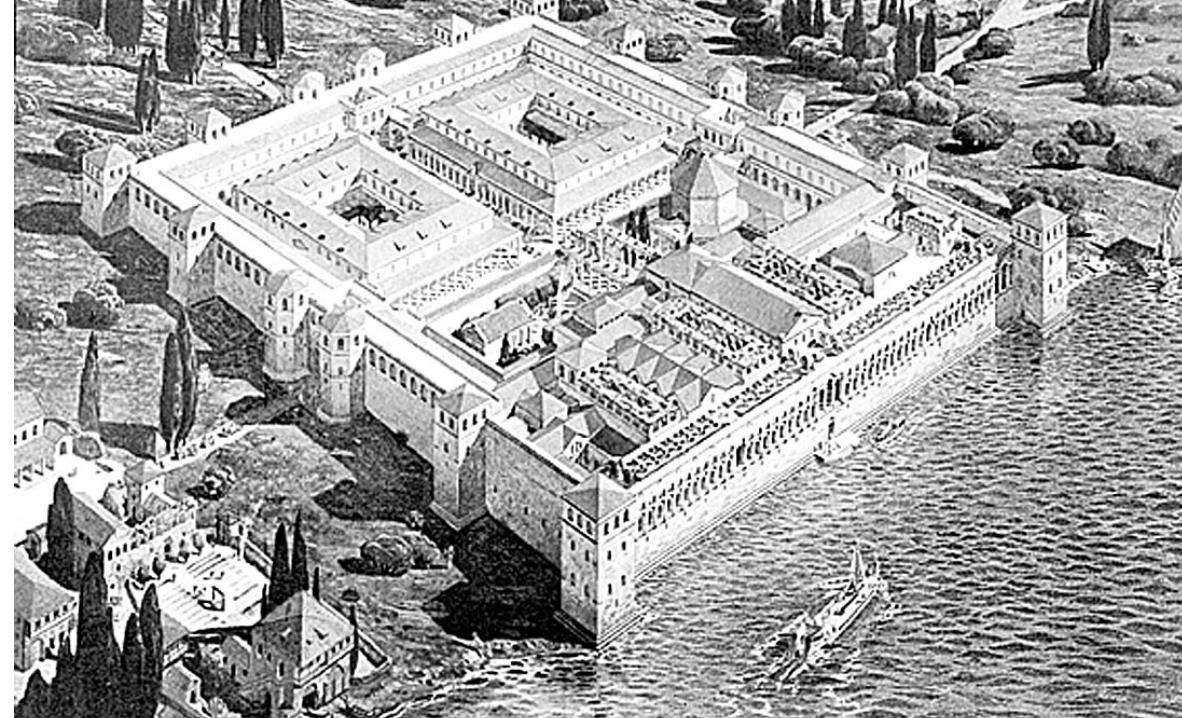
»Teško je objasniti i prikazati i jedno, jedino čeljade, a kamoli cili jedan prastari grad koji početkom ovega novoga dvadesetoga vika već broji priko 20 ijad duša. A ako ti se grad još zove Split, odnosno Spljet, onda bi bilo najpametnije dignuti ruke i odustat od posla.« piše u *Pristupnoj besedi u Kronici Veloga Mista Miljenko Smoje*. Međutim, već je Smoje, pišući svoju slavnu knjigu, dokazao da se o Splitu i može i treba pisati. Dapače, povijest »veloga mista«, iliti međuratnoga Splita tema je kojoj nisu mogli odoljeti mnogi Spiličani (za koji taj stari Split ima sakrosanktno značenje), pa su se dali na pisanje autobiografskih romana, kronika i znanstvenih studija.

Nakon Betizzina *Eslia* i Mosettigovih *Obmana*, na hrvatskom knjižarskom tržištu pojavila se nova knjiga o splitskom međuradju, pod znakovitim naslovom *Ča je pusta Londra*. Njezin je autor prokušano pero spiličanske, kazališni kritičar i kroničar grada, picigina s Bačvica, marjanski šećač, Anatolij Kudrjavcev.

Spiličani, ali i oni koji to nisu, još pamte *Vječni Split*, prethodnu knjigu istog autora posvećenu istom razdoblju, u kojoj je istraživao kako su metafizički splitski ambienti, psihu i mentalitet grada pod Marjanom vidjeli književnici i publicisti koji su o njemu pisali. Najnovića se knjiga bavi mnogo većim brojem tema iz spiličanistike. Kao da nema teme, dogadaja i osobe koje u *Ča je pusta Londra* Kudrjavcev nije barem u jednomu poglavljiju dotakao. U njoj su ravnopravno, jedni uz druge predstavljeni imenom i djelom i »veliki« i »mali« Spiličani. Čitatelju se čini da je pisac na stranice praktično preselio cijeli grad zajedno sa svim njegovim stanovnicima, ulicama i trgovačima. Gotovo da nema Spiličana »od kolina« koji neće u toj knjizi naći podatke o nekom iz svoje obitelji. Neki će možda ostati zatečeni načinom na koji su predstavljeni njegovi preci, odnosno informacijom o njihovu pretku koju je Kudrjavcev, tko zna iz kojeg izvora iskopao. Može im se dogoditi ono što i piscu ovih redaka, da na jednoj stranici nađe apoteozu jednog »prabarbe« (zato što je isti igrao nogomet u gradu i prvi otkrio udaranje glavom u povijesti splitskoga nogometa, a poslije se proslavio kao urednik satiričnih novina), a na drugoj stranici ironični komentar o drugom »prabarbi« (koji je bio odrednica prostora i pravzrok psihološke tenzije u mentalni-

ci i sokolaši, te splitske obitelji od kolina, Grisogona, Tartaglia, Cambi, Pavlović. U knjizi su svoje mjesto našle i splitske ljepotice i onodobne aktivne sufražetkinje. Aktivni protagonisti stranica jesu i splitske četvrti: Matejuška, Lučac i Get, ulice, kuće (vila Ridulin), palače (Bajamonti-Dešković), Banovina, pošte, štredionice, gimnazije, škole, i novi Arheološki i Prirodoslovni muzej. Autor nije mimošao ni, danas gotovo neshvatljivu, snagu splitskoga novinskog izdavaštva, široki dijapazon novina od dnevnih i satiričnih, do pretencioznih glasila nove demokracije, listova nerazdjeljive Jugoslavije, i književnih časopisa (poput *Korabje Cira Čičin-Šajna*). U svojoj kronici Kudrjavcev ne izostavlja ni prometovanje splitske »crne dardinjere« (prvog omnibusa), prve automobile, iz-

Dvadesete i tridesete godine bile su zlatne godine splitske

konjunkture i progresa. Zaslugom svojih marnih stanovnika od »malog mista«, perifernoga gradića, kakav je bio početkom stoljeća, Split je u tom razdoblju postupno prerastao u lijep, ugordan, europski grad s mediteranskim šilhom. Bilo je to doba bujnog intenziteta svih oblika života; osnivaju se i grade škole, banke, tvornice. Nažalost, rat je prekinuo u samom začetku mnogo dobrih ideja i projekata; prekinuta je provedba Schürmannova plana za blokovsku gradnju is 1924, prestale su izlaziti mnogobrojne dnevne novine i časopisi. Paradoksalno, današnji Split, koji bi prema broju stanovnika trebao imati infrastrukturu velegrada, nije se po mnogima upravo infrastrukturnim pitanjima maknuo od »mista«, kakva su ga zamislili njegovi stanovnici iz 1920-1940. Naime, gradska infrastruktura nakon Drugoga svjetskog rata nije pratila novonastalu gospodarsku situaciju i društvene prilike.

Posebna vrijednost knjige *Ča je pusta Londra* jest u argumentaciji kojom Kudrjavcev dokazuje da su mnogi socio-ekonomski problemi od kojih danas Split bolje, splitske konstante. Da parafrasiramo autora, riječ je o »neprekidnosti relacije između efemernih oblika života grada i trajnosti ikonskog mediteranskog sloja«. Primjerice, već je u prvoj knjizi Kudrjavcev dočarao u tekstovima domaćina i stranaca, od Giulia Solitra, Marka Uvodića, Ante Cettinea, Ivana Katušića, Ive Vojnovića do Ive Andrića ili Živka Vekarića »usudnost u načnosti Dioklecijanove palače što je odrednica prostora i pravzrok psihološke tenzije u mentalni-

tetu građana« (Vječni Split). Ovdje temu usuda dokazuje i fakta. Teret kulturološkoga naslijeda zbog kojeg su se razvili specifični oblici već desetljećima polu ili neriješenih konstantnih društvenih problema.

Prirodni smještaj pod Kozjakom (odnosno Klisom), u uvali uz Marjan, i gabariti Dioklecijanove palače jesu »genotip« Splita, njegova nasljedna osnova, genetska konstrukcija splitskoga gradskog organizma. Sve ono što je došlo poslije, za sve one koji se bave poviješću Splita, i za same Spiličane jest fenotip, nešto što je rezultat medusobna djelovanja genotipa i nasljednih faktora. Tako su problem Splita osjećali Spiličani i oni koji su u taj grad dolazili između 1914. i 1941., a nažalost taj je stav i danas neupi-

ci i sokolaši, te splitske obitelji od kolina, Grisogona, Tartaglia, Cambi, Pavlović. U knjizi su svoje mjesto našle i splitske ljepotice i onodobne aktivne sufražetkinje. Aktivni protagonisti stranica jesu i splitske četvrti: Matejuška, Lučac i Get, ulice, kuće (vila Ridulin), palače (Bajamonti-Dešković), Banovina, pošte, štredionice, gimnazije, škole, i novi Arheološki i Prirodoslovni muzej. Autor nije mimošao ni, danas gotovo neshvatljivu, snagu splitskoga novinskog izdavaštva, široki dijapazon novina od dnevnih i satiričnih, do pretencioznih glasila nove demokracije, listova nerazdjeljive Jugoslavije, i književnih časopisa (poput *Korabje Cira Čičin-Šajna*). U svojoj kronici Kudrjavcev ne izostavlja ni prometovanje splitske »crne dardinjere« (prvog omnibusa), prve automobile, iz-

gradnju kupališta i plivališta, asfaltiranje ulica, sredivanje okolice careva mauzoleja, obale. Bilježi povijesne prilike i održi nekih aktualnih dogadaja, primjerice pad Austrije, katafalk kralja Aleksandra 1934. godine u Splitu, te boravak Stjepana Radića i Ante Trumbića u gradu. Ne propušta spomenuti ni mnoštvo povijesnih i društvenih antagonizama i idejnih konflikata: sukobe talijanske manjine i hrvatske sredine, antagonizam stranaka, autonomija i narodnjaka, slavenofilstvo i hrvatstvo nasuprot romanskom duhu u gradu, niti trzavice i neuglasja oko postavljanja Meštrovčeva spomenika Grgura Nininskog, odnosno Luke Botića.

Srčanu kroničaru i kritičaru splitskoga teatra nije promaknula niti jedna kazališna tema između dva rata, počevši od repertoara, gostovanja hudožestvenika, zagrebačke opere i baleta, do ličnosti kao što su bili Tomislav Tanhofer, Marko Fotez, Ana Roje, Ivo Tijardović, Milan Begović, Dubravko Dujšin, Lidija Manjsvetova.

Ukratko, riječ je o studioznoj analizi međuratnoga Splita pisanoj briljantnom akribijom, i s puno šarma, u kojoj se posebno izdvajaju dijagnosticiranje onodobnih gradskih problema i egzaktna argumentacija »nepopravljivih« konstanti splitske sredine. Tako su ljubitelji splitske povijesti, spalatinisti i Spiličani ponosni na svoje kolino, dobili knjigu iz koje mogu crpiti argumente za svoje diskusije o najljepšem gradu na svijetu, a povjesničari nezabilaznu studiju, bogatu znanstvenom gradom o jednom od najzanimljivijih poglavja splitske povijesti.

Azijska pusto-lovina

U nas se pomalo olako upotrebljava termin »New Brit Lit« kao oznaka za suvremenu književnost u Britaniji koju pišu pripadnici takozvane generacije X

Borivoj Radaković

Alex Garland, Žal, Celebrer, Zagreb 1999, preveo Borivoj Radaković

Postavke Marshalla McLuhana iz šezdesetih o krajut Guttenbergove galaksije podosta su se dugo doimale neprijeponima. Televizionizacija i kompjutorizacija svijeta doista su najavljuvale krah mnogih medija, a činilo se da će u paketu pretpostavljenog povjesnog balasta koji je radikalno trebao nestati iz komunikacijskog prostora biti i knjiga, knjiga kao tiskani predmet. Na stranu činjenica da u virtualnom svijetu, u Internetu, danas postoje (hipertekstualni) romani čiji autori govore kako njihova djela nikada nisu vidjela papir, a i neće, ipak se u drugoj polovici devedesetih zabilo nešto što barem za sada demantira McLuhana — knjiga jednostavno doživljava procvat — jeftina kompjutorska priprema, jeftin reciklirani papir i, napokon — tipkovnica u svakom domu! U zadnjem desetljeću upravo se u visokokompjutoriziranim zemljama rodila veoma brojna generacija mladih književnika — prozaika! — koji su nastupili s kvalitetnim romanima novoga duha i nove lepeze motiva i tema. Da, odgajani na televiziji od vremena »Sesamy Streeta« i »Muppet Shawa«, na neprestance opetovanom »Monty Pythonu«, na tv-serijalima i sapunicama, ali na kompjutorskim i videoigramama, lišeni gramziva sindroma japifikacije (yuppieification) prema obrascu Margaret Thatcher: »Greed is good« (pohlepa je dobra) u književnost su nahrupili mlađi ljudi koji danas imaju tek dvadeset i koju! Generacija X, ili akcelerirana generacija, kemijska, acid generacija... Nepredviđeno? I to baš kad su se počele stvarati teorije o tome da pisci »born in the fifties« danas pišu najbolje romane...

Douglas Coupland sa svojom već legendarnom knjigom *Generation X* (kao patronimom naraštaja) iz 1991. i *Microsurferom* iz 1995. utjecaji, bolje rečeno istovjetnost interesa primjerice u američkih pisaca kao što su Jay McInerney ili Donna Tartt, polivalentni Douglas Rushkoff (i davnašnja prva lasta Ellis svakako ima svoj udio) te plimni val novih pisaca u Britaniji koji su krenuli putom što su ga uspostavili Irvine Welsh i Nick

Hornby novum su devedesetih godina, znakoviti i kao pojave, ali i kao niz pojedinačnih autorskih dometa.

»New Brit Lit«

Uzgred: u nas se pomalo olako upotrebljava termin »New Brit Lit« kao oznaka za suvremenu književnost u Britaniji koju pišu pripadnici takozvane generacije X. U biti, posrijedi je reklamna, odnosno marketinška domislica propagandističkoga tima »Penguin Books« sklepana prema nazivu paralelnog pojave u Britaniji, takozvana Brit Popa. Naziv »New Brit Lit« pojavio se početkom rujna 1997. uz promociju romana *Wasted* Crissy Kayes, *Camden Girls* Jane Owen, i *Are You Experienced* Williama Suthcliffe, a u projekt su uključeni i nešto prije objavljeni Alexa Garland te *Hope* Glena Duncana, *Foreign Bodies* Hwee Hwee Tan, i *The Love Parade* Matthewa Brantona. (Mogu pridodati i vlastito svjedočenje o tome da se ti autori čak vrijeđaju, pa stoga i distanciraju od toga naziva.)

Alex Garland jedan je od najznačajnijih mlađih autora suvremene britanske književnosti koji je svojim dvama romanima *Žal* (*The Beach*, 1996.) i *Teserakt* (*Tesseract*, 1998.) doživio mnoštvo pohvala i nagrada, a prema nekim već sada slovi kao novi Graham Green. *Žal* je gotovo unisono dočekan kao iznimno i svjež, kvalitetan i inovatorski roman, a *Teserakt* je podijelio kritiku. U svakom slučaju, Alex Garland stupio je u red autora čija se nova knjiga — čeka! (Kao Welshova, kao Kureishijeva, kao Rushdiejeva...)

U trenutku kada je, (kako bi newageri rekli) sve putujuće vodom na zapad, krug zatvoren i kad se činilo da bi već bilo nemoguće zamisliti roman o nenastanjenu otoku s utopijskim društvom, Garland je napisao knjigu koja će zauzeti ravnonapravno mjesto među knjigama o otocima — Moreovoj *Utopiji*, Swiftovim *Gulliverovim putovanjima*, Defoeovu *Robinsonu Crusoeu*, Stevensonovu *Otku s blagom*, Huxleyjevu *Otku*, Goldingovu *Gospodaru muba...* Sam Garland, na ovaj ili onaj način, pokazuje da je dio te tradicije u engleskoj književnosti. *Žal* će početi na način pustolovnog romana u maniri Stevensonova *Otku s blagom*, a završiti košmarnim goldingovskim uranjanjem u mrak izopćene zajednice.

Dok Gulliver u svome posljednjem, četvrtom putovanju završava na idealnom otoku koji nastavaju konji — *Houyhnhnmi* — i neka strašna, smrdljiva i divlja bića (ljudi!) — *Yahooi* — pa uči novi jezik i ustroj novoga društva (sarkastično prenoseći domaćinima uzuse svoje države), dok se Robinson Crusoe zatječe sam na pustu otoku i odupire se zaboravu jezika, a potom uspostavlja mikrosocijalnu relaciju s Petkom, Garlandov Richard svojom voljom odlazi u internacionalnu zajednicu ljudi koji su svjesno došli u »raj«, u kojem je jezik komunikacije planetarni jezik — engleski. Tko ne zna engleski, izoliran je (kao skupina Švedana u *Žalu*). (U tu

svrhu Garlandu je sjajno poslužila ilustracija s riječima i pojmovima koje se nigdje na svijetu ne prevode — OK, Coca Cola i Game Over.)

Dok pak u Swifta ili Huxleya došljaci zatječe već definirano idealno društvo, a u Goldinga djeca (koja se dobavljaju otoka nakon avionske nesreće) kao prema obrascu iz kakva udžbenika sociologije ponavljaju povijest čovječanstva, Garlandovi su junaci odrasli mladi ljudi i svjesni vlastite želje da u egzilu prema svome izboru obdržavaju vlastitu misao o utopijskom idealu. Ali ono što je najstrašnije — utopijska misao samo je nejasna uspomena kao što je i projekt budućnosti posve

nejasan. Ravnomjerna i ravnodušna svakodnevica s ponešto lijepih i nejasnih obreda (dodjeljivanje »članske« ogrlice, proslava obljetnice prvoga dolaska na otok...) kao rudimenata »skupinskog« života i svakodnevni rad postavljaju se kao jedini cilj. A to svakako nije dovoljno. Previše je onoga što svatko donosi sa sobom iz »Svjeta« vani, a te »početne« brzine treba usporavati i zaustaviti da bi se živjelo s drugima — u mjestu. Postoji »spas« koji nudi svaka zajednica — ideologija, ideologija baš onakva kakvom ju je Marx definirao, obrnuta slika, laž: Garlandovi junaci neprekidno sebi lažu da su sretni u utopiji.

Priča o mladom putniku

Žal je priča o mladom putniku Richardu koji u želji za pustolovinom (i u bijegu od turista) odlazi u Aziju. U Bangkoku saznaće za otok sa žalom na kojem je lijepo kao u raju i na kojem žive slobodni ljudi. S dvoje mlađih Francuza koji su i sami u potrazi za rajem dospijeva na žal. Na žalu se naoko živi posve slobodno, ali ipak postoji (kruta) disciplina — stanovnici su podijeljeni u skupine ribara, tesara, povrtlara, a postoji i nekoliko isprva nedefiniranih zanimanja — Sal je upraviteljica, a Jed izviđač. Na istom otoku simbolički živi neka banda uzgajivača marijuane. Nakon niza Richardovih pogrešaka (odavanje tajne o otoku, krada prevelikih količina marijuane), uzgajivači droge uništavaju logor u kojem je ionako zbog unutarnjih podjela i netrpljivosti kraj već bio blizu.

Uloga prijevodača u Garlanda specifična je i iznimno kvalitetno iskazuje jednu od temeljnih intencija *Žala* — pokazati kada i u kojoj mjeri

»zdrav razum« i logika mogu iznevjeriti i krenuti putom koji vodi samo u зло, unatoč suprotnoj želji, odnosno dobrim namjerama. Prateći Garlandova prijevodača, odnosno Richarda, glavnoga junaka, čitatelj će se možda i pitati zbog čega Richard izvodi neke radnje, na primjer, zbog čega posve nemotivirano skriva leš narkomana — ali pristaje na »racionalna« objašnjenja u očekivanju razrješenja. Međutim, kao što to biva, jedna se radnja ne mora nužno reperkutirati u pojedinčevu životu, ali svakako pokazuje stanje njegove svijesti. I kad je već odavno jasno (je li?) da Richard nije niti u stanju racionalno rasudivati, niti u stanju reagirati u zajednici, »podrška« njegovu projektu od strane čitatelja i dalje nije upitna, a tu je Garland pokazao majstorstvo: odgovornost pada na čitatelja. Proizvedena misao o tome da u »pravom« životu, onom izvan građanske svakodnevice, u svijetu, u pustolovini, pogibije i ubojstva užasavaju samo neiskusne, a iskusni uz gotovo fatalistično »no feelings« idu dalje, dovodi Garlandova junaka čak do stava da je ubiti pojedinca ponekad dobro i za žrtvu/pojedinca samog! U trenutku kad Richard kreće u potragu za (kako se misli) poludjelim Švedaninom, Garland postavlja moralnu zamku — pokazuje strašnu ljudsku koroziju: smrt je korisna za zajednicu, štiti je, oplemenjuje, homogenizira..., bila to smrt tuđinca/došljaka ili člana zajednice. Takva pragma smrti, dakako, dovest će zajednicu, koja je prihvatala to načelo, do toga da sama u svojoj »civiliziranosti« podvijla.

Sablasna osveta nad leševima i poriv za linčom predstavlja vrhunac, a time i kraj zajednice na Žalu. (Samu tamo?)

Kompjutorska i video konstrukcija

Žal je konstruiran prema principima video i kompjutorskih igara. Primjerice: kad se Richard i njegovi francuski supustolovi nadu pred otokom na kojem je žal, razmišljaju kraće vrijeme, izvode nekoliko pokušaja i pogrešaka, potom donose odluku da plivaju. Kad su se našli na otoku, primjećuju plantažu marijuane. Ponašaju se racionalno — shvaćaju kako uređena plantaža podrazumijeva da tu ima ljudi, pa se skrivaju dok čuvare ne prođu. Potom dolaze do slapa i nakon nekog vremena odlučuju se na skok... Kada zatim skupina Amerikanaca i Nijemaca dođe pred otok, njihovo zaključivanje ide drugim pravcem: dugo grade splav, pa tek onda uspijevaju do otoka sa žalom. Kad se zateknu pred plantažom marijuane ne shvaćaju opasnost, nailaze čuvare i ubijaju ih. Junaci tako napreduju ili padaju na »razinama«.

Nimalo slučajno Garland započinje svoj roman prizivanjem uspomene na vietnamski rat (»Izbacujemo kiselino u Deltu Mekonga, pušimo travu kroz puščanu cijev, nadlijećemo helikopterom, a iz zvučnika im treći opera, svijetleća zrna i krajolik rižinih polja, miris napalma u rano jutro... Da, iako kročim kroz dolinu smrti, ne osjećam zlo jer ja se zovem Richrad. Rodio sam

se 1974.«) i prividno se distancira od njega (junak je rođen one godine kada rat u Vijetnamu završava i seli se u Kambodžu). Trauma je, pak, za čovječanstvo ostala, baš kao i druga strašna mjesta povijesti dvadesetog stoljeća — skupinu došljaka koju ubijaju utvorni vijetkongovci, a zapravo kriminalci, čine Amerikanci i Nijemci, na žalu se pojavljuju i dvije djevojke iz Sarajeva (Rekle su: »Mi smo iz Sarajeva«, a onda značajno zastale kao da očekuju da padnem u nesvijest ili da im čestitam.«), a u strašnom trenutku kad u kamp upadaju uzgajivači droge, Richard, tada već posve srušena moralna, prokazuje Moshea — Židova! Garland ipak ne inzistira na pričama o povijesti, već samo postavlja moralne dvojbe: Jesu li svi Amerikanci i Nijemci zaslužili smrt jer su neki Amerikanci i Nijemci počinili zlo, je li Vijetkong uvijek u pravu, jesu li Sarajlije uvijek dostoje sućuti, jesu li Židovi uvijek krivi...? Ili je posve svejedno što netko strada? U današnjem svijetu očito da, do trenutka kad ja/mi postajemo žrtve i tražimo sveopće razumijevanje i pomoć...

U britanskoj kritici bilo je privorova Garlandu (kao i cijeloj generaciji mlađih pisaca) zbog relativno oskudna jezika, ali ja smatram da jezik u *Žalu* (budući da slijedi maniru stripa) nije i ne treba biti u prvom planu (kao, primjerice, u *Rushdieja*). Garlandu su važne situacije, dodiri i razvoj odnosa. Primjer dramatična sučjena s umiranjem morskog psa (»shvatio sam da do tada još nikada nisam ubio nešto tako veliko ili nešto što se tako žestoko borilo da preživi...«) nužno treba komparirati s (cutanatičnim) ubojstvom čovjeka (»Zbilja je bilo jednostavno...«). Garland precizno i strpljivo gradi odnose među ljudima i treba mu komplimentirati na istančano održavanju ni emocionalnoj ni eroškoj želji/apstinenciji između Richarda i Francoise, na upornom gradjenju Jedova lika, uspostavljanju pravila ponašanja u zajednici, do, konačno i najkvalitetnije, pretvorbe prijevodača iz zaigrana putnika u »gestapovca« — koji izvida, uhodi, zna tajne, prenosi ih nekome, zna što se zbiva iznutra i izvana, jednostavno: vlasnik je informacija o tudim životima, pa prema tome i njihovih životima.

Mnogo će još biti razmatranja o tome zašto je Garlandov roman izazvao toliku pozornost. Možda zbog gotovo naivnog (ali ubitačnog!) pokazivanja zla politike i ideologije koje uvijek završavaju ratom. Možda zbog briljantne isprepletenosti ključnih mjeseta suvremene civilizacije — od ekologije (milina na otoku), planetarne decentralizacije (Azija!, Tajland kao jedan od azijskih »tigrova« u vrijeme dok je Garland pisao *Žal*), hedonizma i eksapizma zapadne mlađeži, techno civilizacije (čak se i na otoku igraju videoigre), zbog elemenata new agea (neprekidna prisutnost sablasnog pokojnog Gospodina Ducka kao djelatnoga lika), zbog politike, zbog rata, zbog nesnalaženja generacije X koja toliko toga zna o globalnom selu jer je obrazovana na televiziji i kompjutoru — zbog svega onoga što je Marshall McLuhan najavljivao.

Pisac sa stavom

U analizi Ivančić polazi od zamijećene neuroze aktualnog hrvatskog režima konsterniranog činjenicom da mu iz svijeta nameću pokretanje suđenja Dinku Šakiću

Velimir Visković

Viktor Ivančić, *Točka na U*, Feral Tribune, Split 1998.

Citajući *Slobodnu Dalmaciju*, a potom *Feral*, iz svoje vizure književnog kritičara, Viktora Ivančića nikad nisam doživljavao samo kao hrabrog i intelligentnog novinara (i urednika) već i kao jednog od najzanimljivijih mlađih prozaika koji su se pojavili u hrvatskoj književnosti devedesetih godina.

Prepostavljam da će prva Viktorova reakcija na tu moju tvrdnju biti u stilu Robija K. — »N bava kua« — jer ne vjerujem da mu je baš previše stalo do literarne slave, a mentalitet tipičnog hrvatskog pisača naših dana, sa svim njegovim oportunizmom, suženim obzorom, i specifičnom »malogradanskim ljubavlju spram hrvatstva«, učestalo je predmetom Ivančićeva podsmješivanja. Ali, ipak, *Bilježnica Robija K.*, premda medijski prezentirana kao novinska satira koja promptno reagira na aktualne političke događaje u hrvatskom društvu, sadrži niz elemenata tipično literarnog prosedea.

Lucidna infantilnost

Ivančić se izvanredno spremno koristi *očudivalačkom* pozicijom maloga naratora koji je dovoljno mlad da njegovo motrenje nosi oznake djetinje naivnosti, ali i obilježen je istodobno i odraštanjem u okrutnom ambijentu splitske ulice gdje samo jaki mogu preživjeti, tako da se nikad naivno ne čudi nad samom ljudskom zločom i društvenom nepravdom. Služeći se takvom naratorskom vizurom, Ivančić je ispisao na stotine kratkih priča (dugih stotinjak redaka) koje su sve vezane za relativno ograničen broj ambijenata i likova (obitelj, razred, ulica, članovi kućnog savjeta), ali sve situacije karakteristične za hrvatsko društvo, osobito vezane za sferu tzv. visoke politike, imaju svoj satirični analogon u tom malom Robijevu svijetu. Upravo njegova dječja vizura svršeno razotkriva sve laži svijeta velikih. Upravo jednostavnost njegovih tumačenja političkih aktualnosti, začinjena urnebesno duhovitim pučkim etimologijama, pokazuje pravu bit pojave koje se skrivaju iza zakućaste političke frazeologije.

Posebno je zanimljiv Ivančićev jezik u tim pričama: nesumnjivo, on je ponešto baštinio od Smoje, onu gipkost i ekspresivnost splitske, urbane kolokvijalne čakavice prezasićene leksemima koji su vezani za sferu karnalnosti, seksualnosti, ruganja, a zapravo iz tog mačističkog oklopa neprekidno

izbijaju proplamsaji neke fine ljudske topline. Dakako, taj leksičko-afektivni supstrat moderniziran je nizom izraza preuzetih iz modernog splitskog žargona, Robi je ipak dijete masovnih medija i kompjutera. Teško je, doduše, reći što Ivančić samo preuzima iz aktualnog žargona, a što tom žargonu dodaje, jer je sasvim sigurno u svojoj kolumni profurao niz žargonskih neologizama koji su iz njegovih kolumni ušli u svakodnevnu upotrebu.

Posebno su zanimljivi u *Bilježnici Robija K.* grafostilemi; Robi je, naime, dosljedni pristaša mrskog vukovskog pravila »Piši kao što govorиш« te izvanredno spretno i nevjerojatno duhovito bilježi sve gorovne deformacije, ispadanja vokala, spajanja riječi, osobito je vješt u onomatopiziranju iskaza.

Ono što *Bilježnicu Robija K.* najviše približava literaturi jest iznimno efektno komponiranje koje je uvijek usmjerenje poeni koja dolazi kao specifičan, snažan kompozicijski akcent što u sebi uvijek skriva neku dvosmislicu, najčešće potpuno mijenjajući perspektivu čitanja, zahtijevajući od čitatelja da ispričani sadržaj nanovo konstituira u svjetlosti paradoksalnog obrata kojim je poentiran kraj priče.

Valja pri tome imati na umu da je većina priča iz *Bilježnice Robija K.* nastala u ratno i poratno vrijeme, vrijeme kad su našom javnom scenom dominirali bučni i razmetljivi političari i ratnici, i intelektualci rado obnašali razne sluganske dužnosti među njihovom svitom, kad se nad lijepom našom razastiralo prostrano polje psihične nacionalne euforije; u to vrijeme djetinja je vizura Robija K. mnoge od tih lažnih mitova izvrgavala ironiji, prokazivala njihovu oholu ispraznost, svojim karnevalizacijskim, anarhoidnim duhom ljekovito djelovala na naš osjećaj za humorističnu stranu stvarnosti, upozoravajući nas da su te idološke štukature i pozlata najobičniji politički kič.

Nonkonformistički novinar

Usporedno s tim humorističkim pričama Ivančić je pisao i niz klasičnih novinskih komentara posvećenih aktualnim političkim zbivanjima u zemlji, najčešće se javljajući u onim slučajevima kad je bilo evidentno da je sloboda individue ugrožena pred represivnom energijom nacionalističkog kolektivizma. U početku devedesetih Ivančić je ponekad znao biti usamljeni hrabri glas koji je branio pojedince (odn. pojedinke — sjetimo se samo slučaja Mire Furlan) nespremne ili nesposobne da se uklope u nacionalističku shematiku režima i režimskih medijskih egzekutora.

Kakve sve etikete nisu lijepljene Ivančiću i njegovoj klapi iz *Ferala*: kriptokomunjare, jugonostalgici, anarhisti, mrzitelji hrvatstva; jednom riječju oni su bili neprijatelji, a njihove novine smeće od novina.

Čak i dobrohotni promatrači skloni su *Feralu* i Ivančiću pripisati radikalno lijevu orijentaciju. Doista, ne znam kakva je Ivančićeva osobna politička orijentacija, ali siguran sam da će i kad u ovoj zemlji bude na vlasti neka druga stranka, pa i lijeva, on jednako kritički biti raspoložen prema njezinim budalaštinama, jer ta je kritičnost naprosto svojstvo

dobrog novinara. Ako bih ipak pokušao determinirati političku podlogu glavnine Ivančićevih tekstova, tada bih se usudio tvrditi da su oni pisani s radikalnih liberalno-demokratskih pozicija (ali naravno s pozicijom liberalizma kako se on shvaća u svijetu, a ne kao u nas gdje se naši liberali zaklinju kako su šestoki nacionalisti i katolici); dominantna njihova tema jest ugroženost prava individue i onih koji predstavljaju manjine u bilo kojem pogledu, obrana prava na razlikovanje.

S tog aspekta pisana je i nova Ivančićeva knjiga *Točka na U*, koja nosi i podnaslov *Slučaj Šakić: anatomija jednog skandala*. S obzirom na činjenicu da je slučaju Šakić i fenomenu NDH, te Tuđmanovoj doktrini nacionalnog pomirenja, posvetio niz novinskih članaka u *Feralu*, prva je čitateljeva pomisao da je posrijedi zapravo zbirka već objavljenih članaka, kakve masovno štancaju zvjezde naše novinske kolumnistike. No, ovdje se radi o nečemu posve drugom; tek mali dijelovi ove knjige objavljeni su u *Feralu*, ona je zapravo kompozicijski koherentna

cjelina; svojim jezikom i argumentacijskim sklopom umnogome nadilazi jednostavnost novinskog stila izlaganja i pretvara se u politološku i psihosociološku raspravu. Iako se u analizi kulta nacije i države i paralelizama Nezavisne Države Hrvatske i suvremene Republike Hrvatske služi relevantnom filozofsko-politološkom literaturom (H. Arendt, J. Benda, I. Bibi, P. Sloterdijk, E. Canetti, D. de Ruougemont, E. Cioran i dr.), on ipak nije znanstvenik već prije svega angažirani publicist koji i sam duboko proživljava temu o kojoj piše, strasno uranja u nju i ne krije ni u jednom trenutku svoje stavove.

Obogovorena država

U analizi Ivančić polazi od zamijećene neuroze aktualnog hrvatskog režima konsterniranog činjenicom da mu iz svijeta nameću pokretanje suđenja Dinku Šakiću, ali i identičnog osjećaja najvećeg dijela »liberalnih« nacionalnih intelektualaca koji također ne mogu razumjeti zašto svjetska politika Hrvatskoj nameće to mučno kopanje po starim ranama. Svima je jasno da taj slučaj jest svojevrsni laksus koji će poslužiti u detektiranju stvarnog odnosa režima, ali i hrvatske javnosti, prema fašističkom nasilju.

Ideološka doktrina ovoga režima zasnovana je na

obogovorenju Države, »na masovno induciranim uvjerenju kako je na njezin oltar poželjno prinijeti svaku moguću žrtvu, osobito tudu, te na činjenici da je taj *mentalni obred* preuzet kao 'povjesno naslijede' za vrijeme današnje i da se puna svijest o njemu iziskuje od političkog puka kao primarna i jedina vjerodostojna *kolektivna emocija*.

Mogli smo se uvjeriti kako mnogi nedelikatni režimi, samo zahvaljujući spletu sretnih historijskih okolnosti, nisu postavili znak jednakosti između genocida i *nacionalnog interesa*. Njihova predispozicija za takav masovni horror, međutim, nije dolazila u pitanje. Problem takva obogovorenja države jest u tome što sve druge moralne vrednote i opće norme ljudskog ponašanja postaju inferiore. Iz takve perspektive i njemački nacisti mogu biti interpretirani kao njemački domoljubi koji su vodenii bezgraničnom ljubavlju prema svojoj domovini i naciji znali ponekad i preterati. U situaciji kad je *obogovorenje države* poduprto i doktrinom *nacionalnog izmirenja*, logično je da se postavke ustaškog pokreta, koji je također bio zasnovan na obogovorenju države, smatraju jedino ispravnima, pa je i moguća jednostavna zamjena neutralnog (ili negativno afektivno obojenog termina) *ustaša* nesumnjivo pozitivno afektivno obojenim supstitutom *borac za hrvatsku državu*. Iz te perspektive logičnim se čini minimaliziranje ustaške genocidne prakse, sada više ne zbog težnje da se izbjegne pritisak velikosrpskog hegemonizma (koji se u socijalističkoj Jugoslaviji koristio napuhivanjem činjenica o ustaškim zločinima kako bi olakšao održavanje dominantne pozicije), već da se pokaže kako hrvatsko domoljublje ni u jednoj svojoj povijesnoj varijanti ne može biti povezano sa zločinom. A oni koji su eventualno nekад u počinili zločin, učinili su to svjesno prinoseći žrtvu na oltar domovine, žrtvujući

ponekad i neka niža moralna načela (poput onoga »ne ubij«) u slavu i veličinu vlastite države i nacije. Prema toj logici i Dinko Šakić svoje logorsko šefovanje naziva »dužnošću u obrani domovine« izražavajući spremnost da ponovno na taj način brani svoju državu. Po toj logici i međunarodni teroristi (Ivančić se posebno bavi slučajevima Andelka Brajkovića i Julienne Eden — Bušić) dobivaju status vitezova i heroja u borbi za nacionalnu stvar. Na stranu to što iz toga proistječu apsurdne situacije koje hrvatsku vlast legitimiraju kao režim koji brani terorizam kad potiče svoje gradane da pišu peticije za puštanje terorista iz američkih zatvora, koji tamo odležavaju kaznu zarađenu time što su prouzročili smrt američkog policajca; u glavama indoktriniranih hrvatskih ljudi ideja »obogovorene države« za koju su oni borili dovoljno je velika da činjenicu ubojstva nedužna čovjeka učini nevažnim detaljem.

Politički vođa kao realizator sna

Za one koji obnašaju vlast u takvoj državi problemi nastupaju u trenutku kad se stiša euforija inducirana realizacijom ideje obogovorene države, ratom i istodobnim strahom sviju onih koji se osjećaju pripadnicima političkih i nacionalnih manjinama. Kad se država suoči s konkretnim

socijalnim problemima, za koje takav tip vlasti nikad ne može naći rješenje, takvi vlastodršci obično pozivaju na ostvarenje države kao vjekovnog sna, što njih legitimira kao realizatore sna, a ne kao pragmatične političare koji u vremenski limitiranom roku servisiraju upravne funkcije u državi.

»Veličanje države — pa i NDH — kao *praznog apsoluta*, kao savršenog okvira koji predstavlja konac povijesnog i društvenog razvitka, i to tako što će se u masovnoj svijesti taj okvir isprazniti od svoga mučnog sadržaja, što će se retuširati zločini, teror i nasilja nekoč počinjena u njegovu ime, poželjno je zbog toga da bi se pokrile i relativizirale svinjarije počinjene u ime današnje Hrvatske. Taj idealizirani prazni okvir, koji leti kroz vrijeme i epohu, lišen bilo kakvog sadržaja koji bi mogao skrenuti pažnju s njegove pozlate, zamišljen je da se prihvati kao *jedina dostupna stvarnost* i kao unikatna ideološka istina.«

Završna poglavljia knjige posvećena su Franji Tuđmanu kao protagonistu takve ideologije. Ivančić analizira posebno *Bespuća povijesne zbiljnosti* dokazujući da Tuđman u toj knjizi zapravo nastoji dokazati kako genocid u ljudskoj povijesti ima društveni smisao i može pozitivno utjecati na budućnost nacije, osobito na definiranje njezina prirodног etničkog areala. Budućnost Tuđman vidi isključivo u nacionalnoj državi kao realizaciji konačne sreće, za što je nužno postići što veću etničku homogenizaciju i što veći sklad nacionalnog sastava pučanstva i državnih granica. Ivančić konstatira: »Ono čime se Tuđman u *Bespućima* uistinu bavi jest *osmišljavanje zločina* čiju pojavu on — u najboljoj maniri povjesnika fatalista — doživljava kao zadano stanje, kao historijsku predodređenost uz 'neprestana opetovanja'. Predmet njegova znanstveničkog upliva nije istraživanje korijenja i nastajanja zla — koje je neizbjježno, je li, kao zemlja po kojoj hodamo — već određivanje tome zlu primijerenog razloga i smisla.«

Posebnu pozornost Ivančić posvećuje Tuđmanovoj doktrini nacionalne pomirbe i želji da upravo u Jasenovcu podigne svetište toj ideji te da se tamo pohrane ispremješane kosti svih koji su pali za ostvarenje državotvornog sna boreći se na raznim stranama. Posebno ironizira njegove, autodeklarativne, usporedbe s generalissimum Francom citirajući pritom iskaz iz intervjuja u *Startu* objavljenog 1991. (»Jedna Španjolska je, u Francu, imala hrabrosti i mudrosti kazati kako su se španjolski komunisti i španjolski falangisti borili za Španjolsku, svaki pod svojim zastavama«).

Predma tematski određena kao analiza inicirana slučajem Šakić, Ivančićeva se knjiga ne bavi toliko poviještu NDH i razmatranjem o prirodi te države i njezina režima; za njega, uostalom, nije sporno da se radi o fašističkom tipu vladavine. Ono što je njemu mnogo bitnije jest istraživanje dodirnih točaka u političkim doktrinama onog režima i današnjeg. Ponekad možda u svojem anagažmanu i previše ostrašeno, ali najčešće izvanredno lucidno i intelligentno, Ivančić analizira fenomene društva u kojemu živimo, smiono se pritom protostavljajući dominantnom intelektualnom konformizmu.

D
O
R
O
Z
C

Redovničko pivo

Objavljujemo ulomak novoga romana Bijesne lisice

Goran Tribuson

Iako svijet ima četiri strane, smjer kojim se širio Zagreb doimao se nekako dvostranim, i u toj dvostranosti pravilnim: jug, s prekosavskim ledinama i močvaristima, godina je osvajala sirotinja sa svojim divljim gradnjama i zgradurinama košnicama, dok se bogat i otmjenni svijet polako penja prema sjevernim, sljemenskim pristranicama. Zgrada koju su Baniću označili kao upravu Lucky holdinga pripadala je posljednjem valu te sjeverne migracije. Bila je podignuta uz posve novu cestu, koja je baš na tom mjestu imala proširenje za parkiranje, i utorljena u sklad pitomoga zelenila, naravno tek u proljeće i ljeto, dok je, sada u studenom, baš kao i sav okoliš, djelovala pomalo sumorno. Na južnoj strani, uz samu cestu, bila je opkoljena povišom kovanom ogradom, ispred ulaza je imala manji travnjak presječen prilazom od žute ukrasne cigle, a sam ulaz činila su dva poveća ovalna stupa sa željeznom vratnicama koja su se otvarala automatskom iz same kuće. Na sjevernoj je strani, čini se, čitav kompleks bio otvoren prema padini, kojom se, nakon poduzeg pješačenja, moglo stići do prvih sljemenskih šumaraka. Inače, sama je zgrada bila poveća bijela dvokatnica s ukusno izvedenim pročeljem i balkonima, te se, u tom smislu, podosta razlikovala od novobogataške arhitekture, preuzete izravno iz slikovnica s Andersenovim i Grimmovim bajkama. Vlasnik je, dakle, bio čovjek od ukusa, ili je bio bar toliko pametan da zna odabrati vrsna arhitekta i pustiti ga da radi po svojoj volji i savjeti.

Ostavivši svoj novi stari Golf na parkiralištu među Audijima, BMW-ima i Cherokee džipovima, Banić pride ulazu i na gornjem dijelu ovalnog stupa zamjeti malu kameru učvršćenu metalnim konzolama i usmjerenu prema prostoru ispred ulaza. Bio je to, dakle, dio alarmnog i sigurnosnog sustava koji je trebao spadati u nadležnost budućeg »security managera«. Začudo, na samom ulazu nije bilo nikakvoga jasno istaknutoga natpisa s imenom tvrtke, premda se, kako su mu to objasnili, ovde trebala nalaziti uprava Holdinga. Znajući da je kamera već morala registrirati njegovu nazočnost, Banić se sagne prema prenisku postavljenom tasteru zvonca i tek po pločici iznad njega, shvati kako je došao na pravu adresu. Jer, na pločici je sitnim slovima pisalo:

Krsto & Bety Lakota
LUCKY HOLDING

I tad pomisli kako ovo prednjim i nije prava upravna zgrada s gomilom činovnika, šefova i podšefova, nego privatna Lakotina rezidencija, mjesto gdje živi i s kojega nadzire i vodi sve poslove tvrtki koje su sastavni dio tako zvučno imenovane centrale. Kao čovjek koji nije gajio osobitih simpatija prema bogatunima sa sjevera grada, bahatim šefovima s nepotpunom srednjom školom i novopečenim vlasnicima skupoteniske opreme, Banić pomisli kako se ovdje zacijelo sastaju u potaji, i uz fina uvozna vina, kojima ni ime ne znaju ponoviti, odlučuju o važnim poslovnim potenzima, skriveni i anonimni, poput njujorških ili čikaških kumova iz američkih filmova.

Premda još nije stigao ni pritisnuti zvonce, vrata se otvore i Banić prede onih petnaestak metara popločenih ukrasnom opekom i uskoro se nađe u prvom krugu Lakotina poslovnoga carstva. Veliko predvorje, na čijem se ulazu nalazila neka vrst futuriističke recepcije, bilo je osvijetljeno diskretnim sustavom halogenih žarulja i ugodno zagrijano. Iznad pulta stajao je monitor na kojem se mogla vidjeti crno-bijela slika ulaza, a iza stalaža s gusto poslaganim videokasetama, na čijim su hrptima bili ispisani nadnevci. Za tim malim kontrolnim separeom sjedio je visok, posve čelav čovjek šezdesetih godina, u odijelu od plavoga samta i s tamnim naočalama na licu.

— Vi ste Nikola Banić, novi *security manager*? — obrati mu se čovjek, brzo ustavši i pruživši mu ruku.

— Vidjet ćemo — reće Banić, čudeći se kako je tom krutom tipu nervoznih pokreta ruka hladna i vlažna poput uginule ribe.

— Drago mi je da ste stigli. Bit će dosta posla i trebat će vam pomagača... pa vam se u tom smislu preporučujem...

Banić shvati da mu se čovjek u plavom samtu, zacijelo uplašen za svoj posao, gura pod skute. Ako je tome tako, pomisli istražitelj, mogao je odabrat neki prijazniji izraz lica i bar malo zagrijati dlan.

— Koliko imate kamara? — upita potom, pokazujući rukom prema monitoru iznad pulta. Ako i ne prihvati taj glupi posao, nije zgorega već od početka glumiti kompetentnu osobu.

— Samo jednu, ali u planu ih je još nekoliko... — s blagim će stidom čelavi, baš kao da je on izravni krivac što se tako golem prostor nadzire samo kroz jedan objektiv. — Ali se noću sve snima. Vidite ove kasete s datumiima? Čuvaju se mjesec dana, potom se brišu. Naravno, ako sve prode u redu.

Banić još jednom pogleda regal koji je podsjećao na uzoritiju kućnu videoteku, a potom začuje tih zvon telefona koji se nalazio na pulcu. Čovjek podigne slušalicu, a zatim se, nakon što je valjda shvatio zapovijed, okreće prema istražitelju.

— Gospodin Lakota vas očekuje u svojoj radnoj sobi. Tamo lijevo, druga vrata...

Pa prije no što će Banić otići, dometne:

— Ako pristanete, imajte me na umu. Ja sam Rudi Lepen. Imam trideset godina policijskog iskustva. Naravno, upravo u poslovima nadzora.

Banić časkom pomisli o kakvim se to poslovima nadzora moglo raditi, pa, ne odvrativši ni

šta, kreće polako prema sobi vlasnika Holdinga.

Krsto Lakota sjedio je u suzdržano elegantnom i posve funkcionalno namještenom uredu, kojim je dominirao veliki ovalni stol s nekoliko kožnih fotelja što su se mogle okretati. Po posve mašnjoj odsutnosti papira, regulatora, raznih pisaljki, klamerica, žigova i ostalih kancelarijskih gluposti, moglo se odmah zaključiti kako je Lakotin temeljni posao razmišljanje i donošenje odluka. Bio je to čovjek srednjih četrdesetih godina, stasit, veoma dobro uščuvan, čak i dopadljiv. Imao je čvrste crte lica i bistar pogled, jaku vilicu koja podcrtava odlučnost karaktera, ali i bujnu, sjedinama prošaranu kosu, koja fizionomiji daje neku vrst suptilnosti i mekoću. Govorio je

u jednom posve nenamještenom i izvježbano pristojnom stilu, tako da se Baniću učinilo, kako mjesto na kojem se pomalo preko volje našao i ne djeluje tako loše.

— Vaš me je čovjek pozvao kako bismo porazgovarali o poslovima sigurnosti — počne Banić, kao da i nije previše siguran u to zna li vlasnik Holdinga uopće zbog čega je došao. — Doduše, moram vam odmah priznati da u tim stvarima nisam kadar zajamčiti najsvremenija i najbolja rješenja.

— Jasno mi je — nasmije se Lakota. — Razgovarali ste s gospodinom Pešeljem?

— Da. Mislim da se tako zove.

— Žalim vas — dometne Lakota. — Iz petnih se žila trudi da ostavi dojam *yuppieja* iz površnih američkih filmova. Nepodnošljivo je elokventan i dosadno ceremonijalan. Mora da vas je dobra ugnjavio.

— Pa, nisam ga previše ni slušao. Više sam se zabavljao s nekoliko lijepih boca Murphy's piva.

— Za moj je ukus malo prelagano — primijeti Krsto Lakota, pa ustane i pride velikom američkom hladnjaku koji se nalazio u kutu ureda, poluskriven mekom zavjesom što je prekrivala polovicu zida. — Imam nešto bolje za vas... Ako baš volite stout.

Lakota otvori vrata hladnjaka i izvadi dvije orušene tamne boce, otvori ih, pa jednu pruži Baniću.

— Iako sam desetak godina živio u Engleskoj, belgijski crni Leffe daleko mi je bolji od irske Guinessa i Murphy'sa. Smislili su ga redovnici jedne belgijske opatije. Prije više stoljeća.

Banić oprezno otpije malo piva, shvativši odmah da se radi o izvrsnom piću. Lakota uspe pivo u svoju čašu, pazeći da ne napravi previše pjene. Zatim nastavi:

— Vidite, za te najsloženije poslove same izvedbe osiguranja mislio sam vam dovesti opremu i konzultante iz Londona. Ruku na srce, oni su u tim stvarima ipak daleko ispred nas. Ako to ne vrijeda vaš profesionalni ponos, vi biste im bili nekom vrstom neobligatna pomoćnika, te tako i sami stekli neka korisna znanja. Od vas bih pak očekivao da mi, prije no što donesete konačnu odluku, obavite jednu drugu, veoma diskretnu i pomalo neugodnu uslugu.

— Mogu li zapaliti? — upita Banić.

— Samo izvolite — mekim će glasom Lakota, pa mu preko glatka stola gurne keramičku pepeljaru. — Iako nisam pušač, veliki sam protivnik ovog pomodnog antiduhanskog fašizma.

Banić pripali Marlboro, ne skidačući pogleda s Lakote, tog, valjda prvog bogataša koji je na nj počeo ostavljati sasvim povoljan dojam.

— Pešelj vam je zacijelo potanko objasnio one grozomorno zamršene stvari oko novog *internet providera*? Da vam odmah bude jasno, ja do te proklete novotarije ne držim baš ništa, ali me poduzetnička logika tjera na ulaganja u profitabilne poslove budućnosti. To možda zvuči antipatično, ali uopće nije nepoštano.

— Slažem se — promrmlja Banić kome se Leffe, pivo belgijskih redovnika počelo sve više dopadati.

Poduzetnik nastavi:

— Dakle, posredstvom američke agencije otkupili smo najmodernejšu tehnologiju s rješenjima

ma koja idu možda i pet godina u budućnost. U svijetu informatike, pet godina navedno znači jako mnogo. Ne možete ni zamisliti koliko smo novaca dali za nešto malo papira, nekoliko *manu-alu* i softverskih diskova. I nakon toga, dogodila se jedna nečuvana glupost, posve prisopodobiva žalosnim okolnostima vremena u kojem živimo. Netko nam je to ukrao. Glupo, zar ne?

— Treba vam čovjek koji će pronaći lopova?

— Ah, ne! — nasmije se Lakota, kao da je u Banićevu pitanju video običnu naivnost. — Lopov nam se već javio, obećavši kako je za stanovitu svotu spremam sve vratiti. Ionako ne zna kamo bi i što bi s tim. Pa neće se valjda sam upuštati u posao težak nekoliko desetina milijuna dolara.

— Zašto se ne obratite policiji?

— Zato što ne smijemo — objasni Lakota, odlazeći još jednom prema hladnjaku. Vidio je naime da je Banićeva boca već prazna. — Stvar mi je previše vrijedna, a da bih dopustio da je upraska kakav novopečeni policijski inspektor, koji je možda do jučer bio vozač kompanije ili monter centralnog grijanja. Kradljivci o kojima nemamo gotovo nikakvih saznanja traže veoma složenu razmjeru koju bi izvela neutralna osoba. Po njihovu savjetu odvjetnik ili privatni detektiv. U protivnom će sve uništiti i nestati. No, da-kle, vi, ili čovjek koga angažiramo, trebao bi otići noću na dogovorenem mjestu, dati im novce, te preuzeti... Zapravo, još nam ni samima nije jasno što bi trebao preuzeti! Vjerojatno obavijest o tome gdje se nalazi naš paket, adresu, ključ, ili tomu slično...

— Kada i gdje? — upita Banić, paleći novu cigaretu. Marlboro i Leffe uistinu su se dobro slagali.

— Sve će nam javiti u idućih četrdeset osam sati. Čini se da su lukavi i iskusi. Zacijelo će uraditi sve da izbjegnu zamku ili kakvu drugu smicalicu. Zato je i teško povjerovati da će nam dokumentaciju dati u ruke prije no što budu sigurni u uzmak. Baš zbog toga mislim da ćete dobiti samo ključ ili adresu.

— Govorite kao da ste si-gurni u moj pristanak.

— Ako pristanete, ponudit ću vas s još jednom pi-vom — nasmije se Lakota.

— Zar samo to?

— Naravno, dobit ćete i pristojan honorar, ali o tome ćete razgovarati s gospodinom Pešeljem čim se vratí iz Veduza. Imamo i tamo svu silu problema s našim tvrtkama. Gospodine Baniću, nemojte se nikad upuštati u poduzetničke vode! Čim vam nešto krene, eto odmah stotine nitkova koji vam žele oderati kožu, podmetnuti vam nogu, uništiti vas...

— To je dobar savjet — mirno će Banić. — Baš sam razmišljao o kupnji jedne aviomarkantije.

— Bilo bi mi drago kada bih imao toliko vremena da

s vama popijem još nekoliko boca piva, ali me, nažalost, zovu druge obvezne — reče Lakota, kao da mu je neugodno zbog te sitne neljubaznosti, pa ustane i kreće prema istražitelju, pružajući mu ruku.

— Bilo mi je drago što smo popričali i što sam vas upoznao s jednim od pivskih bisera — dometne na kraju. — Vi ćete po svojoj volji odlučiti hoćete li prihvati ovaj posao. U protivnom, nadam se da vam to ne moram posebno ni objašnjavati, očekujem od vas apsolutnu diskreciju.

Koji trenutak poslje, ni sam ne znajući je li već pristao na neobičan posao, ili će to tek uraditi, Banić pode prema izlazu iz stožerne zgrade Lakotina holdinga, koji je svojom svedočenom rukom već obgrlio dobar dio zemlje. U predvorju više nije bilo čelavca s tamnim naočalam. Na pulnu iza njegova stolca svjetlucala je zeleni kontrolni žaruljica skupog videorekordera, a gore na monitoru mirovala je plavičasta slika prostora ispred glavnog ulaza u dvorište. Spustio se niz onih nekoliko stuba i izašao van na hladan i vlažan zrak, premda snijeg, što su ga ponovno najavljuvali, još uvijek nije počeo padati.

I kad je pošao žutom stazom prema vratima, iza sjevernog ugla kuće spazi kako mu se približava visoki, plečati muškarac u kožnom kaputu, kakav su, po pričanju, nekoč nosili viši dužnosnici Udbe. Čovjek je bio razmjerno mlad, zaciјelo ne stariji od trideset pet godina, imao je azijsku fizionomiju s iskošenim obrvama i malim očima, jake jagodične kosti i brkove blago povijene preko ruba usana. U jednoj je ruci držao snajpersku pušku, a u drugoj, na koju je navukao gumenu rukavicu, veliku ubijenu lisicu.

— Novi stručnjak za security? — reče, odmjerivši dobro Banića, kao da ne vjeruje kako spodoba u starom Montgomeryju može obavljati tako složene i odgovorne poslove. — Ja sam Siniša Smokovina, jedan od poslovnih tajnika. Za prijatelje Striga.

— Striga!? — začudi se Banić.

— Da. To je onaj opaki kukac za kojega se vjeruje da se može uvući čovjeku u uho i pregristi mu bubnjevi. — Odlično. Pao mi je kam na srca.

— Nego, ne pitaš me što sam ti donijela iz Londona?

On je pogleda radoznalo, znao je na što misli. Uvijek bi mu se tako obraćala kada bi ga htjela iznenaditi kakovom pločom za kojom je čeznuo.

— Dojmljiv nadimak — tihio će istražitelj, spremam da ode. Ipak zastane, zainteresiran mrtvom lisicom koju je čovjek držao za rep.

— Ah, bio sam malo gore... tamo na rubu šume — objasni mu Štriga, prepoznavši radoznalost u njegovim očima. — Stalno se spuštaju dolje prema gradu. Navodno da ih je oko pedeset posto zaraženo bjesnoćom. Ovu treba poslati na ispitivanje.

— Prava epidemija bje-snoće — složi se Banić. — Na kraju će sve sići s brda i preuzeti grad.

— Hoće li tome itko moći stati na kraj?

— Mislim da neće — promrmlja Banić i pode prema vratima koja se istoga trena automatski otvore.

Pola sata nakon toga ostaje kola u Rokovoj i pod nadsvodem na kojem je bio svjetleći naziv kinematografa Apolo zamalo se sudario s Nikom. Nije se pravo ni snašao, a ona mu se objesila oko vrata, poljubila ga i odmah počela komentirati njegov izgled, govoreći kako je premršav, kako djeluje previše umorno, kako ne bi smio hodati po takvoj zimi u laganim balonercu, kako je znao nositi i bolju frizuru...

Uglavnom, čudila se koji se to vrag dogodio s njim otakao ga je posljednji put vidjela. On zapali cigaretu, slušajući je strpljivo i gledajući je pozorno. Izgledala je izvrsno, prava mlada i lijepa žena, ni traga onoj hirovitoj štrkljavici kojoj je pokušavao sastaviti dvorac od lego kockica.

— Mama je rekla da ćeš prekosutra doći na večeru. A i Tim jedva čeka da te upozna. Znaš, njemu je to strašna dla što mi je tata *private investigator*. A mama mu je...

— Isuse! Prokleta guska! — reče on i ljuditi na sebe sama i na vlastitu zaboravnost.

Nika ga pogleda sva u čudu, a on se, brzo shvativši zabunu, nasmije i objasni:

— Nije to što misliš. Obecao sam Lidiji da će za tu večeru nabaviti gusku... a ne znam... — Naravno! — rugala mu se ona. — Znaš gdje u gradu trenutno imaju najveći izbor Johna Coltranea, znaš gdje se mogu nabaviti rane ploče Charlieja Parkera i koji dućan ima najveći izbor irskog piva, ali ti nije poznato gdje bi se to mogli kupiti guska, matovilac ili patlidan.

— Hoćeš li ti to obaviti umjesto mene? — upita on, krenuvši rukom prema džepu u kojem je držao novac.

— Guska je već kupljena — umiri ga Nika. — Mama te i predobro pozna da bi se u takvima stvarima pouzdala...

— Odlično. Pao mi je kam na srca.

— Nego, ne pitaš me što sam ti donijela iz Londona?

On je pogleda radoznalo, znao je na što misli. Uvijek bi mu se tako obraćala kada bi ga htjela iznenaditi kakovom pločom za kojom je čeznuo.

— Kind of Blue.

— Isuse! Nije moguće! — uzbudi se on posve iskre-no. Bila je to esencijalna ploča Milesa Davisa, nešto što treba istoga trena ubaciti u player.

— Please! — molio ju je — skokni do kuće i donesi je odmah. Nešto u meni naprsto čezne za Milesom i Coltraneom.

Na licu joj je bio osmijeh u kojem je odmah prepoznao banićevsku tvrdoglavost i svojeglavost. Nije bilo šanse da je nagovori!

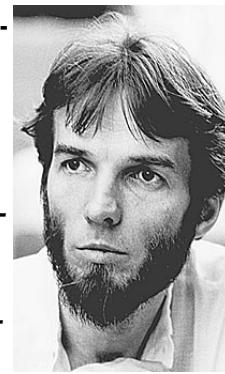
— Nema ništa! Dabit će je prije večere. Premda je uopće nisi zasluzio, jer si zaboravio kupiti gusku.

Doroz

Andrija, ili pohvala uspravnom hodu

Željko Ivanković

Željko Ivanković (1954), pjesnik, prijevoditelj. Uredio je časopise *Lica*, *Život*, *Dalje*, *Herceg-Bosna*, *Stekac*. Objavio je *Priče o ljubavi i smrći*, *Dodirom i svjetlosti*, *700 dana opasade*, *Tko je upadio mrak*, *Ljubav u Berlinu... Živi i radi u Sarajevu*.

koji su ih naglo, kao gljive poslige kiše, posjiali gradom. Podrumi koji po gradovima jedva da imaju svoj smisao, postajali su stjecište kavanskih ovisnika. No, pored njih, tu se stjecao, posigurno i kontinuirano, i novac. Bilo je to jedino mjesto gdje se i ono malo bezvrijednog domaćeg novca imalo na što potrošiti, gdje je taj novac imao svoju vrijednost. Na pijaci, na crnoj burzi, jedino novac nije isao. Sve drugo ima svoju vrijednost, sve. Čak i knjiga, a da o brašnu, šećeru, kavi i cigareta i ne govorimo. Čak i skije imaju vrijednost, mada su se okolna brda za nepovrat udaljila od grada, i ljeto je.

Ne, ne može se reći da Andrija nije mislio i na smrt, svoju smrt, ali nikad mu ona nije bila tako susjedski, čak prijateljski bliska. Mislio je na nju kao na sigurnost u koju se može pouzdati, kao na nešto što ne može izdati, iznevjeriti, ne doći. Kao na nekog tko je tu i kad ti bude najgorje, najteže, naći će se pri ruci. Bila bi to drska, cinična spekulacija da Andrija već nije znao sve o onome što je već danas mogao nazvati svoj život. Ovo što je sad živio ili što još eventualno ima odživjeti, doživljavao je kao kaznu, dodatak koji, drži on, nije zasluzio, pa ipak je valjda, taj dodatak, antički nužan, prometejski imperativan. Dakle, ako se i to mora, kao recimo nezaslužena tzvorska kazna, onda će on i to, kao poravnanje neke više pravde, do koje njegovo pravo nikad nije uspjelo dobaciti. No, i tu je jedno izjedno — ni tada, kao niti ikad ranije, ispod praga dostojanstva neće.

Nije takav njegov stav bio intelektualni stav prema životu, disciplinirano ispunjavana zadana mjera, nego tek i sam unutarnji imperativ, skoro pa poriv, genetski kodiran impuls, ili — ako netko hoće — iščašenost, davno i nepopravljivo krivo srasla kost u kosturu koji oblikuje mentalnu staturu. Tako realiziran ego. Pri svemu tome on nije mislio da čini ništa osobito, da čini herojski potpovit, čak ni onda kad je gledao uokolo kako se prestajaju bivati čovjek, kako se od straha, gladi, kukavičluka starijeg od čovječanstva, ono što se zvalo najveće blago pretvara u otirač, puzagov crva.

Zivi svoj život, realiziraj sebe na način od koga se pobjeći ne može — bio je očigledni njegov stav, koji je on ojačao — i ne smije. Možda zbog toga on nije mogao, nije htio, a ponetko bi rekao — nije znao otići iz grada. Ovo posljednje uvijek je imalo u sebi mjeru sažaljenja, a baš to se uz Andrijino ime nije moglo vezati. Nije on ostao što nije imao kamo otići, niti što je grad volio, što izvan njega ne bi bio nitko i ništa ili bi bio netko drugi i drugi, nego zato što je postojanost svojih izbora držao dijelom svog bića, a nikad mu nije na um padalo te svoje odabire iznova provjeravati.

Sigurnost i postojanost osi oko koje se kretao i prisrbili su mu poštovanje ljudi. On, doduše, tom poštovanju nije pridavao velik značaj, ali ga jest doživljavao egzistencijalno, otrliko kao cvjet jutarnje sunce ili blagodatnu kišu, kao dnevnu potrebu hrane i vode od čega ne raste ego, ali bez čega sve postaje — ništa. Uostalom, poštovanje je možda neko nešto i značilo, ali sad kad se zvijer rata tako drsko narugala svemu za što se mislio da ima vrijednost, i kad nam se naša ogledala tako u brk rugaju, poštovanje je, kao i mnogo drugoga postalo stidno mjesto koje treba pokriti i nevidljivo pronijeti svijetom.

— Andrija, ne žuriš?

— A, bih! Samo, ne znam da li žureći bježim od jedne ili idem drugoj granati u susret.

Istinsku svijest o vlastitoj nemoći oplemenjivao je blagošću smiješka koji mu se djetinji iskrnito otinom u susretu sa znancima. Nekako čaroban i magičan, taj bi smješak na tren vezao ljude za sebe, pa bi i najuplašeniji usporio korak pored njega i odmah potom, kao dječak s osjećanjem krivnje, potračao još brže, nadoknadujući valjda i ono propušteno.

Drugi su u tome vidjeli ili moći ili otvoreno ruganje, a nije baš bilo vrijeme ni za jedno ni za drugo, i nije ga, Andriju, bilo ugodno sresti, sresti opomenu koja je to i ne htjuci bila. A on se, i pored svoje naizgled mirne nezainteresiranosti za promjenjeni ritam života oko sebe, volio, makar i nakratko, migom oka, usne ili blagog jedva za-mjetnog naklona glavom, susresti, makar i s površnim znancem. Prepoznati neki od znanih oblika, onih koji su čuvali iluziju da je onaj jučerašnji život iznova mogao i da za njega šifre i ključevi još nisu pogubljeni. Nisu?

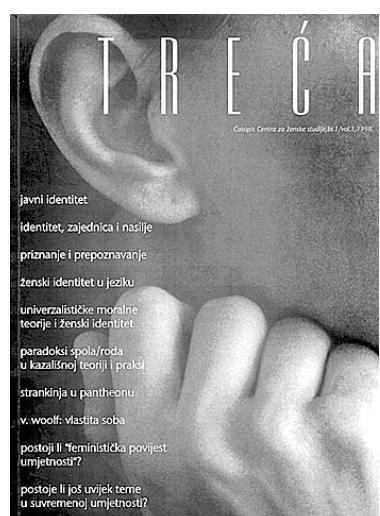
A onda je jedno jutro Andrijina slika, među brojnim drugima koji su prethodni dan učinili svoj posljednji korak, osvanula u dnevnim novinama. Malo ih ju je moglo vidjeti, jer su se novine tiskale u maloj nakladi. Otada kada je sve postalo drukčije. Kao da je i rat postao kraviji, ratna zvijer postala nezajažljivija. Onima kojima je možda zbog Andrijina odlaska lagnulo, zbog svega drugog postalo je mnogo teže, ali to već nije stvar ove priče. Zar ne?

z a r e z

Prvi broj, drugi spol, treća...

Treća želi potaknuti na pisanje o žensko-muškim temama iz feminističkih perspektiva, ali interdisciplinarno i nudeći prostor za raspravu

Dina Puhovski

Časopis Centra za ženske studije
Treća, br. 1, Zagreb 1998.

Nakon četverogodišnjega djelovanja Centar za ženske studije, prvi te vrste u nas, oglašio se i časopisom. Isto je nastao »iz potreba žena različitih profila (...) da pomiču granice između znanja, teorije, umjetničkog stvaralaštva i ženskog aktivizma«, kako u proslovu navodi glavna urednica Željka Jelavić. Zajedničko njihovim idejama jest »afirmiranje ženskih sponzora i teorijskih dostignuća, te iskustva kao polazišta za razvoj teorija za žene i o ženama«. Časopis je označen kontekstom u kojem se pojavljuje, ističe glavna urednica, kontekstom novih teorijskih promišljanja, posebno unutar teorija identiteta i kulturnih teorija devedesetih godina. Značajno je da nova promišljanja ne odnosi više samo na ženskost, već i na muškost i androginost i »pravo na iskorak«. Treća želi potaknuti na pisanje o žensko-muškim temama iz feminističkih perspektiva, ali interdisciplinarno i nudeći prostor za raspravu, djeđujući kao ženski ali ne isključivi, časopis.

Većina članaka domaćih autorica okupljena je pod tematskim blokom »Identitet«, pridruženo je nekoliko prijevoda, tekstova o likovnoj umjetnosti (i ženama) i recenzija. Zanimljiv je odabir pojma »identitet« kao teme upravo prvoga broja, onog prema kojem će se za mnoge formirati identitet ovog i nekih drugih, novih časopisa. Odabir je u uvodu objasnila Tea Škokić, istaknuvši mnogostruktost suvremenog promišljanja identiteta i njegove važnosti za »žensko pitanje«. Ona navodi kako se pitanje feminizma lomilo upravo u tome što se pokušavao odrediti identitet »žene«, determinirati je — i ujedno ograničiti. Jedna od bitnih odlika stvaranja identiteta jest, međutim, njegova procesualnost. Identitet se, upozorava Škokić, »konstituira u činu i kroz čin«, riječ je dakle o stalnom kretanju koje tako treba i promatrati.

Tekstovi koji slijede razmatraju pojam identiteta iz različitih aspekata: u prvom Biljana Kašić promatra »identitet« s obzirom na nelagode pri formiranju subjekta u javnosti, odnosno nelagode koje su zapretni prostori ženskih identificiranja; Rada Ivezović to čini s obzirom na »nasilje« koje se provodi kad se praznine u društvenim stavovima, nastale zbog političkih i gospodarskih kriza, popunjuju lažima te se na njima gradi društvo. Nadežda

Čačinović promišlja pitanje jesu li žene manje sklene nacionalizmu i agresivnom ponasanju, kada to vole tvrditi neke analize, i činjenicu da »naš identitet ovisi o priznanju drugih«. Tekst Rade Borić posvećen je pitanju kako se ženski identitet ogleda u jeziku, primjerice u definicijama ili u brojnim seksističkim izrazima kojima će za isti sadržaj ženama biti pridan negativniji prizvod nego muškarima, zbog čega postoji potreba da se stvari lingvistika u kojoj žene neće biti samo »su-putnice jezika«. Predstavljena je i tzv. »kontroverza Kohlberg — Gilligan«, poznata polemika teoretičara koja je Maju Uzelac potaknula na tekst o ženskom identitetu s obzirom na univerzalističke moralne teorije dok se teatrolinija Lada Čale-Feldman pozabavila paradoksima spola/roda u suvremenoj kazališnoj teoriji i praksi.

Pitanjem »Postoje li i nadalje teme u suvremenoj umjetnosti?« i razmišljanjem koje su teme, ako ih ima, zanimljive umjetnicama, bavi se švicarska likovna kritičarka Annelise Zvez. Članku, umjesto uvida, prethodi tekst o »feminističkoj povijesti umjetnosti« Ljiljane Kolešnik, a slijedi predstavljanje šest hrvatskih likovnih umjetnica koje u svom radu interpretiraju žensko pitanje i čiji su radovi dio međunarodnoga projekta *Women Beyond Borders*.

Uz nove teme te nova promišljanja starih, Treća posvećuje pažnju i »klasicima« ženskih tema i ženama koje su ih obilježile. Tekst francuske profesorice Françoise Balibar govori o »strankinji u Panthéonu« Marie Curie i ocrtava njezino postajanje mitom te tim njezin život usporeduje s onim Virginie Woolf. Prilikom upozorava na fascinantne sličnosti u njihovim životopisima — od ranog djetinjstva preko beskompromisnih odluka koje su poslije donosile pa do nedovoljnog društvenog priznanja koje su dobile za života — i komentira dostignuća dviju žena koje su, ističe Balibar, obje odbijale proglašiti se »feministkinjama«, ali su postale važne ličnosti ženske duhovnosti.

Časopis također objavljuje dijelove iz eseja *Vlastita soba* Virginie Woolf, danas smatranog temeljnim tekstom ovostoljetnog feminizma. Na nju se pak nastavlja kratak *Epilog*, u kojem prevoditeljica Sobe Iva Grčić piše hommage autorici. Upravo je taj par tekstova značajan za Treću: stariji, klasični, već legendarni tekst, temelj za neku opću razmatranja ženskoga, ali ne samo toga — i suvremeni dodatak, novi pogled na autoricu, ujedno osoban i stručan. Kombiniranje starog i novog, znanstveni pristup, ali uz osvješteno dodavanje osobnih iskustava put je kojim Treća pokušava ostvariti identitet i vidjeti kako ga ostvaruju drugi i druge — i put kojim želi naseliti »vlastitu sobu« — s uvijek otvorenim vratima.

Zmaj od papira

Bastard pokušava primijeniti obrazac Žižkove teorijske analize u ovdajanje okružje bez ikakva realnog oslonca u kontekstu u kojemu živimo

Marijan Krivak

Bastard br. 1, decembar 1998,
Arzin d.o.o., Zagreb, 1998.

»Theory can seriously damage your mental health«
(Bastard, str. 1)

Bastard jest kopile, neželjeno dijete kojega njegovi roditelji ne priznaju ili ga ne žele prihvati. Bastard je tako prepričen samome sebi, izvan institucije obitelji kao poželjna oblika socijalizacije u društvu koje, inače, brine o svim svojim pripadnicima. Naravno, ako ovi imaju svoje mjesto unutar prezentne ili latentne društvene

hijerarhizacije. Ako su društveno katalogizirani u okviru i unutar, hegelijski govoreći, instancija objektivnog duha: od obitelji do države.

Bastard nije društveno podoban subjekt, te se sam mora izboriti za svoje »mjesto pod suncem«. On je otpadnik od društveno poželjnih i institucionaliziranih diskursa — šum u uhu, odnosno smetnja u kanalu, pogreška u sistemu...

Ali... »bastard ili povezivanje dvaju medija moment je istine spoznaje iz kojeg nastaje nova forma« (Marshall McLuhan, *Understanding Media*, 1964). Upravo ova posljednja karakterizacija polazišna je točka odakle kreće Bastard, časopis za teorijsku publicistiku, teoriju suvremenih medija i komunikacije, te za filozofiju i sociologiju u njezinu technologizirajućem, digitalnom ozračju i medijski posredovanom oblicju... *Sve su ovo odrednice koje bi se tek posredno, putem njegova sadržaja, mogle izvesti kao karakteristika, no koje u njegovu prvom broju nisu programatski, kao takve, formalno izložene!*

Pokrećači su *Bastarda* ljudi skupljeni oko *Arzin*, političkog pop mega zina, odnosno metazina za politiku i kulturu civilnoga društva, prije svega Boris Buden, Borislav Mikulić, Dejan Kršić, Igor Marković, Srećko Pulig, Ljiljana Filipović...

Cjelokupnim svojim aktivizmom ti su ljudi publicističkim i kritičkim nastojanjem usmjereni subverzivno prema kulturnom i društvenom establishmenetu, te imaju nezanemariv udio u tek konstituirajućoj se pluralnosti na hrvatskoj kulturnoj sceni.

Stoga, glede projekta pod imenom *Bastard*, i treba dati pozitivan predznak tim nastojanjima u sveukupnom otvaranju javnoga diskursa prema liberalnijem poimanju kulturne scene u Hrvatskoj.

Pojedini prilozi u *Bastardu*, u dobro poznatoj esejističkoj elokventnosti koja od početka obilježava tekstove o politici u *Arzinu*, progovaraju o aktualnoj hrvatskoj svakodnevici s izrazito kritički nabrušenom, zaoštenom žaokom, ali su isto tako i argumentativno utemeljeni.

Tu su odvojene tematske cjeline *Kultura, pop & politika te Ideologija, mediji i manjine*, dok u bloku *Recenzije* nalazimo prikaze novoizrađenih knjiga Marije Todorove, Rastka Močnika, Ivana Čolovića, Helmutha Plessnera.

No, možda je najzanimljiviji prikaz Borislava Mikulića koji, uvjernjivom teorijskom argumentacijom, nedvosmisleno

denuncira Milana Kangrgu, a u povodu njegove knjige *Izvan povijesnog dogadanja*.

U slučaju Kangrge, kako Mikulić lucidno primjećuje, »ovim gigantskim angažiranjem filozofije u praksi vladajući hrvatski ideologem visoke kulture — zahtjev da se svi oblici hrvatske društvene prakse, osobito politika, dignu na razinu 'hrvatske kulture' — kao da dobiva svoje klasično-filozofske dovršenje koje mu nisu bili u stanju priskrbiti autentični hrvatski nacionalisti u filozofiji« (Bastard, str. 85).

U isti je blok integriran i »Paratekst« Intelektualne kooperativne Bastard (IKB), koji oštro kritički tematizira neplodotvornost i ustajalost, odnosno »folkloristiku, tradicionalizam i kulturomaniju« (Bastard str. 100) institucije što sebe nazivlje *HAZU*. Slijedeći najviše standarde tekstova što od početaka karakteriziraju Arkzinov esejistički radikalizam, ovaj prilog ulazi u najviše dosegne kritičkog publicizma u prvome broju *Bastarda*. Dragocjeni su prilozi u ovome *Bastardu* svakako intervjui, *Interviews*, sa sociolozima Ulrichom Beckom i Anthony Giddensem, povezani vrlo aktualnom temom globalizacije. Ovi sublimiraju temu globalizacije u njezinoj suprotnosti s autentičnim univerzalizmom koji, ne zaboravimo, uvijek polazi od navlastitih partikulariteta.

No, treba izreći i ključni prigovor u cijeloj priči oko projekta *Bastard*.

U slovenskoj kulturnoj javnosti već niz godina djeluje Društvo za teoretsku

psihoanalizu pod — ovdje je to doista prava riječ — »duhovnim patronatom« Slavoja Žižeka, koji je svojevrsni *guru i spiritus movens* cijelog jednog odanog sljedbeništva teško usporediva s bilo kakvom sličnom pojавom u bliskim nam geografskim koordinatama. Ustrajno se nastavljajući na misao derivirane recepcije Freudove psihoanalize i marljivo crpeći na izvorima Lacanove prestrukturacije, izvorna Freudova nauka, Žižek i pripadnici društva ostaju u teoretskoj raspravi raznih inačica današnjeg marksizma.

I sada, *Bastard* pokušava taj obrazac Žižkove teorijske analize prenijeti i u ovdašnje okružje. Bez da ova — istina zavodljiva i u mnogočemu intrigantna! — teorijska shema ima ikakva realnog oslonca u kontekstu u kojem živimo. Žižekov sjajan i zavodljiv stil, te nekoliko lacanovskih formula postaju obrascem tumačenja svekolike stvarnosti »od

Hitchcocka do zahodske školjke, od Parcifala do antisemitskih viceva« koji se »prodaje po svijetu kao jeftin filozofski junk-food« (*Bastard*, str. 130), kako lucidno primjećuje u svojem polemičkom članku protiv Budenovih *Barikada* Ljiljana Popović.

Indikativna objekcija autorice o Žižeku kao »muškom starokomunističkom dogmatiku« prekrivenom »šarenim paunovim perjem teorijske šarlatanerije« (*Bastard*, str. 131) otkriva, premda sama po sebi ne denuncira Žižekovu poziciju kao takvu. Jer, uostalom zašto ne, u osebujnom postmodernom filozofskom kolažiranju, biti i »komunističkim dogmatikom«?

No zašto, jednako tako, uporno bježati u Ljubljani, a ne pokušati suočiti se sa stanjem teorijske i ine misli u sredini u kojoj živimo? Je li ono doista nepopravljivo? Beznadno? Ne postoje li neki putokazi za »tekst u njegovu stvarnom kontekstu«, bez bijega u *teorijsku virtualnost* susjedne nam Slovenije? Ma koliko ta »teorijska virtualnost« — svojom disperziranim primjenjivošću na sve fenomene svakodnevice — bila uvjernjiva, pa čak i na razini epohalne aktualnosti.

Čemu samo glorificirati Žižekovu kritiku postpolitičkoga *Denkerbota* kao jedinu moguću teorijsku poziciju!

Pravovjerjem u izboru filozofijskih sugovornika uvelike je isulan teorijski domet, a isključivošću temeljne pozicije zanemarena prečutna namjera pluralističkoga dosegaa i disipacije raspoloživih, suvremenih teorijskih diskursa.

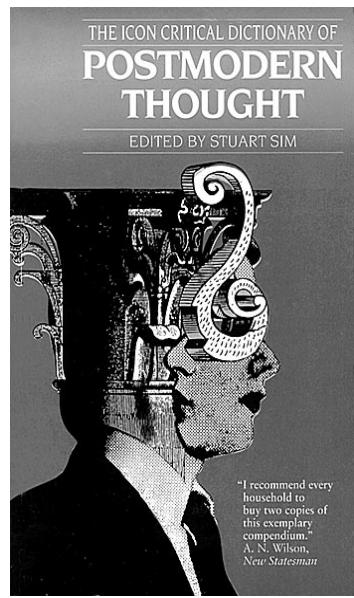
Broj zaključuje (već spomenuta) *Polemika* Ljiljane Popović u kojoj se pod naslovom *Barikade od papira* autorica kritički sučeljava s teorijskim diletantizmom Borisa Budena i filozofiskim patchworkom Slavoja Žižeka.

Unatoč beskompromisnoj kritici Budena kao teoretičara, potpuno dijelim mišljenje Ljiljane Popović da je Boris Buden iznimno publicist, upravo briljantan u svojem sećiranju postjugoslavenske zbilje i uzroku eskalacije tragičnih ratnih zbivanja na bliskim nam prostorima. *Buden je osim toga, ostavljajući ordje po strani Bastard-recepčiju Žižeka i njegove lacanovske škole — dovoljno teorijski potkrovani i filozofiski načitan da bi pokazao osnovno ljudsko i intelektualno poštjenje.* Ono se na najbolji mogući način iskazuje u činjenici što se, u upravo od njega pokrenutom časopisu pojavit prvi tekst izrazito kritički usmjeren prema njegovim *Barikadama*, a koji ne dolazi iznutra (naime, već je Boris Buden iznimno publicist, upravo briljantan u svojem sećiranju postjugoslavenske zbilje i uzroku eskalacije tragičnih ratnih zbivanja na bliskim nam prostorima. *Buden je osim toga, ostavljajući ordje po strani Bastard-recepčiju Žižeka i njegove lacanovske škole — dovoljno teorijski potkrovani i filozofiski načitan da bi pokazao osnovno ljudsko i intelektualno poštjenje.* Ono se na najbolji mogući način iskazuje u činjenici što se, u upravo od njega pokrenutom časopisu pojavit prvi tekst izrazito kritički usmjeren prema njegovim *Barikadama*, a koji ne dolazi iznutra (naime, već je Boris Buden iznimno publicist, upravo briljantan u svojem sećiranju postjugoslavenske zbilje i uzroku eskalacije tragičnih ratnih zbivanja na bliskim nam prostorima. *Buden je osim toga, ostavljajući ordje po strani Bastard-recepčiju Žižeka i njegove lacanovske škole — dovoljno teorijski potkrovani i filozofiski načitan da bi pokazao osnovno ljudsko i intelektualno poštjenje.* Ono se na najbolji mogući način iskazuje u činjenici što se, u upravo od njega pokrenutom časopisu pojavit prvi tekst izrazito kritički usmjeren prema njegovim *Barikadama*, a koji ne dolazi iznutra (naime, već je Boris Buden iznimno publicist, upravo briljantan u svojem sećiranju postjugoslavenske zbilje i uzroku eskalacije tragičnih ratnih zbivanja na bliskim nam prostorima. *Buden je osim toga, ostavljajući ordje po strani Bastard-recepčiju Žižeka i njegove lacanovske škole — dovoljno teorijski potkrovani i filozofiski načitan da bi pokazao osnovno ljudsko i intelektualno poštjenje.* Ono se na najbolji mogući način iskazuje u činjenici što se, u upravo od njega pokrenutom časopisu pojavit prvi tekst izrazito kritički usmjeren prema njegovim *Barikadama*, a koji ne dolazi iznutra (naime, već je Boris Buden iznimno publicist, upravo briljantan u svojem sećiranju postjugoslavenske zbilje i uzroku eskalacije tragičnih ratnih zbivanja na bliskim nam prostorima. *Buden je osim toga, ostavljajući ordje po strani Bastard-recepčiju Žižeka i njegove lacanovske škole — dovoljno teorijski potkrovani i filozofiski načitan da bi pokazao osnovno ljudsko i intelektualno poštjenje.* Ono se na najbolji mogući način iskazuje u činjenici što se, u upravo od njega pokrenutom časopisu pojavit prvi tekst izrazito kritički usmjeren prema njegovim *Barikadama*, a koji ne dolazi iznutra (naime, već je Boris Buden iznimno publicist, upravo briljantan u svojem sećiranju postjugoslavenske zbilje i uzroku eskalacije tragičnih ratnih zbivanja na bliskim nam prostorima. *Buden je osim toga, ostavljajući ordje po strani Bastard-recepčiju Žižeka i njegove lacanovske škole — dovoljno teorijski potkrovani i filozofiski načitan da bi pokazao osnovno ljudsko i intelektualno poštjenje.* Ono se na najbolji mogući način iskazuje u činjenici što se, u upravo od njega pokrenutom časopisu pojavit prvi tekst izrazito kritički usmjeren prema njegovim *Barikadama*, a koji ne dolazi iznutra (naime, već je Boris Buden iznimno publicist, upravo briljantan u svojem sećiranju postjugoslavenske zbilje i uzroku eskalacije tragičnih ratnih zbivanja na bliskim nam prostorima. *Buden je osim toga, ostavljajući ordje po strani Bastard-recepčiju Žižeka i njegove lacanovske škole — dovoljno teorijski potkrovani i filozofiski načitan da bi pokazao osnovno ljudsko i intelektualno poštjenje.* Ono se na najbolji mogući način iskazuje u činjenici što se, u upravo od njega pokrenutom časopisu pojavit prvi tekst izrazito kritički usmjeren prema njegovim *Barikadama*, a koji ne dolazi iznutra (naime, ve

Teorija

David Šporer

The Icon Critical Dictionary of Postmodern Thought, edited by Stuart Sim, Icon Books, 1998.

Sve što ste željeli znati o postmodernizmu, a niste se usudili pitati — tako bi mogao glasiti podnaslov ove vrijedne knjige. Ili pak: (*Gotovo sve što ste željeli znati, a niste mogli naći na jednom mjestu*) Jer ono što je tim suradnika pod uredničkim vodstvom Stuarta Sime, koji je uredio i *The A-Z Guide to Modern Literary and Cultural Theorists*, Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf, 1995, proizveo jest upravo takav iscrpan i informativan vodič za snalaženje među klasicima postmodernizma.

Ovaj se glosarij sastoji od dva dijela. Na prvi, gotovo dvjestotinjak stranica, nalaze se tekstovi koji ukratko obrađuju različite aspekte postmodernizma u suvremenoj kulturi (filozofija, politika, književnost, umjetnost, znanost, televizija itd.). Svaki od tih tekstova slijedi pod naslovom *Postmodernizam, njegova povijest i kulturni kontekst (Postmodernism, its History and Cultural Context)*, predstavlja svojevrsni uvod u pojedino područje u kojem se konceptualizira postmodernizam, navode važni autori i detektiraju glavni problemi.

Drugi dio, naslovjen *Imena i termini (Names and Terms)*, obrađuje kroz svoje natuknice mnoštvo relevantnih autora, pojava i fenomena koji prema uredničkom izboru tvore galeriju živih figura suvremene — postmoderne — svjetske kulture. Tako će se tik uz Derridinu prisutnost naći i natuknica Prince, the Artist Formerly Known As, a Kant vjerojatno nije mogao ni u najračnijim slutnjama pretpostaviti da će biti uvršten u knjigu čiji se pojedini tekstovi bave televizijskim serijama *Miami Vice* ili pak *Baywatch*. Najveća je ironija pritom, da se jedna od suradnika ovoga rječnika zove Pamela Anderson. Doista, *anything goes*.

Polito-logija

David Šporer

Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj, priredio Hans-Georg Fleck, uredila Grozdana Cvitan, Zaklada Friedrich-Naumann, Zagreb, 1998.

P

rošle je godine, od 2.-4. lipnja u Splitu održan skup pod naslovom *Liberalizam i katoličanstvo u*

Hrvatskoj, zamišljen kao susret intelektualaca u kojem bi raspravili važna pitanja vezana za temu istaknutu u naslovu.

S obzirom na to da se na skupu i raspravljalo i izlagalo, knjiga *Liberalizam i katolicizam u Hrvatskoj* organizirana je u dva dijela. U prvom dijelu otisnuta su izlaganja sudionika skupa, a to su, između ostalih, Andrea Feldman, Ivo Banac, Ivan Zvonimir Čičak, Ivan Grubišić, Anne Marie Grünfelder, Žarko Puhovski, Neven Šimac i Krsto Cvijić. Raspone koje su slijedile nakon svakog pojedinog izlaganja donesene su u drugome dijelu. Razgovori održani u Vili Dalmacija bavili su se i povijesnim i suvremenim aspektima odnosa katolicizma i liberalizma u Hrvatskoj.

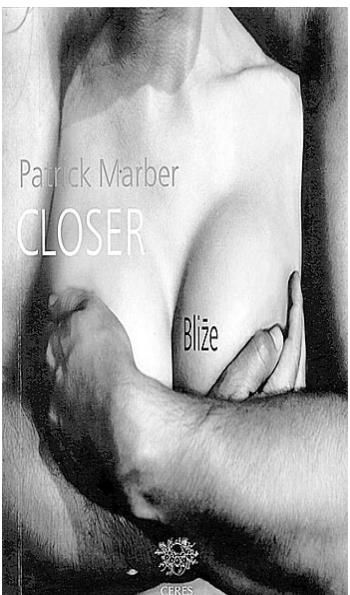
Najveći nedostatak skupa bio je — kako ističu i urednica Grozdana Cvitan u svojoj uvodnoj bilježici, i sudionici u radu skupa Ivo Škrabalo i Vladimir Pavlinović u svojim pogоворима — slab odaziv i

najhvaljenijeg pripadnika suvremenе generacije britanskih dramskih pisaca. Za dramu *Closer*, uslijedile su i adekvatne nagrade a tekst je u meduvremenu postao pravi kazališni hit i trenutno igra u 53 kazališta na svijetu, uključujući i DK Gavella gdje ga je režirala i u studenome prošle godine premijerno prikazala Nora Krstulović. Tako se ova drama, u solidnom prijevodu same redateljice, pojavila i u našim knjižarama.

Radnja drame događa se u Londonu, od 1993. do 1997. godine. »Vjerujući u strukturu i formu umjetnosti kad je već život kaotičan i nesređen«, Marber ju je podijelio u 12 scena unutar kojih prati metamorfozu odnosa između četiri lica koja, od dva para na početku drame, slijedom fino iznijansiranih ljubavničkih i prijateljskih kombinacija, na kraju postaju četiri slobodne (ili napuštene) individue čiji su životni putovi ipak razišli.

Recepija ovog teksta, temeljeći se u uglavnom samo na predstavi, svela se kod nas na dvije glavne struje. Jedna ga opisuje »radikalnim, izuzetno hrabrim, dosad nečitanim«, a druga ga smatra preotvorenim, čak preprostim, i skandaloznim djelom o nekim tehnologijom pokvarenim monstrumima sa zapada koji promoviraju hladnoću, otudenje, anonimni seks itd.

Closer nije ni jedno ni drugo. To je obična drama o mladim ljudima iz visoko urbanizirane sredine koji očajnički i neprestano pokušavaju svoje odnose učiniti »još bližima«, a ponekad potraže rješenje

gotovo izostanak predstavnika crkvene strane u tim razgovorima. Stoga zaklada Friedrich-Naumann-Stiftung kao organizator toga skupa planira nastavak razgovora o istoj temi, koji će možda rezultirati i novom knjigom.

Drama

Agata Juniku

Patrick Marber, *Closer/Bliže*, Ceres, Zagreb 1998; prijevod: Nora Krstulović

Patrick Marber rođen je 1964. godine u Londonu i pisanjem se počeo ozbiljno baviti kad ga je glumačka karijera dovela na televiziju gdje se, osim glumom, bavio scenarističkim i redateljskim poslom. Već za svoj prvi kazališni komad *Dealer's Choice* što ga je pisao na poziv Royal National Theatre i režirao 1995. godine Marber je bio nagradivan prestižnim nagradama, dok ga je njegova druga drama *Closer*, prizvana takoder u njegovoj režiji u istom kazalištu dvije godine kasnije, promovirala u trenutno

najhvaljenijeg pripadnika suvremenе generacije britanskih dramskih pisaca. Za

dramu *Closer*, uslijedile su i adekvatne nagrade a tekst je u

meduvremenu postao pravi kazališni hit i trenutno igra u

53 kazališta na svijetu, uključujući i DK Gavella gdje ga je režirala i u studenome

prošle godine premijerno prikazala Nora Krstulović. Tako se ova drama, u

solidnom prijevodu same redateljice, pojavila i u našim

knjižarama.

Radnja drame događa se u Londonu, od 1993. do 1997. godine. »Vjerujući u strukturu i formu umjetnosti kad je već život kaotičan i nesređen«, Marber ju je podijelio u 12 scena unutar kojih prati

metamorfozu odnosa između

četiri lica koja, od dva para na

početku drame, slijedom fino

iznijansiranih ljubavničkih i

prijateljskih kombinacija, na

kraju postaju četiri slobodne

(ili napuštene) individue čiji su

životni putovi ipak razišli.

Recepija ovog teksta, temeljeći se u uglavnom samo na predstavi, svela se kod nas na dvije glavne struje. Jedna ga opisuje »radikalnim, izuzetno hrabrim, dosad nečitanim«, a druga ga smatra preotvorenim, čak preprostim, i skandaloznim djelom o nekim tehnologijom pokvarenim monstrumima sa zapada koji promoviraju hladnoću, otudenje, anonimni seks itd.

Closer nije ni jedno ni drugo. To je obična drama o mladim ljudima iz visoko urbanizirane sredine koji očajnički i neprestano pokušavaju svoje odnose učiniti »još bližima«, a ponekad potraže rješenje

životno načelo Elias Canettija, fascinantnoga čovjeka i dobitnika Nobelove nagrade za književnost, najvjerojatnije je prešutno glasio: »Pored sebe ne želim imati nikakve Bogove«. Uz to je moguće povezati činjenicu da je njegova prva žena Veza smjela postati spisateljicom tek mnogo godina nakon njezinе smrti. Ona je umrla 1963. godine, a trebalo je gotovo tri desetljeća dok je Elias Canetti najzad dozvolio da se objave djela iz njezine ostavštine. 1990. godine objavljen je prvi roman Veze Canetti, zatim su u nekoliko svezaka slijedile priče, koje opisuju život u židovskoj četvrti Leopoldstadt u Beču, u kojoj je godinama stanovala i sama autorica. Tek je sada objavljena njezina četvrtka knjiga, roman pod naslovom *Kornjače*. Njezin roman *Zuta ulica (Die gelbe Straße)* postigao je velik uspjeh i preveden je na sedam jezika.

Radnja romana *Kornjače* smještena je u Beč 1938. godine, a opisuje život pod nacističkom vlašću i put u egzil. Roman je napisan nedugo nakon njezina dolaska u London, gdje se zajedno sa suprugom Eliasom nalazila u progonstvu, i govori o strahu i prijetnjama koje je autorica osjetila na vlastitoj koži. Proza Veze Canetti obiluje jezičnim dosjetkama i suptilnim promatranjem dok stvara sliku stvarnosti prožetu grotesknim crtama.

Početak Drugoga svjetskog rata zaustavio je objavljivanje romana. Nakon toga Veza Canetti više nije objavljivala, no nikada nije prestala pisati. Usprkos zakašnjenju od šezdeset godina pojavila se knjiga koja je još uvijek izuzetno zanimljiva.

svojih problema i preko interneta. Slučajno ili ne, autor je odlučio da reprezentativni uzorak te suvremenosti u ovoj drami čine pametna ali neobrazovana dvadesetogodišnjakinja bez statusa u društvu, tridesetogodišnja umjetnica te novinar i dermatolog, muškarci na pragu četrdesetih. Nesporazum je možda nastao u tome što ih je Marber stvarao i prikazao ogoljeno i nemilosrdno. Ali, kao što kaže Marber, »život je i ružan i divan i komplikiran i težak«. Umotan u šarenu ili crno-bijelu foliju, postaje samo još dalji.

Njemačka

Gustav Mahler — Vizionar i despot

Constantin Floros, Gustav Mahler — Visionär und Despot, Arche Verlag, 1998.

Glazba Gustava Mahlera uživana je i banalna, a istodobno je ispunjena prodornom oštrinom i melodičnom nježnošću. Život joj daruju ekstreme suprotnosti i stalne promjene raspolaženja. Mahlerove su skladbe istražene do najsitnjeg detalja, a njegova je biografija u potpunosti dokumentirana, no danas se nije istražilo postoji li uska povezanost između Mahlerove ličnosti i njegove velike glazbene marljivosti. Postoji li nekakva veza između glazbe i njegova temperamenta? Što mu je davalо poticaj za stvaranje? U svojoj knjizi *Gustav Mahler — Vizionar i despot*, muzikolog Constantin Floros ova pitanja sada prvi put tematizira.

Constantin Floros rođen je 1930. godine u Solunu. Studirao je u Beču, a do 1995. godine radi kao profesor muzikologije u Hamburgu. Oduvijek je zastupao tezu kako kod gotovo svih skladatelja devetnaestog stoljeća duhovni život i umjetničko stvaranje čine jedinstvo. To se kod Mahlera uvelike primjećuje. Inspiraciju nalazi u osobnim događanjima i izvenglasbenim idejama, a knjiga obiluje mnoštvom takvih primjera.

Ljubitelji glazbe zasigurno će s velikim interesom odgometnuti poruke koje se kriju u Mahlerovoj glazbi.

Kornjače

Veza Canetti, *Schildkröten*, Hanser Verlag, 1998.

Životno načelo Elias Canettija, fascinantnoga čovjeka i dobitnika Nobelove nagrade za književnost, najvjerojatnije je prešutno glasio: »Pored sebe ne želim imati nikakve Bogove«. Uz to je moguće povezati činjenicu da je njegova prva žena Veza smjela postati spisateljicom tek mnogo godina nakon njezine smrti. Ona je umrla 1963. godine, a trebalo je gotovo tri desetljeća dok je Elias Canetti najzad dozvolio da se objave djela iz njezine ostavštine. 1990. godine objavljen je prvi roman Veze Canetti, zatim su u nekoliko svezaka slijedile priče, koje opisuju život u židovskoj četvrti Leopoldstadt u Beču, u kojoj je godinama stanovala i sama autorica. Tek je sada objavljena njezina četvrtka knjiga, roman pod naslovom *Kornjače*. Njezin roman *Zuta ulica (Die gelbe Straße)* postigao je velik uspjeh i preveden je na sedam jezika.

Radnja romana *Kornjače* smještena je u Beč 1938. godine, a opisuje život pod nacističkom vlašću i put u egzil. Roman je napisan nedugo nakon njezina dolaska u London, gdje se zajedno sa suprugom Eliasom nalazila u progonstvu, i govori o strahu i prijetnjama koje je autorica osjetila na vlastitoj koži. Proza Veze Canetti obiluje jezičnim dosjetkama i suptilnim promatranjem dok stvara sliku stvarnosti prožetu grotesknim crtama.

Početak Drugoga svjetskog rata zaustavio je objavljivanje romana. Nakon toga Veza Canetti više nije objavljivala, no nikada nije prestala pisati. Usprkos zakašnjenju od šezdeset godina pojavila se knjiga koja je još uvijek izuzetno zanimljiva.

Francuska

Jacques Lecoq — posljednja gesta

Jacques Lecoq, svjetski poznati pedagog umro je 19. siječnja u Parizu u 77. godini. Bio je osnivač svjetski poznate škole mimike i kazališta, a osnovao ju je 1956. godine u Parizu. Pedagog u duši, tisuće je studenata naučio svom »telesnom kazalištu« u kojem se susreću razne tradicije i tehnike: mimika, maska, improvizacija, telesni izražaj, commedia dell'arte. Način njegova obrazovanja bio je, u svakom slučaju, više otvoren, a manje normativan. Jacques Lecoq došao je u kazalište preko gimnastike — bio je učenik u školi

za tjelesni odgoj u Parizu, u njoj je susreo Jean-Louis Barraulta, osnivača Obrazovanja kroz glumu. Godine 1945. u Grenoble upoznaje Jeana Dastéa koji ga upoznaje s maskama i nô-teatrom. Kasnije gostuje u Njemačkoj, Italiji (u Piccolo Teatro di Milano na poziv također nedavno preminulog Giorgia Strehlera). Nakon povratka u Francusku osniva svoju školu u čije središte stavljaju tijelo, njegovo znanje i sve oblike izražavanja koje tijelo može stvoriti. Od mnogobrojnih Lecoqovih koncepta, velik dio kazališni pedagozi svakodnevno koriste, pa je njegova škola tijekom svojih više od četvero deset godina postojanja postala jedinstveni laboratorij kojemu svijet kazališta mnogo duguje. Smrt Jacquesa Lecoqa, nakon Strehlera i Gotowskog, predstavlja odlazak jedne generacije.

Vrisak za Bosnu

Rekvijem za Bosnu, redatelj: Olivier Py, Théâtre de Nanterre-Amandiers, Pariz

Nakon pada Srebrenice 1995. francuski kazališni redatelj Olivier Py započeo je trajk gladi za Bosnu. Tri godine kasnije odlučio je napraviti predstavu utemeljenu na člancima i knjigama objavljenim od 1995. do 1998. kojom želi »razotkriti najveći europski masakr od Drugog svjetskog rata«, ali također i ponovo podsjetiti na njega u vremenu kad kosovska aktualnost iznova užasava Evropu.

Jedna Engleskinja i kontinent

Oprosti! Spavao si..., tekst: Jane Birkin, redatelj: Xavier Durranger, Théâtre de la Gaîté-Montparnasse, Pariz

U predstavi *Oprosti! Spavao si...* Jane Birkin igra glavnu ulogu te govori francuski s jakim engleskim akcentom, a ova priča bez ikakvog zapleta isto bi se tako mogla zvati i »Ljubavni bračni prizori«. Xavier Durranger prvi put postavlja komad za koji nije napisao tekst. Tekst je napisala Jane Birkin, ali ga je zamislila za film, a ne za kazališnu pozornicu. Film po tom tekstu bio je snimljen i emitiran na programu »Arte« nedugo nakon smrti Sergeja Gainsbourga, u trenutku u kojem se pjevačica i glumica nije

o r i j e d l o z

Poziv na kupanje

Postavljanje javnih skulptura u Zagrebu jest rijetka i zapostavljena praksa. Pogotovo onih suvremenih koje ne bi bile samo statična dekoracija, već i pokretači nekog novog prostornog aspekta.

Voditelj »Galerije PM« Antun Maračić našao je baš takav spoj u postavljanju skulpture Ivana Kožarića *Kupač pod tušem* pred dom HDLU-a. Prijedlog je došao u pravo vrijeme, budući da je u tijeku uređenje Trga hrvatskih velikana na kojem se nalazi Meštrovićev paviljon — današnja zgrada HDLU-a. Podržao ga je velik broj ljudi iz stručnih krugova a prijedlog je, zajedno s potpisima potpore, već poslan institucijama relevantnim za njegovu realizaciju. Trenutno sva dokumentacija miruje u Poglavarstvu grada Zagreba, Zavodu za zaštitu spomenika grada Zagreba te Gradskom uredu za obrazovanje, kulturu i znanost. Kožarićeva skulptura *Kupač pod tušem* čeka pak u otužnoj atmosferi spremišta Glipotike. Budući da se uistinu radi o projektu koji nikog ne bi morao mnogo stajati, nadajmo se da ćemo se uskoro uzdignute glave prošetati kraj Kupača koji je dobio svoj tuš.

Sabina Sabolović

iznenadenje unutar datosti koje to na prvi pogled ne običavaju. *Kupač* je jedna od rijetkih »apsolutnih« skulptura. Pritom mislimo na ideju trodimenzionalnosti koja je skulpturi kao mediju imanentna, ali je u praksi rijetko dosljedno zastupljena. *Kupač* je skulptura u čitavih 360 stupnjeva moguće percepcije, iz svakog potencijalnog rakursa. Iz svakog očišta, naime, ona nudi vizualnu i smislenu vrijednost, inačicu bogate arabeske »prostornog crteža« što znači da svoju kvalitetu manje dokazuje masom, a više razvedenošću »linearno« naznačena volumena, i iznimnom ritmičnošću forme. Figurativna pretpostavka kipa u konačnici

S skulptura *Figura — Kupač pod tušem*, kipara Ivana Kožarića nastala je 1955. godine i bez sumnje je jedno od autorovih remek-djela. Izvedeno u bronci, visoko 2 metra, to djelo predstavlja sintezu moderne skulpture, s reminiscencijama na Degasa (naglašen pokret), Matissea (sublimacija oblike), Giacomettija (asketizam linearne izduženosti), Moorea (afirmacija negativne forme), no u konačnici nijedna od tih referenci ne ugrožava autorskiju autonomiju. Naprotiv, skulptura svjedoči kao autohtono djelo rasnoga kipara kojeg resi iznimno osjećanje prostora i sposobnost za

rezultira Kožariću svojstvenom slobodom plastičnog izraza, pri čemu si autor dopušta i eksces eliminiranja glave kao nevažnog elementa figure u kojoj se bavi dinamikom ljudskoga tijela, njegova trupa i ekstremiteta.

Ova skulptura dosad nije imala sreće u svojim javnim postavima. U sklopu Biennala skulpture, 1979. godine (kojom je prilikom dobio otkupnu nagradu INA-e), bila je postavljena na otvorenu prostor na Zrinjevcu, u Zagrebu. Postojao je i prijedlog da tamo trajno ostane, ali se to zbog manje-više banalnih razloga nije dogodilo. Dugo godina nalazila se u podrumima INA-e, a sada je smještena u spremištu Glipotike.

Ideja da se postavi u Planićevu fontanu ispred Meštrovićeva paviljona stara je nekoliko godina, ali dosad nije bilo mogućnosti da se ona i ostvari. Sada, kada se uređuje prostor oko Paviljona, prilika je da se *Kupač* postavi na mjesto koje mu iz više razloga upravo idealno odgovara. Već navedene karakteristike skulpture upućuju na potrebu da se omogući rjezino promatranje sa svih strana što kružna forma fontane (u čijem bi se središtu nalazila) sretno omogućuje, štoviše — uvjetuje. Motiv kupača, pak, dodatno je sukladan ideji fontane. Meštrovićev paviljon također je kružna oblika i predstavlja pandan putanji promatranja skulpture. Strogo geometrijski koncipirana građevina, sagrađena od bijelog kamena, u ovu skulpturi izrazito organične forme, izvedene u tamnoj bronci, pronalazi svoj kontrapunkt. Nadalje, monumentalnim dimenzijama zgrada suprostavlja se mali, ali sažeti oblik kipa.

Čitav niz komplementarnosti, dakle, sugerira razložnost i potrebu postavljanja *Kupača* na to mjesto. Osim što bi na već sjajno urbanističko rješenje lokaciji činio prostorno žarište, odnosno (gotovo doslovno) čvor, postavljanjem *Kupača* ostvario bi se međusobno potvrđujući susret dvaju hrvatskih velikana, Meštrovića i Kožarića. Ne treba, naravno, zaboraviti ni trećeg, arhitekta Planića, autora fontane.

Olkoslavajući okolnost realizacije toga projekta predstavlja činjenica da je skulptura već izvedena, dakle isključeni su troškovi rjezina lijevanja. Sam posao oko postavljanja i prilagodbe mehanizma vodoskoka zahtijeva minimalna sredstva.

Iz svega ovoga te iz priloženih fotomontaža moguće je, nadamo se, uvidjeti utemeljenost toga prijedloga. Upravo uredeni kompleks Trga hrvatskih velikana, i čitav grad, tim bi materijalno nezahtjevnim zahvatom u svome duhovnom sadržaju dobili nesrazmerno mnogo.

Antun Maračić

PODRŠKA PRIJEDLOGU ZA POSTAV SKULPTURE FIGURA - KUPAČ POD TUŠEM AUTORA IVANA KOŽARIĆA U FONTANI ISPREM MEŠTROVIĆEVOG PAVILJONA - DOMA HRVATSKIH LIKOVNIH UMETNIKA U ZAGREBU

IGOR ŽIDIĆ
zavodatelj Modernog galerije / J. Židić
IVANA REBERŠE
zavodatelj kontakto za projekt umjetnosti, T. Šebotić
TONKO MRAOČIĆ
zavodatelj kontakto za projekt umjetnosti, T. Šebotić
DZENKO RAS
zavodatelj kontakto za projekt umjetnosti, T. Šebotić
KLARENCE GLIPOTIKE
zavodatelj kontakto za projekt umjetnosti, T. Šebotić
Ivana Šimac Barov
zavodatelj kontakto za projekt umjetnosti, T. Šebotić
docent na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu
POMOĆNI DOGOVORI
projektant H. Grgić
Nevena TUDOR
zavodateljica HDLU-a
kor. državne postavke Ministarstvo za kulturu i šport - namjenska
Nadežda Viliban Krizić, Rukovoditelj u MSU zagreb
PK. FEDOR KARJATAC
zavodatelj
D. Kraljević, Krešimir Đurović, akademski slikar
VLADO MARETIĆ - umjetnik Vlado Maretić
STANKO ALIZIĆ - umjetnik Stanko Alizić
MARTINA KRAMER - umjetnica Martina Kramer
KOTA MILOTOVIĆ - M. Kraljević
ZORAN PAVELIĆ - akademski slikar Zoran Pavelić
KESENJA TURČIĆ - akademski slikar Kesenja Turčić
AMELA FRANKL, akademski slikar Amela Frankl
IKOR RONČEVIĆ, akademski slikar Ikor Rončević
Radmila Inđišanković, likovni kritičar, R. Inđišanković
Neven Čačić Rucić, "Umjetnički vrt" - N. Čačić Rucić
Zvonko Nahabec, Blaže Lukačić, Zvonko Nahabec
Zeljko Franičić, Galija Petrić, Kraljević
Prof. Božidar Koprivica, Neven Šimac Barov, Božidar Koprivica
Sandra Kraljević Barov, Jurica Šimić za projekt umjetnosti, P. Kraljević
Ivana Čupan, Novi Muz, I. Čupan
JANAKIUMIR, Institut za suvremenu umjetnost, J. Janakić
EVELINA TAKOVIĆ, III program HKR, E. Taković
TEON DE BRENE, Gordan Čuljane, Luka Frančić, T. De Brene
Josip Štrbac, T. Štrbac za projekt umjetnosti, J. Štrbac
MARIKLIA FRANČIĆ, kuratori održavanja godišnjeg festivala
DANICA TOPČE, AKM PORT
CHRISTOPHE DI MARCO, URBANIST PARIS
Janusz Gajda, GALERIA GRUŠA

n a j a v e

Agata Juniku

Akcija Frakcija (11-21. veljače)

Centar za dramsku umjetnost, Hrvatsko društvo likovnih umjetnika i Teatar & TD organiziraju akciju u povodu izlaska desetog/jedanaestog broja magazina za izvedbene umjetnosti *Frakciju*, koji je u domu HDLU-a promoviran 17. veljače.

Ideja akcije bila je, kaže glavni urednik *Frakcije* Goran Sergej Pristaš, pokazati ono o čemu *Frakcija* piše i one projekte koje Centar za dramsku umjetnost podržava, u idejnou i materijalnom smislu. Sam početak akcije označilo je otvorene izložbe dizajnera časopisa Igora Masnjaka, dok će akcija biti privredna kraju svečanom izvedbom

Nesigurne priče (25. veljače u TD-u), nove predstave autorskog para Bobo Jelčić/Nataša Rajković čije predstave uredništvo *Frakcije* smatra jednom od naših najzanimljivijih kazališnih pojava u 90-im. U međuvremenu

»akcija« se svakodnevno održava na nekoliko lokacija u gradu — ima tu promocija drugih kazališnih časopisa, edukacijskih projekata,

plesnih prezentacija, kazališnih predstava,

okruglih stolova, predavanja, filmskih projekcija i koncerata. Uz domaće, u

programu su uvršteni umjetnici i projekti iz

Slovenije, Njemačke i Francuske.

Montažstroj u Stockholm

Nekad zagrebačka, a već dugo vremena nizozemska, to jest evropska kazališna grupa *Montažstroj* i njezin umjetnički voditelj Borut Šeparović dvije su godine pripremali projekt *Fragile*, predstavu čija će premjera biti u Stockholmu 17. veljače. U istom gradu predstava će igrati 5 dana, početkom ožujka slijedi joj petodnevno gostovanje u norveškom gradu Bergenu, a u svibnju se vraća »doma« — u Amsterdam. GK Gavella je načelno zainteresirano za »gostovanje« Montažstroja i u Zagrebu, ali za konačnu odluku čekaju se, navodno, finansijski proračuni.

Tema projekta *Fragile* je — konverzija. Konkretnije — temeljni motiv predstave je konverzija Savyla u Sv. Pavla. Jednostavnije — Boruta Šeparovića i Gorana Sergeja Pristaša zanimalo je »kako napustiti jednu ideologiju i prihvati drugu«. Predstava se pripremala čak dvije godine jer se materijal stvarao, a internacionalna ekipa skupljala, na vježbama to jest na radionicama u 8 evropskih gradova te u Zagrebu, Zadru i Grožnjanu.

Nesigurna priča

Bobo Jelčić i Nataša Rajković, svega nekoliko mjeseci nakon *Usporavanja*, u Teatru ltd rade na novom projektu. Zvat će se *Nesigurna priča* jer je, kao što je ustalom kod ovog autorskog dvojca vrlo čest slučaj, riječ o »pokušaju sklapanja neke nove

priče«. Bit će to zapravo svojevrsni nastavak *Usporavanja*, utoliko što u *Nesigurnoj priči* sudjeluju ista lica, to jest isti glumci — Ana Karić, Katarina Bistrović-Darvaš, Nataša Dangubić, Dražen Šivak i Tvrto Juric. Autori ne žele otkrivati mnogo o predstavi, samo naznačuju da će se ovim projektom u određenom smislu »pomaknuti naprijed«, to jest da će — za razliku od *Usporavanja* ili *Promatrjanja*, njihovih predstava koje su se stvarale tijekom rada bez ikakvog prethodnog tekstualnog predloška — ova predstava imati »više zadatosti«. Premjera je zakazana za 21. veljače.

Iz svega ovoga te iz priloženih fotomontaža moguće je, nadamo se, uvidjeti utemeljenost toga prijedloga. Upravo uredeni kompleks Trga hrvatskih velikana, i čitav grad, tim bi materijalno nezahtjevnim zahvatom u svome duhovnom sadržaju dobili nesrazmerno mnogo.

Prudmila Inđišanković, likovni kritičar, R. Inđišanković
Neven Čačić Rucić, "Umjetnički vrt" — N. Čačić Rucić
Zvonko Nahabec, Blaže Lukačić, Zvonko Nahabec
Zeljko Franičić, Galija Petrić, Kraljević
Prof. Božidar Koprivica, Neven Šimac Barov, Božidar Koprivica
Sandra Kraljević Barov, Jurica Šimić za projekt umjetnosti, P. Kraljević
Ivana Čupan, Novi Muz, I. Čupan
JANAKIUMIR, Institut za suvremenu umjetnost, J. Janakić
EVELINA TAKOVIĆ, III program HKR, E. Taković
TEON DE BRENE, Gordan Čuljane, Luka Frančić, T. De Brene
Josip Štrbac, T. Štrbac za projekt umjetnosti, J. Štrbac
MARIKLIA FRANČIĆ, kuratori održavanja godišnjeg festivala
DANICA TOPČE, AKM PORT
CHRISTOPHE DI MARCO, URBANIST PARIS
Janusz Gajda, GALERIA GRUŠA

Od jutra do ponoći

U DK Gavella Borna Baletić će 23. veljače premijerno prikazati svoju najnoviju predstavu *Od jutra do ponoći* koju je radio prema istoimenom ekspresionističkom tekstu Georga Kaisera. Ukratko, priča je to o blagajniku koji ukrađe novac iz blagajne i ide kupovati život. Glavnu ulogu igra Šreten Mokrović. Glazbeni dio predstave radi Goran Tarbuk, koreografiju Petra Senjanović i kostime Ivona Martinko. U Baletićevom najužem timu su i njegovi stalni suradnici — dramaturg Goran Sergej Pristaš i scenograf Goran Petercol.

Otok — Cankarjev dom

Nakon operete *Saints and singing* Roberta Wilsona, prvi značajniji projekt koji će igrati u Cankarjevu domu u Ljubljani plesna je predstava *Otok* slovenskog, hrvatskog publici dobro poznatog, koreografa Matjaža Fariča. *Otok* — najavljuje Farič — »govori o tijelu, o

unutarnjem ritmu kao otoku posljednjega svijeta«. Glazbu za predstavu pisala je grupa Random Logic. Premijera je 19. veljače.

Slovenci u Gavelli

Već nekoliko godina za redom, Drama Slovenskog narodnog gledališta Ljubljana bar jednom u sezoni gostuje u DK Gavella. I obratno. Ove godine (25., 26. i 27. i 28. veljače), zagrebačko je publici Slovenci prikazati svoje četiri najnovije i valjda najreprezentativnije predstave — *Vrijnik Janusza Kice*, *Predsjednice Bojana Jablanovca*, *Tko se boji Virginije Wolf* Mateje Koležnik i *Baal/Eduarda Millera*. Kica i Miller — obojica došavši u ove krajeve iz njemačkog kulturnog konteksta — zbog svojih se čestih angažmana u Hrvatskoj u nekom smislu smatrali i osjećaju u velikoj mjeri »domaćim« redateljima pa je »domaćic« publici uvijek utoliko zanimljivije vidjeti što su »naši« ponajbolji kazališni umovi stvorili »vani«.

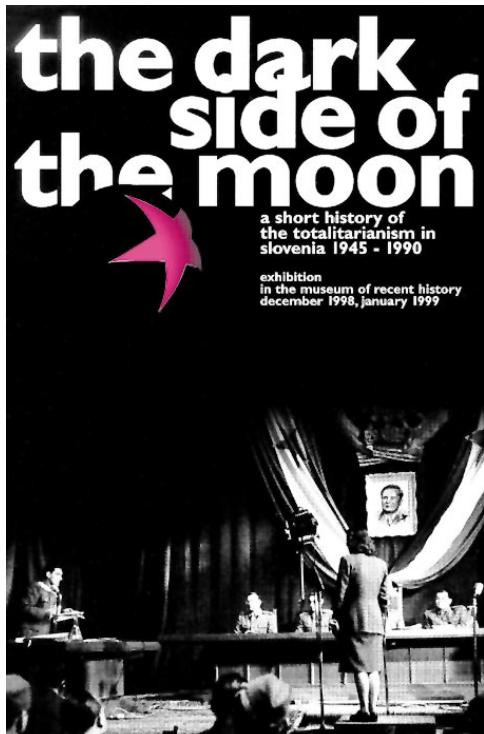
Soros tribine

Otvorenio društvo Hrvatska kreće u veljači s novim ciklusom tribina. Ovog mjeseca, pod vodstvom Bojana Munjina, svakog četvrtka kreću rasprave o kulturnoj politici. Konkretnije — riječ je prepuštena samim političarima. Sadašnjim, bivšim, budućim...? U svakom slučaju, Munjin od svojih gostiju — predstavnika pojedinih političkih stranaka, očekuje da na više ili manje suvisao način, to jest svatko u okvirima svojih mogućnosti, predstave koncept, plan i program kulturne politike s kojima njihova stranka namjerava izaći na izbore koji će — kad, tad,

Govori:
Drago Jančar

Stvar se nije promijenila u glavama

Sabina Sabolović

Možemo se baviti
totalitarizmom koji je naš,
a ne nekim hipotetičkim

Kao što povijest pišu pobjednici, tako je — unatoč akademskim i humanističkim teorijskim suprotstavljanjima — stvarni obračun s totalitarizmom moguć uglavnom tek kada je taj nasilni i netolerantni sustav promijenjen. Dok je u snazi i s diktatorom na vlasti, s njim se obračunava uglavnom iz daljine, a protivnici vlastitoga domaćeg totalitarizma redovito postaju njegovim žrtvama. Strah od gubljenja bilo kakva oblika slobode i normalnih uvjeta života nužno stišava glasne glasove savjesti. Tako štutnja i strah zapravo pothranjuju različite oblike totalitarizma, kao što se u njima prepoznaju zaluđeni dogmatski sljedbenici nedemokratskih režima raznih vrsta i boja, često sličnih iako tobože suprotnih predznaka. Nacizam i komunizam, izrodili su se u dijametalne ali po metoda srodne pojavnje oblike totalitarizma, s bezbroj posebnosti u mračnim zastanjenjima. No, u pro- mišljanju sustava, uloge države i režima u provedbi totalitarne represije nad ljudskim slobodama ne bi trebalo zapostaviti ni onaj niski nagon koji drijema u mnogoj ljudskoj naravi. Inferiorna kultura i manjkavo obrazovanje nisu dovoljan razlog, jer iako totalitarni sustav organizirano provodi zaborav, on kreće i od pojedinca.

U labirint totalitarizma hrabro je ušao slovenski pisac Drago Jančar i umjetnički dokumentirao, ilustrirao i obradio jedno karakteristično razdoblje totalitarizma u Sloveniji. Tako je krajem prošle godine u ljubljanskom Muzeju novije povijesti održana izložba *Tamna strana mjeseca*, kojom je Jančar sa suradnicima pokazao neke od događaja koje bi se eufemistički moglo nazvati nedemokratskim. Podnaslov izložbe glasi *Povijest totalitarizma u Sloveniji*, a obuhvatila je, kroz multimedijalni materijal, mnoštvo zaboravljenih događaja od 1945. do 1990. godine. Izložba je naslovljena po noveli Edvarda Kocbeka iz koje je i preuzet njezin motto: *Strab rada nesreću za nesrećom. Onaj tko se boji postaje slijep i opasan, a njegova ugroženost rada novi strab*. Izložbom se željelo izbjegći strah od sučeljavanja s tamnom stranom prošlosti, ali i od recentnih prepoznavanja nekih totalitarističkih tendencija.

Svako spoređivanje zaborava, prva je brana povratku totalitarizma. U Hrvatskoj još uvek čekamo umjetnika spremnog na takav izazov. Dovoljno smjelog da započne razobličavanje tendencija totalitarizma bez vremenske distance. Hrvatska svakodnevica devedesetih nudi dovoljno grade za takav pothvat. Neki ne vide totalitarizam, drugi ga opravdavaju životnim potrebama vremena i podneblja, pričama o državi i slobodi, ali može se pretpostaviti da će se jednog dana smoći dovoljno snage i građanske svesti kako bismo izvukli pouku iz vlastitoga istkustva.

S Dragom Jančarom razgovarali smo o konцепцијi i razlozima izložbe, kao i o temeljnim značajkama totalitarizma.

* Što Vas je potaknulo na priređivanje izložbe *Tamna strana mjeseca* i kako ste je koncipirali?

— Počelo je vrlo nedužno. Prije godinu i pol kritizirao sam izložbu *Slovenci u 20. stoljeću*, otvorenu u Muzeju novije povijesti. Muzejski vrlo moderna, multimedijalna itd. izložba je poslijeratno razdoblje obradivala na ugodno nostalgičan način, no i dalje su ostale prešućene crne mrlje, ne samo Goli otok, nego i, recimo, koncentracijski logori za žene, političke zatvorenice, UDBA koja je zagonjavala život ljudima, teror, strah... kazao sam tada: lijepo je vidjeti bombone s crtom i stare radioprijamnike, međutim, čovjek bi rado video i mikrofone iz Kocbekova stana, zaplijnjene novine i časopise, spaljene crkve, ideološke čistke u školstvu i kulturi i mnogo drugoga što je uništavalo ljudske živote i slobodno mišljenje. Na izložbi su, ukratko, nedostajali neki drugi Slovenci, i, dakako, ne samo Slovenci u dvadesetom stoljeću, oni, koji su bili u zatvorima, izbačeni s posla, onemogućeni u javnome životu,

izložba je bila ugodna lakirovka totalitarnoga sustava. Iz Muzeja su mi javno odgovorili: neka taj pisac sam pripremi alternativnu izložbu ako misli da ova nije dobra. To je kao kad bi pijanist, kojemu kritičar ili slušatelj kaže da ne svira dobro, ustao, ponudio mu klavir i kazao: onda sviraj ti, ako misliš da ja ne sviram dobro. Ja sam na iznenadenje mnogih tu bačenu rukavicu pokupio. Okupio sam skupinu mladih publicista i povjesničara, od kojih su konačnu verziju zajedno sa mnom pripremali još i dr. Vasko Simoniti,

povjesničar i profesor na Filozofskom fakultetu, te arhitekt Janez Suhadolc. *Tamna strana mjeseca* naslov je i jedne od novela Edvarda Kocbeka, kojega su nakon rata proganjali i u stopu pratili, premda je u Jajcu sjedio pokraj Tita. Odlučili smo da izložba obuhvaća jedino razdoblje poslije 8. svibnja 1945. dakle od preuzimanja vlasti, do prvih

demokratskih izbora 1990. Skupljeno je brdo materijala koji smo morali jako reducirati, jer nismo htjeli napraviti

suradnika *Crna knjiga komunizma* i postat će nam jasno da je posvuda riječ o istoj pojavi, od Rusije do Kube, od Češke do Vijetnama. *Britanska enciklopedija* pojavu, koju smo imali u Jugoslaviji označuje, slično kao u vijetnamskom ili kubanskom slučaju kao *nacionalni komunizam*. Što se mene tiče, s idejom komunizma nije ništa naopako, međutim, komunizam na vlasti uvek se pokazao kao diktatura, nasilje, ograničavanje, pa i totalitarizam.

* Što mislite o činjenici da se dogmatizam i totalitarizam Slovenije i šire razvijao u vrijeme kada su i Amerikanci svoje gradane japanskoga podrijetla zatvarali u logore te kada se proganjalo intelektualce prema tzv. makartizmu; kada su fašiste u Italiji vješali naglave, u Francuskoj i drugdje obraćunavali s »prijetljima« njemačkih okupatora. Tada se u svim zemljama pod utjecajem Sovjetskog saveza montiralo monstruoze staljinističke procese i uvodilo Gulage prema mogućnostima? Možemo li to promatrati na nekoj fenomenološkoj razini?

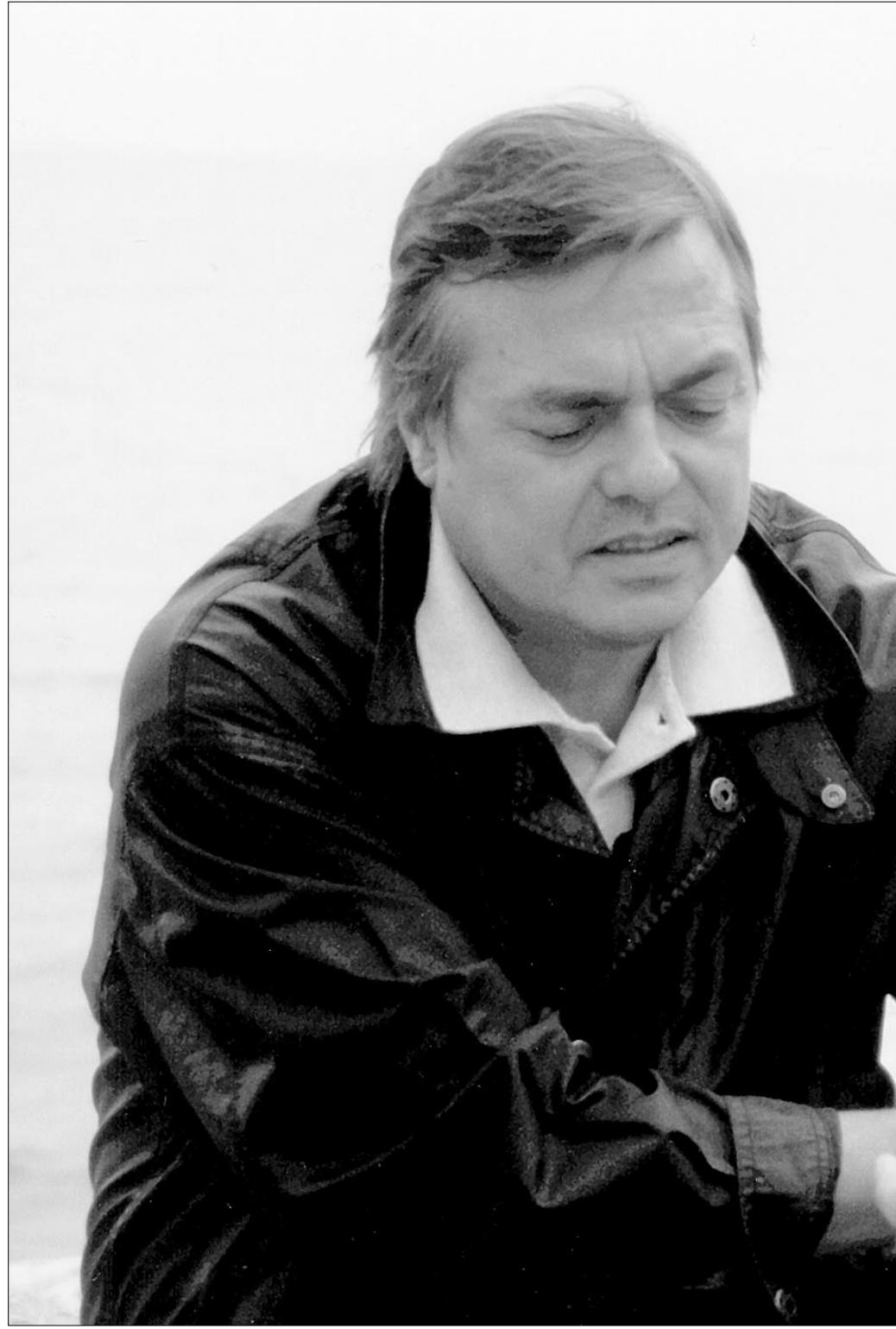
— Da, možemo. Ali moramo biti precizni. Poslijeratni makartizam ili pak zatočeni Japanci za vrijeme Drugoga svjetskog rata, bili su deformirane

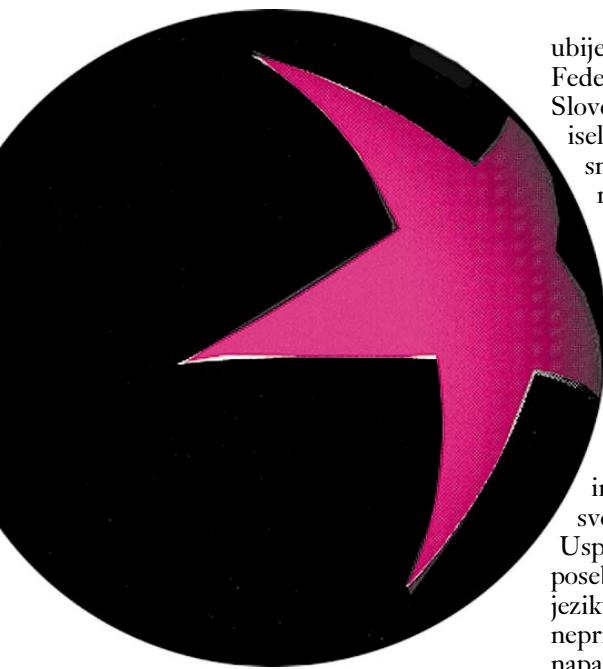
potpuno istraživanje, nego kulturnu provokaciju koja će otvoriti raspravu. Tu su zatim filmovi, zvučna svjedočenja i tako dalje. U svezi s tim nastao je i *Zbornik*, opsežna knjiga tekstova i dokumenata — 850 stranica, što ga je izdala *Nova revija*, bez ikakve subvencije.

* Kako tumačite postojanje i razvitak tako jakog utjecaja staljinističkog mentaliteta i masovni fanatizam u maloj zemlji koja je nakon Drugog svjetskog rata htjela pokazati da je dosljednija na putu socijalizma, marksizma i lenjinizma od samog Sovjetskog saveza?

— Valja pročitati knjigu Francois Fureta *Minule iluzije* ili Stephena Curtoisa i

društvene pojave unutar demokracije. No, poslijeratna ubojstva u nas, politički procesi sve do osamdesetih, totalna ideološka indoktrinacija na svim područjima — nešto su što je moguće usporedivati samo s drugim totalitarizmima, s fašizmom i nacizmom. Žena na fotografiji, koja je motiv cijele izložbe, jest Hildegarde Hahn, Židovka. Na Dachauskim procesima bila je osuđena na smrt pod monstruoznom optužbom da je pomagala uništavati austrijske Židove, poslije je bila pomilovana. U tako zvanu Nagodetovu procesu protiv intelektualaca bila je osuđena Angela Vode, predratna ljevičarka

ubijenih ili iseljenih ljudi. Jasna snimka Federalnog sabirnog centra, u kojem su u Sloveniji skupljali umjetnine ubijenih, iseljenih ili otpremljenih u radne logore, snažno podsjeća na skladišta nacističkoga Specijalnoga štaba za likovnu umjetnost što ga je po Hitlerovoj i Rosenbergovo uputi inventarizirao stanoviti Kurt von Behr. Uputa ga je ovlastila da »konfiscira kulturna dobra bez vlasnika ili mutna porijekla«. Zna se, čija su bila. Ubijenih, iseljenih ili otpremljenih u koncentracijske logore, Židova i političkih protivnika. I tim su si inventarom novi vlastodršci opremali svoje stanove i zaplijenjene vile. Uspoređivanjem u kulturnoj politici, posebice pak u izdajničkom ideološkom jeziku različitih borba protiv različitih neprijatelja, sve vrvi. Rječnik, kojim su napali Kocbeka, Zajca, Šalamuna, Rožanca, »kulturnake« i njihovu uvijek pod navodnicima »umjetnost« identičan je terminologiji što je nalazimo u knjizi analiza i dokumenata Hidegard Brenner *Kulturna politika nacional-socijalizma*. Bio je izdan pravi *Index librorum prohibitorum*, i uopće, uspoređivanjem sve vrvi. Da ne govorimo o izborima i svemu drugome. Ukratko, mi se možemo baviti totalitarizmom koji je naš, ne nekim hipotetičnim.

* *Mogu li se uočiti zakonitosti u evoluciji totalitarizma u društvu? Koje su tendencije npr. u sedamdesetim i osamdesetim godinama ovog stoljeća?*

— Naravno, bile su različite faze. Nakon mnoštva teških procesa u četrdesetima i pedesetima protiv intelektualaca iz proengleske Nagodetove skupine, protiv takozvanih »dachauovaca« (ljudi, koji su preživjeli Dachau i samo zato bili optuženi za suradnju s Gestapom) napisljetu protiv predratnih komunista... došla su razdoblja otopljenja i kolebanja u opsegu represije. Jugoslavija je s vremenom postala najotvoreniji dio Istočne Europe, putovali smo, čitali strane knjige, situacija uopće nije izgledala tako loše. Međutim, do kraja se zadržao jednopartijski sustav, nevidena cenzura, udbaško vrebanje i ucjenjivanje ljudi. Godine 1989. slovenski ministar unutarnjih poslova na tajnom sastanku govori partijskom aktivu: »Bučara nećemo zatvoriti, jer bismo time mogli ugroziti kredite što ih očekujemo«. France Bučar je, naime, kao disident nedugo prije toga govorio u Strasbourg u pred europskim parlamentom o prilikama u Jugoslaviji. A onda danas dođe povjesničar koji kritizira našu izložbu i kaže da je ministar unutarnjih poslova Ertl time zapravo branio slovensku stvar pred saveznom UDB-om. Pritom i ne pomicala da je takvom izjavom zapravo sve, baš sve naopako.

* *Koliko ste željeli ući u narav totalitarizma slovenskog tipa, a koliko vas je zanimalo univerzalni fenomen totalitarizma?*

— Mali prostor razvija svoju posebnot; u slovenskom komunizmu bilo je mnogo podsvjesnog iskustva slovenskoga klerikalizma. I provincijalnoga neprijateljstva. Slovenci su također vrlo skloni vjerovanju kako ih uništava netko drugi. Za sve bi trebali biti krivi Beograd ili Moskva. Naša izložba dokazuje upravo to da stanovnike Slovenije nisu uništavali nikakvi Srbi, niti »Srbi« to znači »južnjaci«, nego da su s velikom revnošću uništavali jedan drugoga. Ubojstva, procesi, a posebice sitna šikaniranja, sve su to djela marljivih slovenskih ruku. A rezultati su toga rada impozantni: nakon 8. svibnja 1945. imamo 12 000 ubijenih ljudi, 28 000 osuđenih, 200 000 ljudi kojima je oduzeta imovina. To su dakako samo brojke, a iza svake među njima stoji izvorna i neponovljiva ljudska sudbina.

* *U devedesetim godinama u pojedinim državama nasjednicama bivše SFRJ pojavili su se oblici totalitarizma koji bi se mogli usporediti s bivšim socijalizmom i komunizmom u ovoj europskoj regiji i šire. Kako to tumačite?*

— Kao onaj fenomen, što sam ga opisao u eseju pod naslovom: *Producena prošlost*. Posvuda imamo formalnu demokraciju i posvuda način mišljenja i mentalitet minula

vremena. Stvar se nije promijenila u glavama.

* *Je li totalitarizam povijesna epizoda ili se on može ponovo vratiti u određenim socijalnim i ekonomskim uvjetima? Je li Slovenija danas imuna od totalitarizma lijevog ili desnog ekstremnog oblika, komunističkog ili nacističkog ili nekoga drugog oblika netolerancije i nedemokracije?*

— U ekstremnom obliku, ne, ali na svakom smo koraku svjedoci stvarima produžene prošlosti ili kao što bi rekao Adam Michnik »baršunaste restauracije«. A suočavanje s vlastitom prošlošću jedini je mogući put u budućnost. Nije istina to što u Sloveniji govore mnogi, od predsjednika Republike do neovinskih komentatora: zaboravimo prošlost, gledajmo u budućnost. Budućnost ćemo imati budemo li znali zašto se prošlost ni u kojem obliku ne smije ponoviti. A za to se u ljudima i javnosti moraju razviti određeni demokratski senzusi. Prisluškivanje ili iskoristavanje državnog aparata za privatne i političke ciljeve, primjerice, u mislima većine ljudi još je uvijek nekakav kavalirski delikt — no dobro, momci su stvarno malo pretjerivali. O totalitarizmu, našemu vlastitom valja govoriti i stoga da se između njega i demokracije povuče jasna crta, stvari je moguće razumjeti per negationem: moramo znati što nije demokracija.

* *Crkva je u prošlosti, za inkvizicije pa i u dvadesetom stoljeću pokazivala tendencije totalitarizma. Npr. muslimanski fundamentalisti i danas ubijaju ljudi. Kako gledate na ulogu vjere u susjbianju totalitarizma i unapređenju tolerancije?*

— Gdje demokracija djeluje ne samo kao instrument nego i u svijesti ljudi ni za kakav fundamentalizam nema dovoljno prostora.

* *Je li se slična izložba mogla i prije pripremiti u Sloveniji npr. potkraj osamdesetih za prvoga mandata predsjednika Kučana, ranim protestnim akcijama Mladine i sl.?*

— Sumnjam. Zapravo, mislim, ne. Bilo je to lijepo vrijeme, puno ideja, vrenja,

nada, vrijeme velikih promjena. Sadašnje je vrijeme statično, mrsko, posvuda ograničeno. Ali je i vrijeme sve veće jasnoće i zrelih spoznaja. Nadam se.

* *Vjerujete li da su i današnje mlade generacije opterećene povijesnim dogadanjima netolerancije kao srednje i starije? Kojoj je publici namijenjena izložba o totalitarizmu u Sloveniji?*

— Namijenjena je onima, kazano riječima iz Svetog pisma, koji imaju oči da vide i uši da čuju. Tko je u prošlom sustavu oglasio ili oslijepio, koga je novo vrijeme novčanoga i svakovrsnoga parvenjanstva učinilo slabovidnim ili nagluhim, taj neće čuti, neće vidjeti, a ponajprije neće razumjeti. Međutim, zanimljivo je kako dobro razumiju izložbu u sredinama koje su već i same prošle rasprave o vlastitome totalitarizmu. Novinski članci o našoj izložbi u FAZ-u, Standardu, Die Presseu, Neue Zürcher Zeitungu i drugdje pokazuju kako dobro tamo razumiju njezin sadržaj i namjeru.

* *Možete li kao svojedobna žrtva totalitarističkoga režima akademski raspravljati i umjetnički obradivati »smrtnu bolest koju ste preboljeli«, kako kaže Orwell?*

— Ne smatram se žrtvom totalitarnoga sustava, pa se zato i nisam učlanio u Društvo žrtava komunizma. Diljem cijele Jugoslavije izvodili su moje drame, tiskale su se moje knjige. No, istina je da sam kratko vrijeme bio u zatvoru i dosta vremena bez namještenja. Bio sam u istom zatvoru u koji je godine 1944. moga oca zatvorio Gestapo. A mene 1974. — UDBA. Možda zbog te povijesne ironije stvari malo bolje razumijem. Međutim, nisam žrtva. Žrtve su oni koji su uništavali ljudi. Oni nisu tu bolest preboljeli. Zapravo mi izgledaju kao narkomani, to znači da su vrlo teško izlječivi. A njihov je narkotik ponajprije vlast. Samo je se dotaknu i već su opet unutra, opet su, kao što kaže jedan junak moje drame *Veliki brilljanti valcer* »v«, znači »u« unutra.

— Kako bi se stvar razvijala da su nakon rata došli na vlast oni koji su suradivali s okupatorom ne mogu reći, jer to ne znam. Činjenica jest da je partizanski pokret, koji inače visoko cijenim, upao u klopku istoga zla protiv kojega se borio. Na izložbi imamo dokumente iz godine 1945. iz Strniša (danasa Kidričev) pri Ptuju, na kojima jasno piše Koncentracijsko taborište Strnište (Koncentracijski logor Strnište). I potom slovenskom pedantnošću nabrojeno: umro od pothranjenosti, umro od proljeva itd. Ili pak drugi primjer: u Sloveniji je postojao Federalni zavod, gdje su se skupljali dragocjeni umjetnički predmeti